T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

ÇOCUK-TOPLUM İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA İSTANBUL SOKAKLARINDA ÇALIŞAN ÇOCUKLAR

Esra IŞIK
2502070367

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Hayati TÜFEKÇİOĞLU

İSTANBUL, 2014

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : **Esra IŞIK**

Numarası : **2502070367**

Anabilim/Bilim Dalı : **Sosyoloji Anabilim Dalı**

Danışman Öğretim Üyesi : **Prof. Dr. Hayati TÜFEKÇİOĞLU**

Tez Savunma Tarihi : **25.07.2014**

Tez Savunma Saati : **10.00**

Tez Başlığı : **Çocuk-Toplum İlişkisi Bağlamında İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklar**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **50. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Hayati TÜFEKÇİOĞLU		Kabul
2- Prof. Dr. Korkut TUNA		kabul
3- Prof. Dr. İsmail COŞKUN		Kabul
4- Prof. Dr. Ceyhan KANDEMİR		Kabul
5- Doç. Dr. Yusuf ADIGÜZEL		kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Talip KÜÇÜKCAN		
2- Yrd. Doç. Dr. Ayşen ŞATIROĞLU		

ÇOCUK-TOPLUM İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA İSTANBUL SOKAKLARINDA ÇALIŞAN ÇOCUKLAR

Esra IŞIK

ÖZ

Bu çalışmada İstanbul sokaklarında çalışan çocuklar sorunu, çocuk-toplum ilişkisinin tarihsel süreçte değişen biçimlerinden yola çıkılarak sosyolojik olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Günümüzde çocuk sorunları tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar yoğun bir şekilde gündeme gelmekte, dezavantajlı çocuklar uluslararası meselelere dönüştürülmektedir. Modern dönemde çocukluk keşfedilip yeniden tanımlanırken dezavantajlı çocuklara çocuk hakları söyleminden hareketle uluslararası yaptırımlarla ve önerilerle yaklaşılmaktadır.

Sokak çocukları, çocuk işçiler gibi gruplar bu bağlamda ele alınırken sokakta çalışan çocuklar meselesi daha az dikkat çekmekte ve anlık müdahalelerle geçiştirilmektedir. Toplumsal sistem sokakta yaşayan çocuklara, çocuk işçiliğine yoğunlaşırken sokakta çalışan çocukların aile ile bağlarını sürdürmesi ve eğitimlerine devam etmesi konuyu sınırlı çözümlerin insafına bırakmaktadır. Çünkü çocuk meselesine dair üretilen çözümler aile kurumuna vurgu yapmakta ve bu çocukları eğitim yoluyla rehabilite ederek sisteme dahil etmek temelinde şekillenmektedir. Çalışmamız bu çerçeveden hareketle çocuk-toplum ilişkisinden yola çıkarak İstanbul sokaklarında çalışan çocuklar meselesini sosyolojik bir perspektiften değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Toplum, Sokakta Çalışan Çocuklar, Sosyoloji, İstanbul

CHILDREN WORKING ON THE STREETS IN ISTANBUL IN CHILD-SOCIETY CONTEXT

Esra IŞIK

ABSTRACT

We aim to review the problem of the children who work in Istanbul streets in sociological way starting with the child-society relations, which change during historical process. Nowadays, the problem of children come to order much more intensively and the issues with the disadvantaged kids problem begin to transfer to international cases. In modern era, childhood begins to be discovered and re-defined, at the same time international society approaches to the childhood rights to the disadvantaged children with the international impositions and suggestions.

While street boys and child labor are approached in this context, the working children (child labor) issue gains less attention and passes over lightly with momentary intervention. The social system is focusing on the children who live in the streets and child labor, while it overlooks the relations between the child and his/her family and their education period then let them go. It's mostly because the solutions about the childhood issue focuses on the system of the family and takes a shape by rehabilitating them with education and implicates to the system. Our study starts with this shape with the relationship between the child and the society and aims to evaluate with sociological approach to the working children who are on Istanbul streets.

Key Words: Children, Society, Children Working on Street, Sociology, Istanbul

ÖNSÖZ

Bu çalışmada İstanbul sokaklarında çalışan çocuklar sorunu dezavantajlı bir çocuk grubu ve çocuk emeğinin kent sokaklarında enformel bir kullanım biçimi olarak çocuk-toplum ilişkisi ekseninde değerlendirilecektir. Bilindiği gibi tarihin her döneminde ve her toplumda sistem dışında kalan çocuklar var olmuşlardır. Günümüzde bu çocuklara yönelik uygulamalar ve bu çocukları topluma kazandırma çabaları uluslararası bir boyutta sürdürülmektedir.

Çocuk çalışmalarının artması, modern çocukluğun keşfi çocukları toplumların merkezi konumuna yerleştirirken, sorun olarak görülenler de çocuk hakları söylemiyle ve çocuk işçiliğine yönelik politik yaptırımlarla ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda üretilen çözümler çocuk meselesinin aile ve eğitim yoluyla ve sosyal kurumlar vasıtası ile halledilebileceği noktasında yoğunlaşmaktadır. Fakat bu çözüm önerileri ailelerinin yanında yaşayan ve eğitimlerine devam eden ancak belirli zamanlarda sokakları çalışmak maksadı ile kullanan çocuklara yönelik günübirlik müdahaleler olmaktan öteye geçememektedir.

Çalışmamızda İstanbul sokaklarında çalışan çocuklar da bu çerçevede ele alınmaktadır.

Çalışmamız süresince gerek sosyal hizmet kurumları gerekse emniyet teşkilatı vasıtası ile edindiğimiz bilgiler ile sokakta çalışan çocuklarla yaptığımız sınırlı görüşmeler bize yol göstermiştir.

Yine bu çalışmada tez danışmanım Prof. Dr. Hayati TÜFEKÇİOĞLU, tez jürisinde yer alan hocalarım Prof. Dr. Korkut TUNA, Prof. Dr. İsmail COŞKUN ve Doç Dr. Yusuf ADIGÜZEL, Prof. Dr. Ceyhan KANDEMİR ile ikinci tez danışmanım Prof. Dr. Eyüp ZENGİN de desteklerini esirgememişlerdir. Değerli hocalarıma teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **iii**

ABSTRACT ..... **iv**

ÖNSÖZ ..... **v**

KISALTMALAR ..... **ix**

GİRİŞ **1**

1. BÖLÜM

TOPLUM VE ÇOCUK

1. 1. Çocuk Kavramı ve Çocukluk Dönemi 6

1.1.1. Sosyal Bilimlerde Çocuk 10

1.2. Tarihsel Süreçte Çocuk 18

1.2.1. Yunan Toplumunda Çocuk 20

1.2.2. Roma Toplumunda Çocuk 23

1.2.3. Ortaçağda Çocuk 28

1.2.4. Modern Çocukluğun İnşası ve Günümüz Batı Toplumlarında Çocuk 34

1.2.5. Doğu Toplumlarında Çocuk 43

1.2.5.1. İslamiyet'in Kabulü ve Çocuk 50

1.2.5.2. Osmanlı Devleti'nde Çocuk 54

1.2.5.3. Cumhuriyet Döneminden Günümüze Çocuk 78

2. BÖLÜM

DEZAVANTAJLI ÇOCUKLAR VE ULUSLARARASI KURULUŞLAR

2.1. Dezavantajlı Çocuklar: Sokak Çocukları Tanım ve Sınıflamalar 85

2.1.1. Sokak Çocukları 85

2.1.2. Sokaklarda Çalışan Çocuklar 91

2.2. Uluslararası Kuruluşlar ve Uygulamalar 109

2.2.1. Birleşmiş Milletler ve Çocuk Hakları Sözleşmesi 111

2.2.2. Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF) 118

2.2.3. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 122

2.2.4. Dünya Bankası ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 127

2.3. Küresel Aktörler ve İdeal Çocukluk Kurgusu 131

2.3.1. Uluslararası Kuruluşlar-Eleştirel Bir Yaklaşım 133

2.3.2. Modern Çocukluğun Eleştirisi 139

3. BÖLÜM

DEZAVANTAJLI BİR ÇOCUK GRUBU: İSTANBUL SOKAKLARINDA ÇALIŞAN ÇOCUKLAR

3.1. İstanbul'un Kentsel Dokusu 144

3.1.1. Tarihsel Süreçte İstanbul 148

3.1.2. Küresel Bir Kent: Bugünün İstanbul'u 155

3.2. İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklar 161

3.2.1. Sokaklarda Çalışmanın Dünü-Bugünü 163

3.2.2. Sokaklarda Çalışan Çocuklara Dair Araştırmalar ve İstatistikler 175

3.3. İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklara Yönelik Kurumlar ve Faaliyetler 189

3.3.1. İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklara Yönelik Hizmet Modeli 195

SONUÇ 201

KAYNAKÇA 206

ÖZGEÇMİŞ 236

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
ECD	: Erken Çocukluk Gelişim ve Koruma Programları
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IPEC	: Uluslararası Çalışma Örgütü
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NGO	: Hükümet Dışı Örgütler
s.	: Sayfa
SHÇEK	: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu
ss.	: Sayfa sayısı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
vb.	: Ve Benzeri
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü

GİRİŞ

Bu çalışmada önemli toplumsal sorunlardan biri olan sokakta çalışan çocuklar, çocuk-toplum ilişkisinden yola çıkılarak ele alınacaktır. Bugünün sokakta çalışan çocuklar sorununu anlayabilmek için geçmişten günümüze çocukların toplumsal sistem içerisinde nasıl algılandıklarının ve konumlandırıldıklarının anlaşılması önemlidir. Özellikle kent sokaklarında hemen her gün karşılaştığımız bu çocuklar çoğu zaman büyüyen kentlerin sorunları olarak görülürler. Aileye sahip olsa da, eğitim, güvenlik, sağlık gibi en temel çocuk hakları olarak gösterilen hakların dışında kalan bu çocuklar, hayatını sokaklarda geçiren ve aileleri ile hiçbir bağı olmayan sokak çocuklarından daha az dikkat çeken bir gruptur. Sokakta çalışan çocuklar genellikle okul/cep harçlıklarını çıkarmak, ailelerine ekonomik katkı sağlamak için sokakları çalışma alanı olarak kullanırlar. Sokakta çalışan çocukların bazıları eğitimlerine devam ederken bazıları da eğitimlerini yarıda bırakmaktadır. Sokaklarda yarım gün veya tam gün mendil, su, simit vb. satan, dilenen, karton, plastik gibi malzemeleri toplayan, eşya taşıyan ve tartıcılık yapan bu çocuklar sokakları enformel işler için kullanırlar.

Sokakta çalışan çocuklar çoğu zaman sokak çocukları ile aynı kategoride değerlendirilirler. Oysaki sokak çocukları ailesi ile hiçbir bağı olmayan, hayatını sokaklarda ve özellikle köprü altı, izbe, terk edilmiş mekanlarda geçiren çocuklardır. Bu çocuklar arasında madde kullanımı yaygın olarak görülmektedir. Tinerci-balici olarak da adlandırılan, gasp, kapkaç gibi fiili saldırı olaylarına karışan sokak çocuklarından farklı olarak, çalışmamıza konu olan sokakta çalışan çocukların sokaklarla ilgisi sadece iş-sokak ilişkisi içerisinde şekillenmektedir. Aileleri ile bağlarını bir şekilde sürdüren bu çocuklar arasında madde kullanımı, fiili saldırı gibi davranışlar neredeyse görülmemektedir.

Çalışmamızda bu çocukları ele alma nedenlerimizden biri de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Sokakta çalışan çocuklar, sokakta yaşayan çocuklara yakın ve sokakta yaşamaya başlama riski yüksek bir gruptur. Sokakta çalışan çocukları sokakta yaşayan çocuklardan ayran en önemli faktörlerden biri olan aile ile ilişkinin sürdürülmesi, sokaklarda çalışmanın, erken yaşta para kazanmanın ve farklı

ortamlara girmenin neticesinde zayıflayıp kopabilir. Yine sokak çocukları marjinal bir grup olarak daha dikkat çekerken belirli zamanlarını sokaklarda çalışarak geçiren çocuklar problemin az görünen tarafını oluştururlar.

Toplumların ortaya çıkından itibaren tarihin her döneminde toplumsal sistem dışına itilmiş çocuklar var olagelmişlerdir. Günümüzde ise başta çocuk emeği kullanımı olmak üzere çocuk sorunlarına karşı uluslararası düzeyde bir mücadele söylemine tanık olunmaktadır. Çocuk hakları çerçevesinde şekillenen bu mücadele aynı zamanda dezavantajlı çocuklar dışında kalanlar içinde çeşitli yetiştirme pratikleri ve gelişim aşamaları üretir. İdeal çocukluk tanımlanırken bu tanımın dışındakiler de sorunsallaştırılarak eğitim, aile ve sosyal hizmet kurumları aracılığıyla sisteme dahil edilmeye çalışılır. Söz konusu süreç beraberinde ortak projeleri ve siyasi yaptırımları getirir. Bu durumda, sokak çocukları, çocuk işçiliği gibi meseleleri tarihsel bağlarından kopartarak geri kalmış veya gelişmekte olan toplumların sorunlarına indirger. Çocuk yetiştirme sürekli daha fazla çaba gerektiren bir duruma dönüştürülürken, dezavantajlı çocuklara dair yapılan küresel çalışmalar da daha biçimsel tedbirlerle soruna yaklaşılmaktadır. .

Günümüzde ideal çocukluk söyleminden hareketle çocuklar eğitim sürecine dahil edilerek çalışma hayatından bağımsız öznelere dönüştürülmüştür. Böylece uluslararası düzeyde çocuk emeğinin ortadan kaldırılması hedeflenmekte sokak çocukları gibi gruplar da kurumlar ve eğitim vasıtası ile bu sürecin bir parçası haline getirilmeye çalışılmaktadır. Bu süreç içinde sokakta çalışan çocuklar meselesi çocuk sorununun görünmeyen bir yüzü haline dönüşür. Çünkü bu çocukların büyük bir kısmı eğitimlerini ve aile ilişkilerini sürdürmektedir. Bu çalışmamızdaki amaçta bu görüşleri İstanbul sokaklarında çalışan çocuklar üzerinden göstermeye çalışmaktır.

İstanbul sokakta çalışan çocukların sayılarının oldukça fazla olduğu bir kenttir. Özellikle son dönemlerde farklı ülkelerden gelen çocukların da sokaklarında çalışmaya başladıkları İstanbul'da sokakta çalışan çocuklar meselesine dair üretilen çözümlerin dış kaynaklı projelerle, uluslararası yaptırımlarla ve hukuki dayanaklarla şekillendirildiğini söyleyebiliriz. Çocukları ailenin ve eğitimin merkezine oturtan anlayış iyi eğitim almış, sistemin ihtiyaç duyduğu kalifiye bireyleri yetiştirmek

amacına odaklanırken çalışma hayatının dışına çıkartılan çocukları da sokaklarda çalışmaya itmektedir. Kısacası geçmişin çocuk işçileri günümüzün sokak işçilerine dönüştürülmüştür.

Bu söylemlerden hareketle çalışmamızda çocuk-toplum ilişkisinin tarihte nasıl şekillendiğine ve çocuk sorunlarının nasıl bir seyir izlediğine değinilecektir. Bu süreç aynı zamanda günümüzde çocuk sorunlarına karşı üretilen çözümlerin ortaya çıkışını anlamamıza da olanak sağlamaktadır.

Sokakta çalışan çocuklar sorunu şüphesiz diğer toplumsal sorunlardan bağımsız değildir. Bu konu da son yıllarda sosyal bilimler alanında yapılan pek çok çalışma da mevcuttur. Ancak çalışmamızı diğerlerinden ayıran en önemli nokta daha önce de belirttiğimiz gibi sorunu ihmal edilen bir yönü ile ele alma çabamızdır. Bu nedenle sokakta çalışan çocuklar sorunu çocuk-toplum ilişkisi içerisinde sınırlandırılacaktır. Toplumları oluşturan bireylerdir ve bireyler yaşamlarının bir süresini çocuk olarak geçirirler. Bu nedenle çocuk-toplum ilişkisi geleceğin birey-toplum ilişkisinin de temelini oluşturur. Toplumların çocuklara yaklaşımının özünü oluşturan unsurların başında da bu bakış açısı gelir. Çocuk, toplumla olan ilişkisi içerisi ele alınmalı, sokakta çalışan çocuklarda bu bağlamda incelenmelidir.

Bütün bu söylemlerden hareketle, çalışmamızın problemi sokakta çalışan çocuklar sorununun toplumsal yaşama geçilen dönemlerden günümüze gelen çocuk sorununun bir uzantısı olduğu ve bu bakış açısı ile değerlendirilmesi gerektiğidir. Sokakta çalışan çocuklar sorununun anlaşılabilmesi için bugünün veya yakın dönemlerde yaşanan toplumsal olayların/değişimlerin çok daha fazlasına bakmak gereklidir. O halde sokakta çalışan çocuklar sorunun da toplum-çocuk ilişkisi bağlamında yeniden düşülmeye ihtiyacı vardır. Bu sosyolojik çaba ile problemin daha da iyi kavranması amaçlanmaktadır.

Bu çabamızı ortaya koyacağımız çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çocuk ve çocukluk döneminin kavramsal olarak ne ifade ettiği ve sosyal bilimlerin çocuklara ve çocuk sorununa nasıl yaklaştığı ele alınacaktır. Yine

toplumların ortaya çıkışı ve çocuk-toplum ilişkisinin farklı toplumlarda nasıl şekillendiğine/geliştiğine bu bölümde değinilecektir.

İkinci bölümde ise sistemin dışında kalan çocukların sistem tarafından nasıl tanıtıldığı ve yapılan uluslararası düzenlemelerde bu çocuklara yönelik nasıl çalışmalar yapıldığı incelenecek, çalışmamızın temel problemi olan sokakta çalışan çocuklar sorununun sistemde nerede durduğuna bakılacaktır.

Çalışmamızın son bölümünde ise çocuk-toplum ilişkisi içinde açıklamaya çalıştığımız sokakta çalışan çocuklar sorununun İstanbul'da ne boyutta olduğu ve kurumsal yapılanmanın bu çocuklara yönelik nasıl bir çözüm rotası izlediği, emniyet ve sosyal hizmet kurumları ile yapılan görüşmeler ve bu kurumlar vasıtası ile edinilen bilgiler ekseninde değerlendirilecektir. Yine bu bölümde sokakta çalışan çocuklarla yapılan görüşmelere yer verilecektir.

1. BÖLÜM

TOPLUM VE ÇOCUK

Çocuklar doğdukları andan itibaren içinde bulundukları toplumun ekonomik, siyasi, kültürel özelliklerine bağlı olarak şekillendirilirler. Toplumların çocuklara aktardığı değerler hem yaşadıkları dönemin hem de geçmişin izlerini taşır. Çocukların gelecek nesilleri oluşturacak, toplumsal sistemin devamını sağlayacak ve karşılaşılan sorunlara üretilen çözümleri sürdürecek temel varlıklar olması aynı zamanda toplumun onlara karşı yaklaşımını de belirler. Bu yaklaşım, içinde yaşanılan dönemin koşulları ve gelecek beklentileri ile de yakından ilişkilidir. Nitekim toplum verili bir düzen değildir. İnsanların en basit ve ilk ilişkilerinde karşılaştıkları sorunları tek başına çözememeleri, ürettikleri ortak çözümlere kalıcılık, süreklilik kazandırma çabalarıyla toplum, örgütlenme biçimi olarak tarihteki yerini almış, doğayla tam bir uyumu söz konusu olmayan insan, doğada karşılaştığı güçlüklere toplum yaşamı vasıtası ile çözüm bulmuştur. [1]

Ancak toplumların ürettikleri çözümler sınırlı olduğu için, bu çözümlerin yarattığı imkanlardan toplumun her üyesinin eşit oranda yararlanması mümkün olmamaktadır. Üyelerinin eşit derecede pay aldığı hiçbir toplum modeli yoktur. Bu durum aynı zamanda toplumsal sınıfların da ortaya çıkmasına yol açmıştır. Çözümlerin sınırlılığı ve eşitsiz dağılımı çocukların çocukluk dönemini nasıl geçireceğini belirleyen en önemli etkendir. Toplum, nitelikli işgücünün potansiyel adaylarına niteliklerini geliştirdikleri dönem olan çocukluklarında her türlü imkanı sağlarken, niteliksiz işgücünün potansiyel adayları da çocukluklarını sistem dışına itilerek veya niteliksiz işgücüne katılarak geçirmek zorunda kalmaktadırlar. [2] Bu durum dezavantajlı çocukların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

---

[1] Baykan Sezer, "Tarihte Toplumlar", **Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme, Sosyoloji Yıllığı 21**, Ed. Ertan Eğribel Ufuk Özcan, İstanbul, Kitabevi, 2011, (123–130), ss. 126–127.

[2] Evren Balta, "Bitmeyen Çocukluk, Erken Yetişkinlik ve Yeni Kapitalizm", **Birikim**, Sayı 192, İstanbul, Nisan 2005, (20–39), s.27.

Tarihin her döneminde ve her toplum modelinde var olan ve sistem dışında kalan bu çocuklar aynı zaman da toplumsal sisteme dahil edilerek çözülmesi gereken sorunlar olarak algılanmışlardır. Toplumların bu soruna karşı aldığı tedbirler günümüzde uluslararası bir nitelik kazanmış, çocuk meselesi tüm toplumların ortak gündemi haline getirilmiştir. Bu yaklaşım çocuk meselesini çözmenin ötesinde siyasi, ekonomik ve kültürel amaçlar da taşımaktadır. Baykan Sezer'in ifadesi ile bazı toplumsal sorunların nedeni olarak belli toplum özelliklerini göstermek ya da çözümleri yine belli toplum özelliklerinin kazanılmasında aramak eğilimi günümüz de son derece yaygındır. [3]

Dezavantajlı çocuklar sorununu geri kalmış veya gelişmekte olan toplumlara ait bir sorun kategorisine indirgemek bu sorunun ortadan kaldırılması için gereken yaptırımları da meşrulaştırmaktadır. Bu türlü bir yaklaşım dezavantajlı çocuklar meselesinin sınırlandırılmasına ve tarihsel bağlarından koparılmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda tarihsel süreçte değişen yönleriyle çocuk-toplum ilişkisine bakmak önemlidir.

1. 1. Çocuk Kavramı ve Çocukluk Dönemi

Genel olarak çocuk, insanların yetişkinliğe geçmeden evvelki dönemini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Çoğu kez bebeklik ve ergenlik arasındaki dönemi kapsayan çocukluğun başlangıç ve bitiş sınırları net olmamakla beraber, toplumdan topluma da farklılık gösterir. Toplumların kültürleri, çocuklara yükledikleri anlamlar, ergenliğe geçişi etkileyen koşullar söz konusu sınırların sabit ve değişmez sınırlar olmasını engeller.

Sözlük anlamıyla çocuk, küçük yaştaki erkek veya kız, soy bakımından kız veya erkek evlat,[4] büyüyünceye kadar olan devresinde insana verilen isim, insan yavrusu, bir kimsenin dünyaya gelmesine sebep olduğu kız veya erkek olarak

---

[3] Baykan Sezer, "Tarihte Toplumlar", **Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme, Sosyoloji Yıllığı 21**, Ed. Ertan Eğribel Ufuk Özcan, İstanbul, Kitabevi, 2011, (123–130), s.125.

[4] Ş. Haluk Akalın, Recep Toparlı, Mustafa Argunşah vd., "Çocuk", **Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, s. 556.

tanımlanmaktadır.[5] Halk arasında ise bala, bebe, uşak gibi terimler de çocuk yerine kullanılır. Yine velet, yavru, ufaklık, evlat, yumurcak, sübyan/sıbyan kelimeleri de çocuk kelimesi ile anlamdaş kelimelerdir.[6] Türkçe, çocuk kelimesi ve bu kelimeyi karşılayan sözcükler yönünden oldukça zengindir. Öyle ki, yapılan bir çalışma da Türkçe de kız çocuklarını ifade eden 52, erkek çocuklarını ifade eden 164 sözcüğün bulunduğu belirtilmektedir.[7] Çocuk kelimesinin zengin karşılığı aynı zamanda bu kelimenin yapısına dair farklı görüşleri ve tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bazı kaynaklarda çocuk kelimesinin Eski Türkçede "domuz yavrusu" anlamına geldiğinden söz edilmektedir.[8] Bu görüşe katılanlar olduğu gibi, bu görüşü eleştirenlerde vardır. Çocuk kelimesinin kökenine ve ses yapısına dair örneklerden bahseden bu çalışmalar son derece dikkat çekicidir.[9]

Çocuk bazen yetersizliğin ve deneyimsizliğin de ifadesi olabilmektedir. Mecazi olarak yetişkinliğe yakışmayacak davranışlar da bulunan kimseler için de "çocuk" tabiri kullanılır.[10] Bu ifade aynı zamanda yetişkin olduğunda çocuğun deneyimsizlik ve yetersizlikten kurtulacağı ve yetişkinler arasında hoş görülmeyen bazı davranışların çocukluk dönemine has davranışlar olduğu manasını taşır.

Sosyolojik anlamda ise çocuk ya bir evlat, ya da toplumda yetişkinlerle aynı ölçüde tam bir ekonomik ve hukuksal statü kazanmamış birisi olarak kavramsallaştırılmaktadır. İnsanlar çocukluk diye bilinen ve yaşla ilintili olan bir

---

5 İlhan Ayverdi, "Çocuk", **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 2011, s. 239.

6 Kemal Demiray, "Çocuk", **Anlamdaşlar Sözlüğü**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1995, s. 68.

7 Bu sözcükler hakkında kapsamlı bir çalışma için Bkz.; Mehmet Hazar, " Türk Dilinde Çocuk ve Genç", **II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu**, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 2007, (249–277).

8 Çocuk kelimesinin Eski Türkçe'de "Domuz Yavrusu" anlamına geldiği bazı kaynaklarda belirtilmektedir.(Bkz.; Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, s. 239; Mehmet Kara, "Türkmence'de Çocuklarla İlgili Dolaylı Kelimeler", **Turkish Studies**, Sayı3/7, Ankara, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Yayınları, 2008, (413–419)) .

9 Milan Adamovıć**,** domuz yavrusunun 'çocuk' anlamına dönüşmesi tezini inandırıcı bulmamakta ve domuza değer vermeyen bir toplumda böylesi bir semantik gelişimin olamayacağını savunmaktadır. (Bkz.: Milan Adamovıć, "Türkçedeki Çocuk Sözü Gerçekten 'Domuz Yavrusu'mu Demek?", **Türkbilig**, Çev. Aziz Merhan, Ankara, Sayı 15, 2008, ss. 8–12).
Marek Stachowski ise Eski Türklerin Çin kültürüne aşina olduklarını belirtir ve böylesi bir anlam değişiminin dolaylı biçimde oluşabileceğini savunur. (Bkz.: Marek Stachowski, "Yeniden Türkçe Çocuk Sözcüğünün Kökeni Üzerine", **Türkbilig**, Çev. Faruk Gökçe, Ankara, Sayı 17, 2009, ss.124–132).

10 Ş. Haluk Akalın, Recep Toparlı, Mustafa Argunşah vd.,**Türkçe Sözlük**, s. 556.

dönemden geçmektedirler.[11] Bu noktada çocukluk dönemi de, çocuk olma durumu ve insan hayatının çocuk olma durumundaki yıllarını içine alan bir devre olarak anlaşılmaktadır. [12]

Çocuk, toplumsal değişimlerden etkilenir ve çocukluğun yaşandığı dönemler de bu değişimlere bağlı olarak şekillenir. Bu nedenle çocuk ve çocukluk döneminin somut olarak tanımlanması toplumdan topluma bazı farklı yaklaşımların doğmasına neden olmuştur. Genel bir çocuk kavramı üretilse bile, söz konusu farklılıklar bu algının herkesçe kabul görmesini engeller. Söz konusu engellerden bahseden isimlerden biri Bob Franklin'dir. Franklin çocuk nedir sorusuna basit tanımlar bulmanın kolay olmadığını ve bulunacak yanıtların da beraberinde yeni sorular getireceğini söyler. Hatta somut bir örnek vermek adına " Bugün çocuk nedir sorusuna verilecek yanıt, Victoria İngilteresi'nde verilen yanıtla aynı olabilir mi?" diyerek konunun taşıdığı güçlüğün altını çizer. Franklin'e göre çocukluk deneyimlerinin çeşitliliği dikkate alındığında bu çeşitliliği yakalayacak basit formüller bulma umuduna kuşku ile yaklaşmak gerekir. [13]

Tarihsel süreç içerisinde ekonomik, sosyo-kültürel ve politik olarak farklı şekillerde algılanan ve kavramsallaştırılan çocuk, salt bir biyolojik kategori olmaktan çıkarak, toplumsal ve siyasal bir tahayyül haline gelmiştir. Yani tüm coğrafyaları kapsayan tek bir çocukluk algısından söz etmek mümkün olmamaktadır.[14] Zaten amacımızda daha önce belirttiğimiz gibi salt bir tanım yapmaktan ziyade bugünün çocuk algısını üreten koşulları dikkate alarak genel hatları ile bir çerçeve çizebilmektir.

---

[11] Gordon Marshall, "Çocukluk", **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 1999, s. 120.

[12] İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, s. 239.

[13] Bob Franklin, "Giriş", **Çocuk Hakları**, Der. Bob Franklin, Çev. Alev Türker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993, (14–35), s. 21.

[14] Güven Gürkan Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 3.

Çocuk kavramı ve çocukluk dönemini doğal bir gerçeklik değil, tarihsel süreç içinde gelişen toplumsal-kültürel bir yaratıdır.[15] Çocuk doğanın bir ürünüdür, buna karşın çocuk kavramı ve çocukluk döneminin toplumsal bir yaratı olduğu görüşü de klasikleşmiş bir yaklaşımdır.[16] David Elkind'de çocuğu doğanın bir hediyesi olarak görür. Ancak Elkind'e göre çocukların nasıl algılandığı aynı zamanda toplumsal ve tarihsel bir bakış açısını yansıtır.[17] Bu açıdan çocukluğu tarihsel bağlamda incelemek, çocukluğun içsel ve doğal özellikleri ile çocukluğu şekillendiren ekonomik, kültürel ve politik yapılar arasındaki farkı görme fırsatı sunar ve günümüzde çocukların karşılaştıkları sorunları anlayabilmemize de yardımcı olur. [18]

Bu noktada Bob Franklin'in çocukluğa dair tespitleri önemlidir. Franklin'e göre çocukluk herhangi sabit bir döneme ilişkin tek bir evrensel deneyim olmadığı gibi, daha çok tarihsel olarak değişen kültürel bir yapıdır. Yapılan antropolojik çalışmalar da çocukluk olgusunun kültürel çeşitliliğini ve göreceliliğini ortaya çıkartmaktadır. Çocukluğa dair yapılan tanımlar çocukluk ve yetişkinlik dönemi arasındaki yaş grubuna dayalı ayrım çizgisine dairdir. Franklin'e göre bu ayrım keyfi ve tutarsızdır. Yetişkinler çocukları bazı faaliyetler için yeterli görürken bazı faaliyetler için yetersiz görmektedirler. Yine çocuklar tanımlanırken negatif bir biçimde "yetişkin olmayanlar" şeklinde tanımlanmakta bu tanımda yetişkinliğe kadar oldukça geniş bir dönemi kapsamaktadır. Tüm çocuk ve gençlerin yetişkin faaliyetlerini yerine getirememe anlamında benzer olduklarını varsaymak farklılıkların üzerini örtmektedir. Çocuk kavramı kronolojiden çok iktidarla ilgilidir. Çocuk nedir sorusunu yanıtlayanlar otoriteler-toplumda iktidar sahibi olanlardır ve çocukluk yeni bir buluştur.[19]

---

15 Bülent Karakuş, "Sokakta Çalıştırılan/Yaşayan Çocuklar Kavramının Genel ve Yerel Açıdan Tanımlanması-Gruplandırma–1", (Çevrimiçi), http://www.sosyalhizmetuzmani.org/sokaktacalisan_sokaktayasayan.htm, 20.12.2011.

16 Bekir Onur, **Türkiye'de Çocukluğun Tarihi**, İstanbul, İmge Yayınları, 2005, s. 527.

17 David Elkind, "Değişen Dünya'da Çocuk Yetiştirme ve Eğitim", **Dünyada ve Türkiye'de Değişen Çocukluk, 3. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi**, Çev. Emine Gül Kapçı, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2001, (15–25) , s. 15.

18 Peter N. Stearns, "Childhood", **Berkshire Encyclopedia of World History**, Volume 1, Ed. William H. Mc Neill and Etc., Massachusetts, USA, BerkshirePublishing, 2005, (327-332), s. 327.

19 Bob Franklin, "Giriş", **Çocuk Hakları**, Der. Bob Franklin, Çev. Alev Türker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993, (14–35), ss. 22–23.

Kısaca özetlemeye çalıştığımız gibi çocuk ve çocukluk dönemi yetişkinlikten ve yetişkinlik döneminden yola çıkılarak farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Bütün bu somut tanımlamalar "çocuk nedir? " sorusuna bazı cevaplar verse de, çocuk ve çocukluk dönemi genel-geçer bir tanımla ortaya koyulamayacak kadar değişken ve çok boyutlu süreçlerin ürünüdür. Çocuk nedir sorusuna yanıt arayan pek çok araştırmacı da bu kavramı tanımlarken karşılaştıkları güçlüklerden bahsetmişlerdir. Bizim çabamız ise herkesçe kabul görecek genel bir tanım yapmaktan öte, bugüne kadar yapılan çalışmalarda çocuk kavramının ve çocukluk döneminin nasıl ele alındığını ortaya koyabilmek ve meseleye bugüne kadar pek değinilmemiş başka bir açıdan da bakılabileceğini göstermektir.

1.1.1. Sosyal Bilimlerde Çocuk

Sosyal bilimlerin çocuklara ve çocukluk dönemine ilgisi son yıllarda belirgin bir biçimde artmaktadır. Sosyal bilimlerin belirli bir süre mesafeli durdukları çocuk konusu özellikle günümüzün popüler konularından biri olma özelliği taşımaktadır. Toplumsal değişmeleri, yapıları ve toplum türlerini incelerken yetişkin odaklı çalışmalar yapan sosyal bilimler içinde çocuk konusuna dair artan ilginin en net takip edilebileceği alanlar sosyoloji ve psikolojidir.

Sosyal bilimciler, siyaset teorisyenleri, psikologlar çocukları uzun uzadıya tartışırken, görüşlerini insan ve toplum üzerine yoğunlaştırmışlardır. Bu durum da temelde insan olma söylemi üzerinden çocuklara yaklaşılmasına neden olmuştur. Ancak son yıllarda bir grup araştırmacı[20] (çoğunluğunu sosyologlar oluşturmaktadır) çocukluk ve gençlik hakkında ortaya koydukları çalışmalarla yeni bir bakış açışı oluşturma çabasına girmişlerdir. Çalışmalarının atılım (breakthrough), yeni dalga (new wave), epistemolojik kırılma (epistemological break) olduğunu ifade eden bu

[20] Jens Qvortrup çocukluğa dair bu yeni çalışmaları "yeni dalga, atılım" olarak, Allison James, Alan Prout ve Chris Jenks ise "epistemolojik kırılma" olarak nitelendirmiştir. Söz konusu çalışmalar hakkında Bkz.: Patrick J. Ryan, "How New Is The "New" Social Study of Childhood? The Myth of a Paradigm Shift", **Journal of Interdisciplinary History**, 38:4, Spring 2008, (553–576), ss. 553–554.

araştırmacılar çocukluğu, romantik söylemlerden, geleneksel-teolojik bakış açısından ve gelişimsel teorilerden uzak bir hareket noktasında ele almışlardır.[21]

Çocuklar ve çocukluk dönemine dair bu yeni sosyal çalışmaların ana hatları, 1993 yılında kurulan *Çocukluk* (Childhood) adlı dergide yayınlanan çeşitli araştırmalarda belirtilmiştir. Çocukluğa dair yeni sosyal çalışmaların dayandığı üç temel ilke ise şunlardır; ilk olarak çocukluk doğal bir fenomenden ziyade politik ve kültürel bir yapı olarak araştırılmalıdır. Jens Qvortrup'a göre çocukluk diğer sosyal yapı kategorileri gibi ortadan kalkmayan (tarihsel olarak üyeleri ve doğası değişse de) kalıcı ve yapısal bir formdur. İkinci olarak çocuklar sadece kalıtım ve çevrenin ürünleri değil aynı zamanda aktif öznelerdir. Son olarak ise yeni sosyal çalışmalar çocukluk ile yetişkinlik arasındaki ayrıma karşı çıkmaktadır.[22] Yeni sosyal çalışmaların çocukluğa dair yaklaşımını özetleyen bu üç temel ilke aynı zamanda modern çocukluğun son dönemini temsil eden bakış açısını yansıtmaktadır.

Allison James bu yeni sosyal çalışmaları "Yeni" çocukluk sosyolojisi olarak görür ve sosyal bilimlerde çocukluk dönemi ve çocuklarla ilgili araştırmaların "çocukluk incelemeleri" olarak hızla tanımlanan bir alan olarak karşımıza çıktığını söyler. Yukarıda bahsettiğimiz çocukluğa dair yapılan yeni sosyal çalışmalarda ki ilkelere paralel olarak bu alanı üç temel öncülle ortaya koyar. İlki çocukluk döneminin sosyal olarak yapılandırıldığıdır. İkinci öncül çocukların, kendileri için, incelenmeye değer varlıklar olduklarıdır ve son olarak çocukların sosyal dünyaya dair özgül bir bakış açısına sahip, yetkin birer sosyal aktör olduklarıdır. [23]

Son dönemlerde sosyal bilimler de çocuklarla ilgili farklı yaklaşımlar ortaya çıksa da bu bilim dalları içinde çocuklara ve çocukluk döneme yönelik en yoğun ilgi öncelikle psikolojiden gelmiştir. Psikolojide bireylerin bedensel ve zihinsel gelişimleri incelenirken çocukluk dönemi en belirleyici faktörlerden birisi olarak

---

[21] Patrick J. Ryan, "How New Is The "New" Social Study of Childhood? The Myth of a Paradigm Shift", **Journal of Interdisciplinary History**, 38:4, Spring 2008, (553–576), s. 553.

[22] A.e., s. 555.

[23] Allison James, "'Yeni' Çocukluk Sosyolojisinde Sorunlar, Yaklaşımlar ve Pratikler", **Dünyada ve Türkiye'de Değişen Çocukluk, III. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi**, Çev. E. Gül KAPÇI, Yay. Haz. Bekir Onur, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2011, (ss. 27–36) , s. 28.

görülür. Sosyolojinin çocuklarla ilgili ilk dönemlerindeki çalışmalarına getirilen temel eleştirilerden biri de bu psikolojik bakış açısını benimsemesi hakkındadır.

Çocuk sosyolojisi son yirmi beş yılın ürünüdür. Çocukluk alanında psikoloji daha baskın bir çalışma sahası olarak ortaya çıkmıştır. Sosyolojinin çocuklarla ilgisi ise daha çok aile sosyoloji çalışmaları ile sınırlı kalmıştır. Sosyolojik bakış açısıyla yapılan çocuk çalışmalarında eleştirilerin odak noktası ise psikolojinin dominant çalışmalarının hakimiyetinde olması ve bu nedenle tarihsel geçmişi dikkate almayarak evrensel bir çocuk varsayımına gömülü kalmasına dairdir. [24]

Çocukluk ağırlıklı olarak psikoloji, eğitim ve tarihin nüfuz alanına girerken, çocuklar nadiren olayları etkileyebilecek sosyolojik aktörler olarak görülürler. Geleneksel olarak çocuklar üzerindeki sosyolojik ilgi sosyalizasyon[25] kavramıyla şekillenmektedir. Çocuk olma deneyimi sosyolojinin inceleme konusu değildir. Önemli olan yetişkin veya ergen olduklarında çocukların ne olacaklarıdır. Kısacası sosyoloji doğal bir fenomen olan çocuktan ziyade aile kurumu, eğitim sistemi, anne-babalık gibi sosyal bir kurumlar ekseninde kavramsallaştırılan çocukluk (childhood) ile ilgilenmektedir.[26] Yani çocukluk sosyolojik açıdan, örneğin eğitim sosyolojisi alanında yapılan analizlerde ve toplumsallaşma ve toplumsal cinsiyet farklılaşması ile ilgili incelemelerde işlenen bir konu olmuştur. [27]

Aile sosyolojisi çalışmalarında da çocuk daha çok ailenin toplumsal yapıdaki rolü çerçevesinde değerlendirilmektedir. Aile kurumunun temel işlevi çocukların doğması, yetiştirilmesi ve yetişkin olan bireylerin toplum içerisinde topluma faydalı olması çerçevesinde tanımlanırken, çocuktan bu işlev içinde belirli rolleri öğrenmesi

---

[24] Andre Turmel, **A Historical Sociology of Childhood Developmental Thinking, Categorization and Graphic Visualization**, New York, Cambridge University Press, 2008, ss. 5–6.

[25] Toplumsallaşma (socialization); bireylerin toplumun norm ve değerlerini içselleştirmesi ve toplumsal rolleri yerine getirerek toplum üyesi haline gelmeyi öğrenmeleri sürecidir. Daha fazlası için; Gordon Marshall, "Toplumsallaşma" **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınbay, Derya Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s.760.

[26] Carol Smart, "Childhood/Children", **The Cambridge Dictionary of Sociology**, Ed. Bryan S. Turner, New York, Cambridge University Press, 2006, (63–64), s.63

[27] Gordon Marshall, "Çocukluk" **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınbay, Derya Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s.212.

beklenmektedir. [28] Yine sosyolojinin çalışma alanlarından biri olan suç konusunda da çocukluğa ait biyolojik, psikolojik özellikler dikkate alınarak suçluluğu inceleyen pek çok çalışma mevcuttur.[29]

Bu durum 19. yüzyılın sonlarında sosyoloji ve psikoloji arasındaki bilimsel işbirliğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Sosyoloji, aile odaklı çalışmalara yönelirken, psikoloji çocuk eksenli çalışmaları ortaya koymuştur. Gelişim psikolojisinin çocukla ilgili çalışmalarının sosyoloji tarafından eleştirmeden kabul görmesi, sosyolojik olarak çocuğun, yetişkin olduğunda (topluma tam olarak katılma kapasitesine sahip, sorumlu, özerk vatandaş) çalışma alanına alınmasına sebep olmuştur. [30]

Söz konusu bilimsel işbirliği aynı zamanda bölünmeyi de beraberinde getirmiştir. Çocukluğu özel bir alan olarak ele alan psikoloji, gelişim psikolojisi çerçevesinde çocuğu özel yetiştirme ve eğitim gerektiren bir sınıflamaya tabi tutmuştur.[31]

Psikolojinin belirli yaş dönemlerini dikkate alarak yaptığı bu sınıflandırmalar, bedensel ve psikolojik gelişimleri de içeren kategoriler ortaya çıkarmıştır. Örneğin bazı kaynaklarda 0–6, bazı kaynaklarda ise 0–8 yaş arası erken çocukluk dönemi olarak tanımlanmaktadır. Bu dönem çocukların, fiziksel, mental ve sosyal gelişimlerini kapsayan, çevresel ve genetik faktörlerce etkilenen bir dönemdir. [32] Yine çocukların zihinsel, bilişsel gelişimlerini dikkate alınarak da çocukluk dönemi

---

[28] Parsons'cı ailede, kız çocuk annelik ve kadınlık rolünü, erkek çocuk babalık ve meslek sahibi olma rolünü aile içerisinde öğrenir. Çekirdek aile modelini tüm yönleri ile açıklayan bu kuram daha çok modernize edilmiş bir aileyi ifade etmektedir. Foucault'ya göre ise aile kurumu çocukların yetiştirilme yeridir. Yine pek çok metinde geleneksel Türk ailesi babanın çocukları ve eşi ile olan ilişkisinden hareketle açıklanmaktadır. Bkz.; Ergün Yıldırım, "Aile ve Evlilik Türleri", **Aile Sosyolojisi**, İstanbul, Açılım Kitap, 2011, (65–81) ss. 72–76.

[29] Örneğin; Sezer Ayan, **Suçlu Kim? Türkiye'de Çocuk Suçluluğu**, Ankara, Ütopya Yayınları, 2011; Halime Ünal, "Neden Çocuklar ve Gençler Suç İşler? Ayırıcı Birleşimler ve Sosyal Kontrol Teorileri", **Toplumbilim**, İstanbul, Sayı 23, Aralık, 2008, (51–63).

[30] Bkz.:Turmel, **A Historical Sociology of Childhood Developmental Thinking, Categorization and Graphic Visualization**, ss. 5–6.

[31] Turmel, **A Historical Sociology of Childhood Developmental Thinking, Categorization and Graphic Visualization**, s.20.

[32] Münevver Bertan, Dilek Haznedaroğlu, Pelin Koln vd., "Ülkemizde Erken Çocukluk Gelişimine İlişkin Yapılan Çalışmaların Derlenmesi (2000-2007)", **Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi**, Ocak-Mart 2009, Sayı 52, (1-8), ss.1-2.

belirli yaş evrelerine göre ayrılır. [33] Bu evrelerde çocukların gelişim düzeyleri, fiziksel becerileri dikkate alınarak çocukluk döneminin psikolojik açıdan nasıl bir rota izlediği incelenir.

Freud çocukların psikoseksüel gelişimlerine göre beş aşamalı kronolojik bir model belirlemiştir. İlk dönem doğumdan 1,5 yaşına kadar süren oral evredir. Bu evrede belirgin olan çocuğun emme davranışıdır. Bu evreyi 1–3 yaş aralığını kapsayan anal evre takip eder. Sonraki evre fallik evredir ve bu evre 3–7 yaş aralığındadır. 7–12 yaş arasında gizlilik evresi başlar ve çocuğun ilgisi ev dışındaki objelere yönelir. 12 yaşından yetişkinliğe kadar ise genital aşama sürer.[34] Psikoanalitik teoriye göre Freud çocukların sağlıklı bir yetişkin olmaları için bu beş aşamadan geçmeleri gerektiğini söyler. John Watson ise Freud'dan farklı olarak çevre üzerinde durur. Watson'sa göre belirleyici olan çevre ve ailenin davranışlarıdır.[35]

Evans'ın aktardığına göre, bir diğer gelişim teorisyeni Erik Erikson "Çocuk ve Toplum" adlı çalışmasında tüm insan ömrünü kapsayan özellikle çocukluk ve erişkinlik üzerine odaklanmış gelişim aşamalarından bahseder. Bu aşamalar daha çok merkezi bir çatışma ve düzenle ilgili aşamalardır. Bebeklik döneminde güvene karşı güvensizlik, erken çocukluk döneminde otonomiye karşı kuşku ve utanç, okul öncesi dönemde inisiyatif ve suçluluk, erken okul döneminde ise çalışma ve kalitesizlik. İlk dört aşamanı hedefi beşinci aşama için başarılı bir müzakere yaratmaktır. Böylece yetişkin sağlam bir kimlikle kendi özüne ulaşabilir. [36]

Çocuk kimdir sorusunun önemli olduğu alanlardan biri de edebiyattır. Özellikle çocuk kitapları yazarları çocuğu tanımlarken yaş gruplarını dikkate alarak şöyle bir sınıflandırma yaparlar;

---

[33] Yaş grupları, gelişim evreleri ve bu evrelerin özellikleri hakkında Bknz; İ. Alev Arık, Gül Çörüş, "Farklı Ortamlarda Bilişsel Gelişim", **1. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı**, İstanbul, İstanbul Çocukları Vakfı Yayınları, Haziran, 2000 (319–328), ss. 320–321.

[34] Lindsay Evans, "Child Development", **Gale Encyclopedia of Psychology**, Ed. Bonnie Ruth Strickland, 2nd. Ed., New York, Gale Group, 2001 , (115-116), ss. 115–116.

[35] Lindsay Evans, "Childhood", **Gale Encyclopedia of Psychology**, Ed. Bonnie Ruth Strickland, 2nd. Ed., New York, Gale Group, 2001, (116-119), s. 117.

[36] Lindsay Evans, "Child Development", **Gale Encyclopedia of Psychology**, Ed. Bonnie Ruth Strickland, 2nd. Ed., New York, Gale Group, 2001 , (115-116), s. 116.

- 3–6 yaş (anaokulu çocukları)
- 6–9 yaş (ilköğretimin ilk devresi çocukları)
- 9–12 yaş (ilköğretimin ikinci devresi çocukları)[37]

Felsefede de çocuk kavramı önemsenmiş ve üzerinde durulmuştur. Aristoteles'e göre çocuk "Final Amaca" yani yetişkin olduklarında yerine getirebilecekleri işleve henüz ulaşamamış, insan denilen türün olgunlaşmamış ham halidir. Yani çocuklar hem bilişsel hem de ahlaki olarak gelişmemiş varlıklardır ve yetişkinlerin vesayeti altında tutulmalıdır. Aristoteles buradan hareketle çocuğun babanın mülkü olduğu fikrini geliştirmiştir.[38] Yunan filozofu Platon ise çocukların çevreleri tarafından değiştirilebilecek kesin hükümlerle doğduklarına inanmıştır.[39] Ahlak felsefesi açısından çocuk ahlaki olarak yargılanamaz bir varlıktır. Çocukların davranışları iradi olsa da, bilinçli değildir. Yani çocuk iyi veya kötü nedir bilgisine sahip değildir.[40] Platon çocukların hayatları üzerindeki egemenlik hakkının devletin vesayeti altında kullanıldığını söyler[41] ve yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkiyi de ebeveyn-çocuk ilişkisine benzetir. Ona göre yönetici bir bilen, devlet de bir babadır. Ancak yöneticiler babalık yaparlarsa, öyle bir toplumda çocuklar büyüyüp kişilik sahibi bireyler olamazlar.[42]

Coğrafyacılar çocukların dünyası ile ilgilenmeye 20. yüzyılın ortalarında başlamışlardır. En erken çalışmalar çocuk refahı konusundaki bölgesel farklılıklar üzerine odaklanmıştır. Bu tür çalışmalar günümüzde halen devam etmektedir.[43] Çocuk konusunda coğrafi çalışmaların kökenleri William Bunge'nin 1960 yılında Detroit ve Toronto'daki deneyimlerinde aranabilir. Bunge'nin çalışmaları özellikle

---

37 Hasan Latif Sarıyüce, "Boş Zamanları Değerlendirme ve Kültürel Etkinlikler", **1. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı**, İstanbul, İstanbul Çocukları Vakfı Yayınları, 2000, (409–417), s. 409.

38 Şükrü ARGIN, "Politika, Çocuklar ve Sol Politika", **Birikim**, İstanbul, Sayı 192, Nisan 2005, (13–19), s. 15.

39 Lindsay Evans, "Childhood", **Gale Encyclopedia of Psychology**, Ed. Bonnie Ruth Strickland, 2nd. Ed., New York, Gale Group, 2001, (116-119), s. 117.

40 Ahmet Arslan, **Felsefeye Giriş**, Ankara, Adres Yayınları, 2011, ss. 137–138.

41 Şükrü Argın, "Politika, Çocuklar ve Sol Politika", **Birikim**, İstanbul, Nisan, 2005, Sayı 192, (13–19), s.15.

42 Arslan, **Felsefeye Giriş**, s. 202.

43 Stuart Aitken, "Children, Geography Of", **Encyclopedia Of Human Geography**, Ed. Barney Warf, London, Sage Publications, 1956, (35–37) , s. 35.

çocuklar üzerindeki mekansal baskı konusunda yoğunlaşmıştır. Ona göre gençler siyasi, ekonomik ve sosyal güçlerin nihai mağdurlarıdır ve bu güçler bunu inşa ettikleri çevresel coğrafya ile başarmaktadır. Bunge çalışmalarına işçi sınıfının çocuklarını şehirdeki oyun alanlarında (mahallelerinde) gözlemleyerek başlamıştır. Ana teması olan çocuklar üzerindeki baskı konusundan uzaklaşmadan, pek çok nitel ve nicel veri derlemiştir. Coğrafyacılar ve çevresel psikologlar çocukların bilişsel gelişimlerini ve yön bulma durumlarını anlayabilmek için onun bilimsel ve insani yaklaşımlarını kabul etse de çalışmaları Bunge'nin politik çerçevesinden yoksun kalmıştır. [44]

1980'lerde bazı araştırmacılar, sağlık, konut ve eğitim gibi kaynakların dağılımındaki mekansal eşitsizlikler ile çevresel tehlikeler ve yoksulluğun çocuklar üzerindeki etkileri üzerine önemli çalışmalar yapmışlardır. Yine diğer bazı araştırmacılar çocukluk kavramına yönelik eleştiriler ortaya koymuşlardır. Gelişimsel bir aşama olarak çocukluğun çocuklardan daha fazla yetişkinler tarafından önerildiğini ifade eden bu yeni sosyal çalışmalar coğrafya dışında feminist ve postyapısalcı araştırmaların da katılması ile alevlenerek yetişkinlere yönelik dünya görüşünü (Bunge'nin çalışmalarına da bağlı kalınarak) tekrar gündeme getirmiştir. [45]

Antropolojide de çocuk önemli bir veri kaynağıdır. İlk antropolojik çalışmalar dünyadaki çocuk çeşitliliği üzerine yapılmıştır. İnsan gelişimi üzerine var olan hipotezleri test etmek içinde karşılaştırmalı etnografik kayıtlar kullanılmış, nesiller arası kültür aktarımı, paylaşım ve içsel değişimleri anlamak için çocuk, aile ve toplumsal yaşamdaki mekanizmalar incelenmiştir. Antropologlara göre insan gelişiminde en önemli etki kültürdür. Çocuklukta hedefleri, anlamları, uyumu ve mücadelesi olan kültürel bir projedir. Antropoloji de şaşırtıcı ve dikkat çekici

[44] Stuart Aitken, "Children, Geography Of", **Encyclopedia Of Human Geography**, Ed. Barney Warf, London, Sage Publications, 1956, (35–37), s. 36.
[45] A.e., s. 36.

çeşitliliğe sahip olan dünya üzerindeki farklı çocukluk versiyonları için kanıt sağlar.[46]

Antropolojide çocukluk dönemine dair çeşitli yaklaşımlar mevcuttur. Birinci yaklaşıma göre çocuklar toplumsal normların içerisinde şekillenir ve bu normları sürdürürler. Bu görüşe göre çocuklar ahlaki ve kültürel eğitimin sürekliliğini sağlamak için aileleri ve toplum tarafından şekillendirilen küçük yetişkinlerdir. İkinci yaklaşım çocukların kişiliklerinin ve zihinlerinin, kültürel temaların bir yansıması olarak; çocuk büyüdükçe anlaşılabileceğini belirtir. Üçüncü yaklaşıma göre ise toplum ekolojisi, tarih ve iklim çocuk bakım pratiklerini şekillendirir. Doğrudan sosyal öğrenme ve psikodinamik süreçler kişiliğin şekillenmesi üzerinde etkilidir. Dördüncü yaklaşım ailenin günlük rutinlerinin, sosyal hayatlarının, çocukların kültürel pratikleri kazanmasında önemli olduğunun altını çizmektedir. Bir diğer yaklaşımda da toplumsal kültürün gücü ön plana çıkartılmaktadır.[47]

Toren'e göre tıpkı kültür ve kişilik teorisyenlerin çalışmalarında olduğu gibi sosyal antropologlarda çalışmalarında sosyalleşme süreçlerine çocuklardan daha büyük ilgi göstermişlerdir. Öğrenilen kültür veya kültür tarafından şartlandırılmak; her iki yaklaşımda da çocuk yetişkin fikirlerinde ve pratiklerinde pasif öznedir. Bu konuda Erikson'nun Çocuk ve Toplum çalışması psikoseksüel gelişimin psikoanalitik konseptlerini ve kültürel kimlik geçişlerini çok daha dikkatli ve detaycı incelemesi bakımından dikkate değerdir. Erikson sosyalizasyona odaklanmış antropologlardan farklı olarak kültürün yetişkin hayatın kurumlarınca tarafından verildiğini dile getirmiştir. 1960'ların ortalarında ise Fransız antropolog Claude Levi-Strauss'un yapısalcı analizleri (akrabalık, farklı kültürel alanlar ve mitler gibi) antropolojik ilgiyi anlamlar sistemi (systems of meaning) üzerine yoğunlaştırmıştır. 1980'ler cinsiyet ve güç ilişkileri ürettiği yeni antropolojik bilincin kısmen bir sonucu olarak özellikle çocuk refahının daha fazla ilgilenildiği bir dönem olmuştur.[48]

---

[46] Thomas S. Weisner, "Childhood: Anthropological Aspects", **International Encyclopedia Of The Social and Behavioral Sciences**, Ed. Neil J. Smelser, Paul B. Baltes, New York: Elsevier, 2001, (1697–1701), s. 1697.

[47] A.e., ss.1697–1698.

[48] Chiristina Toren, "Childhood", **Encyclopedia Of Social And Cultural Anthropology**, Ed. Alan Barnard, Jonathan Spencer, London, Routledge, 2002, (139–142), s. 141.

Tarihsel araştırmalar bağlamında çocukların ele alınması geleneksel tarih araştırmalarında edilgen bir kesim olarak görülen çocukların sanıldığı kadar etkisiz bir kategori olmadıklarının ortaya çıkması ve sosyal bilimlerdeki karşılıklı etkileşimim artışı ile ilgi çekmiştir. Çocuk tarihinin bir uzmanlık alanı olarak ilk ABD'de ortaya çıkması da, savaş döneminden sonra artan bebek nüfusu ve bu nüfusun etkilerinin tarihçilerin dikkatini çekmesinden kaynaklanmaktadır. [49]

Kısacası sosyal bilimler için çocukluk bazen yetişkinleri bazen de yetişkinlerin oluşturduğu toplumları anlayabilmek için incelenmesi gereken bir alan olmuştur. Günümüzde ise, geçmişe nazaran, ilgi daha çok çocuklar ve çocukluk döneminin anlaşılmasına yoğunlaşmıştır.

1.2. Tarihsel Süreçte Çocuk

Kısaca çocukların ve çocukluk döneminin farklı disiplinlerde nasıl ele alındığına dair bir çerçeve oluşturmaya çalıştık. Günümüzde sosyal bilimciler, politikacılar ve hatta ekonomistler tarafından sık sık gündeme getirilen çocuklar, tarihsel süreç içerisinde farklı toplumsal yaklaşımların etkisinde kalmışlardır. Bu etkiler bazen çocukların küçük yetişkinler olarak görülmesine, bazen de tek başına karar verebilecek yeteneğe sahip bir birey olarak algılanmasına yol açmıştır. Tarihte ki çocuk algısı değişse de değişmeyen istisnasız her toplumda varlığını sürdüren dezavantajlı çocuklardır.

Bu çalışmada ele alacağımız sokakta çalışan çocuklar gibi gruplar tarihin her döneminde var olmuşlardır. Toplumların çocuklara yaklaşımı, onları anlama biçimi, çocuk işçiliği, kimsesiz çocuklar sorunu, çocuk istismarı gibi olumsuzlukları ortadan kaldırma konusunda yeterli olmamaktadır. Günümüzün en önemli sorunlarından biri olarak görülen çocuk sorunu tarihin her döneminde çeşitli yollarla çözülmeye çalışılmış, hala da çözülmeye çalışılmaktadır. Elbette geçmişe nazaran çok yol katedildiği ortadadır. Ancak çocuk sorununun kökleri sadece bugüne ait değildir. Konuyu toplumların oluşumuna kadar geri götürmek mümkündür.

[49] Mine Tan, "Çağlar Boyunca Çocukluk", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Ankara, Cilt 22, Sayı 1, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1989, (71–88), s. 73.

Tüfekçioğlu'nun Baykan Sezer'in "Tarihte Toplumlar"[50] çalışmasına dayanarak belirttiği gibi toplum mutlak, önceden verili, otomatik olarak gerçekleşen, doğadan gelen bir örgütlenme biçimi değildir. Tam tersine toplum yaşamı yahut toplumsal örgütleniş biçimi, önündeki sorunları aşabilmek için insanların sonradan geliştirdiği bir çözüm şekli olarak karşımıza çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle toplum yaşamı, insanlığın gelişiminin bir aşamasıdır.[51]

İnsanın doğrudan ilişkilerle sorunlarını otomatik olarak çözmesi söz konusu olmamaktadır. Sorunların kalıtım yoluyla ve içgüdülerle, kendiliğinden anında ilişkilerle çözülememesi insanların başka ve dolaylı ilişkiler geliştirmesinin ve bu ilişkiler içinde çözüm üretmesinin yolunu açmıştır. [52] Bu durumda kendiliğinden gerçekleşmeyen bu çözümün öğrenilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Otomatik olarak, kendiliğinden gerçekleşmediği için sözkonusu çözümün tekrarının sağlanması da ancak öğrenme ile mümkün olmaktadır. Böylece kuşaklar arasında da bir aktarma gerekliliğini de ortaya çıkmaktadır.[53] Bu aktarım da eğitim vasıtası ile gerçekleştirilir ve çocukları eğitimin en önemli öznesi haline getirir.

Toplumların karşılaştıkları sorunlara ürettikleri çözümlerin ve eğitim yolu ile bu çözümlerin aktarılacağı çocuklara duyulan ihtiyacın sınırlılığı, bireylerin üretilen çözümlerden eşit pay alamaması bazı çocukları toplumsal sistemin dışında bırakmaktadır. Sistem dışında kalan bu çocuklar sokakta yaşayan, sokakta çalışan çocuklar olarak karşımıza çıkamaktadırlar. Toplum her çocuğa eşit imkan sunmaz. Ailelerin yetersiz kaldığı veya hiç olmadığı noktalarda da bu çocuklar sistem için birer tehdit/tehlike olarak görülmeye başlanırlar.

Toplum bu çocukların belirli özelliklerini dikkate alarak kategorize eder ve tanımlar. Sokakları yaşam alanı olarak seçen ve aileleri ile hiçbir bağı olmayanlar sokak çocuğu diye adlandırılır, sokakları çalışma alanı olarak seçenler de sokakta çalışan çocuklar olarak tanımlanırlar. Günümüzde toplumlar bu çocuklarla tarihin

---

[50] Baykan Sezer, "Tarihte Toplumlar", **Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme, Sosyoloji Yıllığı 21**, Ed. Ertan Eğribel Ufuk Özcan, İstanbul, Kitabevi, 2011, (123–130).

[51] Hayati Tüfekçioğlu, **İletişim Sosyolojisine Başlangıç**, İstanbul, Der Yayınları, 1997, s. 84.

[52] Tüfekçioğlu, **İletişim Sosyolojisine Başlangıç**, ss. 85–86.

[53] Tüfekçioğlu, **İletişim Sosyolojisine Başlangıç**, ss. 88–90.

hiçbir döneminde olmadığı kadar çok ilgilenmektedir. Bu çocukları topluma kazandırmak söylemi uluslararası bir özellik kazanmıştır. Çocukların iyi beslenmesi, sağlıklı koşullarda yaşaması, erken yaştan itibaren her çocuğun eğitim alması uluslararası bir mesele haline gelmiştir.

Çocuk sorununun kazandığı bu küresel kimlik sorunun günümüze ait bir sorunmuş gibi algılanmasına da neden olmaktadır. Oysaki dezavantajlı çocuklar tarihin her döneminde var olmuşlar ve bugün olduğu gibi toplumlar bu çocukları sorun olarak görerek çözüm üretme yolları geliştirmiştir. Bugünün çocuk sorununun özünde değişen tek şey soruna karşı alınan tedbirlerin küresel bir boyuta taşınması ve geçmişe nazaran daha yüksek sesle ifade edilmesidir.

1.2.1. Yunan Toplumunda Çocuk

Yunan toplumu, Roma İmparatorluğu'nun kuruluşundan yaklaşık iki yüz yıl önce var olan, bağımsız şehir devletlerinin oluşturduğu bir Akdeniz uygarlığıdır. Oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan bu şehir devletleri, ortak bir kültür ve dili paylaşmışlardır. Kendilerini Yunanlar olarak değil Helenler (Hellenes) olarak tanımlayan bu uygarlığa Yunanlar diyen Roma İmparatorluğu olmuştur. [54]

Milattan önce altıncı yüzyılda Yunan toplumu aristokrat konseyleri tarafından yönetiliyordu. Altıncı yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise antik Yunanlarda kral ya da imparatora rastlanmıyordu. Bu durumun tek istisnası ise Sparta devleti olmuştur. Uzun bir geleneğin neticesi olarak iki krala sahip olan Sparta'da kralın gücü ise sınırlıydı. [55]

Yunan toplumunu oluşturan şehir devletleri kendini yöneten siyasi bir topluluktur. Bir akropol veya kalenin etrafına kümelenen bu devletler, vatandaşlık fikri ile inşa edilmiş birer tarım hinterlandıdır. Yunan toplumlarında şehir devletleri toplumun istikrarı ve adalet için erdemli vatandaşlar üretmek düşüncesine

[54] Jean Kinney Williams, **Great Empires of the Past: Empire of Ancient Greece**, New York, Infobase Pub., 2009, ss.7-8.
[55] Williams, **Great Empires of the Past: Empire of Ancient Greece**, s. 10.

odaklanmışlardır.[56] Ancak bu düşüncenin yanında artan nüfus şehir devletlerinde çalışan yoksulların da artmasına yol açmıştır. Birçok şehir devleti özgür olarak doğan erkeklere vatandaşlık hakkı verirken, bu vatandaşları yoksulluktan kurtarmak için pek az şey yapmıştır. Öyle ki çiftçiler genellikle hasat mevsimine kadar borç para veya yiyecek satın almak durumunda kalmışlardır. Öte yandan aristokratlar toprakların en iyi olanlarını sahiplenip ve zengin bir ticari döngü yaratmışlardır. Bu zengin sınıfın bazı üyeleri sosyal sistem için reformun gerekli olduğuna inanmamışlardır. Bugün olumsuz bir çağrışımı olan tiran kelimesi bu liderleri tanımlamak için o dönemlerde kullanılan bir ifadedir. Tiranlar toplumun desteğini kazanmak için halka ihtiyacı olanı veriyorlar, özellikle de hoplites olarak bilinen yeni tip askerlere destek sağlıyorlardı. [57]

Zengin sınıfın desteği Atina için geçerli değildi. Pek çok şehir devletinde yoksullar desteklenirken, Atina'da aristokratlar güç ve zenginliklerinden vazgeçmiyor, yoksul çiftçiler de borçlarını ödemek için kendilerini köle olarak satmak zorunda kalabiliyorlardı. Şehir devletleri zengin-fakir çıkarlarını dengelemek için çeşitli yollar üretiyordu. Örneğin tiranlar kamu projeleri ile yoksullara istihdam yaratıyor böylece tapınak, sur gibi yapıların inşasında pek çok kişi çalışıyordu.[58]

Yunan toplumunda bazıları yoksullukla mücadele ederken bazıları da zenginliğin sağladığı imkanlarla sınırlı sayıda yoksula çözüm üretmeye girişmişlerdir. Halk tarafından kabullenilip, desteklenmek isteyen zenginler yoksullara yardımda bulunmuşlardır. Toplumsal yapı içerisinde mevcut olan yoksulluktan ve adaletsiz bölüşümden yetişkinler kadar etkilenen çocuklar da doğdukları andan itibaren toplumsal eşitsizlikten paylarına düşeni almışlardır.

Yunan toplumunda çocuk önemsenen bir değerdir. Ancak erken doğum, enfeksyon gibi nedenlerle daha doğmadan veya doğar doğmaz ölen bebek sayısı oldukça fazladır. Yunan toplumlarında hayatta kalan bebekler *amphidromia* denen seremonilerle isimlendirilirdi. Ancak toplumsal kaynakların sınırlılığı, ailelerin toplumsal fırsatlardan eşit ölçüde faydalanamaması çocukların her zaman istenen

[56] Ryan Balot, **Grek Political Thought**, Oxford, UK, Blackwell Pub., 2006, ss. 2–3.
[57] Williams, **Great Empires of the Past: Empire of Ancient Greece**, s.27.
[58] Williams, **Great Empires of the Past: Empire of Ancient Greece**, s.28.

varlıklar olmamasına neden olmuştur. Eğer doğan bebek erkek değilse, hastalıklı ve hayatta kalma olasılığı zayıf görünüyorsa aileleri tarafından ölmeleri için kırsal bölgelere terk edilirlerdi.[59] Böylece toplum kendi içinde hem aile hem de devlet için yük olabilecek çocuklara çözüm bulmuş oluyordu.

Yoksul aileler çok çocuk sahibi olma konusunda endişe taşırken, bu endişeye neden olan yoksulluğa, ailenin sahip olduğu paranın bölünmesi riski de eşlik ediyordu. Plato'nun da tavsiye ettiği gibi ailenin bir kız ve bir de erkek çocuğa sahip olması gerektiği fikri, yani aileyi sınırlandırmak, istenmeyen çocukları ve bu çocukların ölüme terk edilmesini engellemek için önemli görülüyordu.[60] Tarihçilere göre terk edilen bu bebeklerin sayılarınıtam olarak bilmese de, özellikle gayri meşru çocukların, kız çocuklarının, zayıf çocukların ölüme terk edildiği bilinmektedir. Terk edilen çocuk eğer şanslı ise zengin biri tarafından sahiplenilmekte, hayatta kalırsa köle olarak yaşamakta eğer şanslı değilse de çoğu zaman olduğu gibi ölmektedir. [61]

İmkanları elverişli olan ailelerin erkek çocukları 6–7 yaşında phratries denen kurumlarda eğitime alınırlardı. Ailenin bir uzantısı gibi görev yapan bu kurumlar, toplumsal anlaşmazlıkların ve sorunların çözümünde de rol oynuyordu. Aileler çocuklarının bu kurumlarda eğitim alması için ödeme yapıyordu. Erkek çocukların kentin işleri ve ihtiyaçlarının görülmesi açısından bu kurumlarda erken yaşta eğitim alması son derece önemliydi. Kamusal eğitimin olmadığı bu toplumlarda eğitim ayrıcalıklı bir sınıfa aitti ve son derece katı bir eğitim söz konusuydu. [62]

Kız çocuklarının ise eğitim hakkı yoktu. Pek çoğu (özellikle zengin ailelerin kızları) çiftlik veya ev idaresi için gereken becerileri annelerinden ve diğer aile büyüklerinden edinirlerdi. Yoksul ailelerin çocukları eğitimin dışında kalırken, sözlü hikayelerden, şarkılardan kültürlerini öğrenmeye çalışırlardı. [63]

---

[59] Amy Hackney Blackwell, "Greece/Children", **Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World**, Vol. 1, Ed. Peter BOGUCKI, New York, Infobase Pub., 2008, (194-196), s.194.

[60] Williams, **Great Empires of the Past: Empire of Ancient Greece**, s.91.

[61] Amy Hackney Blackwell, "Greece/Children", **Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World**, Vol. 1, Ed. Peter BOGUCKI, New York, Infobase Pub., 2008, (194-196), s.194

[62] Amy Hackney Blackwell, "Greece/Children", **Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World**, Vol. 1, Ed. Peter BOGUCKI, New York, Infobase Pub., 2008, (194-196), s.195

[63] Williams, **Great Empires of the Past: Empire of Ancient Greece,** s.93.

Tarihte asker devlet olarak bilinen Sparta'da ise çocuklar dünyaya geldiği andan itibaren devletin denetimine tabi oluyordu. Dünyaya gelen çocuk eğer sağlıklı değilse devlet denetçileri (ephoros) tarafından ıssız bir yere götürülerek ölüme terk ediliyordu. Erkek çocukları da 7 yaşından itibaren devlet tarafından alınarak zor koşullarda eğitilip asker olarak yetiştiriliyorlardı. Eğitimleri süresince her şeyi kendileri yapan bu çocuklar, 18 yaşına gelince de kırbaçlanarak dayanıklılık testine tabi tutuluyorlardı. Kız çocuklar da tıpkı erkek çocuklar gibi devlet tarafından eğitiliyordu.[64] Kız çocuklarına atletizm, jimnastik gibi eğitimlerin yanı sıra, müzik, dans etme, şiir ve savaş oyunları hakkında da eğitim veriliyor, böylece kızlar da tıpkı erkekler gibi savaş kabiliyetine sahip, ileride iyi bir eş ve anne olabilecek bireyler olarak eğitilmeye çalışılıyorlardı.[65]

Örneğin nüfusun yoğun ve kalabalık olduğu Atina'da yoksul sınıflar toplum için hayati roller üstlenirken, yönetime katılma, eğlence ve ayrıcalıklardan yararlananlar baskın ve zengin gruplar olmuştur.[66] Özetle Yunan toplumunda ayrıcalıklı çocuklar devletlerin ihtiyacı olan kadroların sağlanması için eğitim yolu ile şekillendirilirken, bazıları da devlete ve aileye yük olmasın diye terk ediliyorlardı. Yine yoksul ailelerin çocukları eğitimden faydalanamıyor, ailelerinin işinde çalışıyor, kız çocukları da iyi bir aile kurmak amacıyla yetiştiriliyorlardı.

1.2.2. Roma Toplumunda Çocuk

Yetişkinlerin şekillendirdiği bir dünyada çocukları anlama çabası kolay değildir. Sürekli değişen koşullar içerisinde çocuklar da, çocukluk da aynı kalmamaktadır. Çocukluk, çoğumuza göre yaşam zincirinin doğal ve değişmez halkalarından biridir. Oysa değişik toplumlara ve değişik tarih evrelerine baktığımız zaman çocukluğa farklı anlamlar yüklendiğini görebiliriz. Toplumsal bir kavram olan

---

[64] M. Ali Kaya, "Akdeniz Uygarlıkları", **Uygarlık Tarihi**, Ed. İsmail Güven, H. Ömer Adıgüzel, Mehmet Akalın vd., Ankara, Pagem Yayınları, 2009, (149-222), ss. 164–165.

[65] Christopher Blackwell, "Greece/Education", **Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World**, Vol. 1, Ed. Peter BOGUCKI, New York, Infobase Pub., 2008, (382-384), s.384.

[66] Derek Heater, **A History of Education For Citizenship**, London, Routledge Falmer Pub.,2004, s.1.

çocukluk, diğer toplumsal kavramlar gibi norm ve değerlere göreceli olarak belirlenir.[67]

Antik Romalıların çocuklarının mezar taşlarına yazılar yazarak onlara karşı hislerini ifade ettikleri bilinmektedir.[68] Yapılan mezar taşı incelemeleri Roma İmparatorluğu döneminde çocuklara yetişkinler gibi hitap edildiğini de ortaya koymaktadır.[69] Yine Roma'da çocuğun toplumsal konumunu belirleyen en önemli faktörlerden biri eğitim kurumudur. Özellikle devletin ilk yıllarında çocuğun eğitimi konusunda babanın hakimiyeti söz konusudur. Faydacı nitelikte şekillenen bu eğitim sisteminde amaç, erkek çocuklarını atalarına, ailesine, devlete bağlı bireyler olarak yetiştirmek, kız çocuklarını da tıpkı anneleri gibi erdemli ve çalışkan bireyler olarak yetiştirmektir.[70] Buna karşın annenin de ev içerisinde kendine ait bir gücü olduğu söylenebilir. Evin idaresi ve okula gidene kadar çocukların yetiştirilmesi ile ilgili denetimler konusunda kadınlar etkili olmuşlardır.[71]

Bu amaçlara uygun olarak ilkokulda (schola) temel bilgileri alan çocuk, orta öğretimde (grammaticcus) düzgün konuşma tekniklerini öğrenirdi. Karşısındaki topluluğu ikna etme, inandırma, yüksek sesle konuşma, karşılıklı tartışma tekniklerini kavrama, o dönemde çocukların eğitimindeki temel unsurları oluşturmaktadır. Elbette ki bu eğitim yapılanması, daha önce de belirttiğimiz gibi, özellikle erkek çocuklarını devlete fayda sağlayacak birer asker ve devlet adamı olarak yetiştirmeye yöneliktir.[72]

Eski Roma'da çocukları ve çocukluk dönemini anlayabilmek için dönemin eğitimcisi ve eleştirmeni olan Quintilianus'un "Hatibin Eğitimi ve Öğretimi" adlı on iki kitaptan oluşan eseri önemlidir. Quintilianus'a göre çocukların doğal yeteneklerinin ortaya çıkarılması gerekir ve buda ancak eğitim yoluyla olur. Zira

---

67 Mine Tan, "Çağlar Boyunca Çocukluk", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 22, Sayı 1, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1989, (71–88), s. 71.

68 Lindsay Evans, "Childhood", **Gale Encyclopedia of Psychology**, Ed. Bonnie Ruth Strickland, 2nd. Ed., New York, Gale Group, 2001, (116-119), s. 117.

69 Jack Goody, **Avrupa'da Aile**, Çev. Serpil Arısoy, İstanbul, Literatür Yayınları, 2004, s. 27.

70 Çigdem Dürüşken, **Quintilianus'da Çocuk ve Yetişkin Eğitimi ve Günümüzle Bağlantıları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990, s. 3.

71 Simon James, **Ancient Rome**, New York, Dorling Kindersley Publishing, 2008, s. 22.

72 Nuray Yıldız, "Eskiçağda-Yunan-Roma Döneminde Hukuk Eğitim ve Öğretim", **Anadolu Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, Sayı 12, 1990, (119–144), s. 123.

doğal yeteneği olmayan insanların bir faydası veya teknik olarak kullanımı da yoktur. Yetersiz insanlarla uğraşmak beyhude bir çabadır. Çocuklar da ileride faydalı birer birey olmaları için eğitilmeli ve doğal yetenekleri ortaya çıkarılmalıdır. [73]

Yine Eski Roma'da dönemin yoksul çocuklarına yönelik girişimler de yapılmıştır. Bu çocukların beslenmesi ve eğitimlerinin kolaylaştırılması amacıyla devlet hazinesinden belirli bir fon ayrılmış, kişisel girişimlerle de bu çocuklar için hayır işleri düzenlenmiştir.[74] Buna ek olarak nüfusa göre doğum oranlarının teşvik edildiği ve üç çocuklu babalara ayrıcalık verildiği de bilinmektedir.[75] Ancak Roma döneminde bazı fakir ailelerin çocuklarına bakamadıkları için onları ölüme terk ettikleri de görülmüştür.[76] Doğum sırasında annesi ölen çocukların da babaları tarafından istenmediği takdirde dışarıda ölüme terk edildiği bilinmektedir.[77]

Roma döneminden kalan heykellerden de çocukların tıpkı yetişkinlerin birer minyatürüymüş gibi algılandıkları ortaya çıkmaktadır. Öyle ki bu heykellerde kız çocuklarının saçları tıpkı yetişkin bayanlar gibi stilize edilmiştir.[78]

Ortaçağın başlarında özellikle Roma döneminde çocukların terk edilmesi sıklıkla görülen bir davranıştır. Örneğin o dönemde İtalya'da terk edilen çocuklara kiliseye bağlı mahalle bakmaktaydı. 12. yüzyılda ise hastane kurumlarının (Les Maisons Dieu-Tanrı Evleri) ortaya çıkması ile kimsesiz çocuklara bu kurumlar sahip çıkmaya başlamıştır. İtalya'dan diğer Avrupa ülkelerine yayılan bu kurumlar, o dönemde babaların gayri meşru çocuklara karşı hiçbir sorumluluk taşımadığını, annelere de çocuklarını yetiştirme konusunda izin verilmediğini göstermektedir.[79]

Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ve Hıristiyanlığın etkisi ile çocukların durumlarında iyileşmeler olsa da, o dönemlerde çocukları günahkar varlıklar olarak gören düşünce yaygındır. Yapılan çalışmalarda Ortaçağ çocukluk adına pek parlak

---

[73] Dürüşken, **Quintilianus'da Çocuk ve Yetişkin Eğitimi ve Günümüzle Bağlantıları**, s. 14.
[74] Çigdem Dürüşken, "Genç Plinius'da Roma Yaşamı", **Anadolu Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, Sayı 13, 1994, (215–230), ss.225–226.
[75] A.e., s. 227.
[76] James, **Ancient Rome**, s. 20.
[77] Amy Hackney Blackwell, "Rome/Family", **Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World**, Vol. 1, Ed. Peter BOGUCKI, New York, Infobase Pub., 2008, (456-457), s.456.
[78] James, **Ancient Rome**, s. 21.
[79] Goody, **Avrupa'da Aile**, ss.94–95.

bir dönem olarak tasvir edilmemektedir. Neredeyse tüm Ortaçağ yazarları çocukluk ve ergenlik yerine yetişkinlik, özellikle de erkek yetişkinliği konusuna ilgi göstermişlerdir. Her ne kadar bazı istisnalar söz konusu olsa da o dönemin tarih yazarlarının ilgisi siyasi meseleler, özellikle de krallar ve savaşlar üzerine yoğunlaşmıştır. [80]

Roma Devleti'nde de tıpkı Yunan Devletleri'nde olduğu gibi çocuklara belirli ölçüde değer verilse de tüm çocukları kapsayacak bir sistemin geliştirilemediğini görmekteyiz. Dezavantajlı çocukların terk edilmesi, hem Roma hem de Yunan toplumların da görülen ortak davranıştır. Bazı çocuklar eğitim vasıtası ile toplumsal yapının devamı adına yetiştirilirken, bazıları da ortan kaldırılması gereken sorunlar olarak görülmüşlerdir. Bu konuda erken dönemin özel öğretmenleri olarak görülen Aristoteles ve Platon da eğitimi ayrıcalıklı ve sınırlı bir kesim için sunulması gereken bir gereklilik olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre eğitimden zengin babaları olan akıllı gençlerin faydalanması gerekir ve bunun içinde ödeme yapılmalıdır. [81]

Roma kilisesi de geniş nüfus üzerinde, bu nüfusun düşüncelerinin örgütlenmesi, denetimi ve sadakatinin sağlanmasının bir aracı olarak eğitimin (özelliklede zanaat eğitiminin) avantajlarına duyarsız kalmamıştır. Ancak kilise sınırlı bir okur-yazarlığı teşvik etmiştir. Bunun sebebi ise toplumun ilahi ve entelektüel sırlarına sahip olan sınıfların daha az olması ve bu durumun kilisenin çıkarlarına yaralı olmasıdır. [82]

Bizans toplumuna baktığımızda ise çocukların durumunu anlamak için öncelikle aile kurumunun Bizans toplumunda nasıl şekillendiğini ortaya koymamız gerekir. Yapılan çalışmalar Bizanslılarda hem geniş aile modelinin hem de çekirdek ailenin görüldüğünü belirtmektedir.[83] Ataerkil bir toplum modeli çizen Bizans toplumunda kadınlar zayıf, güvenilmez ve ikinci sınıf bireylerdir. Kadınların rolleri norm olarak görülen erkek rollerine göre şekillenmiştir. Kamusal hayatı ve siyasi

---

[80] Colin Heywood, **Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi**, Çev. Esin Hoşsucu, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003, s.24.

[81] Heater, **A History of Education For Citizenship**, s.3.

[82] Neil Postman, **Çocukluğun Yokoluşu**, Çev. Kemal İnal, Ankara, İmge Yayınları, 1995, s. 24.

[83] John Haldon, "Towards a Social History of Byzantium", **The Social History of Byzantium**, Ed. John Haldon, West Sussex UK., Blackwell Pub., 2009, (1-31), s.13.

hayatı büyük ölçüde kısıtlanan kadınlara, kilise, askeri hiyerarşi içerisinde yer verilmemektedir. Ancak evlilik içerisinde özel bir alan edinebilen kadınlar anne, eş, dul veya bakire olduklarında iyi olarak görülüyorlardı.[84]

Kadınların toplumsal konumunu belirleyen aile kurmak görevi ve ailenin toplum içerisinde önemli bir kurum olarak görülmesi demografik genişlemenin çok fazla olduğu dönemlerde sorunlar yaratabiliyordu. Özellikle çok çocuklu bir aile olmak, bazı dönemlerde ev refahını tehdit eden bir unsur olarak görüldüğünde, çocukların bazıları köylerini ve arazilerini terk ederek kendi hayatlarını kurmak zorunda kalabiliyorlardı.[85]

Toplumun önemli kurumlarından biri de manastırlardı. Üst ve orta sınıf çocuklarının birinin veya birkaçının manastırlara özgü yaşam sürmesi ve alışkanlıklarını manastır hayatına uygun sürdürmesi normal görülüyordu.[86] Eğitim kurumu olarak çok baskın bir rolü olmasa da manastırlarda dezavantajlı çocuklar olan yetimlerin de eğitim aldığı bilinmektedir.[87] Yine kırsal kesimlerde yaşayan yoksul çocukların rahipler ve keşişler tarafından eğitildiği ve eğitimin manastırlarda verilmesine karşı çıkılmasına rağmen pek çok çocuğun bu eğitimden geçtiği söylenebilir. [88]

Roma hukukunun erken yaşta çocukların evlenmesi uygulamasını alan Bizanslılar'da yoksul ailelerin çocuklarını satma davranışı da görülüyordu. Yine çocuklara yönelik saldırıların (sokaklarda çocukların kaçırılması) da toplumda var olduğu Bizans'ta, çocuklara yönelik cinsel istismar da sıklıkla karşılaşılan bir durumdu.[89]

---

84 Liz James, "Men, Women, Eunuchs: Gender, Sex and Power", **The Social History of Byzantium**, Ed. John Haldon, West Sussex UK., Blackwell Pub., 2009, (31-50), s.35.

85 Angelika E. Laiou, "Family Structure and the Transmission of Property", **The Social History of Byzantium**, Ed. John Haldon, West Sussex UK., Blackwell Pub., 2009, (51-76), s.60.

86 Alice-Mary Talbot, "A Monastic World", **The Social History of Byzantium**, Ed. John Haldon, West Sussex UK., Blackwell Pub., 2009, (257-278), s.261.

87 A.e., s.268.

88 Sema Doğan, "Ortaçağ Manastır Sistemi: Doğu ve Batı Manastırları", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 20, Sayı 2, H.Ü. Yayınları, 2003, (73–89), s. 76.

89 Bizanslarda çocukların cinsel istismarı konusunda Bkz.: John Lascaratos, Effie Poulakou-Rebelakou, "Chıld Sexual Abuse: Hıstorıcal Cases In The Byzantıne Empire (324–1453 A.D.)", **Child Abuse and Neglect**, Vol. 24, No. 8, New York, 2000, (1085–1090).

Bizans dönemi İstanbul'unda da çocuklar için okullar ve pansiyonlar vardır. Ksenon (Ksenodokheion) denilen yurtlardan yaşlılar, hastalar gibi yetim çocuklar da faydalanmışlardır. 1110 yılında Sarayburnu-Topkapı Sarayı yöresinde bir yetimhane (Orphanotropheion) inşa edilmiştir. Bu yetimhanede barınanların ihtiyaçları da rahipler tarafından temin edilmiştir. [90]

Roma hukukunun izlerini taşıyan Bizans toplumunda orta ve üst sınıfın çocuklarının eğitim ayrıcalığına sahip oldukları da bazı biyografilerde ifade edilmektedir.[91] Diğer çocuklar ise aileleri var olduğu sürece toplumun birer parçası olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bizans İmparatorluğu'nda da tıpkı Roma ve Yunan devletlerinde olduğu gibi toplum sorun olarak gördüğü çocuklar için beli başlı pratiklerle çözüm üretmeye çalışmıştır. Manastırlar, yetimhaneler de bu çözümün bir parçası olmuşlardır.

1.2.3. Ortaçağda Çocuk

Çocuklarla ilgili yapılan çalışmalarda çocukluğun en ayrıntılı ele alındığı dönem Ortaçağdır. Çocukluk için karanlık bir çağ olarak tasvir edilen Ortaçağda çocuklukla ilgili çalışmaların çıkış noktası şüphesiz ki Philippe Aries'dir. Centuries of Childhood (1962) adlı kitabı ile çocuklarla ilgili çalışmalar yapan pek çok araştırmacıya kaynaklık eden Arries bir anlamda çocuk çalışmalarını tümüyle etkilemiştir.[92]

Aries, 1600'lere kadar ayrı bir çocukluk kavramının var olmadığını söyler. Özellikle Ortaçağda çocukların temel gereksinimleri karşılansa da çocuklara karşı özel bir ilgi söz konusu değildir. Aries Ortaçağda çocukluk duygusunun eksik olduğunu bu nedenle çocuklara özgü giysilerin, oyuncakların, besinlerin olmadığını, çocukluğun keşfi için 17. yüzyılı beklemek gerektiğini savunur.[93] Nitekim 18. yüzyıla gelinceye kadar çocukluk ve ergenlik terimlerinin birbirine karıştırıldığı, Fransızcada her iki teriminde tek bir sözcükle (enfant) ifade edildiği görülmüştür. Bir

---

[90] Nuran Yıldırım, **İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi**, İstanbul, Darülaceze Vakfı Yayınları, Haziran 1996, ss.1–2.

[91] (Çevrimiçi), http://www.bizansbizans.com/2010/01/bizans-imparatorlugunda-egitim/ , 22.08.2013.

[92] Heywood, **Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi**, s. 17.

[93] Onur, **Türkiye'de Çocukluğun Tarihi**, s. 26.

kişinin çocukluktan çıkması için ise ekonomik bağımlılıktan kurtulması gerektiği fikri benimsenmiştir. Yani çocuklar geçici uşaklar sınıfı olarak görülmüş, buna bağlı olarak da çocukluk dönemi onları yetişkinliğe hazırlayan bir evre olarak değerlendirilmiştir.[94]

Aries eski uygarlıklarda sanattan yola çıkarak bazı tespitlerde de bulunmuştur. Sadece eski Yunan toplumunda çocukların gerçekçi bir biçimde resmedildiğini söyleye Aries'e göre Roma döneminde çocukluk ikonografiden tamamen kaybolmuş, yani 10. ve 11. yüzyıllarda estetikte olduğu gibi gerçek hayatta da çocukluk çabucak biten geçiş dönemi olarak algılanmıştır.[95] Aries çocukluğa dair yaptığı çalışmalarla çok ses getirmiştir. Bazılarına göre amatör bir hafta sonu tarihçisi olarak görülse de, pek çok araştırmacı onun çocuklukla ilgili yorumlarını kabul etmiş ve yaptığı incelemelerden faydalanmışlardır. [96]

Ortaçağda sınıflar arası ayrımların son derece keskin olduğu bir toplumsal yapı mevcuttur. Aristokrasi, erkek köleleri, kadın köleleri çocuk sahibi olmaları ve bu çocukları yetiştirmeleri için çiftler halinde küçük toprak parçalarına yerleştirmiştir. Ailelerin çocuklarına istediği zaman el koyma hakkı olan efendileri, her şeyi alıp satabilme hakkına da sahiptir.[97] Buna karşın, 14. yüzyılda Burjuva ailelerine baktığımızda, çocukların sütanneler tarafından yetiştirildiğini, sütannelerin yanından döndükten sonra da ailenin özel hayatına katıldığını görüyoruz. Halk arasında ve köylerde ise aynı dönemde veba salgını nedeni ile pek çok bebek ölmektedir. 15 yüzyıldan itibaren ise artan bebek öldürme (boğma) olayları istisnai bir durum olmaktan çıkmıştır. 1445 yılı Floransa'sında bebek terk etme olayları sıklaştığı için yetimhaneler kurulmuştur. Ancak yetimhanelerin kurulması bebek terk etme olaylarının daha da artmasına yol açmıştır. [98] Yine Paris'te terk edilen

---

[94] Mine Tan, "Çağlar Boyunca Çocukluk", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 22, Sayı 1, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1989, (71–88), s. 77.

[95] A.e., ss. 76–77.

[96] Heywood, **Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi**, ss.17–18.

[97] Georges Duby, "Giriş-Kamusal Erk, Özel Erk", **Özel Hayatin Tarihi II Feodal Avrupa'dan Rönesans'a**, Haz. Phillppe Aries, Georges Duby, Çev. Roza Hakmen, İstanbul, YKY Yayınları, 2006, (17–43), ss. 34–35.

[98] Charles de La Ronciere, "Rönesans'ın Eşiğinde Toscana İleri Gelenlerinin Özel Hayatı", **Özel Hayatin Tarihi II Feodal Avrupa'dan Rönesans'a**, Haz. Phillppe Aries, Georges Duby, Çev. Roza Hakmen, İstanbul, YKY Yayınları, 2006, (171–327), ss. 234–235.

bebeklerin sayısı etkileyici boyutlardadır. Terk edilen çocuklar ve bebekler açlık ve sefaletin kol gezdiği 'Kayıp Çocuklar Hastanesi'ne' gönderilirdi. [99]

Fransa'da 16. yüzyılın ortalarında ve yaklaşık yetmiş yıl sonra da İngiltere'de bebek katline karşı katı yasalar çıkartılmıştır. 1556 yılında Fransa, annelerin hamilelikleri beyan etme zorunluluğu getiren bir başka yasayı kabul etmiştir. Bunun bir benzeri yasa 1624 yılında İngiltere tarafından kabul edilmiş ancak 1803 yılında iptal edilmiştir. Fransız yasası ise devrimle beraber kaldırılmıştır.[100]

Yine yoksul ailelerin çocuklarının, özellikle de kız çocuklarının 6–8 yaşlarından itibaren hizmetçi olarak çalışması, daha büyük olan çocuklarında ailelerinin yanında çalışmaları 15. yüzyılda sık karşılaşılan bir durumdur. [101] Örneğin yine Floransa'da 1427 yılında kayda geçen hizmetçilerin erkeklerin %40'ı, kızların ise % 39'u 8–17 yaş arasındadır.[102] Bu çocuklar burjuva ailelerinin hizmetini görürken, zengin ailelerin çocuklarının eğitim hayatları büyük ölçüde özel alan içerisinde gerçekleşir. Erkek çocuklarına verilen eğitim ileride icra edecekleri mesleğe uygun ve kamu hayatına layığınca katılabilecekleri hale gelmeleri amacına yöneliktir. [103]

16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başlarında çocuğa yönelik ilginin artması çocukların, özellikle de dezavantajlı çocukların durumunda fazla değişiklik yapmamıştır. Sanayileşme hamlelerinin hız kazandığı 1800'lerde kurulan fabrikaların çoğu iş gücü kaynağı olarak görülen kırsal kesimlerdedir. Buradaki çocuklar da aileleri ile birlikte fabrikaların işgücünü oluşturmuşlardır. Ailenin temel gelir kaynağı olarak görülen baba emeğinin tamamlayıcısı olan çocuk emeğinin sınırlandırılması hem aileler hem de toplumsal düzenleyiciler için yeni

---

[99] Arlette Farge, "Aileler Şeref ve Gizlilik", **Özel Hayatin Tarihi III Rönesans'tan Aydınlanmaya**, Haz. Phillppe Aries, Georges Duby, Çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul, YKY Yayınları, 2007, (635–674), ss. 635–636.

[100] Goody, **Avrupa'da Aile**, ss.96–97.

[101] Charles de La Ronciere, "Rönesans'ın Eşiğinde Toscana İleri Gelenlerinin Özel Hayatı", **Özel Hayatin Tarihi II Feodal Avrupa'dan Rönesans'a**, Haz. Phillppe Aries, Georges Duby, Çev. Roza Hakmen, İstanbul, YKY Yayınları, 2006 (171–327), ss. 237–238.

[102] A.e., s.243

[103] A.e., ss. 295–296

programlamalar gerektirmektedir.[104] Aynı yüzyılda çalışan çocuklar kadar yaygın olan diğer çocuklar da gayrimeşru olduğu gerekçesi ile terk edilen çocuklardır. 1835 yılında terk edilen çocukların sayısı yaklaşık 121.000'dir. Bu çocuklar için bulunan çözüm ise "Tour" adı verilen ve manastırların duvarlarında bulunan bağış düzeneğinin, çocuk yurtlarının duvarlarına yerleştirilmesi olmuştur. 1811 yılında imparatorluğun Fransa'da yaptığı bu uygulama 1860 yılında kaldırılmış ve çocuklar bir büroda bildirim yolu ile terk edilmeye başlanmıştır. Terk edilen çocuklar ise kırsal kesimlere yerleştirilmişlerdir. Yetimhaneler ise ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında açılmıştır.[105]

16. ve 17. yüzyıllarda (Rönesans'la) çocukların refahı konusuna olan ilgi artmaya başlamış, 16. yüzyılda çocuğa olan ilgiye çocuklukla ilgili tutumlarda eklenmiştir ve çocuk yetiştirmeye dair ilk el kitapları bu dönemde yazılmıştır.[106] Rönesans Avrupa'da çekirdek ailenin görülmeye başlandığı ve çocukların eğitimi konusuna odaklanıldığı bir dönemdir.[107] Ancak Rönesans hümanistleri okulların yapısı konusunda da pek bir yenilik getirememişlerdir.[108]

Yeni bir görüş olan çocukluğun yetişkinlikten farklı olduğu, olması gerektiği düşüncesi Batı dünyasına 17. yüzyılda sunulurken çocuklar ilk defa minyatür yetişkinlerden ayrı bir betimlemeyle çizilmişlerdir. [109] Modern çocuk paradigmasının temellendiği bu görüş Batı'da var olan geleneksel değerlerin zayıflaması ve çocukların yetişkinlerden ayrı bir atmosferde ve farklı bakış açısı ile yetiştirilmesi gerektiğini destekleyen argümanlarla geçerlilik kazanmıştır. [110]

---

[104] Michelle Perrot, "Ailenin İşlevleri", **Özel Hayatin Tarihi VI Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a**, Haz. Phillppe Aries, Georges Duby, Çev. Ali Berktay, İstanbul, YKY Yayınları, 2008, (109–198), ss. 114–115.

[105] Michelle Perrot, "Aile Dramları ve Çatışmaları", **Özel Hayatin Tarihi VI Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a**, Haz. Phillppe Aries, Georges Duby, Çev. Ali Berktay, İstanbul, YKY Yayınları, 2008, (279–304), ss. 283–284.

[106] Onur, **Türkiye'de Çocukluğun Tarihi**, s. 24.

[107] Lindsay Evans, "Childhood", **Gale Encyclopedia of Psychology**, Ed. Bonnie Ruth Strickland, 2nd. Ed., New York, Gale Group, 2001, (116-119), s. 117.

[108] Mine Tan, "Çağlar Boyunca Çocukluk", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 22, Sayı 1, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1989, (71–88), s. 85.

[109] David Elkind, "Değişen Dünya'da Çocuk Yetiştirme ve Eğitim", **Dünyada ve Türkiye'de Değişen Çocukluk, 3. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi**, Çev. Emine Gül Kapçı, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2001, (15–25) , s. 15.

[110] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, s. 20.

Kısacası Ortaçağ tarih manzarasında çocukluğa ait bir tasavvurun olmadığı fikri geniş kabul görmüştür. Modern bilim pek çok tartışmadan sonra ortaçağda çocukların küçük yetişkinler gibi algılandıkları ve çocuk doğasının anlaşılamadığı görüşünü kabul etmiştir. Çocuk işçiliği söz konusu olduğunda ise ağırlık tarım toplumlarına, aile ekonomisine ve zorunlu kitlesel eğitimin olmamasına verilmiştir. Ayrıca çocukların çalışmasının tüm sosyal sınıflarda görülen normal bir davranış olduğu, çocukların önce ailelerinin yanında sonra farklı yerlerde (aristokrat ailelerin yanında, şehirlerde, kiliselerde) çalıştıkları belirtilmektedir. [111] Ancak Ortaçağda çocukluğa dair yapılan çalışmalar çocukluğun olup-olmaması noktasına odaklanırken göz ardı edilen çocukların bir kısmının toplumun ihtiyaçlarına yönelik eğitildiği halde bir kısmının ise sistemin dışında kaldığıdır.

Ortaçağdaki tüm çocuklar küçük yetişkinlermiş gibi muamele görmeleri çocukluk adına eleştiri ile karşılanacak bir durum olsa da, dezavantajlı çocuklar, seçkin çocuklara nazaran sistemin dışında kalmışlardır. Ailesi olmayan çocukların terk edilmesi, toplumun ahlaki değerlerini yıprattıkları gerekçesi ile öldürülmesi buna örnek olarak verilebilir. Yine bazı çocukların eğitimden hiç nasibini almadan küçük yaşlarda çalışmaya başlaması, alınıp satılması, aristokrat ailelerin yanında hizmetçi olmaları, çocukların küçük yetişkinler olarak görülmesinden daha dikkat çekici bir durumdur.

Toplum tıpkı Yunan ve Roma devletlerinde olduğu gibi sınırlı sayıda çocuğu imkan sunarken, kalanları birer tehdit/sorun olarak görmeye devam etmiş ve dönem koşulları ve kültürü içerisinde çözüm üretme yoluna gitmiştir. Örneğin 16. yüzyılda da var olan ve özellikle 17. yüzyılda kurgulanan iyi yetiştirilmiş çocuk düşüncesi devlet ve kilisede üst düzey pozisyonlarda yer alan elitlerin bir görüşüydü. Onlara göre iyi yetiştirilmiş bir çocuk alt sınıflara özel karakteristik ahlaksızlıklardan, kabalıklardan korunmuş olacaktı. Fransa'da iyi yetiştirilmiş çocuk küçük burjuvalar,

[111] Herry Hendrick, "Periods of History: Childhood and Child Work, c. 1800–Present" **The World of Child Labor : An Historical and Regional Survey**, Ed. Hugh D. Hindman, New York, M.E. Sharpe Pub., 2009, (33–37), s. 33.

İngiltere'de ise beyefendi idi. Aries Ortaçağ sapkınlıklarının ilk olarak bu çocuklar tarafından, son olarak da alt sınıf çocukları tarafından terk edildiğini belirtir. [112]

17. yüzyılda yeniden keşfedilen çocukluk fikri bile üst ve orta sınıf çocuklar üzerine kurgulanmıştır. Öyle ki küçük yetişkinler olarak betimlenen ve yetişkinler gibi giyinen çocuklara, yetişkinlerden farklı kıyafetler kullanan asiller ve orta sınıf mensupları olmuştur. Ortaçağda giysileri ile çocuklar yetişkinlerden ayrılamasa da Aries'in ifadesi ile sosyal hiyerarşinin korunması için kıyafetlerde belirli ayrımlar mevcuttu.[113] Üst sınıflar kıyafetlerini şekillendirip değiştirirken, alt tabakada olanlar kendilerine verilen giysilerle veya ikinci el giysilerle yetiniyordu. [114] Eğitim konusunda da sınıfsal farklılıklar dikkate alınarak yapılmış bir düzenleme söz konusudur. Ortaçağda üst sınıflara mensup çocuklar geleceğin şövalyeleri, zanaatkarları olarak yetiştirilirken, bu imtiyaza sahip olamayanlar çalışmaya devam etmiştir.[115]

Ortaçağın başından 17. yüzyıla kadar geçen sürede çocukluğa dair yapılan çalışmalara baktığımızda, bugünkü çocuk anlayışından oldukça uzak bir anlayışın var olduğunu görürüz. Toplumu oluşturan din sınıfı, askerler, burjuva ve alt sınıflar arasındaki keskin ayrım şüphesiz ki dönemin çocukluk anlayışının da şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Çocuklara yetişkinler gibi davranılması dönemin genel karakteristiği olsa da, dönemin dezavantajlı çocuklarının, üst sınıfların çocuklarına sunulan koşullar ve imkanlara (kısıtlıda olsa) sahip olamadığını görüyoruz. Toplum ihtiyaç duyduğu kadroları (din adamları-şövalyeler-yöneticiler vs.) sınırlı sayıda çocukla karşılarken, kalan çocuklar çeşitli konumlarda çalıştırılarak topluma hizmet etmeleri sağlanmıştır. Gayrimeşru, kimsesiz çocuklar gibi aile korumasından tamamen uzak olanlar da bazen ölüme terk edilmiş, bazen de çalışmaları için kırsal alanlara gönderilmiştir.

---

[112] Philippe Aries, **Centuries of Childhood A Social History Of Family Life**, Translated by Robert Baldick, New York, Alfred A. Knopf Pub., 1962, s. 50.
[113] Aries, **Centuries of Childhood A Social History Of Family Life**, s. 328.
[114] Daha fazlası için Bkz.: Aries, **Centuries of Childhood A Social History Of Family Life**, s.59.
[115] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, s. 17.

1.2.4. Modern Çocukluğun İnşası ve Günümüz Batı Toplumlarında Çocuk

Modern çocukluk en genel ifadesi ile çocukların Ortaçağ karanlığından kurtarılması ve yetişkinlerden ayrı bir kategori olarak tanımlanması sürecini ifade eder. Bugünün çocuk algısı bu çerçevede şekillendirilmektedir. Modern çocukluk, günümüzde çocukların toplumlar tarafından nasıl kurgulandığını ve bu kurgunun dışında kalan dezavantajlı çocukların nasıl kavramsallaştırılıp, ortak bir çözüm söyleminin özneleri haline getirildiğini anlamamız açısından son derece önemlidir. Çünkü geçmiş toplumlarda sistem dışında kalan çocuklara karşı alınan önlemler günümüzde modern çocuk söylemi üzerinden uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bugünün modern çocukluğu aynı zamanda dezavantajlı çocuklar üzerinden kutsanan bir tahayyüle dönüştürülmüştür. Dezavantajlı gruplar tanımlanmış, kategorileştirilmiş, uluslararası bir çözümün aktörleri haline gelmişlerdir.

Modern çocukluk, toplumların çocuklara yaklaşımından çok daha fazlasını ifade eder. 17. yüzyılda Batı'da çocukların dünyasının yetişkinlerden ayrılması ile başlayan ve günümüzde tüm dünya çocuklarını kapsayacak uluslararası bir boyut kazanan modern çocukluk, sadece sosyal, psikolojik ve kültürel değil aynı zamanda ekonomik ve politik zemin üzerine temellendirilmiştir.

Modern çocuk paradigması çocukların yetişkinlerden ayrı bir özne olduğu kabulüne dayanır. [116] Bazı araştırmacılar modern çocukluğun 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında oluştuğunu ifade etmektedir.[117] Ancak Aries'in ve ondan ilham alan pek çok araştırmacının görüşleri, modern çocukluğun temellerinin 17. yüzyılda atıldığı yönündedir. Neil Postman'a göre 16. ve 17. yüzyıllardan sonra çocukluğun varlığı doğal düzenin bir özelliği olarak benimsenmeye başlanmıştır. [118] Postman bu yüzyıllarda çocukluğun okula gitme ile tanımlandığını belirtir.[119]

[116] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, s. 20.
[117] Heywood, **Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi**, s. 36.
[118] Postman, **Çocukluğun Yokoluşu**, s. 53.
[119] Postman, **Çocukluğun Yokoluşu**, s. 58.

Yine daha önce de belirttiğimiz gibi çocuklar özgü kıyafetlerin ortaya çıkışı, resim sanatında çocuklara yönelen ilgi, özel oyuncakların yapılması 17. yüzyıla rastlayan gelişmelerdir. [120] Ancak bazı çalışmalar çocukluğun keşfinin İngiltere'de Püritenler'le başladığını iddia eder.[121] Püritenler çocuklar özellikle bebekler hakkında olumlu görüşlere sahip olmasalar da (çocukların ilk günahla doğdukları düşüncesi), çocukları hakkında endişe duyarlar, onları severler, aynı zamanda günahkarlar olarak onlardan korkarlar ve hatta onlar üzerinde sonsuz bir manevi baskı kurarlardı. [122]

Özellikle Püritenler arasında kabul gören çocuğun doğuştan günahkar olduğu düşüncesi 17. yüzyılın sonlarında yeni doğan çocuğun masumiyetini kurmak adına yeni bir mücadeleyle karşılaştı. Modern çocukluk kurgusunun önemli aşamalarından biri olan çocuğun doğuştan masumiyeti tezinin ortaya konmasında 18. yüzyılın düşünürleri John Locke ve Jean- Jean Jacques Rousseau'nun önemli etkileri olmuştur.

Locke'ye göre çocuklar dünyaya günahkar (Katolik inancındaki ilk günah anlayışı) olarak gelmezler. Çocukların sahip oldukları her şey bu dünyaya aittir. Yani toplum çocuğa ne sunarsa çocuk da onu alır.[123] Locke, anne ve babalara, çocuk yetiştirme konusunda yöntemler de önermiş, erken yaşta öğrenmenin önemini vurgulamış, doğuştan meraklı olan çocukları anne ve babaların desteklemesi gerektiğini savunmuştur.[124] John Locke bir anlamda çocukların zihnini boş bir levha (tabula rasa) olarak görme ve onu işlemekle ilgili düşünceleri ile Hıristiyanlıktaki günahkar çocuk imgesini de sarsmıştır.[125] Locke'ın çocukların istenildiği gibi işlenilebileceğini anlattığı Some Thoughts Concerning Education [126]adlı eseri, dönemin en yaygın eseri olmanın yanında dönemin çocukluk anlayışına da olumlu

[120] Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için Bkz.: Mine Tan, "Çocukluk: Dün ve Bugün", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, Yay. Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006, (1–22), ss. 8–11.
[121] Heywood, **Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi**, s. 30.
[122] Lawrence Stone, **The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800**, New York, Harper & Row, Publishers, 1977, s. 175.
[123] Cevat Özyurt, "Çocuk Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi", **Aile Sosyolojisi**, İstanbul, Açılım Yayınları, 2011, (155–181) s. 159.
[124] Onur, **Türkiye'de Çocukluğun Tarihi**, s. 25.
[125] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, s. 24.
[126] Eğitim Üzerine Bazı Düşünceler adlı eser, 1693 senesinde yayınlanmıştır.

katkı sağlamıştır.[127] Ampirik felsefe okulunun kurucusu olan Locke dünyaya boş bir levha olarak gelen çocukların deneyimleri aracılığı ile dünyayı öğrendiğine inanmıştır.[128]

Bütün bu düşünceler çocukları ilk günah inancından sıyırarak, doğalarını anlamaya yönelik adımlar olarak tasvir edilse de, Locke'nin bazı düşünceleri eleştirilmiştir. Locke, "Some Thoughts Concerning Education" adlı eserin de, bir taraftan her insanın kendi yaşamından sorumlu olduğunu belirtmekte, diğer taraftan ise insanların eğitim yolu ile belirlendiğini vurgulamaktadır. Yine Locke'ye göre akıl bireyi uygun davranmaya yönlendirir ama diğer taraftan Locke, çocuklardaki aklın su gibi kolayca yönlendirmeye neden olduğunu belirtir.[129]

Ancak bu konuda ismi zikredilmesi gereken asıl önemli kişi Rousseau'dur. Rousseau çocukların doğuştan iyiliği ve saflığı görüşünü yeniden canlandırarak, çocuğun biçimsel olarak değil keşfetme sürecinde eğitilmesinin en iyi eğitim metodu olduğunu belirmiştir. [130] Rousseau için çocuk, kendi içinde anlamlı ve kıymetlidir. Bu nedenle çocukluk, yetişkinlik ile tezatmış gibi değil; aksine kendi doğal durumu ve gelişimi içinde özel olarak tanımlanmalıdır. [131] Rousseau çocuklara dair görüşlerini "Emil" adlı eserinde ele almıştır. Bu eserde Rausseau; "Doğuştan İlk Çocukluk Çağının Sonuna Kadar", "Konuşan Çocukluk", "İlk Gençlik Çağı", "İnsanın Hakiki Yapısının Başladığı Buluğ Çağı" ve "Genç Adam-Hayata Giriş" başlıkları altında çocuk yetiştirmeye ve çocukluk dönemine dair bilgiler vermektedir.[132] Rausseau çalışmasında son derece ilginç tespitlerde bulunmuştur. Örneğin Rausseau'ya göre bütün kötülük zaaftan gelir. Çocuk kötü ise çocuk zayıf olduğu içindir. Eğer çocuk kuvvetli hale getirilirse ortada kötülük kalmaz. [133] Yine çocuklar tarafından sevilmenin yolu onlar için maddi fedakarlıkta bulunmakla olmaz.

---

[127] Heywood, **Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi**, s. 31.
[128] Lindsay Evans, "Childhood", **Gale Encyclopedia of Psychology**, Ed. Bonnie Ruth Strickland, 2nd. Ed., New York, Gale Group, 2001, (116-119), s. 117.
[129] Roger Cox, **Shaping Childhood- Themes of Uncertainty in the History of Adult-Child Relationships**, London, Taylor & Francis Pub., 2002, s.50.
[130] Onur, **Türkiye'de Çocukluğun Tarihi**, s. 25.
[131] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, s. 25.
[132] J.J.Rousseau, **Emil,** Çev. H. Ziya Ülken, A. Rıza Ülgener, Salahattin Güzey, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1956.
[133] J.J.Rousseau, **Emil,** s. 40.

Önemli olan çocuklara kalbimizi açmaktır. Çocuklara karşı elbette pinti olmamalıyız ancak avuç dolusu para saçmakta kendimizi sevdirmemiz için yeterli değildir.[134] Rousseau şehirleri insan girdabı olarak nitelendirir. Nesilleri yenileştirmek için kırlar önemlidir. Bu nedenle çocukları şehirlerde kaybettikleri canlılıklarını tekrar kazanmaları için kırlara göndermek gerekir.[135]

Rousseau ve Locke'nin fikirleri ile hız kazanan çocukluğun doğasına yöneliş, çocukluğu doğal ve masum bir dönem olarak kabul etmiştir. Doğal çocukluk miti daha sonra (18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında) Romantik ve Evanjelik[136] uyanışın etkileri ile karşılaşmıştır.[137] Romantizm akımı çocukluğu bilgelik ve estetik çağı olarak değerlendiriyordu. Edebiyattan resme kadar pek çok sanatta Romantik akım bu düşüncelerini ortaya koyan çalışmalar yapmıştır. [138] 19. yüzyılın başlarında çocukluğa dair iyimser algılar Evanjelik canlanmadan etkilenmiştir. Çocukların günahkar varlıklar olduğu fikri Evanjelik hareketin yükselmesi ile yeniden artmıştır.[139] Ancak ailelere çocuklarının kirli ve günahkar varlıklar olduğunu öğretmeyi tavsiye eden Evanjelikler, çocukluğun kendine has bir doğaya sahip olduğu fikrinin önemini fark etmişler ve 19. yüzyıl boyunca çocuk reformunda etkin rol oynamışlardır.[140]

Çocukluk bir taraftan gömülü olduğu düşünülen Ortaçağ karanlığından çıkartılıp, doğal bir süreç olarak ele alınmaya başlanmış olsa da, 18. yüzyılda gelişen sanayileşme çocukluğun korkulu düşmanı haline gelmiştir. Okur-yazarlık ve

---

134 J.J.Rousseau, **Emil,** s. 73.
135 J.J.Rousseau, **Emil,** s. 32.
136 Yunanca euaggelion (iyi haber) sözcüğünden türeyen bu terim, Protestanlıktaki İncil'e, vaaza ve İsa'ya inanarak, kurtuluşa vurgu yapan, dinsel canlanmayla ilgili toplumsal hareketlere karşılık gelir. Bknz: Gordon Marshall, "Evanjelik", **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınbay, Derya Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 222.
137 Herry Hendrick, "Periods of History: Childhood and Child Work, c. 1800–Present" **The World of Child Labor : An Historical and Regional Survey**, Ed. Hugh D. Hindman, New York, M.E. Sharpe Pub., 2009, (33–37), s. 34.
138 Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, s. 26.
139 Heywood, **Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi**, s. 31.
140 Herry Hendrick, "Periods of History: Childhood and Child Work, c. 1800–Present" **The World of Child Labor : An Historical and Regional Survey**, Ed. Hugh D. Hindman, New York, M.E. Sharpe Pub., 2009, (33–37), s. 34.

okullaşma hız kazanırken, diğer taraftan da büyük endüstriyel kentlerin gelişimi çocuklardan ucuz iş gücü olarak faydalanılmasını arttırmıştır. [141]

18. ve 19. yüzyıllar boyunca çocuk eğer kısmen şanslı ise okula gitme olanağına sahipti. Eğer değilse fabrikalarda ucuz işgücü olarak kullanılıyordu. Örneğin İngiltere'de endüstriyel makinelere yakıt atma işinde uzun yıllar çocuklar kullanılmıştır.[142] Önceleri evlerde veya ortak atölyelerde kullanılan çocuk emeği, üretimin fabrikalar kayması ile fabrikalarda kullanılmaya başlandı. Fabrikalar başlangıçta küçük ve seri üretime uygun değildi. Üretim süreçlerindeki değişimler 18. yüzyılın son çeyreğine rastlar. Pamuğa artan talep üretim süreçlerindeki değişikliklerin ilk tekstil sektöründe uygulanmasına neden olmuştur. Çocuk ve kadın emeği ise tekstil sektörü için önemli hale gelmiştir. [143]

İngiltere nüfus sayımları da (çok sağlıklı olmasa da) Victoria Döneminde pek çok çocuğun fabrikalarda çalıştığını göstermektedir. 1861 yılında 140.000 çocuk (14 yaşına kadar) tekstil sektöründe çalışıyordu. 10 ve 14 yaş aralığın da 40.000 kız çocuğu için en önemli iş sahası tekstilin yanında ev hizmetleriydi. Yine 10–14 yaş arası yaklaşık 81.500 erkek çocuğunun tarım işçisi olarak çalıştığı yine bu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Çocukların ne kadarının sokaklarda yaşadığı ise bilinmemektedir.[144]

Artan sanayileşme çocukları iş gücü olarak kullanırken, diğer taraftan çocuklar yaş aralığı ile tanımlanmaya başlandı. 1833 yılında İngiltere Kraliyet Komisyonu fabrikalardaki çocuk istihdamı üzerine Fabrika Yasası (Factory Act) ile 13 yaşında çocukluğun bittiğini deklare etti. Yine ilerleyen yıllarda kitlesel eğitimle ilgili önemli adımlar atıldı.[145]

---

[141] Postman, **Çocukluğun Yokoluşu**, s. 71.
[142] Postman, **Çocukluğun Yokoluşu**, s. 72.
[143] Katrina Honeyman, **Child Workers In England, 1780–1820**, Hampshire, Ashgate Pub., 2007, ss.1–2.
[144] Lionel Rose, **The Erosion of Childhood, Child Oppression in Britain 1860–1918**, New York, Taylor & Francis Pub., 2003, ss. 4–5.
[145] Herry Hendrick, "Periods of History: Childhood and Child Work, c. 1800–Present" **The World of Child Labor : An Historical and Regional Survey**, Ed. Hugh D. Hindman, New York, M.E. Sharpe Pub., 2009, (33–37), s. 35.

Modern çocukluğun yapılandırılması sürecinde okul önemli hale geldi. Okul sayesinde yetişkinlerin çocuklara ve çocuğun ne yapması gerektiğine dair düşünceleri değişmeye başladı. Çocukların iş gücü olarak kullanılması çocuğun doğasına aykırı görülmeye başlansa da, okullar çocukların İngiltere İmparatorluğu'nun istikrarı için, gelecek için, birer yatırım olarak görülmesine karşılık geliyordu. Okul çocuklar vasıtası ile ekonomik rekabet, sorumlu ebeveynlik, askeri verimliliğin öznesi haline getiriliyordu. Böylece fabrikalardan çıkartılan (bazı) çocuklar okullarda 'iş gücü' olarak çalışmaya başladı. Öyle ki 1900'lerin başında çocuklar bir ulus olmanın kilit aktörleriydi. Ancak hala 70.000 çocuk yarı zamanlı tekstil işçisi olarak çalışmaya devam ediyordu. [146]

Fransız Devrimi'nin de etkisi ile toplum dev bir okula dönüştürülmeye çalışıldı. Zümresel bir olgu ve bir imtiyaz olmaktan çıkartılmak istenen eğitim genelleştirilmeye çalışıldı. Amaç ise halkın uslu öğrencilere dönüştürülmesini sağlamaktı.[147] 19. yüzyılda zorunlu hale getirilen ilköğretim, çocukluğun devrimci ve politik inşasına yol açtı. Söz konusu dönemde ulusal eğitim vasıtası ile tüm sorunların çözüleceğine duyulan inanç okullaşmayı da arttırdı.[148] Zira dönemin Rönesans anlayışı Batı'da karanlığın ve yoksulluğun hüküm sürdüğü Ortaçağ algısından çıkışa ilişkin bir umudun ve canlanmanın yaşandığı yeni bir döneme işaret ediyordu.[149]

20. yüzyıla doğru çocuklar psikolojik olarak keşfedildi. Önemli bir konu haline gelen çocuk gelişimine dair ilk ayrıntılı çalışmalardan biri Charles Darwin'in "Biographical Sketch of an Infant (1877)" adlı eseriydi. Darwin bebeklikten yetişkinliğe kadar bireysel gelişimi ele aldı. Amerika'da Darwin'in evrimsel yaklaşımına benzer bir yaklaşım G. Stanley Hall tarfından ortaya koyuldu. Çocuk psikolojisinin duayeni kabul edilen Hall, I. Dünya Savaşı sırasında geliştirilen zeka testleri ile dikkat çocuk gelişimine (özellikle de yetenekli ve zihinsel engelli

[146] Herry Hendrick, "Periods of History: Childhood and Child Work, c. 1800–Present" **The World of Child Labor : An Historical and Regional Survey**, Ed. Hugh D. Hindman, New York, M.E. Sharpe Pub., 2009, (33–37), s. 35.
[147] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, s. 26.
[148] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, s. 27.
[149] İsmail Coşkun, "Modernliğin Kaynakları: Rönesans Üzerine Bir Değerlendirme", **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 6. Sayı, 2003, (45–69), s. 46.

çocuklara) yöneltildi. Zamanla Sigmund Freud, Jean Piget, Benjamin Spock, ve T. Berry Brezelton çocuk gelişimi ile ilgili çalışmalar yayınladılar. Amaçları çocukluk dönemini anlayıp, çocukların sağlıklı yetişkinler olmasını sağlamaktı.[150]

Bu psikolojik bakış beraberinde ergenliğinde keşfini getirdi. Hall ve pek çok psikolog ergenliği tanımladılar ve çocukluk dönemi ile ergenliği ayırarak, ergenliği insan yaşantısında bir evre olarak kategorilendirdiler. Böylece ergen olarak tanımlanan yaş dönemleri bireylerin karşılaştıkları olumsuz koşullara verdikleri tepkileri de açıklamak için kullanılmış oluyordu. Yine ergenlik okullardaki sınıflandırmaya yardımcı oluyordu. [151]

Çocukluğa dair psikologlar tarafından sağlanan bu baskın gelişimsel yaklaşım, doğal büyüme fikrine dayandırıldı. Yetişkinliğin bir işareti olarak görülen rasyonellik, çocukların gelişimi ile ilişkilendiriliyordu. Bu aslında bir evrim modeliydi. Yetişkinliğe doğru sınıflanan çocuk gelişimi, basit düşüncelerden, karmaşık düşüncelere, irrasyonel davranışlardan, rasyonel davranışlara doğru bir ilerlemeyi temsil ediyordu. Bu bakış açısı açıklayıcı bir çerçeve olarak, toplumda bilimsel bir ilgi oluşturuyordu. 19. yüzyıl boyunca Batılı sosyologlar, diğer toplumları insanlığın ilkel bir formu olarak gördüler. Örneğin Comte'a göre gelişmemiş formlar yani vahşiler uygar insanın habercisiydi, tıpkı yetişkinliğin habercisi olan çocuklar gibi. Öyle ki çocuk gelişim modelleri, Batı düşüncesinde baskın olan sosyal gelişme/kalkınma fikri ile benzer biyolojik bağlara sahipti. Çocukların aktiviteleri (oyunları, dilleri, etkileşimleri) gelişim programlarının sembolik işaretleri olarak önemliydi. [152]

Bu yaklaşımda Jean Piaget'in çalışmaları da önemli bir yer tutuyordu. Piaget'e göre çocuk gelişimi, önceden belirlenmiş bir dizi aşamadan oluşan ve mantıksal yeterliliğe (nihai başarı) doğru yol alan bir yapıydı. Ona göre çocuklar, yetişkinlerin sosyal dünyasına dahil olmak için zamansal geçişi bekleyen marjinal

---

[150] Lindsay Evans, "Child Development", **Gale Encyclopedia of Psychology**, Ed. Bonnie Ruth Strickland, 2nd. Ed., New York,Gale Group, 2001, (115-116), s. 115.

[151] Heywood, **Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi**, ss. 37–38.

[152] Alan Prout, Allison James, "A New Paradigm for The Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems", **Constructing and Reconstructing Childhood**, Ed. Alan Prout, Allison James, London, Taylor and Francis Pub., 2005, (7-32), s. 10.

varlıklardı. Piaget'te tüm çocukların bedensel ve bilişsel gelişimi yetişkinliğe geçişin tezahürü olarak temsil edilirken, Piaget çalışmalarını çocukluğun evrenselliği ve doğallığı üzerine inşa ediyordu. Bilimsel rasyonalite üzerine odaklanan Batılı entelektüel gelenekte bu bakıştan yola çıkarak çocukları ilkel toplumların incelenebilmesi için laboratuar örneklerine dönüştürdü.[153]

1950'lerde söz konusu psikolojik söylemler, çocukluğun sosyalizasyon teorileri ile tanımlanmasına olanak sağlayacak şekilde doğrudan sosyolojiye tercüme edildi. Sosyalizasyon sayesinde asosyal çocuk, sosyal bir yetişkine dönüşüyordu. Böylece sosyalizasyon teorileri çocuk ve yetişkini iki farklı türün örneği haline getiriyordu. Bütün bu yaklaşımlar çocuğun doğasının farklı olduğu tezine dayanıyordu ve çocuğu dış uyaranların insafına kalmış laboratuar deneğine haline dönüştürüyordu. Bu bakış açısına göre çocuk sosyal bir labirentte kaybolmuştur ve yetişkinlerin yönlendirmesine yanıt verdiği sürece sosyalleşmiş bir yetişkin olma hali ile ödüllendirilir. [154]

Modern çocukluğun kurgusu yukarıda özetlemeye çalıştığımız tarihsel süreçte ortaya çıkmış ve bugünün çocuk algısını şekillendirmiştir. Günümüzde ise çocukluğa dair yeni bir yaklaşım dikkat çekmektedir. Çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi yeni bir paradigma[155] olarak sunulan bu anlayışta çocuklar aktif özneler/sosyal aktörler olarak ele alınmaktadır. Çocukların kendi temsil hakları olduğu fikri *Çocukluğa Dair Yeni Sosyal Çalışmalar* ("New" Social Study of Childhood) olarak

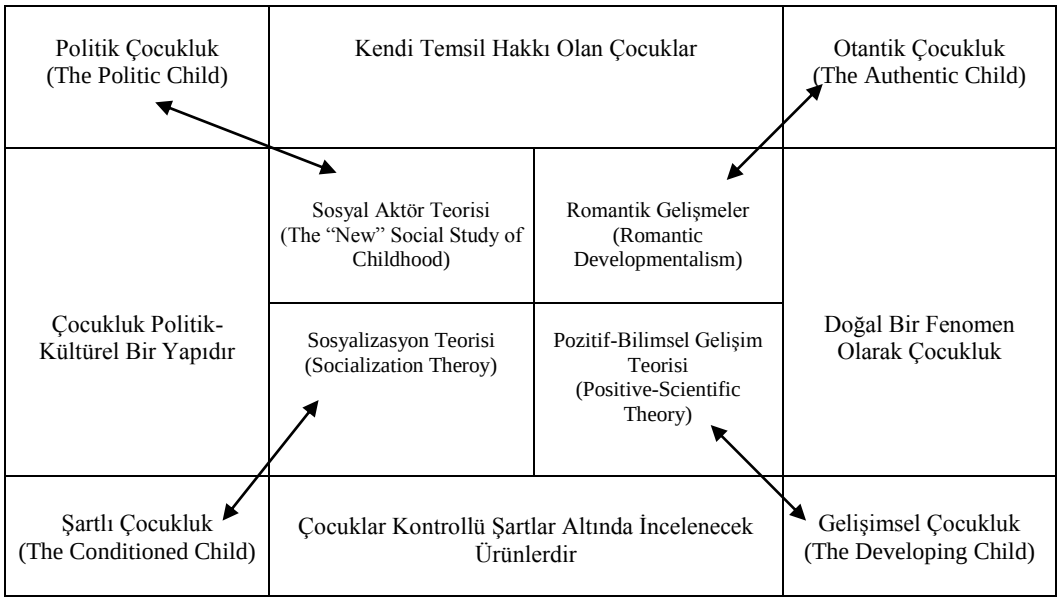
---

[153] Alan Prout, Allison James, "A New Paradigm for The Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems", **Constructing and Reconstructing Childhood**, Ed. Alan Prout, Allison James, London, Taylor and Francis Pub., 2005, (7-32), s..11.

[154] A.e., ss.12-13.

[155] Sosyal çalışmalarla şekillenen bu paradigma ile ilgili pek çok çalışma mevcuttur. Bknz; Patrick J. Ryan, "How New Is The "New" Social Study of Childhood? The Myth of a Paradigm Shift", **Journel of Interdisciplinary History**, 38:4, Spring, 2008, (553–576); Mary Kellett**, "**Children as active researchers: a new research paradigm for the 21st century?", **ESRC National Centre, NCRM Methods Review Papers**, 2005, England; Alan Prout and Allison James, "A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems", **Constructing and Reconstructing Childhood**, Ed. Alan Prout, Allison James, Taylor and Francis Pub., 2005, London, (7–32)

lanse edilmektedir. Buraya kadar özetlemeye çalıştığımız modern çocukluğun inşasını/keşfini Patrick J. Ryan şu şekilde özetlemektedir;[156]

Çocuklar ve çocukluk dönemine dair tarihsel süreçte değişen/farklılaşan tün bu bakış açıları dezavantajlı çocuklarında sistemli bir şekilde tanımlanmasına ve politik-ekonomik-kültürel düzeyde uluslararası bir çözüm modeli yaratılmasına katkı sağlamaktadır. Günümüz çocukluk paradigması dezavantajlı (çalışmamıza konu olan sokakta çalışan çocuklar gibi) çocukları toplumsal-tarihsel bağlarından koparmaktadır. Öyle ki, üretilen çözüm önerileri ve ideal çocukluğun tasviri, bu tasvirin dışında kaldıkları için bazı çocukların dezavantajlı çocuklar oldukları düşüncesini meşrulaştırmaktadır.

Oysaki toplumların ortaya çıkışından itibaren istisnasız her toplumda dezavantajlı çocuklar var olmuştur ve günümüzde de var olmaya devam ediyorlar. Bu çocuklar toplumun ürettiği sınırlı çözümlerin, sınırlı sayıda çocuğa aktarılmasının ve toplumsal çözümlerin eşit paylaşılmamasının sonucudur. 17. yüzyılın sonlarına kadar pek çok Avrupa ülkesinde, üst sınıfların çocukları, hukuk, siyaset, tarih, coğrafya konularında ileride devlet/kamu hizmetlerini yerine getirebilecek elit

[156] Patrick J. Ryan, "How New Is The "New" Social Study of Childhood? The Myth of a Paradigm Shift", **Journel of Interdisciplinary History**, 38:4, Spring, 2008, (553–576), s. 558.

vatandaşlar haline gelebilmeleri için yetiştirilirken[157]diğerleri ailelerinin yanında çalışmak zorunda kalmışlardır. Aile korumasından bütünüyle uzak olanlar ise sorun olmamaları için çeşitli yollarla kamusal alana dahil edilmiş ya da kamusal alandan uzaklaştırılmıştır. Sistem tüm çocukları kapsayacak bir model üretemediği gibi, ortaya çıkan sorunlara ürettiği çözümleri de sınırlı sayıda çocuğa aktarma yolunu seçmiştir.

İfade etmeye çalıştığımız gibi, çocukluğu Ortaçağ karanlığından kurtaran Batı toplumlarına yetişemeyen toplumlar, sanayileşemeyen toplumların çocuk işgücüne bağımlılığı, küreselleşme çabaları yeterli olmayan toplumlarda yaşanılan yoksulluk, insan hakları (özelde çocuk hakları) ihlalleri tek başına günümüz dezavantajlı çocuklarının açıklaması değildir. Bu nedenle dezavantajlı çocukların toplum-tarih bağlamında yeniden düşünülmeye ihtiyacı vardır.

1.2.5. Doğu Toplumlarında Çocuk

Bugünün çocuklarını anlamak adına geçmişe baktığımızda çocuk konusunda çalışan pek çok araştırmacının çocukluğa dair büyük değişimlere odaklandığını görmekteyiz. Ancak bu değişimler hedefi sınırlı sayıda çocuğa yönelik gerçekleşmiştir. Çocukluğun keşfedildiği ifade edilen 17. yüzyılda bile toplumun çocukları merkeze alan bir bakış geliştirmesi tüm çocuklarla değil belirli sınıflarla başlamıştır.[158] Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, kitlesel eğitimin yaygınlaşması vb. olaylar çocukluk için daha net bilgileri barındırmaktadır. Avcı ve toplayıcı toplumlar ve ilk tarım toplumlarında ki çocukluğa dair elimizde fazla bilgi yoktur. Şüphesiz bu toplumlarında çocukluk dönemi ve çocuklar üzerinde etkileri olmuştur. [159] Fakat bu etkiler (ve çocuklar) hakkında ancak toplumsal yapıya dair bilgilerden yola çıkarak yorumlarda bulunabiliriz.

İnsanlık tarihi, bundan yaklaşık 500.000 ya da 250.000 yıl önce insanın ilk olarak yeryüzünde görünüşü ile başlar. İlk önceleri avcı hayvanlar gibi parazit olarak yaşayan insan, doğanın kendisine sunduğu her şeyi yağmalayarak hayatını

[157] Heater, **A History of Education for Citizenship**, s. 31.
[158] Peter N. Stearns, **Childhood in World History**, New York, Taylor & Francis Pub., 2011, s. 11.
[159] Stearns, **Childhood in World History**, s. 9.

sürdürmüştür. Arkeologların "paleolitik" dedikleri bu devir, aynı zamanda "kaba taş devri" olarak da isimlendirilir. [160] Avcılık ve toplayıcılık dönemlerinde kadınlar ve erkeklerin önceliği hayatlarını devam ettirecek besinlere ulaşmaktır. Bunun içinde belirli rol ve sorumlulukları üstlenmişlerdir.

Yapılan çalışmalar avcı ve toplayıcılık döneminde kadınların genellikle besin ihtiyacını gidermede çok önemli olan toplayıcılıkla ilgilendiğini göstermektedir. Değerli bir besin olan balın toplanması gibi bazı işleri erkekler yapsa da, toplayıcılık işini gerçekleştiren çoğu zaman kadınlar olmuşlardır. Toplayıcılık dışında kadınların küçük avcılık faaliyetleri yaptıkları da bilinmektedir. Örneğin, Avustralya adasının kuzey kıyılarındaki Melville adasındaki Tiwi kadınlarının köpeklerle avlandıkları; Kuzeydoğu Luzon'daki bazı Agta kabilelerinde de kadınların ok ve yay kullanarak avlandıkları bilinmektedir.[161]

Burada önemli bir nokta da, kadınların aktif rol üstlendiği toplayıcılık faaliyetinin beslenme amaçlı yapılması, çoğu kez erkekler tarafından gerçekleştirilen avcılığın ise zafer kazanma ve tanınma önceliği taşımasıdır.[162] Günümüzde avcı ve toplayıcı topluluklarla ilgili bilgiler sınırlıdır. Ancak özellikle batıda yapılan bazı çalışmalar bu tür topluluklarda çocukların konumuna dair bazı bilgiler ortaya koymaktadır. Bu bilgilerin ne kadar doğru olduğunu söylemek zor olsa da, bu konuda yapılan çalışmaların genellikle günümüz toplumları ile bağ kurmadan yaşayan bazı kabilelere ve kazılardan elde edilen bilgilere dayandırıldığını ifade edebiliriz. Örneğin bu tür çalışmalar avcı-toplayıcı topluluklarda çocukların anneleri ile yoğun fiziksel temasta bulunduklarını yine çocuklara değişen sorumlulukların yüklendiğini, farklı yaşlara mensup çocuk gruplarının olduğu ifade eder.[163]

Özetle avcı-toplayıcı topluluklarda temel kaygı beslenme olduğuna göre çocukları da beslenme ihtiyacını giderecek tekniklerin aktarıldığı bir grup olarak

---

[160] Baykan Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2011, s. 11.

[161] Keith Wilcock, **Hunting and Gathering in the Corporate Tribe- Archetypes of the Corporate Culture**, New York, Algora Pub., 2004, s.19.

[162] A.e., s.19.

[163] Melvin Konner, "Hunter-Gatherer Infancy and Childhood- The !Kung and Others", **Evolutionary, Developmental and Cultural Perspectives**, Ed. Barry S. Hewlett, Michael E. Lamb, New Jersey, Transaction Pub., 2009, (19-64), s. 64.

görmek yanlış olmaz. Yine doğaya dayalı bir hayat, doğadan gelecek tehlikelere karşı hazırlıklı olmayı da gerektirdiği için, bu tür topluluklarda çocukların savunma amacına yönelik eğitildiğini de ekleyebiliriz. Peter N. Stearns, avcı ve toplayıcı toplulukların beş yaşından önce ölen çocukları gömmek konusunda kaygı duymadıklarını belirtmektedir. Bu durumundan toplulukların çocukların ölümlerini önemsemedikleri anlamı çıkarılmaması gerektiğini söyleyen Stearns'a göre, bu tip toplumlarda çok fazla çocuğun hayatta kalması yavaş gelişen topluluk ve aile için sorun yaratmaktadır. Hatta birçok avcı ve toplayıcı topluluklarda çocukların bazılarına (özellikle lider ailedeki çocuklara) diğerlerinden farklı davranılmaktaydı. Yani günümüzde farklı şekillerde de olsa devam eden, sosyal ayırımları ifade etmek için çocukların kullanımının ilk örneklerine avcı-toplayıcı topluluklarda rastlanıyordu. Tarım öncesi topluluklara ait bazı çocuk mezarlarında takıların, süslerin, silahların bulunması bu özel statüye örnek olarak gösterilebilir. [164] Toplum hayatına geçiş ile beraber beslenme, savunma gibi ihtiyaçlara pek çok yeni ihtiyaç eklenmiş, toplum gelişip, büyüdükçe yeni sorunlar ve çözümler ortaya çıkmıştır.

İnsanların avcı ve toplayıcı kültürden tarıma ve yerleşik hayata tam olarak nasıl geçtiğini bilmesek de, tarımın başlaması ve hayvanların ehlileştirip yetiştirilmesine dair ilk örneklere, sekiz veya on bin yıl kadar önceki (Mezopotamya'nın yukarısında bulunan) neolitik köylerde rastlanmaktadır. Bu neolitik tarım köylerinde madenler henüz kullanılmasa da, ilk ideoloji ve misyonları gerçekleştirmeye yönelik gıda temin edilebilmektedir. MÖ. 3000 yıllarında ise şehir inkılabı ile tarımdan elde edilen artı ürünler sitelerde toplanmaya başlamıştır.[165] Tarım yazıyı kullanan, şehirleşme devrimini gerçekleştiren uygarlıkların ortaya çıkışına zemin hazırladığı için tarihin en önemli olaylarından birisidir. Ancak tarıma geçememiş toplulukların, tarım toplumlarına yağma amacı ile saldırmaları, çiftçi toplumlarının sistemlerinin önemli bir bölümünü savunma üzerine kurmalarına yol açmıştır. İlkel tekniklerle toprağı kısa zamanda tüketen ilk tarım uygarlıkları zamanla

[164] Stearns, **Childhood in World History**, s.19.
[165] Kenneth Boulding, **Yirminci Asrın Manası**, Çev. Erol Güngör, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1999, ss. 35–36.

su boyu ovalarına yerleşmeye başlamıştır.[166] Böylece ilk siteler/şehir devletleri Mezopotamya'da kurulmuş, madencilikte burada gelişmiştir. [167]

Yerleşik tarım doğrudan doğruya Mezopotamya'da doğmasa da, gezginci tarımdan yerleşik tarıma geçiş bu bölgede gerçekleşmiştir. En basit şekliyle bile tarım, toplumlar arası büyük farklılaşmalara yol açmıştır. Askeri örgütün oluşturulması, savunma tesislerinin yapılması bu farklılaşmalara örnektir. [168] Toplumsal yapılarını topraklarını korumak ve savunmak üzerine kuran doğu toplumlarında kamu işleri ve toplum birimlerinin ilk nedeni ekonomik ve toplumsaldan önce askeri ve siyasi olmuştur. Yani bir diğer ifade ile devlet toplum üstü bir varlığa dönüşmüştür. Tarım üretiminden bağımsızlık kazanan yönetici kadro ve savunma ile üretim koşullarının yenilenmesinde uzmanlık kazanmış artizanlar, tarımdan elde edilen ürün fazlası ile beslenmeye başlamıştır. [169]

Böylece ortaya çıkan hiyerarşi toplumda yaşanan sorunlara hem çözüm üretmiş hem de yeni sorunlara kaynaklık etmiştir. Sınıflı toplum yapısı, çocukların konumu üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır. Bazı çocuklar yönetici ve askeri kadroları oluşturmak için eğitilirken, diğerleri bu kadroları besleyecek artı ürünü üretmek görevini üstlenmişlerdir.

Eski Mezopotamya'da çocukların toplum içerisinde nasıl konumlandırıldığını o dönemlerden kalan tabletlerden ve yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen materyallerden anlamak mümkündür. Mezopotamya'da ailelerin çocuklarına düşkün olduğu bilinmektedir. Sadece varlıklı ailelerin çocuklarının eğitim şansına sahip olduğu bu uygarlıkta, kız çocuklarının okula gitme durumunun söz konusu olmadığı yazılı belgelerden anlaşılmaktadır. Yine varlıklı ailelerin çocukları için sütanne tuttukları, evlatlık kurumunun o dönemde de var olduğu ve çocuklar için çeşitli oyuncakların da yapıldığı tespit edilmiştir. Dikkat çekici bir nokta da, eski

[166] Bu konuda daha fazlası için Bkz.: Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, ss. 23–26.
[167] Boulding, **Yirminci Asrın Manası**, s. 36.
[168] Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, ss. 28–31.
[169] Baykan Sezer, **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2011, ss. 24–27.

Mezopotamya'da okul şartları ağır olduğu için okula devam eden çocukların aile işinde çalışmamalarıdır.[170]

Mezopotamya'da yapılan kazılar neticesinde arkeologların buldukları pek çok pişmiş tablet ve bu tabletlere kazınmış çiviye benzediği için çivi yazısı denilen yazılar da eğitim sistemi ile ilgili bilgiler mevcuttur. Nippur, Sippur, Ur ve Şuruppak gibi kentlerde de okul tabletleri bulunmuştur. Yani Sümerler'de eğitim ve okul son derece önemlidir. Fakat yapılan çalışmalar Sümerler'de eğitim ve öğretimin yaygın eğitim olmadığını, alt sınıflara mensup Sümerli çocukların tarlalarda ve çeşitli işlerde çalıştığını göstermektedir. Sümerolog Fatma Yıldız'ın yaptığı araştırmalar Sümerler'deki eğitim sisteminde ezberciliğin de önemli bir yeri olduğunu göstermiştir. Yine çivi yazısını kullanan Akatlar, Elamlar, Asurlar, Babiller, Hititler, Urartular ve Persler'de de eğitim sisteminin bu şekilde olduğu düşünülmektedir. [171]

Antik Mezopotamya uygarlığında kölelik sisteminin çocukların gelecekleri ve ileride nasıl yaşayacaklarına dair etkileri son derece belirleyici olmuştur. Mezopotamya'da köle olmayan bir bireyin işlediği bir suçun cezasını köleleştirilerek çektiği bilinmektedir. Yine bazı suçlular çocuklarını suçlarının cezası karşılığında köle olarak satabiliyorlardı. Köle olarak çalışmanın süresi ise üç yılla sınırlıdır. Buna karşın Mezopotamya uygarlığında bir köle özgür bir biriyle evlenirse hem kendisi hem de doğacak çocukları özgürlüklerini elde etmiş olurlardı.[172]

Mezopotamya uygarlığında çocuk sahibi olmak, bir aile için soyun devamı adına bir zorunluluk olarak görülürdü. Bu nedenle çocuklardan beklenen sadece yaşlandıklarında ailelerine bakmak değil, aynı zamanda öldükten sonra ailelerini anmak, böylece onların özlerini canlı tutmaktı. Çocuğu olmayan aileler eğer dua, büyü ve ilaç işe yaramazsa evlatlık edinirler veya taşıyıcı anne bulurlardı. Doğum sırasında yaşanan ölüm oranlarının yüksek olduğu Mezopotamya'da hayatta kalan

---

[170] Hayat Erkanal, "Eski Mezopotamya'da Çocuk ve Eğitimi", **Çocuk Kültürü, I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi**, Haz. Bekir Onur, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., 1997, (57-70), ss. 62–63.

[171] Emin Başaranbilek, "Arkeolojik Eserlerde Çocuk", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2006, (36–48), ss. 41–42.

[172] Barbara A. Somervill, **Empires of Ancient Mesopotamia**, New York, Chelsea House Publishers, 2010, ss. 67–68.

çocuklara yaşanılan mutluluğun yansıdığı isimleri vermekte sıklıkla görülen bir davranıştır.[173]

Sümerler'de ise aile ataerkil bir yapıya sahipti. Toplumsal olarak da sınıfsal ayrımların olduğu bu uygarlıkta hür olmak doğuştan kazanılan bir hak olduğu için çocukların hür olarak doğabilmesi ancak köle olmayan bir ailede doğmasına bağlıdır. Yine Sümerler'de birden fazla eş alma hakkına sahip olan erkeğin ilk eşi ancak çocuk doğurmak şartı ile kanunlar tarafından onore edilmektedir. [174] Ataerkil aile yapısı içerisinde Sümer kanunlarına göre eğer bir çocuk kızgınlıkla babasına vurursa, çocuk öldürülebilir. Kız çocukları da evlenene kadar babaya ait görülürler. Evlendiğinde ise eşinin ailesinin vesayetine girerler. Sümerler'de kız çocukları için on beş yaş evlenmek için yeterli bir yaştır. Kız çocukları evin yönetimini de çok küçük yaşlardan itibaren öğrenmeye başlarlar. Un için tahıl öğütme, günlük beslenmenin bir parçası olarak ekmek yapmak, şarap üretmek kız çocuklarının sorumluluğundadır. Yine pek çok kız çocuğu kıyafetler için gereken iplikleri eğirmeyi öğrenmişlerdir. [175]

Genel olarak eskiçağ toplumlarına baktığımızda dikkat çeken unsurlardan birinin toplumsal sınıflar olduğunu görmekteyiz. Yapılan çalışmalar o dönemlerde gerek Sümerler gerekse Hititler gibi toplumlarda toplumsal sınıfların asiller, köleler ve hürlerden meydana geldiğini göstermektedir. Bu toplumlarda söz konusu sınıfsal ayrımın içinde şekillenen bir çocukluktan bahsedilebilir. Örneğin tıpkı Sümerler'de olduğu gibi Hititlerde de köleler, ya köle olarak doğanların çocuklarından, ya da savaş sonunda esir edilenlerden meydana gelmekteydi. [176]

Hindistan ve Çin gibi Uzak Doğu toplumlarında eğitim devletin ideolojik yapısına hizmet etmekteydi. Temelde üst sınıfın çıkarlarına uyarlanan eğitim, halkın dışında ve devletin gücü oranında şekillenmiş, eğitimin amacı bu şekle göre

---

[173] Karen Radner, "Child; The Middle East", **Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World**, Ed. Peter Bogucki, New York, Infobase Publishing, 2008, (187–201), s. 190.

[174] Burak Çalışkan, "Ön Asya Uygarlıkları", **Uygarlık Tarihi**, Ed. İsmail Güven, H. Ömer Adıgüzel, Mehmet Akalın vd., Ankara,Pagem Yayınları, 2009, (39–82) s. 52.

[175] Somervill, **Empires of Ancient Mesopotamia**, ss. 70–71.

[176] İsmail Güven, "Anadolu Uygarlıkları", **Uygarlık Tarihi**, Ed. İsmail Güven, H. Ömer Adıgüzel, Mehmet Akalın vd., Ankara, Pagem Yayınları, 2009, (83-148) , s.109.

belirlenmiştir. Halkın eğitimi ise aile içi, gelenekselliğe dayalı ve usta-çırak ilişkisi sınırlarında kalmıştır.[177] Böyle bir eğitim sistemi içerisinde çocukluk da devletin eğitim sistemi içerisinde var olmuştur.

Mısır uygarlığında ise çocuklara doğdukları andan itibaren isim verilirdi. Çünkü Mısır inancına göre çocukların taşıdıkları isim ruhlarının ayrılmaz bir parçasıydı. Yine o dönemlerde çocuk mezarlarının sayıca fazla olması çocuk ölümlerinin yüksek oranlarda olduğunu göstermektedir. Bu mezarlarda bulunan heykeller, figürler ve metinlere göre Mısır'da çocukların yetişkinlere göre daha küçük, anatomik olarak düzgün vücutlu ve ergenliğe kadar çıplak tasvir edildiği görülmektedir. Eski krallık dönemine ait bu figürler, orta krallık döneminde yerini yetişkinlere benzer kıyafetlerle tasvir edilen çocuk figürlerine bırakmıştır.[178]

Kız çocuklarının çok erken yaşta (genellikle 12–14 yaşlarında) evlendiği Mısır'da, erkek çocukları 15–16 yaşında yetişkin kabul edilirdi. Bu yaşa gelen çocuklardan beklenen ise iş sahibi olup sorumluluk almaları ve ailelerine destek vermeleriydi. Kız çocuklarının okuma yazma öğrenme şansı yoktu, sadece rahiplerin, soyluların ve zenginlerin erkek çocukları din bilginlerinin sıkı gözetiminde tapınak okullarına gönderilirdi. Tıp, astronomi, matematik eğitimi alabilenler ise okulda kalan ve seçtikleri alanda bir ustanın yanında bu öğrenimi bir meslek haline getirenlerden oluşuyordu.[179]

Genel olarak eski Önasya toplumlarında çocuklar büyük sorumluluklar yüklenmişlerdir. Ailelerin çocuklarına olan düşkünlüklerinin temelinde de bu sorumluluk vardır. Çocuklar ailenin en büyük teminatı görülürler. Özellikle erkek çocuklar ailelerine saygı göstermek, onları dinlemek, onlar için çalışmak, güçsüz

---

[177] Gürsen Topses, **Eğitim Felsefesi Temel Sorunları**, Ankara, Dayanışma Yayınları, 1982, s.78.

[178] Kelly-Anne Diamond Reed, "Children; Egypt", **Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World**, Ed. Peter Bogucki, New York, Infobase Publishing, 2008, (187–201), s. 189.

[179] Wendy Christensen, **Great Empires of the Past: Empıre of Ancıent Egypt**, New York, Shoreline Publishing, 2005, ss. 82–84.

kalan anne ve babalarına bakmak, anne ve babaları öldüğünde cenaze törenlerini yapmak ve arkalarından sunumlarda bulunmak mecburiyetindedirler. [180]

Yukarıda çocukların ve çocukluk döneminin eski doğu toplumlarında ne ifade ettiğini kısaca özetlemeye çalıştık. Bu toplumların en bariz vasıflarından biri toplumun sınıf temelli keskin bir ayrımla şekillenmiş olmasıdır. Toplum bir taraftan toplumsal çözümlerini (üretim faaliyetlerinin, askeri düzenin, hukuk ve dini bilgilerin) kitap, kütüphane ve öğretmenler vasıtası ile bazı çocuklara aktarırken, diğer taraftan bazı çocuklarda halk bilgisi (aileler tarafından aktarılan) ile sınırlı kalmışlardır.[181] Bu çocukların dışında kalan çocuklar ise (köle olanlar, savaşta ele geçirilenler, ailesi olmayanlar) işgücü olarak kullanılmışlardır.

1.2.5.1. İslamiyet'in Kabulü ve Çocuk

İlk doğu uygarlıklarının ekonomisini tarımsal faaliyetler şekillendirirken, belli başlı toplumsal sınıfları da, çiftçiler, yönetici kadrolar ve askerler oluşturmaktaydı. Söz konusu yönetici kadrolarla din adamlarının aynı olduğu bu toplumlarda, yönetim faaliyetlerinin üretim faaliyetlerinden ayrı tutulması, yönetim faaliyetlerine doğaüstü bir nitelik kazandırmıştır.[182] Doğu toplumlarında toprağı savunma zorunluluğunun yarattığı birlik, zamanla toprağın tükenmesi sorununu çözmesi ile devlete dönüşmüştür. [183] Tarım sayesinde ortaya çıkan bu birlik, aynı zamanda belirli sınıflara çeşitli imtiyazlar sağlamıştır.

Bu arada göçebe bedeviler tarafından işgal edilen Arap yarımadasında, yerleşik tarım faaliyeti çöl sınırındaki bölgelerde yaşayan halklar arasında görülen etkinliktir. Çöl şartlarının zorluğu göçebe bedeviler arasında güçsüz olanların elenmesi ve dayanıklı olanların savaşçı kişiler olarak hayatta kalmasına yol açıyordu. Çöl sınırındaki çiftçilerde bu güçlü bedevilere haraç ödeyerek güvenliklerini sağlıyorlardı. İmtiyazlı ve yönetici kabileleri oluşturan göçebe bedevilerin ticaret

[180] Hayat Erkanal, "Eski Önasya'da Çocuk", **Dünyada ve Türkiye'de Değişen Çocukluk, 3. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi**, Yay. Haz. Bekir Onur, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2001, (117–124), s.121.
[181] Boulding, **Yirminci Asrın Manası**, s.38.
[182] Sezer, **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2011, ss. 27–28.
[183] Sezer, **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, s.28.

kervanlarına kılavuzluk etmek ve güvenliklerini sağlamak neticesinde elde ettikleri ikinci bir gelir kaynakları vardı. [184] Arap yarımadası bir taraftan tarımsal, diğer taraftan da ticari faaliyetler sayesinde gelişirken İslamiyet'in ortaya çıkışı ile bambaşka bir görünüme kavuşmuştur.

Arapların İslamiyet vasıtası ile kazandıkları sözcülük, Arap hilafetlerinde kurumsallaşarak devletleşmiştir. Müslüman Araplar yeni bir siyasetin temsilcisi olarak devlet ve siyaset yöneticiliklerini ellerinde tutmaya başlamışlar, böylece devlet yöneticileri ile üretici halk arasında bir ayrılık şekillenmiştir. İslamiyet'in yaygınlaşmasıyla bu ayrılık ortadan kalkmaya başlayınca da hilafet makamı, üretici güçleri ve halkları temsil etmiş ancak askeri güçlerin kendisi dışında örgütlenmesine izin vermiştir. [185]

Böyle bir toplumsal yapılanma içerisinde bazı çocuklar toplumsal çözümlerin aktarıldığı, ileride yönetici ve askeri sınıfı oluşturacak bireyler olarak şekillendirilirken, diğerleri üretici ailelerin yanında varlıklarını sürdürmüşler, topluma faydalı oldukları ölçüde toplum için sorun teşkil etmeden hayatlarını devam etmişlerdir. Aslında İslamiyet'te çocuklar (hangi toplumsal sınıfa veya cinsiyete mensup olursa olsun) değerlidir. İslamiyet öncesi devirlerde ise çocukların genel olarak kıymetli olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Arap geleneğinde görülen bebek katli ve çocukların satılması, İslamiyet'le beraber ortadan kalkmaya başlamıştır.[186] Yine Hıristiyanlıkta görülen ilk günah inancının aksine İslamiyet'te bebekler dünyaya masum ve günahsız olarak geliyorlardı. Yine İslamiyet savunmasız çocuklar içinde bir dizi haklar (bazılarına göre bu haklar modernlikle ilgili görülür, ancak İslamiyet bu hakları çok önceleri ortaya koymuştur) sağlamıştır. [187]

İslamiyet aynı zamanda modern toplumların kapsamlı eğitim karakteristiği ile klasik dönemde görülen sınırlı/elit odaklı eğitim arasında bir köprü oluşturarak çocukluğa dair anlayışların değişmesine yol açmıştır. Zor koşullardaki çocuklar dini eğitim alma şansına sahip olmuşlardır. Zengin ailelerin kızları evde özel eğitim

[184] Sezer, **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, s.105.
[185] Sezer, **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, s.128.
[186] Stearns, **Childhood in World History**, s.48.
[187] Stearns, **Childhood in World History**, s.51.

alırken, eğitimden mahrum kalan diğer kız çocukları da İslamiyet sayesinde kısa sürelide olsa dini eğitime dahil olmuşlardır.[188]

Gerek çocukların eğitimi, gerekse yetiştirilmesi hususunda İslamiyet hem ailelere hem de devlete ciddi bir referans oluşturmuştur. İslamiyet sonrası yazılan eserlerde de çocuğa verilen değer ve önem bu çerçevede şekillenmiştir. Genel hatları ile baktığımızda çocuk İslamiyet'te özel bir öneme sahiptir. Kuran-ı Kerim'de 297 ayet direkt olarak, 342 ayette dolaylı olarak çocuklarla ilgilidir. İslamiyet'in çocuklara ve çocukluk dönemine bakışı, çocuklara verdiği değer Hz. Muhammed(s.a.v)'in söz ve davranışları ile Kuran-ı Kerim'de ki ifadelerde ortaya konmuştur. [189] İslam hukuku açısından da çocuğun bakım ve gözetiminden esas olarak hak ve yetki sahibi annedir. Annenin olmadığı durumlarda ise hak ve yetki sahibi baba, babanın olmaması halinde ise baba tarafındaki erkek akrabalardır. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir ayrıntı da; Anadolu ve Rumeli'de ki Osmanlı uygulamasında çocuğun mali haklarının korunmasında daha çok anne tarafının tercih edildiği görülmüştür. [190] İslam dininde çocuklar ergenlik çağına kadar yaptıklarından sorumlu tutulmamaktadırlar.[191]

Yine İslamiyet'te tutsaklardan okuma yazma bilenlerin çocuklara eğitim vermeleri için faydalanıldığı da bilinmektedir. Bedir Savaşı'nda tutsaklardan çocuklara eğitim verme görevini başaranlar azat edilmiş ve bu tutsaklar benimsenmiştir. [192] Kısaca İslamiyet de çocuk masumdur. Borçsuz, suçsuz ve hür olarak dünyaya gelir. Çocuğun anne veya babasının kim olduğu esas alınmaz, çocuk korunmayı, şefkati, sevgiyi sadece çocuk olduğu için hak eder. Kaybolmuş, ailesi tarafından terk edilmiş çocuklar ise himayeye muhtaçtır ve bu sorumluluk devlete

[188] Stearns, **Childhood in World History**, s..52.
[189] Mustafa Usta, "Özel Eğitim Gerektiren Birey, Aile ve Din Eğitimi", **Aile ve Eğitim**, İstanbul, Ensar Yayınları, 2010, (271–306), s. 283.
[190] Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Toplumunda Aile", **Günümüzde Aile, Uluslararası Aile Sempozyumu**, Ed. Ömer Çaha, İstanbul, Ensar Yayınları, 2007, (165–176), s. 176.
[191] Mustafa Usta, "Özel Eğitim Gerektiren Birey, Aile ve Din Eğitimi", **Aile ve Eğitim**, İstanbul, Ensar Yayınları, 2010, (271–306), s. 282.
[192] Topses, Eğitim Felsefesi Temel Sorunları, s.76.

aittir.[193] Ancak burada belirtmemiz gereken nokta İslamiyet'in çocuklara karşı bu bakış açısının şehirler, kırsal kesimler ve göçebe toplumlardaki bazı alt sosyal gruplarda aynı zihniyeti yaratmadığıdır. Çocuğun saf ve masum olduğu yönündeki düşünce ile bazı topluluklardaki çocuğun kötü/ayrıma dayalı imajı çocuklara dair çelişkili davranışlar ortaya çıkarmıştır. [194]

Özetle İslamiyet'in kabulü ile birlikte çocukların hiçbir toplumsal ayrım olmaksızın eşit koşullar dahilinde kabulü anlayışı ön plana çıksa da, toplum içerisinde bazı çocuklar dezavantajlı gruplar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Toplumlar bu çocuklara karşı çeşitli yollarla çözüm üretmeye çalışmış, bu çözümün temelini de genellikle bu çocukları barındıracak kurumlar oluşturmuştur. Sınırlı sayıda çocuk toplumu yönetecek idari kadrolar için toplumsal çözümlere vakıf olacak şekilde yetiştirilirken, bir kısmı dini/geleneksel eğitim alma şansına sahip olmuş, bazıları çıraklık eğitimi ile iş sahalarına yönlendirilmiş, ailesi olmayan, dezavantajlı çocuklara da kurumlar vasıtası (Selçuklu-Osmanlı örneğinde olduğu gibi) ile çözüm üretilmiştir.

Türk geleneğinde ve töresinde devlet, devleti kuran hanedanın erkek fertlerinin ortak malı olarak kabul edilir ve bu fertlerin devlet yönetimine doğrudan katılma hakları bulunurdu. Kutsal bir varlık olarak görülen devletin ikinci ve üçüncü dereceden yöneticileri de yine hanedana mensup olan diğerleri arasından seçilirdi.[195] Türkmenler tarafından kurulan Büyük Selçuklu Devleti'nde de, Selçuklu hanedanı üyeleri devletlerini bu geleneğe bağlı olarak şekillendirmişlerdir. [196] Devletin yaşanılan sorunlara karşı ürettiği çözümler hanedan çocuklarına aktarılarak geleceğin yönetici kuşakları özel bir eğitimle yetiştirilmiştir.

---

[193] Saffet Köse, "İslam Hukukuna Göre Bulunmuş Çocuğun (Lakît) Temel Hakları" **1. Türkiye Çocuk Hakları Kongresi, Yetişkin Bildirileri Kitabı–1**, İstanbul, Çocuk Vakfı Yayınları, 2011, (562–571), ss. 562–563.

[194] Avner Gil'adi, "İslam Uygarlığında Bir 'Çocukluk' Kavramı Var mı?", **Dünyada ve Türkiye'de Değişen Çocukluk, 3. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi**, Çev. Tolga ŞENKAYA, Yay. Haz. Bekir Onur, Ankara, Ankara Üni. Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., 2001, (107-124), s.113.

[195] Mikail Bayram, "Anadolu Selçukluları'nda Devlet Yapısının Şekillenmesi", **Cogito**, Sayı 29, Güz 2001, (61–72), s. 61.

[196] A.e. s. 62.

Yine Selçuklular döneminde çocuklar mahalle mekteplerinde, medreselerde ve tekke ve zaviyelerde eğitim görmüşlerdir. [197]Bazı çocuklar da ahilik sistemi içerisinde yer almışlardır. İktisadi, ahlaki, hukuki, askeri ve dini kurumları bünyesinde barındıran Ahilik teşkilatı, verdiği eğitimlerle meslek sahibi bireyler yetiştirirken, aynı zamanda bu yapılanmasını yeni nesillere aktararak gelenekselleştirmiştir. [198] Çok küçük yaşlarda bir taraftan umumi eğitime devam eden çocuklar, ahilik teşkilatı sayesinde de mesleki eğitimlerini sürdürürken, yamaklıktan başlayarak ustalığa kadar yükselmişlerdir.[199] Merkezi bir devlet olmanın gereği kurumsallaşmaya çok önem veren Selçuklu Devleti, Anadolu'nun pek çok şehrine birçoğu vakıf olan müesseseler kurarak eğitimi desteklemiştir. Devlet bir taraftan devletin resmi çizgisinde eğitim yapan medrese ve darüşşifalar kurarak mensubu olduğu İslam medeniyetine ait bilgi birikiminin nesiller arası aktarımını sağlarken aynı zamanda da bilginin kontrollü bir şekilde yayılımını sağlamıştır.[200]

Selçuklu Devleti'nde bazı çocuklar eğitim vasıtası ile bazı çocuklar çıraklık kurumu vasıtası ile sisteme dahil edilirken, sistem dışında kalan yetim çocuklar gibi dezavantajlı guruplara çözüm bulmak adına vakfiyeler yaptırılmıştır. Selçuklular zamanında yaptırılan "Gökbörü Vakfiyesi" yetim ve kimsesiz çocukları barındıran önemli kurumlardır. Bu vakfiyelerde terk edilen, yetim kalan çocukların korunması ve himaye edilmesi için yetimhaneler bulunmaktadır.[201]

1.2.5.2. Osmanlı Devleti'nde Çocuk

Osmanlı Devleti Osman Bey zamanında tam teşkilatlı bir beylik olarak kurulmuş, Bizans'a karşı kazanılan önemli zaferler neticesinde Osman Bey'in oğlu

---

[197] Süleyman Özbek, "Türkiye Selçuklularında Kültürel Hayat", **Sosyal Bilimler Dergisi** Afyon Kocatepe Üniversitesi, , Cil 3, Sayı 1, 2001, (41–58), ss. 52–53.

[198] Taner Tatar, Mehmet Dönmez, "Zihniyet ve İktisat İlişkisi Çerçevesinde Ahilik Kurumu", **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi**, DAUM Yayınları, Cilt 7, Sayı 1, Ekim, 2008, (194–202), s. 201.

[199] Fahri Kayadibi, "Anadolu Selçuklular Döneminde Ahi Teşkilatında Eğitim", **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Sayı 26, 2000, (177–188), s. 181

[200] İhsan Fazlıoğlu, "Selçuklular Döneminde Anadolu'da Felsefe ve Bilim (Bir Giriş)", Cogito, Sayı 29, Güz 2001, (152–167), s. 165.

[201] Veli İnanç, "Osmanlı Devletinde Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması", **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Merkezi, 2003, (20–31) s. 20.

Orhan Bey hiç itiraza uğramadan beylik tahtına oturmuştur. Devletin beylikten sultanlık haline gelmesi ise Orhan Bey zamanında gerçekleşmiştir. Orhan Bey, sultan unvanını alan ilk Osmanlı hükümdarıdır.[202] Osmanlı sultanları kökleri eski Mezopotamya'ya uzanan geleneksel Ortadoğu devlet anlayışını uygulayarak, toprak ve tebaa üzerinde doğrudan doğruya devlet kontrolü kurmayı temel siyaset olarak seçmişlerdir. [203]

Osmanlı Devleti'nde çocuklukta söz konusu devlet anlayışı içerisinde şekillenmiştir. Genel itibari ile devlet keskin sınırlarla belirlenmiş seçkin gruplara devlet çözümlerini aktarırken, halk içerisindeki çocuklarda belirli kurumlar vasıtası ile eğitime dahil edilmiştir. Bu imkanların dışında kalan çocuklar ise toplumsal sorun olarak görülmüş ve bu çocukların topluma dahil edilmesi için bazı tedbirler alınmıştır. Bu konuyu ayrıntılı bir biçimde incelemeden önce çocukların Osmanlı toplumunda ne anlama geldiği ve toplumda hakim olan çocukluk algısı üzerinde kısaca durmak gerekir.

Osmanlı Devleti'nde çocuk kavramını incelerken iki temel yaklaşım ön plana çıkmaktadır. İlk olarak dini değerler ekseninde şekillendirilmiş bir çocukluk algısı, ikinci olarak yenileşme döneminde belirgin şekilde göze çarpan Batı etkisinin görüldüğü bir çocukluk algısı. Söz konusu bu yaklaşımlar birbirinden bağımsız olmamakla birlikte, toplumsal yapı içerisinde çocuğun konumunu belirleme de son derece etkili olmuşlardır. Özellikle eğitim ve kurumsal yapılanmada dikkat çeken batılı etkiler, çocuk yetiştirme, çocuğun toplum içerisindeki duygusal algısı söz konusu olduğunda ağırlığını yitirerek yerini geleneksel değerlere bırakmıştır.

Osmanlı toplumunu inceleyen tüm gezginlerin ortak kanaati çocuğa duyulan sevgi ve koruma güdüsüdür.[204] İskoç Arkeolog, William Mitchell Ramsay 1800'lerdeki seyahatinde Osmanlı Devleti'nde kadınların çocuklarını hastalık, kaza gibi olumsuzluklardan korumak için basit giysilerine mavi boncuklar ve kabuklar diktiklerini, böylece yetersiz ve basit çocuk kıyafetlerinin süslü halle geldiğinden

[202] Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihinde Dönemler Devlet-Toplum-Ekonomi", **Osmanlı Uygarlığı I**, Yay. Haz. Halil İnalcık, Günsel Renda, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2009, (31–239) s. 40.
[203] A.e., s. 218.
[204] Bekir Onur, **Türkiye'de Çocukluğun Tarihi**, s. 529.

bahseder.[205] Yine Türklerin çocuklarına çok düşkün olduklarını, onları sevdiklerini, şımarttıklarını ve herhangi bir yerdeki sıradan bir ebeveyn gibi, bilinçsizce onları yönettiklerini söyler. [206] Ramsay'ın anılarında dikkat çeken noktalardan biride teorik olarak erkek çocuklarının daha fazla önemsendiğine dair görüşleridir. Ancak yaşadığı bir olay neticesinde teoride daha aşağıda görünen kız çocuklarının da erkek çocuklar kadar önemsendiğini gördüğünü belirtir. Bir gün birkaç Türk otururken birinin kız çocuğu az ileride oynayan diğer çocukların yanına gider. Çocuklar üç veya dört yaşlarındaki kız çocuğunun kulağına vurunca kız çocuğu da çığlık atar. Bunu duyan babası hemen ayağa fırlar ve kızını kurtarmak için çocukları kovalar. Ramsay seyahatinde kız çocuklar gibi giydirilmiş, uzun ve kıvrımlı saçları olan erkek çocukları gördüğünden de bahsetmektedir. Ona göre bu durumun sebebi de annelerin çocuklarını mümkün olduğu kadar bebek gibi algılamak istemelerinden kaynaklanmaktadır. [207]

Osmanlı Devleti'nde çocuklara duyulan sevgiden bahseden gezginlerden biri de Julia Pardeo'dur. 1835 yılında İstanbul'a gelen, dönemin İstanbul'unu ve toplumsal hayatı gözlemlerine dayanarak yazdığı kitabında ele alan Pardeo, söz konusu dönemde, Türklerin en ayırt edici özelliğinin güçlü çocuk sevgisi olduğunu belirtmiştir. Hiçbir şeyin bu hassasiyet kadar güzel olamayacağından bahseden Pardeo, ailelerin çocukları daha bebekken aile içine aldıklarını, büyük bir dikkat ve hassasiyetle büyüttüklerini, evliliklerine kadar onlara sahip çıktıklarını söyler. [208]

Osmanlı Devleti'nde çocukların konumundan bahseden isimlerden biri de Charles White'dır. 1844 yılında İstanbul'daki anılarını aktarırken dönemin aile yapısına, çocukların aile içindeki algılarına değinen White, İstanbul'a ziyarete gelen yabancıların dönemin çocuk elbiseleri karşısında duyduğu hayranlık ve şaşkınlığa işaret eder. Hem kız hem de erkek çocuklarının kıyafetlerinin son derece özgün olduğunu söyler. Lale, karanfil figürleri taşıyan çocuk kıyafetlerinin, uyum içerisinde ve göz alıcı kıyafetler olduğunu ve gözü rahatsız etmediğini ifade eden White, tıpkı diğer gezginler gibi çocuklara karşı duyulan sevginin ve hassasiyetinde çok önemli

[205] W. M. Ramsay, **Everyday Life in Turkey**, London, Hodder and Stoughton, 1897, ss. 60–61.
[206] Ramsay, **Everyday Life in Turkey**, s.119.
[207] Ramsay, **Everyday Life in Turkey**, ss.119–120.
[208] Pardeo, **The City of The Sultan and The Domestic Manners Of The Turks in 1836**, s. 96.

olduğunu, çocukların sevgi ve dindar bir saygı içinde olgunlaştıklarını söyler. Bu noktada White'ın tespitlerinde dikkat çekici unsurlardan birisi de çocuklara karşı babaların sergilediği tutumdur. White'a göre babalar çocuklarını dokunmadan, severler, ellerinde tespih, tıpkı küçük hazinelerini izliyormuşçasına, çocuklarına karşı hissettikleri parlayan gözlerinden okunmaktadır. Bu noktada çocuklarda ailelerine karşı son derece saygılıdır. White bu saygının korkudan değil kalpten gelen bir duygu olduğunu belirtir. [209]

Osmanlı Devleti'nde çocuklara duyulan sevgi ve gösterilen özen yukarıda bahsettiğimiz gibi yabancı seyyahların eserlerinde de göze çarpmaktadır. Çocuklara duyulan sevgide etkili unsurlardan biri şüphesiz ki İslamiyet'in çocuklara yaklaşımıdır. Çocuklar Osmanlı toplumunda önemli varlıklar olarak görülmüş ve gerek devlet gerekse aileler çocuklara bu önemin bilincinde yaklaşmışlardır. Ancak bu durum bazı çocukların dezavantajlı çocuklar olarak varlıklarını sürdürmesine engel olamamıştır. Devlet içinde yetimlerin, sokakta yaşayan çocukların, sokakta çalışan çocukların var olduğu bilinmektedir. Devlet sorunlar karşısında ürettiği çözümleri sınırlı sayıda çocuğa aktarırken, bazı çocuklar çeşitli işlerde çalışmışlardır. Geriye kalan dezavantajlı çocuklar ise bir şekilde toplum içerisinde varlıklarını sürdürmüşler, devlet de bu çocuklara yönelik çözümler üretmiştir.

14. yüzyılın sonları ile 15. yüzyılda diğer Anadolu beyliklerinde de görüldüğü gibi "Çelebi" unvanıyla anılan Osmanlı padişahlarının çocuklarına da "Şehzade" adı verilmekteydi. Babalarının sağlığında sancaklarda görevlendirilen şehzadelere onları yetiştirmek üzere Lala ismi verilen tecrübeli devlet adamları eşlik eder ve şehzadeler askeri ve idari konularda eğitilirdi. İleride devletin başına geçecek olan şehzadeler teorik eğitimin yanında sancak idaresi ile pratik anlamda da eğitim almış olurlardı. [210] Yapılan çalışmalar şehzadelerin küçük yaşlarda her çocuk gibi oyuncaklara ve oyun arkadaşlarına sahip olduğunu göstermektedir.[211] Şehzadelerin ilerleyen yaşlarda

[209] Charles White, **Three Years in Constantınople or Domestic Manners of The Turks in 1844**, Volume III, London, Henry Colburn Pub., 1845, ss. 246–247.
[210] Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, ss. 4–5.
[211] Ümit C. Karadoğan, "Osmanlı Hanedanının Aile Yapısı ve Güncel Yaşamı", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2012, (213–225), s. 222.

en önemli görevleri şüphesiz padişaha yardımcı olmak ve devlet yönetiminde tecrübe sahibi olmaktı.[212] Bu göreve uygun eğitim alan şehzadeler özen ve ilgi ile yetiştirilmiştir. Beş, altı yaşlarında derslere başlayan şehzadelerin eğitimi ile padişahlar bizzat ilgilenmiştir. [213]

Osmanlı Devleti'nde şehzadelerin eğitiminden sonra en fazla önemli verilen eğitim enderun mektebi'nde verilen eğitimdir. Enderun, Osmanlı devlet anlayışını ve dünya görüşünü temsil eden, devletin askerî ve mülkî elit idarecilerinin yetiştirildiği, saray teşkilatı içinde yer alan özel bir eğitim müessesiydi.[214] Hıristiyan tebaaya mensup, savaşta esir alınanlar ve gönüllülerden oluşan gösterişli, zeki ve ahlaklı çocuklar enderun mektebine alınarak eğitilirlerdi.[215] Devlet Hıristiyan ailelerden devşirilen küçük çocukları öncelikle müslüman Türk ailelerin yanına yerleştirir sonra saray ve kışlalarda eğitime tabi tutardı. Bu eğitimden sonra "çıkma" denilen dağıtımla beraber bu çocuklar askeri zümreler içerisine gönderilirdi. Kabiliyetli ve yetenekli olanlar daha yüksek seviyelerde eğitim almak üzere enderuna alınırlardı. [216] Saray ve devlet hizmetinde kullanılmak üzere kölelerden gençler yetiştirilmesi yöntemi Osmanlı Devleti'ne Orta-Doğu İslam devletlerinden gelen eski bir gelenektir ve bu sistem kul (Gulam) sistemi olarak bilinir. Devletin kendi tebaası olan Hıristiyan halkından aynı amaçla çocuk toplama yöntemi kul sistemine bir yenilik olarak getirilmiştir. Devşirme oğlanı denilen bu çocuklar devşirme sistemi içinde eğitilmiş ve önemli hizmetlere verilmiştir.[217]

Kul sistemi Kanuni Sultan Süleyman zamanında en geniş uygulamasına erişmiştir. Kulların menşei savaş esirleri ve Balkan senyörlerinin rehin olarak tutulan çocuklarıdır. I. Beyazıt devrinden itibaren ise kullara devşirmeden gelen çocuklar

---

[212] Ümit C. Karadoğan, "Osmanlı Hanedanının Aile Yapısı ve Güncel Yaşamı", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2012, (213–225), s. 223.

[213] Sebahattin Türkoğlu, "Osmanlı Sarayında Çocuk", Çocuk Kültürü, **I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi**, Haz. Bekir Onur, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 1997, (105–123), s. 112.

[214] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim", **Osmanlı Uygarlığı I**, Yay. Haz. Halil İnalcık, Günsel Renda, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2009, (345–385) s. 345.

[215] Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, s. 29.

[216] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim", **Osmanlı Uygarlığı I**, Yay. Haz. Halil İnalcık, Günsel Renda, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2009, (345–385) s. 358.

[217] Halil İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302–1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim,** İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları 2010, s. 205.

katılmıştır. [218] Enderunda eğitilen bu çocuklar imparatorluğun sonuna kadar devletin idari kadrolarını oluşturan elit tabakasının büyük bir bölümünü oluşturmuştur. [219] Yine enderun mektebi minyatür, nakış, ciltçilik ve hattatlık gibi dallarda pek çok üstadında yetiştirilmesinde önemli rol oynamıştır.[220]

Kısacası enderun mektebi ile devlete bağlı, idari-bürokratik kadroları yetiştirilirken, medreseler, sıbyan mektepleri ve resmi kurumlar dışında verilen eğitimlerden de halk yararlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk medrese 14. yüzyılın ilk yarısında Orhan Bey tarafından İznik'te kurulmuştur. Bu tarihe kadar çocukların eğitimlerinin cami ve mescitlerde gerçekleştiği düşünülmektedir. [221] Medreseler fertler arasında eğitim eşitliği ve tabakalar arası hareketliliği sağlayan sosyal bir fonksiyona da sahiptir.[222] Genellikle vakıflar tarafından finanse edilen medreseler, imparatorluğun genişlediği ve gücünün arttığı yüzyıllarda yönetimin muhtelif ofislerine kalifiye elemen yetiştiren organize kurumlardır.[223] Medrese eğitimine insan kaynağı sağlayan en önemli kurum ise mahalle /sıbyan mektepleridir. Çocukların okuma-yazma öğrendiği ve dini eğitim aldığı bu okullar geleneksel değerlerin taşıyıcısı olmuşlardır. [224] Cami bitişiğinde külliyelerin içerisinde veya müstakil bir yapı olarak kurulan bu mektepler, mali açıdan fazla külfet gerektirmediği için her mahallede, köyde ve her semtte açılmıştır. [225]

Osmanlı Devleti karşılaştığı sorunlara çözüm üretebileceği bir örgüt modeli kurmuştur. Bu model içerisinde bazı çocuklar devletin ürettiği çözümlerin uygulayıcısı ve aktarıcısı olarak bu çözümlere vakıf olacak şekilde eğitilmişlerdir.

---

[218] İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302–1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim,** s. 207.

[219] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim", **Osmanlı Uygarlığı I**, Yay. Haz. Halil İnalcık, Günsel Renda, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2009, (345–385) s.358.

[220] Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihinde Dönemler Devlet-Toplum-Ekonomi", **Osmanlı Uygarlığı I**, Yay. Haz. Halil İnalcık, Günsel Renda, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2009, (31–239) s. 139.

[221] Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 17, Sayı 1, 2008, (25–46), s. 26.

[222] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim", **Osmanlı Uygarlığı I**, Yay. Haz. Halil İnalcık, Günsel Renda, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2009, (345–385) s. 346.

[223] Ahmet Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, İstanbul, 3F Yayınları, 2007, s. 17.

[224] Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, s. 12.

[225] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim", **Osmanlı Uygarlığı I**, Yay. Haz. Halil İnalcık, Günsel Renda, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2009, (345–385) s. 346.

Bazı çocuklarda koşullar dahilinde sistemin ihtiyaç duyduğu ve sisteme bağlılık gösterecek tarzda eğitim (dini eğitim ağırlıklı olmak üzere) almışlardır. Ergenç'in de belirttiği gibi her toplum geçmişten getirdiği, zenginleştirerek, geliştirerek geleceğe aktaracağı değerlere bağlı tavırlar sergiler. Ve bu tavırlar kurumlar aracılığı ile somutlaşır. Toplum siyasi-idari çerçevesini oluşturacak bireylerin yanında bu çerçeveye bağlı kalacak, devlet ideolojisini benimsemiş bireyler yetiştirmek ister. [226]

Osmanlı Devleti de bu çerçevede çocukları eğitim aracılığı ile şekillendirmiştir. Klasik dönemde yönetici-idareci olarak yetiştirilen ve buna dair bilgilerin/çözümlerin aktarıldığı çocuklar dışında kalan diğer çocukların bazıları yukarıda sözünü ettiğimiz kurumlarda eğitim görmüş, bazıları toplumsal değerlere sözlü anlatımla kuşaktan kuşağa aktarılan bilgiler sayesinde vakıf olmuş, bazıları da mesleki sahibi olmaları için meslek örgütlerine dahil edilmiştir.[227] Osmanlı Devleti'nde lonca örgütlenmesi de çocukların mesleki eğitimlerini aldıkları, hiyerarşik yapılanmanın olduğu bir teşkilatlanma biçimi olarak önemlidir. Temel mesleki eğitimi loncalardan alan çocuklar, çevre okullarda da okuma-yazma, dini bilgiler öğrenirlerdi. O dönemde her toplum kesiminde ailelerin çocukları bir meslek sahibi olabilmek için lonca sistemi içerisinde işe başlamışlardır.[228] Bu bağlamda Osmanlı Devlet sisteminde lonca teşkilatı çocukların eğitimi, ileride toplum içerisinde edinecekleri konumun belirlenmesi hususunda önemli bir rol üstlenmiştir.

Elbette Osmanlı Devleti'nde de her toplumda olduğu gibi bu sistemin dışında kalan dezavantajlı çocuklar da mevcuttur. Bu çocuklara dair en sistemli kurumsal yapılanma ile üretilen çözümler özellikle 1800'lü yıllarda yaygınlaşmıştır. O tarihe kadar da çeşitli uygulamalar mevcuttur. Örneğin 1470 tarihinde hazırlanan Fatih Vakfiyesi'nde yetim çocuklarına yönelik kanunlar bulunmaktadır bu yetim

[226] Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Döneminin "İdeal İnsan Tipi" ve Bu Dönemde Çocuğun Kültürel Gelişimini Etkileyen Etkenler Üzerine Düşünceler", **Çocuk Kültürü, I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi,** Haz. Bekir Onur, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 1997, (97–104), s. 97.
[227] A.e., s. 101.
[228] Bayram Nazır, **Dersaadet'te Ticaret**, İstanbul, İTO Yayınları, 2011, ss. 32–33.

çocukların okutulması, meslek sahibi yapılması, himaye edilmesi ve mallarının korunması o dönemin resmi belgelerinde hüküm altına alınmıştır. [229]

Klasik dönem Osmanlı toplumunda çocuk algısı 19. yüzyıldan itibaren farklılaşmaya başlamıştır. Bunu sebebi devletin ekonomik ve siyasi anlamda yeni arayışlara girme zorunluluğunda aranabilir. Klasik dönem Osmanlı toplumunda sistemin var olması, onu yaşatacak güçlü bir organizasyonun devam etmesi ve devlet ile devlet adına çalışanların iktisadi kaynaklar üzerinde kesin söz hakkı olması ile sürdürülebilir düşüncesi vardı. Bu düşünce devlet ve devlet temsilcilerini toplumda ihtiyaçlar skalasının en üstüne yerleştiriyordu. Böylece devlet ve devletin temsilcilerine güçlü ve etkili olmalarını sağlayacak, ayrıcalıklı bir kaynak tahsisi söz konusuydu. Elitler, kontrollerine verilen kaynaklar açısından imtiyazlı ve ayrıcalıklı bir konuma sahiplerdi. [230] Elbette bu ayrıcalık ileride devlet kadrolarında yer alacak çocuklar içinde geçerliydi.

Osmanlı Devleti klasik dönemine hakim olan bu anlayış 19. yüzyıldan itibaren değişmeye başladı. 18. yüzyılın sonlarında savunma savaşları ve bu savaşların yarattığı ağır mali yük ile ekonomi daha da kötüleşti. [231] Bu arada Batı Avrupa'da doğan kapitalizm ve kapitalizmin üzerinde ivme kazandığı pazar ekonomisi de tüm dünyayı etkileyecek değişimleri tetikliyordu.[232] Bu değişimler Osmanlı Devleti'ni bazı reform hareketlerinin yapılması zorunluluğuna itti. Yöneticiler devleti çağın gereksinimlerine göre şekillendirecek ve yavaş yavaş kaybetmeye başladığı gücünü tekrar geri kazandıracağını düşündükleri bazı yenilikler uyguladılar. Bu yeniliklerden etkilenenlerin başında ise çocuklar geliyordu.

Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetle beraber, değerler sistemi doğrultusunda, şekillendirilecek olan yeni kuşakların üretimi sorunsalı, çocuğa yönelik ilgiyi arttırdı.

---

[229] Veli İnanç, "Osmanlı Devletinde Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması", **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Merkezi, 2003, (20–31), ss. 20–21.

[230] Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007, ss. 71–72.

[231] Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, s.93.

[232] Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, s. 81.

Toplumun geleceği olarak görülmeye başlanan çocuk, rejimin geleceğinin sağlanması açısından devletin manipülasyon alanının içine çekilmeye başladı. Tanzimat döneminde bağımsız bir özne olarak keşfedilen çocuk ve çocukluk döneminin, bu anlamda, II. Meşrutiyet döneminde inşa edildiği söylenebilir.[233] Bu inşa sürecinin en temel belirlenim alanı şüphesiz ki eğitim kurumlarında meydana gelen değişim ve dönüşümlerdir. Eğitim aracılığı ile şekillendirilen çocuk, devletin nihai hedeflerinin gerçekleştirilmesinde başat rol üstlenmiştir.

Eğitim konusundaki yenilikler 1824 yılında II. Mahmut tarafından yayınlanan bir fermanla başlatılabilir. Sıbyan mektepleri hakkındaki bu ferman, eğitim hakkındaki ilk ciddi girişim sayılabilir. Hükümleri sadece İstanbul'da geçerli olan ferman, mecburi bir eğitim yasası olarak görülmese de, çocukların sıbyan mekteplerine devam etmelerini sağlaması bakımından önemlidir. II. Mahmut'un yayınladığı fermanda, dini ve hukuki bazı müeyyideler getirilerek, çocuk eğitimi konusunda devletin doğrudan ilgisi beyan edilmiştir. Bu ferman, bir anlamda klasik dönem eğitim sisteminden ayrılışın ifadesi ve gelecekte yapılacak reform girişimlerinin öncüsüdür. [234] II. Mahmut'un eğitim ve öğretim konusunun planlanması ile ilgili bir diğer önemli çabası da eğitim ve öğretimin planlanmasını ulema sınıfına değil yeni bir kurula vermesidir. 1838 yılında, memleketin imar ve kalkınması ile ilgili meselelerle ilgilenen Meclis-i Umûr-u Nafıa" (Faydalı İşler Meclisi) tarafından hazırlanan raporla beraber yeni eğitim kurumlarının açılması medrese dışında modern eğitim kurumlarının oluşturulma çabaları başarıya ulaşmıştır. Bu raporu hazırlayan Meclis-i Umûr-u Nafıa komisyonu aynı zamanda merkezi eğitim teşkilatının kuruluşuna doğru atılmış bir adımdır. Yani medrese dışında, eğitim işleriyle uğraşan bir kurumu ortaya çıkarma hazırlıkları başlamıştır.[235]

1839 yılında Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Tanzimat Fermanı'nda ise eğitimle ilgili herhangi madde yer almamıştır. Osmanlı Devleti öngörülen reformların ancak yeni kadrolarla mümkün olabileceğini, bu kadrolarında

---

[233] Fusun Üstel, "**Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 30.
[234] Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, ss. 52–53.
[235] Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, ss.3–4.

yetiştirilebilmesinin eğitim alanındaki gelişmelerden geçtiğini 18. yüzyılda anlamış, ancak, dönemin siyasi olaylarının yoğunluğu ve muhafazakarların tutumları nedeni ile Tanzimat Fermanı'nda eğitim konusu gündeme getirilmemiştir. [236]

Çocuk eğitimi alanında ilk kapsamlı yeniliklerden bir diğeri de, 1845 tarihli Hatt-ı Hümayun'dur.[237] Sultan Abdülmecid tarafından başlatılan eğitim reformu ile Rüştiyelere öğrenci yetiştirecek temel eğitim kurumları olan sıbyan mekteplerinin öğrenim süresi dört yıla çıkarılmıştır. [238]

1847 yılında yayınlanan bir Talimatname'de de çocukların oyun oynama, yaramazlık yapma ve bunlardan zevk almaları gibi eğilimlerinden söz edilmiştir. Söz konusu Talimatname'de, sıbyan mekteplerinin çocuklar için gerekli olan, dünya ve ahiret için yeterli bilgileri veremediği ifade edilmiş ve rüştiye mekteplerini de kapsayacak şekilde, zorunlu eğitim altı yıla çıkarılmıştır. Talimatname, resmi makamların, eğitime dair geleneksel bakışlarının değişmeye başladığını gösteren bir belgedir. Resmi makamlar bu belge ile eğitimin klasik dönemden farklı olarak daha dünyevileşmesi gerektiğine inançlarını ortaya koymaktadır.[239] 1855 yılında ise Paris'te Mekteb-i Osmanî açılmış, 60 kadar talebe Batı'da eğitim görmeleri için bu okula gönderilmiştir. Fakat bu okuldan beklenen verim alınamamıştır. [240]

Osmanlı yenileşmesinden itibaren ise hem okul içerisinde hem de aile içerisinde çocuğun eğitimi üzerine yoğunlaşılmıştır. Bu nedenle çocukların toplum içerisindeki konumlarını modernleşme çabaları anlamak adına bir anlamda yansıtıcı olarak görebiliriz. Toplumun devamı ve geleceğin garantisi olarak görülen çocuklar her türlü kültür politikasının da hedefi haline gelmişlerdir.[241] Klasik Osmanlı dönemindeki mevcut çocukluk anlayışının, eğitimin baskın etkisi ile daha da siyasi

---

[236] Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s.9.
[237] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, s.78.
[238] Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, s.54.
[239] Yahya Akyüz, "Türkiye'de Anaokullarının Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi", **Çocuk Kültürü, I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi**, Haz. Bekir Onur, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 1997, (152–180), ss.152-153
[240] Fatma Acun, "Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları: Osmanlıdan Cumhuriyet'e Değişme ve Süreklilik", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2007, Sayı 15, (39–64), s. 59.
[241] Duygu Köksal, "Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu, İnkılap ve Terbiye: Ulusun Çocukluğu", **Toplumsal Tarih,** Sayı 40, Cilt 7, Tarih Vakfı Yayınları, 1997, (7–12), s. 8.

boyutta kaydığı yenileşme döneminde yayınlanan çocuk mecmuaları bize dönemin çocukluğunu anlamak adına önemli bir referans olmaktadır.

Dünyada çocuklar için yayınlanan süreli yayınların ortaya çıkışı Batıda gerçekleşmiştir. Örneğin ilk çocuk dergisi 18. yüzyılda İngiltere'de yayınlanmıştır, Osmanlı Devleti'nde ise Tanzimat'ın ilk yıllarında Vakayi-i Tıbbiye adlı derginin (1849) yayınlanması ile süreli yayınlarla tanışılmıştır. Bu yayınlar Osmanlı Devletinin Avrupalılaşma/Batılılaşma çabalarını bir uzantısı olarak görülebilir. Söz konusu döneme kadar genellikle arka planda kalan çocuklar da yavaş yavaş toplum da yer edinmeye başlamışlardır.[242] Çocuğun sosyal hayatta kıymetlenmesi ile birlikte artan yayınlar, Tanzimat sonrası Batı kaynaklı eserlerin çevirisi ile hız kanmıştır. Geleneksel Osmanlı kültürünün şifahi kaynakları ve özellikle de masallar yerini bu eserlere bırakmıştır. Bu yıllarda kitap halinde ki ilk çocuk yayını Doktor Rüşdi'nin Nuhbet-ül Etfal adlı eseridir. [243] Kayıtlarda bilinen ilk çocuk dergisi ise 1869 yılında yayınlanan Mümeyyiz adlı 49 sayılık dergidir. Daha sonra Sadakat (1875), Etfal (1875), Arkadaş (1876–1877) adlı dergiler yayınlanmıştır.[244] "Çocuklara Mahsus Gazetedir" diye lanse edilen Mümeyyiz dergisi kendisinden sonra çıkan bu üç dergiyi de etkilemiştir. Dergi dilimizin Türkçe olduğunu her fırsatta yinelerken, dilimizi ve tüm varlığımızı Arap etkisinden kurtarmaya yönelik yazıları ile dikkat çekmekte, yazımda "yeni"yi aramaktadır. [245] İlk kadın dergisi [246] ile yakın tarihlerde çıkan bu dergi kadının "kadın", çocuğun da "çocuk" olarak ifade edilmeye başlandığı dönemin bir anlamda göstergesidir. [247]

Çıkan tüm dergiler dönemin zor koşulları içinde yayın yaptıklarını belirterek okuyucularından abone olmalarını istemişlerdir. Buna karşın söz konusu dergilerin

---

[242] Cüneyd Okay, **Eski Harfli Çocuk Dergileri**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1999, ss. 15–16.
[243] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, s. 36.
[244] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, s. 37.
[245] İsmet Kür, Süreli "Çocuk Yayınlarına Genel Bir Bakış", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006, (105–110), ss. 106–107.
[246] İlk kadın dergisi "Terakki" adı ile 1868 senesinde çıkmıştır. Bazı kaynaklarda bu tarih 1869 olarak da belirtilmektedir. Dergi, kadın hakları konusunu gündeme getiren yayınların öncüsüdür. Yayın aynı zamanda Türk kadınının Batı kadını karşısındaki konumunu da tartışmaktadır. Terakki'yi, Aile, Hanımlar, İnsaniyet, Muhadarat, Şukûfezar, Parça Bohçası gibi yayınlar takip etmiştir. Bkz.: Ekrem Işın, "Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat", **Tarih ve Toplum**, Cilt 9, Sayı 51, İletişim Yayınları, Mart 1988, (22–27), s. 25.
[247] Okay, **Eski Harfli Çocuk Dergileri**, s.18.

yayın hayatları da uzun olmamıştır. En uzun ömürlü dergi 627 sayı ile (1896–1908) Çocuklara Mahsus Gazete'dir. Bu yayını 166 sayı ile Çocuklara Rehber, 113 sayı ile Yeni Yol adlı yayınlar takip eder. Bilinen ilk çocuk dergisi olan Mümeyyiz ise sadece 49 sayı yayınlanmıştır.[248]

1869–1913/14 yılları arasında yayınlanmış olan çocuk dergilerinde dikkat çeken en önemli ortak noktalardan birisi, çocuklara yönelik gösterilen saygıdır. İlk bakışta abartılı gibi görünse de, dergilerdeki yazılarda çocuklara, "bey", "beyefendi", "muhterem" diye hitap edilmiş, "bir kusurumuz, hatamız olursa af ola" gibi tümcelere yer verilmiştir. [249]

Ağırlıklı olarak İstanbul ve Selanik merkezli yayınlanan bu dergiler, o dönemde alım gücü artan, ilgi yelpazesi genişleyen orta sınıf çocuklarına hitap eden yayınlar olarak siyasi görüşlere uygun bir biçimde dönemin politik atmosferinin şekillendirdiği "ideal çocuk" tipolojisinin de birer yansımasıdır.[250] Bu yayınların dönemin çocukluk anlayışının şekillenmesindeki etkisi o kadar önemlidir ki, "Çocuk Bağçesi" adlı dergi padişahı kızdırdığı için önce ihtar almış, sonra on beş gün kapatılmış, son olarak da gelen bir emirle tamamen yayın hayatı sonlandırılmıştır.[251]

27 Mart 1913'te yayınlanmaya başlanan "Çocuk Dünyası" adlı dergi de, İttihat ve Terakki iktidarının yurtsever, milliyetçi kadroların oluşmasına yönelik çocuklar yetiştirilmesi özleminin bir yansımasıdır. Ziya Gökalp'in de aralarında bulunduğu yazar kadrosu, o dönemde Batı'da olduğu gibi bir çocuk edebiyatının olmadığını vurgulamış ve "Turanlının Vasiyeti", "Vatan İçin", "Yurt Sevgisi", "Kahraman Türkoğluyum" gibi başlıklar taşıyan yazıları ile çocuklardan gelecekte nasıl olmalarının beklendiğini ortaya koymuştur.[252] Dergide dikkat çeken bir diğer unsur ise yayınlanan yazıların dörtte birinin çevirilerden oluşmasıdır. Bremen

[248] Okay, **Eski Harfli Çocuk Dergileri**, s.18.
[249] İsmet Kür, Süreli "Çocuk Yayınlarına Genel Bir Bakış", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006, (105–110), s. 108.
[250] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, s. 37.
[251] İsmet Kür, Süreli "Çocuk Yayınlarına Genel Bir Bakış", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006, (105–110), s. 110.
[252] Yavuz Selim Karakışlar, "II. Meşrutiyette Bir Çocuk Dergisi Çocuk Dünyası", **Tarih ve Toplum**, Sayı 52, Cilt 9, İletişim Yayınları, Nisan 1988, (24–28), ss.24–28.

Mızıkacıları, Giyom Tel, Güliver'in Gezileri gibi Batılı klasiklerde Çocuk Dünyası adlı dergide yer almaktadır.[253]

Bu dönemde yayınlanan çocuk dergilerinde dikkat çeken unsurlardan birisi de değerler konusudur. Ülkeyi yıkılmaya getiren sorunların temeli değerlerin aşınması ve yok olması olarak görüldüğü için, devrin koşulları da dikkate alınarak bu değerlerin yeniden kazanılması önemsenmiş ve toplumsal kalkınmanın temeli ahlaki tutarlılığın temeline odaklanmıştır. Yeni neslin de bu değerlerle donatılması hedefi ile eğitim kurumları başta olmak üzere dergiler ve yayınlar bu amaçla şekillendirilmiştir.[254]

Osmanlı Devleti'nde belirli bir yaşa kadar eve bağlı ve kapalı bir hayat yaşayan çocukların hayatlarını şekillendiren temel unsurların başında gelen taş mektepler, mahalle ortamı[255] gibi unsurların yanında oyun kültürü de değişimin izlenebileceği alanlardan birisidir. Tarihsel sürece baktığımızda en eski oyuncakların taş, kemik, kil ve tahtadan yapılmış olduğunu görürüz. Daha sonra bu malzemelere kumaş da eklenmiştir. Dövülmüş demirden yapılan oyuncakların ortaya çıkışı Ortaçağa dayanır. 1820'lerde ise ilk kez bebekler porselenden üretilmeye başlanmıştır[256]

Osmanlı Devleti'nde de oyuncak imalatı olmadığı için, Eyüp'te bulunan bazı marangozların yaptıkları tahta oyuncaklar, kutular, sopalar çocukların oyun dünyasına eşlik etmiştir. Söz konusu dönemlerde oyun alanı olarak da cami avluları, tarlalar, mezarlıklar ve mahalle araları gibi alanlar kullanılmıştır. [257] Yenileşme hareketleri ile Batılı değerlere açılan Osmanlı Devleti'nde oyuncak kültürü de değişmiştir. Eyüp'te yapılan oyuncaklar Batı yapımı oyuncaklar karşısında fazla

---

253 Yavuz Selim Karakışlar, "II. Meşrutiyette Bir Çocuk Dergisi Çocuk Dünyası", **Tarih ve Toplum**, Sayı 52, Cilt 9, İletişim Yayınları, Nisan 1988, (24–28), s..28.

254 Ali Gurbetoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Ahlak Eğitimi ve Ahlaki Değerler (1908–1918)", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, YYÜ Yayınları, Haziran 2007, (81–101), s. 83.

255 Özdemir Nutku, "Osmanlı Şenliklerinde Çocuk", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, İstanbul, Haz. Bekir Onur, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006, (49–57), s. 49.

256 Helmut Niemann, "Oyuncağın Gelişim Tarihi", Çev. Bekir Onur, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1, 1991, (55–61), s.58.

257 Özdemir Nutku, "Osmanlı Şenliklerinde Çocuk", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ekim 2006, (49–57), ss. 49–50.

tutunamayarak, günümüze gelene kadar tümüyle kaybolmuştur. [258] Batının oyuncak kültürü ise Osmanlı'ya ilk saray ve konaklardan girmiştir. İlk oyuncakçı dükkanları ise Beyoğlu'nda açılmıştır. Geniş ve uzun vitrinlerde sergilenen oyuncaklar arasında ise askerler, kaleler, arabalar, tanklar, tabancalar, tüfekler, kuklalar, tahta kılıçlar dikkat çekicidir. [259]

Endüstrileşme ile oyuncaklar da her yerde satılan nesnelere dönüşmüştür. Plastik oyuncak çağının başlaması ile de her keseye uygun, çok seçenekli oyuncaklar eski oyuncakçılığın tamamen yok olmasına neden olmuştur. [260] Batılı oyuncakların Osmanlı Devleti'ne girmesi ile oyuncak kültüründe değişiklikler olsa da büyük boy oyun nesneleri bakımından Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan daha ileride olduğu söylenebilir. Salıncak, dönme dolap, atlıkarınca gibi oyun nesnelerinin Avrupalılar tarafından 16. ve 17.yüzyılda resimleri yayınlanmıştır.[261] Özellikle şenlik alanlarında kullanılan bu oyuncaklar, çocuklar tarafından oldukça rağbet görmüştür.[262] Bu konuda ilginç tespitlerden biri de söz konusu şenliklerde çocukların eğlencelerinin sınırlı olmasına karşın, gösterilerdeki katılımlarının fazla olduğu yönündedir. Küçük yaşta beceri edinen çocuklar şenliklerde ustalarının yerini almış ve bu çocuklar daha sonra bu meslekte ilerlemişlerdir.[263]

Belirli bir bilinç oluşturma ve yaygınlaştırma konusunda tiyatro da Osmanlı yenileşme döneminin çocukluk bakışındaki değişimi üzerinde etkili unsurlardan birisidir. Dönemin çocuk yetiştirme, aile, eğitim gibi konularında, tiyatro belirli bir pratik ve görüntü ile ilişkili olarak önemli rol üstlenmiştir.[264] 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanılan hızlı modernleşme sürecinde geleneksel seyirlik

---

[258] Füsun Kılıç, "Eyüp Oyuncakçılığı ve İstanbul Belediyesi'nin Eyüp Oyuncakları Koleksiyonu", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ekim 2006, (129–135), s. 131.

[259] Giovanni Scognamillo, "Beyoğlu Oyuncakçıları", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ekim 2006, (136–140), ss. 136–137.

[260] A.e., s.137

[261] Metin And, "Kültürler Kavşağında Oyun ve Oyun Nesnelerinin Tarihi", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ekim 2006, (141–155), s. 154.

[262] Özdemir Nutku, "Osmanlı Şenliklerinde Çocuk", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ekim 2006, (49–57), s. 51.

[263] A.e., s. 57.

[264] Handan Belivermiş, Ertan Eğribel, "Batılı Yaşam Tarzı ve Toplum Kimliğini Oluşturma ve Yaygınlaştırma Aracı Olarak Türk Tiyatrosunun Biçimlenmesi", **DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 33, Ağustos 2012, (35–47), s. 36.

eğlencelere eklenen tiyatro ile Batılı tarzda eğlencelerle tanışan çocuklar ilk olarak yetişkinlerin oyunlarında ufak tefek roller almış, daha sonrasın da kendileri için yazılan oyunlarda bizzat oynamışlardır.[265] Dönemin yeni siyasetinin tanıtılmasında da önemli bir araç olarak görülen tiyatro oyunlarında Batılı tarzda ki aydın tipinin çizilmesi ve yeni kadroların bu aydın tipi çerçevesinde şekillendirilmek istenmesi çabasında, gündelik hayat, kadın, çocuk gibi unsurlar da yardımcı olarak kullanılmıştır.[266]

Çocukları tiyatro vasıtası ile eğitilmesi düşüncesi Meşrutiyet Dönemi'nde ortaya atılan bir fikir olarak, o dönemde çıkarılmaya başlanan dergilerin de çabaları ile şekillendirilmiştir. Bu dönemin çocuk dergileri, "Çocuklar İçin Temsil", "Mektup Tiyatrosu" gibi başlıklar altında çocuk oyunları yayınlamışlardır. Dönemin en önemli yeniliklerinden biri de Maarif-i Umumiye Nezareti'nin (dönemin Milli Eğitim Bakanlığı) "Temsil Tarihi" adı ile tiyatroyu ilkokullara ders olarak koymasıdır.[267] Batıcı fikirlerin görsel yansıması olarak tiyatronun yetişkinler kadar çocukların toplumsal algısı üzerinde ki etkisi de tartışmazsız bir gerçektir. Örneğin Namık Kemal'in "Zavallı Çocuk" adlı eserinde kızın seven sorumlu bir baba tipi karşımıza çıkmaktadır. Aile içinde rollerin yavaş yavaş değiştiği fikrinden hareketle otoriter baba figürü yerine çizilen modern baba portresi, geleneksel normlara sadakatin olumsuzluğunu ifade etmektedir.[268]

Dönemin tiyatrolarında göze çarpan hürriyet fikri, kadını konumu ve aile kurumu, fert, devlet, hükümet ve kamuoyu açısından mesuliyet fikri, alafrangalık karsısında Osmanlı aydını[269] gibi temalar oyunlara yansımıştır. Komedi türünde gündelik ilişkiler içinde geleneksel-yeni, Batı'dan ithal melodram türü aşk

---

[265] Cüneyd Okay, "İlk Çocuk Tiyatrosu Üzerine Notlar", **Toplumsal Tarih**, Sayı 40, Cilt 7, Tarih Vakfı Yayınları, Nisan 1997, (13–14), s. 14.

[266] Handan Belivermiş, Ertan Eğribel, "Batılı Yaşam Tarzı ve Toplum Kimliğini Oluşturma ve Yaygınlaştırma Aracı Olarak Türk Tiyatrosunun Biçimlenmesi", **DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 33, Ağustos 2012, (35–47), s. 39.

[267] Neriman Samurçay, "Çocuk Psikolojisi Açısından Tiyatro", **Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Araştırmaları Dergisi**, Sayı 26, 2008, (7–38), s. 9.

[268] Yavuz Pekman, "Tanzimat Dönemi Oyun Yazarlığında Batılılaşma Olgusu", (Çevrimiçi), http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/13/179/1382.pdf, 12.05.2014.

[269] Bu fikirlerin işlendiği tiyatro örnekleri için de Bkz.: Yavuz Pekman, "Tanzimat Dönemi Oyun Yazarlığında Batılılaşma Olgusu", (Çevrimiçi), http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/13/179/1382.pdf, 12.05.2014.

hikayelerinde alaturka-alafranga, ya da tarihi oyunlarda ilerici-gerici gibi karşıtlıklar da ortaya konulmaya çalışılmıştır.[270]

Özetle Osmanlı'da yeni bir toplum kimliği oluşturulması ve biçimlendirilmesin de bir araç olarak ortaya çıkan tiyatro[271] dönemin çocukluk algısının da Batılı değerler ekseninde yeniden düşünülüp, konumlandırılmasına hizmet etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde çocukluğu anlamanın bir yolu da dönemin gravürlerinde ki çocuk imgesine bakmaktır. Toplumların ekonomik ve kültürel gelişimlerine bağlı olarak gelişen çocukluk kavramı, gravür ve suluboyalar da çocuk figürleri ile desteklenmektedir. 16.-17. ve 19. yüzyıllarda yabancılar tarafından çizilen resimlerde en belirgin özellik yetişkinlerin küçülmüş bir örneği olan çocuk figürüdür.[272] Dönemin bir diğer görsel dokümanı olarak fotoğraflar da ilk olarak sarayın çocuklarının portreleri ile sınırlı kalsa da 19. yüzyılda ki yenileşme çabaları ile varlıklı ailelerin Avrupalı çocuk bakıcıları ile çektirdikleri fotoğraflar ilgi görmeye başlamıştır. Bu ilginin neticesi olarak da fotoğraf stüdyoları çocuk fotoğrafı çekiminde kullanılacak mobilyalarla donatılmıştır. [273]

Osmanlı'da 19. yüzyıl çocuk yüzyılıdır demek yanlış olmaz. Tanzimat'a kadar küçük yetişkinler olarak görülen çocuklara, devlet ve eğitimciler tarafından yöneltilen ilgi, eğitim kurumlarında kendini gösterir. Tanzimat dönemi ile birlikte aynı zamanda, çocuk terbiyesinin de özel ve uzmanlık gerektiren bir alan olduğu anlayışı benimsenmiştir. [274]

Çocuk edebiyatının ortaya çıkışı da 19. yüzyılın ilk yarısına rastlar. Daha öncede belirttiğimiz gibi çocuklar için yazılmış ve daha çok öğüt ve dinsel tavsiyeler

---

[270] Handan Belivermiş, Ertan Eğribel, "Batılı Yaşam Tarzı ve Toplum Kimliğini Oluşturma ve Yaygınlaştırma Aracı Olarak Türk Tiyatrosunun Biçimlenmesi", **DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 33, Ağustos 2012, (35–47), s. 39.

[271] A.e., s. 44

[272] Marianna Yerasimos, "16–19. Yüzyıl Gravür ve Suluboyalarında Osmanlı Çocuk Figürleri", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006, (58–68), s. 58.

[273] Engin Çizgen, "Osmanlı Dönemi Fotoğraflarında Çocuk", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006, (69–77), s. 71.

[274] Üstel, **"Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, s. 31.

içeren yayınlar olsa da Tanzimat dönemi ile birlikte dünya klasikleri ve çocuklar için uygun olduğu düşünülen eserler Türkçeye çevrilmiştir. II. Meşrutiyet döneminde bir eğitim aracı olarak görülmeye başlanan çocuk edebiyatı sadece çevirilerle sınırlı kalmamış ve yerli pek çok eser çocuk edebiyatına kazandırılmıştır.[275] Tanzimat öncesi en yaygın çocuk edebiyatı ürünleri sözlü geleneğin içinde var olmuştur. Halk hikayeleri, tekerlemeler, ninniler, efsaneler, fıkralar, bir nevi sözlü edebiyat anlatı türleri olarak çocuklara aktarılmıştır.[276] Tanzimat'la beraber başlayan çocuk edebiyatı çeviri eserlerinden ilki 1862 yılında Yusuf Kamil Paşa tarafından Türkçeye nakledilen Fenelon'un "Telemak" adlı romanıdır. Gelecekte hükümdar olacak bir çocuğun eğitiminin anlatıldığı[277] bu eserin dili son derece ağırdır.[278] Bu eseri Robinson Crusoe, Monte Kristo, Paul ve Virginie, Merkez-i Arza Seyahat, Deniz Altında 20.000 Fersah Seyahat, Seksen Günde Devr-i Alem, İki Sene Mektep Tatili, Güliver Nam Müellifin Seyahatnamesi gibi çeviriler takip eder.[279] Hatta bu çeviri eserlerden, 1900'lerde İstanbul'a gelen Ferriman hatıralarında bahseder. Ferriman gün geçtikçe artan sayıda ailenin kızlarını İngiliz okullarına gönderdiğini söyler. Bu ailelerin çocukları Üsküdar'daki Amerikan Koleji'ne ve Pera Yüksek Okulu'na giderek orada İngilizce eğitim alırlar. Yazar bu çocukların Alice Harikalar Diyarında, Robinson Crusoe, Queechy gibi eserlere de aşina olduklarını belirtir.[280]

Tanzimat sonrası çocuk edebiyatının ilk örneklerinden biri de, Kayserili Doktor Rüştü'nün 1859'da kaleme aldığı "Nuhbetü'l-Etfal" adını taşıyan Arapça

---

[275] Fatih Erdoğan, "Toplumsal Tarihimizde Çocuk Edebiyatının Yeri", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ekim 2006, (79–86), s. 88.

[276] Selçuk Çıkla, "Tanzimattan Günümüze Çocuk Edebiyatı ve Bazı Öneriler", **Hece Dergisi Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı**, Sayı 104–105, Yıl 9, Ağustos-Eylül 2005, (89–107), s. 94.

[277] Alev Sınar, "Türkiye'de Çocuk Edebiyatı Çalışmaları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Sayı 7, 2006, (175–225), s. 181.

[278] Selçuk Çıkla, "Tanzimattan Günümüze Çocuk Edebiyatı ve Bazı Öneriler", **Hece Dergisi Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı**, Sayı 104–105, Yıl 9, Ağustos-Eylül 2005, (89–107), s. 95.

[279] Alev Sınar, "Türkiye'de Çocuk Edebiyatı Çalışmaları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Sayı 7, 2006, (175–225), s. 181.

[280] Z. Duckett Ferriman, **Turkey and The Turks**, London, Mills and Bonn Pub., 1911, p. 320.

alfabe kitabıdır. [281] Yazar bu kitaba çocuklar için hikayelerle birlikte fabl çevirilerde eklemiştir. [282]

Bu dönemde çevrilen eserler arasında yasaklanan eserlerde mevcuttur. 19. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da G. Bruno tarafından yazılan ve Fransa'da 1912'ye kadar 120 defa basılan "Fatin" adlı çocuk kitabı, Ali Paşazade Mahmut tarafından Türkçeye çevrilerek, 1891 yılında "Fatin, Resimli Mükemmel Bir Okuma Kitabı" adıyla yayınlanmıştır. 9–10 yaşındaki çocuklara hitap eden 305 sayfalık, bol resimli bu kitap, büyük harflerle, okunaklı ve özenli bir biçimde basılmıştır. [283]

Ali Paşazade Mahmut kitaba Osmanlı çocukları için uyarlama ve ekler koymuş, hatta eserin ikinci baskısında siyasi ve hukuki ekler arttırılmıştır. Kurgu bakımından, işçi-patron, yoksul-zengin gibi konuların işlendiği kitap, ikinci baskısında daha çok yer tutan resimlerin de resmi makamlarca hoş karşılanmaması üzerine yasaklanmıştır. [284]

Yabancı eserlerin çevirilerinin yanında Tanzimat'tan sonra çocuklara yönelik telif eserlerde yazılmaya başlanmıştır, Ahmet Mithat Efendi, Recaizade Mahmut Ekrem, Muallim Naci tarafından kaleme alınan çocuk kitapları söz konusu telif eserlerden bazılarıdır.[285] 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'le birlikte geleceğin büyüklerini yetiştirmek daha da önem kazanır. Örneğin 1911 yılında İbrahim Alaaddin Gövsa tarafından yayınlanan "Çocuk Şiirleri" adlı ilk çocuk şiir kitabının önsözünde ailelere seslenir. Bu sesleniş aslında dönemin çocuk algısınıda net bir biçimde ifade etmektedir. Önsözde İbrahim Alaaddin "ağaç yaşken eğilir" atasözünü hatırlatır ve çocukların zihinlerini işlemek gerektiğini, onlara milli-dini-ahlaki

[281] Selçuk Çıkla, "Tanzimattan Günümüze Çocuk Edebiyatı ve Bazı Öneriler", H**ece Dergisi Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı**, Sayı 104–105, Yıl 9, Ağustos-Eylül 2005, (ss. 89–107), s. 94.

[282] Alev Sınar, "Türkiye'de Çocuk Edebiyatı Çalışmaları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Sayı 7, 2006, (ss. 175–225), s. 181.

[283] Yahya Akyüz, "Çeviri-Uyarlama Yoluyla Hazırlanan Resimli İlk Çocuk Okuma Kitaplarımızdan Fatin", **II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu**, Haz. Sedat Sever, Ankara Ankara Üniversitesi Eğitim Bil. Fak. Yay., 2007, (ss. 435–441), s. 435.

[284] A.e., s.438.

[285] Selçuk Çıkla, "Tanzimattan Günümüze Çocuk Edebiyatı ve Bazı Öneriler", **Hece Dergisi Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı**, Sayı 104–105, Yıl 9, Ağustos-Eylül 2005, (89–107), s. 94.

mesajların verilmesini söyler. Çünkü batıda bunlar şiirler ve şarkılar vasıtası ile yapılmaktadır. [286]

Kısaca belirtmek gerekirse, çocuklara yönelik yazılan eserlerin çoğunun ortak misyonu çocukların eğitilmesine dairdir. Bu misyon bazen temel ahlak dersi, bazen de politik tutum almaya yönelik olmuştur. Tanzimat sonrası çocuklara sunulan eserlerin çoğu çeviriye dayalıdır ve telif olan eserlerin tümü de çocuklara ders veya öğüt verme amacı ile yazılmıştır. Çocuklara yönelik eserler, yetişkinlerin özendikleri dünyayı, çocuklara benimsetilmesi amacına hizmet etmiştir. [287]

Özetle 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde çocuklara yönelik ilgi ve beklenti, ekonomik, siyasi değişimlere bağlı olarak yeniden şekillendirilmiştir. Klasik dönemde eğitim daha sınırlı çocuğu kapsarken, yenileşme döneminde tüm toplumdaki çocuklar için zorunlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Klasik dönemde yetiştirilecek yönetici kadroların için sınırlı sayıda çocuk yeterli olurken, yenileşme döneminde devletin yeni değerlerle yetişmiş nesillere duyduğu ihtiyaç, tüm çocukları kapsaması planlanan değişimleri tetiklemiştir. Ancak bu dönem aynı zamanda dezavantajlı çocuklarında daha görünür hale geldiği bir dönemdir. Devletin bu çocuklara yönelik tedbirleri bu yüzyılda hız kazanmıştır. Çünkü yetiştirilmesi planlanan ideal Osmanlı nesilleri için dezavantajlı çocukların da sisteme dahil edilmesi gerekmektedir.

Osmanlı toplum yapısında dezavantajlı çocuklar gerek kurumlar gerekse vakıflar aracılığı ile devlet tarafından sisteme dahil edilmeye çalışılmıştır. Toplumsal düzenin bozulmaması[288] için devlet çeşitli çareler düşünmüş ve zor koşullarda yaşayan, kimsesiz, fakir çocukların bakımını üstlenen kurumlar kurmuştur. Özellikle Tanzimat'tan sonra dezavantajlı çocuklar yönelik kurumsal yapılanma hız

---

[286] Alev Sınar, "Türkiye'de Çocuk Edebiyatı Çalışmaları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Sayı 7, 2006, (175–225), s. 183.

[287] Fatih Erdoğan, "Toplumsal Tarihimizde Çocuk Edebiyatının Yeri", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ekim 2006, (79–86), ss.84–85.

[288] 1877 Osmanlı-Rus savaşından sonra Rumeli'den göçen halk arasında hasta, dul ve yetimleri çoğunluktadır. Zamanla İstanbul sokakları da dilenciler tarafından işgal edilmiş ve kentin düzeni bozulmuştur. Dilencilik yasaklandıktan sonra kimsesi olmayan kız ve erkek çocukların bakımını devlet üstlenmiş, bu çocukların eğitimi, tedavisi için bir Darülacze'nin kurulması fikri ortaya çıkmıştır. Bkz.: Yıldırım, **İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi**, ss.22–26.

kazanmıştır. İlk olarak 1851 yılında Eytam Nazırlığı kurulmuştur. [289] Bu nezaret, yetimlerle ilgili şikayetlerin artması neticesinde İstanbul'da kurulan bir kurumdur. Yetim çocukların mallarının değerlendirilmesi, haklarının korunması amacıyla faaliyet göstermiştir. Kurumdan önce yetimlerin okutulması, giydirilmesi, korunması gibi faaliyetler vakıflar aracılığı ile yapılmaktadır. Eytam Nazırlığı'nın kuruluşu ile yetimlere dair yeni düzenlemelerde gidilmiştir. Buna göre daha önceleri rüşt yaşı Hanefi fıkıhına göre erkeklerde 18, kızlarda 17 olarak kabul edilirken, nezaretin kurulması ile birlikte rüşt yaşı, hem kızlarda hem de erkeklerde 20 olarak değiştirilmiştir.[290]

1868 tarihinde ise Tuna Valisi Mithat Paşa çocuk ıslahaneleri kurmuştur. Kimsesiz çocuklara yönelik kurulmuş olan bu müesseseler, zamanla ailesi olmayan muhtaç çocuklarla suç işlemiş çocukları da barındırmaya başlamıştır.[291] İlk olarak Niş'te, sonra Rusçuk'ta ve Sofya'da açılan bu ıslahaneler çocukların topluma kazandırılmasına yönelik kurumlardır.[292] Yine 1860'da kurulan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye tarafından 1865 yılında kurulan Darülşafakka[293] ile kimsesiz, yoksul ve yetenekli çocukların eğitim alması sağlanmıştır. Bu kurum halen varlığını devam ettirmektedir.

31 Ocak 1896'da ise II. Abdülhamit'in emri ile Darülaceze açılmıştır. Daha resmi açılışın yapılmadığı 1894 yılında meydana gelen depremden sonra zarar gören Haseki Nisa Hastanesinde bulunan hastalar ve yetim kız çocukları kuruma yerleştirilmiş, açılışın yapıldığı tarihte ise kurumdakilerin sayısı 240'a ulaşmıştır. 1901'de ise Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yayınlanan bir makalede pek çok çocuğun sokaklarda sefalet içinde dilencilik yaptığı yazılınca, II Abdülhamit bu

[289] Veli İNANÇ, "Osmanlı Devletinde Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması", **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Merkezi, 2003, (20–31), s.21.

[290] A.e., s. 31

[291] Birsen Gökçe, **Memleketimizde Cumhuriyet Devrinde Kimsesiz Çocuklar Sorunu İle İlgili Sosyolojik Mukayiseli, Tahlil ve İzahı**, Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1971, s. 65.

[292] Salih Özkan, "Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Sayı 19, Bahar 2006, (.211–229), s. 213.

[293] Darülşafakka tarihte ilk halk okulu olarak anılmaktadır. Bkz.: Aynur Soydan, "Darüşşafaka Tarihinden Kesitler", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, İ.Ü. Yayınları, Yıl 2, Sayı 3, 2003, (249–268).

çocukların eğitim kurumlarına alınmalarını, sakat olanlarında Darülaceze'ye yerleştirilmelerini istemiştir.[294]

1903 yılında Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın önerisi ile günümüzde kreşe karşılık gelen bir ırzahane (emzirme evi) Darülacezeye eklenmiş, 0–4 yaş arasındaki sokağa terk edilen çocuklara burada bakılmaya başlanmıştır. Çocuklarla ilgili her türlü teferruatın kaydedildiği bu kurumda, kullanılan araç ve gereçler bile yurt dışından özel olarak getirilmiş. Bebeklere bakıldığı için ayrı bir özen gösterilmiştir. Günümüzde sadece 1. dairenin çocuk yuvası olarak kullanıldığı Darülaceze'de yüz yılda 28.000 çocuk himaye altına alınmıştır. Darülaceze ilk kreş ve çocuk yuvası olma özelliğini de taşımaktadır.[295] Darülaceze bünyesindeki bir diğer birim eytamhanedir. Irzahanede dört yaşından küçül çocuklar barındırılırken, eytamhanenin daha büyük yaştaki çocuklara hizmet vermesi planlanmıştır.[296]

II. Abdülhamit tarafından kurulmuş olan bir diğer kurum ise Darülhayr-ı Alî'dir. 1903 yılında Abdülhamit'in tahta çıkışının yıldönümünde açılışı yapılan kurum, küçük çocuklar için mektep, kimsesiz Müslüman çocuklar içinde bir yetimhane olarak hizmet vermiştir. Hazine-i Hassa'dan mali olarak desteklenen Darülhayr-ı Alî, öncelikle işsiz güçsüz serseri gibi dolaşan çocuklarla korunmaya muhtaç çocukların Sanayi Mektebine hazırlanması niteliğinde bir kurum olarak düşünülmüştür. Başlangıç olarak 40 erkek, 40 kız öğrenci alınması planlanmış ancak sadece erkek çocuklar kabul edilmiştir. [297]

1915 yılında faaliyete geçen bir diğer kurum ise darüleytamlardır. Yetimhane anlamına gelen bu kurumlar Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in teklifi ile 25 Kasım 1914'de kurulmuştur. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşından sonra ortada kalan yetim çocuklara acil bir çözüm bulmak üzere yabancılar tarafından boşaltılan binalara el konularak, bu binalar darüleytamlara dönüştürülmüştür. 13 yaşına kadar

---

[294] Yıldırım, **İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi**, İstanbul, Darülaceze Vakfı Yayını, 1996, ss.145–146.

[295] Yıldırım, **İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi**, ss.162–166.

[296] Ali Sipahi, Barış Alp Özden, Evren Dinçer, Nurçin İleri, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, İstanbul, Tarih Vakfı/Emeklilik Gözetim Merkezi Yayınları, 2006, s.39.

[297] Nadir Özbek, "II. Abdülhamit ve Kimsesiz Çocuklar Darulhayr-ı Ali", **Tarih ve Toplum**, İletişim Yayınları, Sayı 182, Şubat 1999, Cilt 31, (11–20), ss. 12–16.

burada himaye edilen çocuklar daha sonra başka okullara gönderilmiş, okula gidemeyenlerde kız ve erkek olarak ayrılıp zanaat öğrenmeleri için darüleytam atölyelerinde uygulamalı olarak eğitilmişlerdir. Kurulduğu yılda sayısı 20 olan darüleytamların sayısı yetim çocukların sayılarındaki artışa bağlı olarak 85'i bulmuştur. [298]

İlk olarak 1908 yılında Kırklareli'de kurulan ve mahalli nitelikte olan Himaye-i Etfal Cemiyeti'de,[299] Cumhuriyet seçkinlerinin çocuk meselesini merkeze alan sosyal politika gündemlerinin uygulamaya geçirilmesi noktasında son derece önemli bir rol oynamıştır.[300] Cemiyet, çocuklara eza edilmemesi, hasta çocuklar için hastanelerin tahsisi, fakir ve hasta çocukların tedavi edilmesi, serseri ve dilenci çocukların kurtarılması, çocukların hukuku gibi pek çok mesele ile uğraşılması için çaba sarf edecek bir kurum olarak ortaya çıkmıştır.[301] Erken Cumhuriyet döneminin çocuklara yönelik sosyal politikalarının ana çerçevesini oluşturan kurum, nüfus eksenli sosyal politika anlayışı çerçevesinde, faaliyetlerini yürütmüş ve devlet politikalarını tamamlayıcı bir işlev görmüştür.[302] Kurumun adı, 1934 yılında Atatürk tarafından, "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu" olarak değiştirilmiştir.[303] Osmanlı devletinde çocuklara yönelik kurumların oluşturulması sürecinde en önemli isimlerden biri şüphesiz ki II. Abdülhamit'dir. II. Abdülhamit, saltanatı boyunca çocukların eğitimine, dezavantajlı çocukların sisteme dahil edilmesine, hasta ve yoksul çocukların tedavi edilmesine yönelik çalışan pek çok kurumun hayata geçirilmesine çalışmıştır.

13 Kasım 1897 tarihli bir belgede yedi yaşında bir çocuğun II Abdülhamit'e başvurarak, yatılı bir mektepte okumak istediğine yönelik talebinden söz

---

[298] Ali Sipahi, Barış Alp Özden, Evren Dinçer, Nurçin İleri, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, s.76.

[299] Hasan Akbayrak, "Himaye-i Etfal Cemiyeti", **Tarih ve Toplum**, İletişim Yayınları, Cilt 9, Sayı 52, Nisan 1988, (223–229), s. 223.

[300] Ali Sipahi, Barış Alp Özden, Evren Dinçer, Nurçin İleri, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, s.104.

[301] Hasan Akbayrak, "Himaye-i Etfal Cemiyeti", **Tarih ve Toplum**, İletişim Yayınları, Cilt 9, Sayı 52, Nisan 1988, (223–229), s. 223.

[302] Ali Sipahi, Barış Alp Özden, Evren Dinçer, Nurçin İleri, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, s.104.

[303] Hasan Akbayrak, "Himaye-i Etfal Cemiyeti", **Tarih ve Toplum**, İletişim Yayınları, Cilt 9, Sayı 52, Nisan 1988, (223–229), s. 225.

edilmektedir. II. Abdülhamit'in bu durumdan etkilenerek kimsesiz Müslüman çocukların eğitilebileceği ve sanayi mektebine geçiş yapabilecekleri bir eğitim kurumunun kurulması yönünde bir talimat verdiği bilinmektedir.[304] 1906 yılına ait bir belgede de II. Abdülhamit'in Paskalya münasebetiyle, yetim ve fakir gayrimüslim çocuklara dağıtılmak üzere Hazine-i Hassa'dan para verdiğinden bahsedilmektedir. Buna ek olarak padişah çeşitli hayır kurumlarının düzenlediği hayır etkinlikleri de desteklemiş, kendiside bu tip etkinliklerin düzenlenmesini sağlamıştır. 1897 yılında Yıldız Sarayı bahçesinde şehit ve yaralı asker aileleri ve çocuklara yönelik düzenlenen sergi bu duruma örnek olarak verilebilir.[305] Yine o döneme ait iki belgeden ilkinde kimsesiz çocukların sokaklardan toplanması, mekteplere yönlendirilmesi, bu çocuklar arasındaki kız çocuklarına hususi bir mektebin açılmasından bahsedilmektedir. Bu mektep, devlet erkanı ve halk tarafından yapılacak yardımlarla oluşturulacak, dışarıdan bu mektebe gelmek isteyenlerden giriş ücreti alınacaktır. Bir diğer belgede ise, II. Abdülhamit'in emri ile sokaklarda bulunan 222 muhacir çocuğun toplatılarak, 34'ünün sanayi mektebine, 188'inin de Tophane-i Amire'ye teslim edildiğinden bahsedilir. [306]

II. Abdülhamit döneminin çocuklara yönelik bir diğer önemli kurumu da kızı Hatice Sultan'ın hastalık sonucu ölümünden etkilenerek, ülkedeki fakir çocuklara hizmet verecek modern bir çocuk hastanesi kurulması kararından sonra faaliyete geçirdiği Hamidiye Etfal Hastanesi'dir.[307] 1899 yılında açılan hastanede salgın hastalıklara karşı önleyici aşı uygulamasını da başlatmıştır. [308] Osmanlı Devleti'nin modern anlamda sosyal devlet olma çabalarının ön plana çıktığı II Abdülhamit devri, çocuk ve çocukluk algısının bu anlamda kurumlar vasıtası ile daha fazla şekillendirildiği yıllar olarak ifade edilebilir.

---

[304] Vahdettin Engin, "II. Abdülhamit ve Çocuklar", **II. Abdülhamit Modernleşme Sürecinde İstanbul**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Yayınları, 2010, (337–345), s. 338.

[305] A.e., ss. 341–353.

[306] Nurdan Şafak, "Kimsesiz Çocukların Terbiyesi", **Dem Dergisi**, İstanbul, Yıl 1, Sayı 4, 2008, (74–77), ss. 74–76.

[307] Nadir Özbek, "II. Abdülhamit ve Kimsesiz Çocuklar Darulhayr-ı Ali", **Tarih ve Toplum**, Sayı 182, Cilt 31, İletişim Yayınları, Şubat 1999, (11–20), s..75.

[308] Vahdettin Engin, "II. Abdülhamit ve Çocuklar", **II. Abdülhamit Modernleşme Sürecinde İstanbul**, Edit. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Yayınları, 2010, (337–345), s. 343.

Bütün bu kurumsal yapılanmaya ek olarak, I. Dünya Savaşı sonrasında ortada kalan kimsesiz ve başıboş çocukların durumu ile ilgilenen İttihat ve Terakkî Fırkası, bir gece sığınağı temin etmeye çalışmış, bu sığınak için de, Tophane'deki Yamalı Hamamı kiralanarak, "Yamalı Hamam Barındırma Yurdu" adı altında hizmet vermiştir. Yine Şark Ordu Komutanı Kazım Karabekir[309] kendi bölgesinde zor durumdaki çocukların bakılabileceği müesseseler kurmuştur. [310]

Osmanlı Devleti bir taraftan değişmeye başlayan devlet ideolojisini sürdürecek yeni nesiller üretme sürecini devam ettirirken diğer taraftan da yukarıda özetlemeye çalıştığımız gibi sistemin dışında kalan dezavantajlı çocuklara yönelik tedbirler almıştır. Batı'da çocukluğun keşfedildiği 17. yüzyıl, Batılı toplumların çocuklara bakışında önemli değişmeler yaratmıştır. Çocuklar Batıda yetişkinlerin dünyasından çıkarılmış, çocukluk ayrı bir dönem olarak ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise çocukluk dönemi Batıdan farklı olarak daha olumlu karşılanan bir dönem olarak dikkat çeker. Ancak Osmanlı Devlet'inde yenileşme ile birlikte çocuklar politik/bağımsız bir özne[311] olarak keşfedilmiştir. Fakat tüm toplumlarda olduğu gibi bu yeni çocukluk algısının dışında kalan çocuklar da var olmaya devam etmişlerdir. Batıda çocukluğun yetişkinlikten ayrılması süreci veya Osmanlı'da çocukların politik özneler olarak keşfi süreci, çocuklara yönelik olumlu gelişmeleri ortaya çıkarsa da, sistemin dışında kalan dezavantajlı çocuklar sorununu farklı boyutlara taşımıştır. Öyle ki bu çocuklar, toplumlar için ciddi tehditlere dönüşmüşler ve bir anlam da daha da dışlanmışlardır. Toplumlar idealize ettiği çocukları şekillendirecek sistemler üretirken, ideal olmayan çocukları da daha keskin hatlarla tanımlayarak uluslararası meseleler haline getirmiştir. Bu da dezavantajlı çocukları

---

[309] Kazım Karabekir çocuk meselesine en fazla önem veren isimlerden birisidir. Doğuda görev yaptığı sıralarda zor koşullarda yaşayan çocuklara dair raporlar oluşturmuş ve bu raporları iki ciltlik "Çocuk Davamız" adlı eserinde toplamıştır. Karabekir, vatanın ve geleceğin sahipleri olarak ifade ettiği çocukların, iyi koşullarda yetiştirilmesini de devlet meselesi olarak görmüştür. Bkz.: Kazım Karabekir, **Çocuk Davamız** 1–2, Yay. Haz. Faruk Özerengin, İstanbul, Emre Yayınları, Eylül 1995.

[310] Gökçe, **Memleketimizde Cumhuriyet Devrinde Kimsesiz Çocuklar Sorunu İle İlgili Sosyolojik Mukayiseli, Tahlil ve İzahı**, ss. 65–66.

[311] Bu yaklaşım klasik dönemde yönetici olarak yetiştirilecek çocuklarla sınırlıyken, yenileşme döneminde çocuk toplumun umudu, istikbali olarak telakki edilmeye başlanmış, müstakbel yurttaş, müteşebbis ve asker olarak, sadece ailesinin değil, devletin de bir unsuru olarak konumlandırılıp, vazifelendirilmiştir. Yani çocuklar, öznellikleri keşfedildiği ölçü de politik amaçlar için nesnelleştirilmişlerdir. Bknz; Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, s. 42.

toplumsal ve tarihsel bağlarından kopartarak siyasi ve ekonomik sorunların öznesi yapmıştır.

1.2.5.3. Cumhuriyet Döneminden Günümüze Çocuk

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında üretilmeye çalışılan modern-ideal vatandaş imgesinin öznesi haline gelen çocuklar, Cumhuriyet döneminde de yeni inşa edilen bir ulusun en önemli unsuru olmuşlardır. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte devletin karşılaştığı sorunlar ve bu sorunlara üretilen çözümlerin aktarılacağı çocuklar özellikle eğitim yolu ile geleceği şekillendirecek nesiller olarak yetiştirilmeye çalışılmışlardır. Cumhuriyet seçkinleri bu bağlamda okulu bireylerin sosyalizasyonunda, yeni kurulan toplum projesine eklemlenmelerinde, dolayısıyla da söz konusu projeyi tanımlayan norm ve değerlerin genç kuşaklar tarafından içselleştirilmesinde merkezi bir konuma yerleştirmişlerdir.[312]

Çocuk, yeni rejim için modernleşme arzusunun bir simgesi ve Cumhuriyetin politik teminatı olarak görülmüş, nüfus ve sağlık kurumları çocukların sayıca artıp, sağlıklı bir biçimde büyümesine odaklanmışlardır. Bedensel ve zihinsel özellikleri itibari ile sağlamlaştırılması planlanan çocukların temel ihtiyaçları sistematize edilerek çocuk bedeni üzerinde iktidar yeniden kurulmuştur. [313] Osmanlı Devleti'nde daha sınırlı çocuğa aktarılan toplumsal çözümlerin 19. yüzyıldan itibaren okullar aracılığı ile daha fazla çocuğa aktarılması ve özellikle II. Meşrutiyetle birlikte çocuk-vatandaş yetiştirme projesinin[314] uygulamaya konulması, Cumhuriyetin ilanı ile okullaşma oranlarındaki artışla yeni bir boyut kazanmıştır. Bir taraftan artan okullaşma oranı, diğer taraftan da yeni kurulan devletin ihtiyaçları doğrultusunda yetiştirilecek nesillere uygun öğretim içeriğini şekillendirmiştir.[315] Yeni Cumhuriyetin yeni çocukları bu bağlamda devlete sadık, diğer uluslara yabancı ve mücadeleye hazır olacaklardır.[316] Bu mücadeleye, hem yeni kurulan bir devletin

[312] Üstel, "**Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, s. 127.
[313] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, s. 237.
[314] Üstel, "**Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, s. 32.
[315] Üstel, "**Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, s. 128.
[316] İsmail Kaplan, **Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 161.

karşı karşıya kaldığı sorunlara ürettiği çözümleri uygularken, hem de bu çözümlerin uygulanmasına engel teşkil edildiği noktalarda ihtiyaç duyulacaktır.

Cumhuriyet seçkinleri bu düşüncelerle şekillendirmeye çabaladıkları çocukları geleceğin makam sahibi adayı görmüşler, devlet katında istikbalde saygın bir yer tutacak olan çocukların sadece okumakla yetinmemesi, aynı zamanda herkesten fazla bilgi sahibi olacak şekilde yetiştirilmeleri gerektiğine inanmışlardır. Cumhuriyet elitlerine göre herkes yerinde ve işine göre terbiye edilmelidir. Böylece tüm sorunlar hallolur.[317] Hatta bu düşüncenin izlerini dönemin Maarif Vekili Mustafa Necati'de açık bir şekilde görmek mümkündür. Öyle ki köy okullarına yönelik özel bir yaklaşım gerektiği[318] köydeki çocukların Cumhuriyetin yeni nesillerine uygun eğitim verilmesi düşüncesinde vuku bulmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında çocuklar bir taraftan devlete bağlı, milli kültürlerine hakim, tutumlu, kuvvetli, sağlıklı bireyler olarak yetiştirilmeye çalışılırken, aile kurumu da üstüne düşen görevleri yerine getirecek şekilde yeniden sorgulanmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin ideal çocuğu aynı zamanda ideal yetişkinliği tarif etmektedir. Yani ailelerde tıpkı çocuklar gibi modern çağa uygun ve milli değerlere sahip olmalıdırlar.[319] İdeal çocuğun kim olduğu, nasıl özelliklere sahip olması gerektiği modern çocukluk paradigması çerçevesinde tanımlanırken, çocuk konusuna ulus kurma işine benzer bağlamda yaklaşılmıştır. Çocuklara atfedilen nitelikler ise olandan daha ziyade olması isteneni tarif etmektedir. [320]

Erken Cumhuriyet dönemine bakıldığında medeniyet projesinin neredeyse tamamen Batıya endekslendiği görülür. Oysa Cumhuriyet çocuğunun yetiştirilmesi, idealize edilmesi konusunda izlenilen yöntemler millilik ilkesi içerisinde şekillendirilmiştir.[321] Çünkü yeni kurulan devlet bir taraftan modern ve çağa uygun bir devlet formuna kavuşma arzusundadır, diğer taraftan da zor ve çetin geçen savaş yılları rejimi korumak düşüncesini ön plana çıkarmaktadır. Görüldüğü gibi çocuklar

[317] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, s. 242.
[318] Üstel, "**Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, s. 135.
[319] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, s. 238.
[320] Kemal İnal, " Paternalist Politikanın İdeal Türk Çocuğu" **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 32, Sayı 1, 1999, (195–212), s. 201.
[321] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, s.245.

her toplumda toplumun sorunlara karşı ürettiği çözümleri aktardığı bir kesim olmuştur. Bu çözümlerin hem taşıyıcısı hem de uygulayıcısı olma sorumluluğu tarihin her döneminde çocukları siyasetin, kültürün ve ekonominin bir şekilde öznesi haline getirmiştir. Ancak toplumlardaki bütün çocukların bu çözümlerin taşıyıcısı ve uygulayıcısı olmaları mümkün olmamaktadır. Çözümlerin sınırlılığı bazı çocukları bu çözümün dışında bırakmıştır.

Cumhuriyetle birlikte idealize edilen ve kuvvetli, terbiyeli, akıllı çocuklar yetiştirmeye odaklanan devlet, sadece eğitim alanında değil kamusal alanda da çocukları şekillendirme yoluna gitmiştir. Ancak Cumhuriyetin ideal çocuğu orta sınıf hayat tarzı açısından ifade edilmeye çalışılmıştır. Dönemin çocukları kamusal alana aile hayatı üzerinden taşınarak orta sınıf değerleri üzerinden sosyalleştirilmeye çabalanırken, modern aile imajına odaklanan bu bakış açısı büyük kentlerin orta ve üst sınıflarında kabul görmüştür. [322] Gündelik hayat içerisinde çocuklara yönelik ilgi ve sevginin teşviki, arzusu, çocukların aile içinde ilginin merkezi haline getirilmeleri, eğitim, beslenme, giyim gibi konuların önemsenmesi, çocukların sinema, tiyatro gibi sanatsal etkinliklere yönlendirilmeleri, özel kurslara gönderilmeleri, devletin çocuk projesinin toplumsal göstergeleri olarak sunulsa da tüm bunlar toplumdaki her çocuğu kapsamamıştır. Cumhuriyetin yakın geleceğinde seçkinler olarak yerini alacak olan şehirli, zengin aile kökenli, eğitimli çocuklar ile bunun dışında kalan çocuklar arasındaki büyük farklar ortadan kaldırılamamıştır. Modernleşmenin kazanımları en fazla üst ve orta sınıf ailelerin çocuklarına giderken diğer çocuklardan beklenen daha fazla çalışmaları olmuştur.[323]

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız gibi bazı çocuklar dezavantajlı gruplar olarak cumhuriyetin ilk yıllarında da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu çocuklar devlet tarafından çocuk meselesi olarak görülmüş ve bir taraftan devlet ürettiği çözümleri sınırlı sayıda çocuğa aktarırken bu çözümlerin tamamen dışında kalan ve mesele olarak görülen çocuklara da yeni çözümler üretmeye girişmiştir. Cumhuriyetle daha geniş bir içerik kazanan çocuk sorunu, dönemin sosyal politikalarını da

[322] Kemal İNAL, " Paternalist Politikanın İdeal Türk Çocuğu" **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 32, Sayı 1, 1999, (195–212), s. 207.
[323] A.e.,ss. 208–209.

şekillendirmiş ve sosyal politikalar vasıtası ile çocuk meselesine halledilmeye çalışılmıştır.[324] Bebek ve çocuk ölüm oranlarının yüksekliği, kimsesiz, yetim ve fakir çocukların durumu ve bu çocukların sayılarındaki artış, çocuk işçiliğinin yaygınlığı, çocuk suistimali ve suç işleyen çocukların çoğalması devletin çocuk meselesi olarak gördüğü durumların somut biçimidir.[325]

Bu çocuklar Cumhuriyetin ideal çocuk projesinin dışında kalmışlardır. Özellikle kentlerde çalışmak ya da dilenmek zorunda kalan çocukların siyasi seçkinlerin ve entelektüellerin ilgi alanına girmesi ile rejimin eşit yurttaşlar projesi, bu çocukları da himaye edecek şekilde genişletilmeye çalışılmıştır. Netice de bu çocukların içinde bulundukları dramatik konum ve bir gün suç işlemek zorunda kalabilecekleri düşüncesi, idareci ve gönüllülerin harekete geçişini hızlandırmıştır.[326] Cumhuriyetin ilk yıllarında bu dezavantajlı çocuklara yönelik üretilen çözümlerin temelinde gönüllülük göze çarpar. Sosyal yardım faaliyetleri ile çocuklara gıda, giyim, yardımları yapılmıştır. Bu yardımlarda cemiyetler[327] vasıtasıyla çocuklara ulaştırılmış ve bir anlamda çocuk meselesi çözülmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyetle birlikte çocuk geleceğin üreticisi, tüketicisi, askeri ve nihayetinde milletin kendisi olarak nesnelleştirilmiştir. Türkiye için yeni bir gelecek yaratma konusunda çocukları rolü belirgin bir biçimde şekillenirken diğer taraftan da çocuk sorununa odaklanılmıştır. Özellikle evsiz çocuklar, ülkenin diğer bölgelerinden İstanbul'a gönderilen çocuklar, kötü koşullarda çalışan çocuklar için duyulan endişe ve çözüm çabaları kentsel alanlarda yoğunlaşırken, yoksul çocuklardan duyulan rahatsızlık neticesinde çocuk refahı konusu hızla politize olmaya başlamıştır. Cumhuriyet elitlerinin ulus devlet kurma çabalarını desteklemek için (güçlü çocuklardan oluşan bir ulus yaratmak) ve insani nedenlerle bu çocuklara

---

[324] Nadir Özbek, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2006, s. 96.

[325] Özbek, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar,** s. 103.

[326] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, s. 238.

[327] Cumhuriyetin ilk yıllarında çocuk meselesi en önemli sorunlardan biri olarak görülmüştür. İdeal cumhuriyet çocuğu yetiştirmeye odaklanan sistemin kalan çocuklara yönelik geliştirilen sosyal politikalar Himaye-i Etfal Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, gibi cemiyetler vasıtası ile gönüllülük esasına dayalı olarak uygulanmaya çalışılmıştır. Zamanla isimleri Çocuk Esirgeme Kurumu ve Türkiye Kızılay Cemiyeti olarak değiştirilen bu kuruluşlar dışında gönüllüler tarafından kurulan merkez ve teşkilatlar ile aşevleri gibi yardım birimleri de mevcuttur. Bkz.: Özbek, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, ss. 136–138.

yardım etmek düşüncesi, hayır kurumları vasıtası ile şekillenmiştir. [328] Örneğin söz konusu dönemde basına yansıyan tartışmalarda şehit yetimlerini ortada bırakmanın vebali devlete değil topluma ve özelliklede zenginlere yüklenmiştir. Diğer çocukların ise durumu daha kötüdür. İstanbul sokaklarında kimsesiz çocuk sayılarının artması, cumhuriyetin ilk yıllarında kamuoyunu epey meşgul etmiştir. Darülaceze'nin anne ve babası olan çocukları ne kadar zor durumda olursa olsun kabul etmemesi, bazı ailelerin çocuklarını sokaklara terk etmesine yol açmıştır.[329] Gönüllü girişimler vasıtası ile bazı çocuklara yardım yapılsa da çocuk sorununun asıl önemli tarafı için fazla bir şey yapılmadığı söylenebilir.

O yıllarda (1940'lar) İstanbul'da sayılarının 6000 olduğu söylenen sokak çocukları bütün bu yardım mekanizmalarının dışında kalmıştır. Bu çocuklarla ilgili tecrit stratejisi, hem kategorizasyon ve istatistiklere hapsetme anlamında hem de fiziksel olarak göz önünden kaldırma şeklinde gündeme gelmiştir.[330] Dönemin basın organlarında da bu çocukların durumları ile ilgili haberlere rastlamak mümkündür. Ailelerinden alınıp dilendirilmek ve çalıştırılmak için İstanbul'a getirilen çocuklar, babaları serseri olan, sokaklarda doğup büyüyen çocuklar, memleketlerine gönderilmiş, bir kısmı aile yanına veya Darülaceze'ye verilmiş ancak hepsi eski yaşantılarına geri dönmüşlerdir. Hatta bazı çocukların toplanıp şehir dışına atıldığı bile olmuştur. Ancak ne gönüllülerin yardımları ne de basın organlarının feryatları bu dezavantajlı çocuklar için çözüm olamamıştır. [331]

1950'lerden sonra ise yaşanılan hızlı toplumsal dönüşüm, sosyal güvenlik alanındaki yetersizlikleri iyice gün yüzüne çıkarmıştır. Bu dönemde erken cumhuriyet dönemine hakim olan sosyal yardım ve gönüllülük söylemi yerini devlet kontrollü sosyal hizmet uygulamaları söylemine bırakmıştır. Bunun nedenlerinden biride ekonomik büyümeye duyulan ihtiyaç ve toplumsal kalkınmanın sadece

[328] Katheryn Libal, "The Child Question The Politics of Child Welfare in Early Republican Turkey", **Poverty and Charity in Middle Eastern Contexts**, Ed. Michael Bonner, Mine Ener, Amy Singer, State University of New York Press, 2003, (255–272), ss. 255–256.
[329] Ayşe Buğra, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, ss. 140–141.
[330] Buğra, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika**, s.143.
[331] İlgili haberler için Bkz.: Buğra, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika**, s.144-145.

ekonomik büyüme ile değil aynı zamanda sosyal gelişmeyle de paralel olduğu düşüncesidir. [332] Bu anlayışın şekillenmesinde Birleşmiş Milletlerle kurulan ilişkilerde önemli olmuştur. Sosyal hizmet kavramı Birleşmiş Milletler Programları ile uyumlu hale getirilmiştir.[333] Günümüzde dezavantajlı çocuklar sosyal hizmet vasıtası ile çözülmeye çalışılan ve gelişmekte olan toplumların en önemli problemlerinden biri olarak görülen gruplardır. Toplumlar bir taraftan ideal çocukluğu/çocukları tanımlarken diğer taraftan ideal olanın dışında kalanları sorunsallaştırarak kategorize etmektedir. Bu kategorizasyon hem ideal çocuğu meşrulaştırmakta hem de ideal olmayana yönelik üretilen çözümleri uluslararsılaştırmaktadır. Çünkü ideal çocukluk toplumların beklentilerine göre değil, küresel dünyanın ihtiyaçlarına göre tanımlanmaktadır. İdeal çocukluğu kurgulamak için ideal olmayanı/sorun olanı çözümleme mantığı çerçevesinde yaklaşılan sokakta çalışan çocuklar gibi dezavantajlı gruplar sadece günümüze ait bir sorun algısı ile tarihsel bağlarından kopartılarak, tek tipleştirilmekte, günümüz dünyasının önerdiği çözümlerle halledilebilecek bir mesele görünümüne kavuşturulmaktadır.

Buraya kadar çocuk-toplum ilişkisi ekseninde açıklamaya çalıştığımız gibi tarihin her döneminde ve her toplumda var olan dezavantajlı çocuklar bugünün veya yakın geçmişin sorunu değildir. Toplumların ortaya çıkışından itibaren bazı çocuklar toplumsal çözümlerin dışında kalmışlar, toplumlarda bu çocukları sorun olarak görmüştür. Sokakta çalışan çocuklar bu sorunun günümüzde en az dikkat çeken tarafıdır ve üretilen çözümler bu çocuklar adına yeterli olmamaktadır.

[332] Özbek, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, ss. 189–190.
[333] Özbek, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, ss. 190–192.

2. BÖLÜM

DEZAVANTAJLI ÇOCUKLAR VE ULUSLARARASI KURULUŞLAR

Çalışmamızın ilk bölümünde çocuk-toplum ilişkisini tarihsel süreçte genel hatları ile ortaya koymaya çalıştık. Daha öncede belirttiğimiz gibi toplumların ortaya çıkışı insanların karşılaştıkları sorunlara buldukları çözümlerin gerektirdiği şekilde örgütlenmeleri ile mümkün olmuştur. Toplumlar büyüyüp geliştikçe karşılaşılan sorunlarda artmış ve üretilen çözümlere yenileri eklenmiştir. Ancak toplumun her üyesinin üretilen çözümlerden eşit oranda pay aldığını söylemek mümkün değildir. Günümüzde de bu durum geçerliliğini korumaktadır. Bu noktada çözümün dışında kalan veya çözümden yeteri kadar pay alamayan bireyler toplum için sorun olarak görülmüş ve farklı önerilerle bu sorunlara yaklaşılmıştır. Çalışmamıza konu olan sokakta çalışan çocuklar da toplumsal çözümlerin dışında kalan dezavantajlı bir kesimdir.

Sokakta çalışan çocukların çocuk-toplum ilişkisi içerisinde yeniden düşünülmesi gerekir. Tarihsel süreçte toplumlar belirli sayıda çocuğa toplumsal çözümleri aktarırken aynı zamanda çocukluğu idealize ederek modern bir çocukluk algısının da yaratılmasına yol açmışlardır. İdealize edilen çocuklukla ekonomik, psikolojik ve kültürel ölçülerle tasvir edilerek geleceğin bireyleri yetiştirilmeye çalışılmaktadır. Toplum için ideal çocuk eğitim vasıtası ile toplumun ürettiği çözümleri aktardığı ve toplumsal sisteme dahil olabilecek, sistemi devam ettirecek olandır. Bu kurgunun dışında kalanlar ise toplumsal sorun olarak görülür. Toplum bu çocukları tıpkı ideal çocukluğu tasvir ettiği gibi tasvir eder, sınıflandırır ve kontrol altına almaya çalışır.

Çalışmamızın bu bölümünde de dezavantajlı bu çocukların nasıl sınıflandırıldığını ve nasıl bir kurumsal/hukuksal yapı içerisinde ele alındıklarını ortaya koymaya çalışacağız.

2.1. Dezavantajlı Çocuklar: Sokak Çocukları Tanım ve Sınıflamalar

Sokak çocukları, sokaklarda çalışan çocuklar, suç işleyen çocuklar gibi gruplar dezavantajlı çocuk gruplarıdır. Bu çocuklar çalışmamızın birinci bölümünde ifade ettiğimiz gibi tarihin her döneminde ve her toplumda var olmuşlardır. Dezavantajlı çocuk grupları toplumlar tarafından sorun olarak görülür ve bu sorunu ortadan kaldırmaya yönelik çeşitli tedbirler alınır. Bu tedbirlerin kurumsal ve hukuksal boyutuna değinmeden önce çalışmamıza konu olan sokakta çalışan çocuklar sorununun literatürde nasıl tanımlandığına bakalım. Sokakta çalışan çocuklar çoğu zaman sokak çocukları diye adlandırılan grup içerisinde ele alınır. Sokakta çalışan çocuklar çocuk emeğinin enformel biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çocuklar aynı zamanda sokak çocuğu olmaya en yakın gruplardır.

2.1.1. Sokak Çocukları

Sokak çocukları sanıldığının aksine yakın zamanda ortaya çıkan bir grup değildir. Günümüzde yapılan pek çok çalışma sokakta yaşayan, sokakta çalışan çocuklar gibi dezavantajlı çocukları tarihin belirli dönemlerinde ortaya çıkan ve gelişmekte olan ülkelerde daha çok görülen gruplar olarak algılama eğilimindedir. [334] Fakat bu gruplar çalışmamızın ilk bölümünde göstermeye çalıştığımız gibi toplumların ortaya çıkışından itibaren var olmuşlardır. Ancak kavramsal olarak sokak çocukları II. Dünya Savaşı'ndan sonra UNESCO tarafından tanıtılmış, 1979 çocuk yılı (year of the child) sonrasında yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. [335] Sokak çocukları 1980'lerde sokakları (daha geniş anlamda boş alanları, konutları) yaşam alanı, geçim kaynağı olarak kullanan, yetişkinlerin sorumluluğundan uzak kız ve erkek çocuklarını tanımlayan bir ifade olmuştur. Kavram 1994 yılındaki insan hakları komisyonunda dile getirilerek sokaktaki çocuklar (children on the street), sokağın çocukları (children of the street) olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Bu

[334] Bkz.: (Çevrimiçi), https://www.unodc.org/pdf/youthnet/who_street_children_module3.PDF, 20.02.2014.

[335] Talinay Strehl, **Street-Working and Street-Living Children in Peru Conditions and Current Interventions,** Foundation for International Research on Working Children (IREWOC), Leiden, 2010, s.6.

iki kategoriden ilki olan sokaktaki çocuklar, sokaklarda çalışan ve gece evlerine giden çocukların durumunu ifade etmek için kullanılırken, sokağın çocukları sokaklarda yaşayan ve aile desteğinden uzak çocukları ifade etmektedir.[336] Bu ayrım UNICEF'in büyük çapta Güney Amerika deneyiminden elde ettiği fikirlerle oluşturulmuştur.[337] Daha sonra bir adım daha ileri gidilerek UNICEF ve bazı kuruluşların yayınlarında aileleri ile hiçbir bağı kalmayan çocuklarla (terkedilmiş çocuklar) sokakta yaşamayı seçen ve ailesi ile nadiren temasta bulunan çocuklar arasında da bir ayrım yapılmıştır. [338]

Ancak bu tanım ve kategorilendirmelerin çok net çizgilerle birbirinden ayrıldığını söylemek mümkün olamamaktadır. Örneğin sokak çocukları tanımı içerisine giren Hint yarımadasındaki çocuk emekçiler küçük yaşlardan itibaren çeşitli iş kollarında, fabrika ve sokaklarda iş bulmak ve çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durum da Avrupa'daki sokak çocukları ile Hint yarımadasındaki bu çocukların birbirinden farklı yapıda gruplar oluşturmasına neden olmuştur.[339] Yine 1990'larda ki bazı araştırmalarda sokak çocuklarına dair yapılan bu kategorilendirmenin çocukların durumunu tam anlamıyla yansıtmadığı, sokak çocuğu kavramının da negatif/olumsuz çağrışım taşıdığı ifade edilmektedir. [340]

Sokak çocuklarını 'Güç Çocuklar' kategorisi içinde değerlendiren çalışmalar da mevcuttur. Prof. Dr. Esin Küntay, sokak çocuklarını ivedilikle korunmaya muhtaç küçükler olarak tanımlamıştır. Küntay'a göre sokak çocukları aileleri ile çözülmüş, parçalanmış, kopuk ilişkileri olan, sokaklarda geceleyen, yaşayabilmek için sık sık yasadışı olaylara karışan, 18 yaş altındaki çocuklardır. Bu çocukların vurgulayıcı özellikleri ise şöyle sıralanabilir;

---

[336] Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), **Protection and Promotion of The Rights of Children Working and/or Living on The Streets**, Report of the OHCHR, 2011, p. 9.

[337] Judith Ennew, **Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar, Planlama İçin Bir Rehber**, Çev. Çiçek Öztek, Ankara, UNICEF Yayınları, 1998, s. 15.

[338] Ennew, **Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar, Planlama İçin Bir Rehber**, s. 15

[339] **Sokak Çocukları, Eğiticilerin Eğitimi Programı** (14–20 Nisan 1996), İstanbul, SPM (Sokak Çocukları Proje Geliştirme ve Uygulama Merkezi, Yay. Haz. Sevda Uluğtekin, Bizim Büro Basımevi, 1997, s. 6.

[340] Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), **Protection and Promotion of The Rights of Children Working and/or Living on The Streets**, Report of the OHCHR, 2011, s. 9.

- Kısa ya da uzun süreli olarak eve dönmemek,
- Bulabildikleri uygun/kuytu köşelerde barınmak,
- Kent içinde dolaşımda/hareketli olmak,
- Kendisi gibi sokak çocukları ile bir arada olmak, grup oluşturmak.[341]

Küntay sokak çocukları üzerine yaptığı değerlendirmelerde ayrıca sokak çocuklarının bazılarının aileleri ile olan ilişkilerinin tamamen kopuk olmadığına dikkat çekmektedir. Sokak çocuklarının bir kısmı belirli aralıklarla evlerine dönmekte, bir kısmının ise aileleri ile hiç ilişkileri bulunmamaktadır.[342] O halde aile ile olan ilişkilerden yola çıkılarak yapılan sınıflandırmalar bazı sokak çocukları için geçerli olmamaktadır.

Bütün bunların yanı sıra sokak çocuklarına dair araştırmaların başladığı yıllar kabul edilen 1980'ler de dünyada yaklaşık 80–100 milyon arasında sokak çocuğu bulunduğu öne sürülmüştür. Bu rakamlar ortaya konulurken hangi tanımlamalar çerçevesinde hareket edildiği konusunda netlik olmaması söz konusu sayıların ne ölçüde gerçek olabileceği sorusunu akla getirmektedir. [343]

Sokak çocuklarına dair yapılan tanım ve sınıflamalar uluslararası literatürde sıkça kullanılsa da, farklı ülkelerde sokaklarda yaşayan çocukların sergiledikleri davranış şekillerinden yola çıkılarak isimlendirilmesi ve toplum tarafından da bu isimle özdeşleştirilmesi sıkça karşılaşılan bir durumdur. Örneğin Kenya'da sokak çocuklarını tanımlamak için kullanılan kavram Kiswahili dilinden kabaca çevrilen 'Chokara' kelimesidir. Almak/karıştırmak anlamına gelen bu kelime çöpleri/çöp kutularını karıştıran çocuklara gönderme yapar. Sokak çocukları arasında yaygın bir davranış şekli olan çöplerden yiyecek-değerli eşya arama davranışı Kenya'da sokak çocuklarını tanımlamak için kullanılan bir kavrama dönüşmüştür. Yine bazı sokak

---

[341] Esin Küntay, "İstanbul'da Sokak Çocukları Sorunu: Genel Değerlendirme" **21. Yüzyıl Karşısında Çocuk ve Genç**, Yay. Haz. Esin Küntay, Güliz Erginsoy, İstanbul, MSÜ Yayınları, 1999, (123–136), s. 124.

[342] A.e., ss. 124–125.

[343] Bkz.: Nicola Ansell, **Children, Youth and Development,** New York, Routledge Pub., 2005, s. 201; Sokak Çocukları, Eğiticilerin Eğitimi Programı(14-20 Nisan 1996), İstanbul, SPM (Sokak Çocukları Proje Geliştirme ve Uygulama Merkezi, Yay. Haz. Sevda Uluğtekin, Bizim Büro Basımevi, 1997, s. 6.

çocukları da arabaları park ederek para kazandıkları için 'parking boys' olarak isimlendirilirler. [344]

Yaygın olarak sokak çocuğu diye adlandırılan çocuklar tarihsel süreç içerisinde farklı şekillerde algılanan çocukluk kavramının işaret ettiği kesimin zıttı olarak görülmektedir. Bazı yetişkinler sokak çocuklarını yok sayar veya bu çocukları toplumsal bela olarak görür. Bir diğer kesim ise onları kurtarmak ister.[345] Sokak çocukları uluslararası, ulusal ve bölgesel politikalar düzeyinde ise sosyal açıdan dışlanmış, marjinal bir gruptur. Bu çocuklara dair bu politik bakış açısı ise son yirmi yılın ürünüdür. [346] Sokak çocuklarının tam olarak ne ifade ettiği, nasıl tanımlanması ve sınıflandırılması gerektiği üzerine yapılan tartışmalar, sınıflamaların yetersiz kaldığı noktalarda ortaya çıkmıştır. Örneğin daha öncede belirttiğimiz gibi UNICEF'in sokaktaki çocuklar-sokağın çocukları ayrımı Latin Amerika'daki projelerde olduğu gibi işe yarar görünse de, Hindistan'da aileleri ile sokaklarda uyuyan çocukların olduğu ülkelerde yetersiz kalmıştır.[347] Yine de bu ayrım sokak çocuklarına yönelik projelerde, çalışmalarda en fazla kullanılan sınıflandırma olmuştur.

Sokak çocukları kavramı kullanılırken dikkat çeken ilk nokta "çocuk" ve "sokak" kelimelerinin birlikteliğidir. Sokak çocukları gibi normal çerçevenin dışında bırakılan çocuklara dair konuşurken bu kavramsallaştırma gerekli hale gelir. Sokak-çocuk ilişkisi içerisinde çocukların sokaklarda dolaşması, oyun oynaması veya başka şekillerde sokakları kullanması "normal" olarak görüldüğü sürece çocuklara dair yeni bir kategoriye ihtiyaç duyulmaz. Bu noktada önemli olan sokak çocuklarını tanımlarken onların mevcut sosyal normların dışında oldukları düşüncesidir. İlk olarak bu çocukların durumlarının yetersizliğine dair endişeler ortaya çıkar, ikinci

[344] Philip Kilbride, Collette Suda, Enos Njeru, **Street Children In Kenya: Voices Of Children İn Search Of A Childhood**, London, Greenwood Pub.,2000, s.2.
[345] Ennew, **Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar, Planlama İçin Bir Rehber**, s. 13.
[346] Patricia Ray, Corinne Davey, Paul Nolan, **Still On The Street – Still Short Of Rights: Analysis Of Policy and Programmes Related To Street İnvolved Children**, London, Plan Pub., 2011, s.7.
[347] Ennew, **Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar, Planlama İçin Bir Rehber**, s.16.

olarak ise toplumun çıkarlarına dair duyulan endişeler geniş ölçüde ele alınır.[348] Hem toplumun hemde çocukların, duyulan endişe ve korkulardan uzak tutulması bir ölçüde sokak-çocuk ilişkisinin normalleştirilen sınırlarda kalmasına bağlıdır.

Bu duruma ek olarak yukarıda bahsettiğimiz UNICEF'in sokak çocuları ayrımında, çocuklar eğer güvenli bir aile ortamında iseler evin, oyun, kültürel faaliyet ve aile yaşamı için bir merkez olduğu varsayımından hareket edilmektedir. Yani oyunların, kültürel faaliyetlerin, aile yaşamının sokaklarda gerçekleştiği kentlerin fakir gecekondu mahallerindeki aile deneyimleri dikkate alınmaz. Ama kendi toplulukları içinde sokakta oynayan çocuklar da sokak çocuğu değildir. Dolayısıyla sokak çocuğu kavramı herhangi bir sokaktaki çocuk olmaktan ibaret olmayan, yaya ve araç trafiğine ayrılmış caddelerdeki yersiz yurtsuz çocukların ifadesi olarak algılanır. Bu bağlamda sokak teriminin ardına gizlenen varsayım, sokakların kentlerin modern merkezlerindeki yerler olmalarıdır. Hiç kimse yetişkin gözetiminde olmayan ve modern mekanlarda (alış-veriş merkezleri, caddeler, tren-otobüs garları vs.) geceleyen çocuklar istemez. [349]

Bireysel düzeyde sokak çocuklarının sokaktaki davranışları agresif görünebilir. Ancak sokak çocuklarının varlıkları son derece açıktır. Asıl sorun olan da budur. Sokak çocukları toplumun gözünde, normal standartlardan sapmayı temsil eder. Bu çocuklar bir şekilde göz ardı edilemeyenlerdir ve toplumdaki egemen görüş ve yaşantıya müdahale tehdidi oluştururlar. Bu nedenle toplumun hızla harekete geçmesi bu fenomeni kavramsallaştırması gerekmektedir. Aslında toplumlar sokak çocuklarının alt kategorileri arasındaki farkları ayırt etme gereksinimi duymazlar. Çözüm önerileri sunarken belirsiz/muğlak kavramlar kullanırlar ve sorunun çözümüne asıl olması gereken yerden, çocukların kendilerinden başlamazlar. [350] Bu durum sokak çocukları gibi dezavantajlı grupları tarihsel bağlarından koparıp, yakın zamanlara ve belirli toplumlara ait bir sosyal sorunmuş gibi algılamamıza neden olur.

---

[348] Benno Glauser, "Street Children; Deconstructing a Construct", **Constructing and Reconstructing Childhood**, Ed. Alan Prout, Allison James, London, Taylor and Francis Pub., 2005, (141-157), s.147.

[349] Ennew, **Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar, Planlama İçin Bir Rehber**, ss. 18–19.

[350] Benno Glauser, "Street Children; Deconstructing a Construct", **Constructing and Reconstructing Childhood**, Ed. Alan Prout, Allison James, London, Taylor and Francis Pub., 2005, (141-157), s. 148

Ancak bu çocuklar sadece kentlerin bir parçası gibi fotoğraflarda görünen, kanundışı, kimsesiz figürler değildir. Sokak çocuklarına dair yaklaşımlar beraberinde bazı yaygın imajları da getirir.[351] Örneğin sokak çocukları algısı denildiği zaman genel hatları ile karşımıza şöyle bir tablo çıkar[352];

Aileleri Hakkında Yaygın Anlayışlar	Aileleri onları terk etmiştir Cinsel tacizden dolayı evden kaçmışlardır Aileleri parçalandığı için sokağa düşmüşlerdir Aileleri yoksulluktan dolayı parçalanmıştır Babaları geçimsizdir ve alkoliktir Aile reisinin anne olduğu ailelerden gelmişlerdir Aileleri ile hiçbir temasları yoktur
Geleceklerine Dair Algılar	Büyüyünce suçlu olacaklardır Yaşlanana kadar yaşamayacaklardır Topluma kazandırılamazlar Terörist ve devrimci militan olurlar
Çocukların Kendileri Hakkında Algılar	Karınları açtır Hırsızlık yaparlar Beden işçisi olmaktan başka seçenekleri yoktur Kontrol edilemez şekilde yıkıcıdırlar Sevgi gibi bir duygu hissetme yeteneklerinin tümünü kaybetmişlerdir Oyun oynamayı bilmezler Ahlaki değerleri yoktur Uyuşturucu madde bağımlısıdırlar AIDS hastasıdırlar

Sokak çocuklarına dair bu tip algılar bizi yanlış tespitlere götürebilir. Sokak çocukları tarihin her döneminde var olmuş dezavantajlı çocuk gruplarından sadece birisidir. Sokakları toplumsal koşullara bağlı olarak çalışmak-yaşamak için kullanan çocuklar toplumsal sorun olmanın ötesinde toplumların sorunlarının görünen bir yüzüdür. Kent sokaklarında sıkça karşılaştığımız dezavantajlı bu çocuklara sadece kentlerin ve modern dünyanın sorunu olarak bakamayız. Çalışmamızın ilk bölümünde de ele aldığımız gibi bu çocuklar geçmişten bugüne süregelen bir olgudur.

[351] Ennew, **Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar, Planlama İçin Bir Rehber**, s. 13
[352] Ennew, **Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar, Planlama İçin Bir Rehber**, s. 14

2.1.2. Sokaklarda Çalışan Çocuklar

Çalışmamıza konu olan ve çocuk-toplum ilişkisi içerisinde tarihsel süreci de dikkate alarak inceleyeceğimiz sokakta çalışan çocuklar, dezavantajlı çocuk grupları içerisinde belki de en az dikkat çekenlerdir. Daha çok sokak çocukları kavramının içerisinde değerlendirilen bu çocuklara dair yapılan çalışmalar genellikle sokaklarda karşılaştıkları riskler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yine sokak çocukları sokakta çalışan çocuklardan daha marjinal grup olarak görülür. Bunun en önemli nedeni sokakta çalışan çocukların aile ile olan bağlarını bir şekilde devam ettirmeleridir. Çocuk sokakta çalışsa bile aile bir şekilde koruyucu ve gözetici tavrını devam ettirir şeklindeki genel kanı, sokakta çalışan çocukların toplum ve kurumlar tarafından daha az tehlikeli/tehlikede olarak algılanmasına yol açar.

Pek çok kültürde önemli olan çocukların ailelerinin ya da aile bireylerinden birinin yanında yaşamasının gerekliliğidir. Bu yaygın kanı sokaklarda yaşayan/çalışan çocuklar söz konusu olduğunda daha önemli hale gelir. Çocuk ailesinden ayrı bile olsa sorumlu bir yetişkinin veya grubun gözetiminde olmalıdır.[353] Sokak çocuklarını sokaklarda çalışan çocuklardan ayırmak için kullanılan kavramsallaştırmanın temelinde de aile ile olan ilişki vardır. Aile ile olan ilişki çocuğun normalleşmesinin/toplumsallaşmasının temeli olarak görülür. Bununla birlikte sokak çocuklarının varlığı toplumun yararına bir husus olarak da kullanılır. Çünkü bu çocukların varlıkları ve bu çocuklara dair tanımlamalar vasıtası ile toplumun normal/kabul edilebilir olanla, normal olmayanı görmesi sağlanır; bir taraftan gezmek-dolaşmak için kullanılan sokak, diğer taraftan yemek, yaşamak ve çalışmak için kullanılan sokak.[354] Bu bağlamda sokakta çalışan çocuklar da sokak çocukları gibi normal/kabul edilebilir olandan ayrılan bir grup olarak ele alınır. İdealize edilen çocukluk tasviri içerisinde sokakları çalışma alanı olarak kullanmak söz konusu değildir. Oysaki çocuk emeğinin enformel bir biçimi olarak sokakta çalışmayı sadece yakın geçmişin ürettiği bir durum olarak görmek sorunu tarihsel

[353] Benno Glauser, "Street Children; Deconstructing a Construct", **Constructing and Reconstructing Childhood**, Ed. Alan Prout, Allison James, London, Taylor and Francis Pub., 2005, (141-157), s. 147

[354] A.e., s. 148

bağlarından koparır. Sokakta çalışan çocuklar geçmişten gelen koşulların ürünüdür. Dezavantajlı çocukları kategorileştirmek, sınırlı koşullara bağlı kalarak tanımlamak sokakta çalışan çocuklar sorununu bütün olarak görmemizi engeller.

Çalışmamızın ilk bölümünde de ele aldığımız üzere, çocukların çalışma hayatına girişine ve maddi bir değer yaratan birey oluşuna sanayi devriminden çok daha önceki ekonomik düzenlerde de rastlamak mümkündür. Ancak çocukların korunmaları gereği Batı'da kapitalizmin gelişmesi ile paralel bir süreçte ortaya çıkmıştır.[355] 18. yüzyılın başlarında sanayileşme çok küçük yaştaki çocukların bazı iş kollarında istihdam edilmesine yol açmıştır. 19. yüzyılda ise çocuklar İngiltere'de kömür, tekstil gibi sektörlerin önemli iş gücü haline geldiler. 19. yüzyılın ortalarında İngiltere'nin kömür endüstrisinde çalışanların % 13'ü onbeş yaş altı çocuklardan oluşuyordu. Belçika'da ise bu oran çok daha yüksekti. Belçika'daki kömür ve kok kömürü endüstrisinin işgücünü oluşturan çocuklar istihdamın % 22,4'üne karşılık gelirken, bu çocuklar onaltı yaşın altındaydılar. Erkek çocukları kömür madenlerinde istihdam edilirken kız çocukları da tekstil sektörünün önemli işgücü haline getirilmişti. [356]

1849 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde New York polis şefi George Matsell yayınladığı raporda onbinden fazla kız ve erkek çocuğunun sokaklarda başıboş gezdiğinden, hırsızlık, dilencilik, fahişelik yaptığından bahsediyordu. Aynı sene İngiliz gazeteci Henry Mayhew'de yoksulluğun ve ihmalkarlığın Londra sokaklarına savurduğu binlerce serseri çocuktan bahsediyordu. 19 yüzyıl bir taraftan çocuk işgücünün yoğun olarak kullanıldığı bir dönem olma özelliği gösterirken, diğer taraftan da New York gibi şehirlere yoğun göçün yaşandığı senelerdi. Sosyal reformcular ve gazeteciler bir taraftan şehrin yoksul mahallelerine gelip yerleşen alkolik göçmenlerin kötü davranışlarından kaçan çocukların sansasyonel hikayelerini

[355] Servet Gün, **Yoksulluktan Sefalete Bir Göç Hikayesi**, **Sokakta Çalışan Çocuklar Sorununun Ekonomi-Politiği**, Ankara, Özgür Üniversite Yayınları, 2010, s. 102.

[356] Ellen Schrumpf, "Child Labor in the West", **Encyclopedia Of Children and Childhood: In History and Society**, Edited by Paula S. Fass, Vol. 1, USA, The Gale Group Pub. 2004, (159–162), s.159.

anlatırken, diğer taraftan bazı çocuklar da ailelerine ek gelir sağlamak için çöplerden odun, hurda, ahşap topluyor, ayak işlerine koşturuyordu.[357]

Sokak köşelerinde siyah botlu erkek çocukları gazete ve kibrit satarken, kız çocukları da mısır ve çiçek satıyorlardı. Aynı zamanda pek çok çocuk çalınıp, satılabilir objeler konusunda uzman hale gelmişti. Orta sınıfların bu çocuklara dair algıları ise, onların fakir, evleri olmayan 'serseriler' oldukları, karanlık izbe, pis, derme çatma viranelerde yaşadıkları yönündeydi. Bu çocukları tanımlamak içinse "Sokak Arapları" tabiri kullanılıyordu. Bu tanımın Arap halklarının göçebe yaşam tarzlarına atıfta bulunularak üretilmişti. Sosyal reformcular için, sokaktaki bu çocukların varlıkları, daha çok alt-aile sınıf hayatının bozukluğunu sembolize ediyordu. Yoksul ailelerin hayatı kalabalık sokaklardaki kiralık odalarla özdeşleştirilirken, burjuva aileleri eve bağlılık ve aile hayatı ile özdeşleştiriliyordu. Sosyal reformculara ve burjuvaya göre alt-sınıf aileler çocuklarına şehrin kalabalık sokaklarında oyun oynamak ve çalışmak için (aile ortamında korumak yerine) izin veriyorlardı. Bu bakış açıları zamanla Atlantik'in her iki yakasında suçlu ve mahrum gençler/çocuklar için (ahlaki reform için) kuruluşların (Almanya'da "Rauhe Haus", Fransa'da "Colonie Agricole", İngiltere'de "Kingswood and Tower Hill", ABD'de "Houses of Refuge" gibi) ortaya çıkmasına yol açtı.[358]

Amerika Birleşik Devletleri'nde de sokaklarda çalışan göçmen çocuklara ek olarak çocuk emeğinin farklı bir seyri daha vardı. İç savaş (1861–1865) sonrası yaşanan hızlı sanayileşme ile çocuk işgücü arttı ve çocuklar için yeni iş kolları ortaya çıktı. 1870 nüfus sayımının ortaya koyduğu rakamlara göre, her sekiz çocuktan biri işgücü olarak kullanılıyordu. 1900'lerde her altı çocuktan biri ücretli işçiydi. Bu çocukların %60'ı tarım sektöründe, %40'ı ise fabrikalarda çalışıyordu. Çalışan çocukların yarısından fazlası ise göçmen ailelerin çocuklarıydı.[359] Çocukların çalışması/çalıştırılması tarihin her döneminde rastlanılan bir durumdur. Ancak

[357] Clay Gish, "Street Arabs and Urchins", **Encyclopedia of Children and Childhood: In History and Society**, Ed. Paula S. Fass, New York, Gale&Thomsan Pub., 2004, Vol. 3, (789–790), s. 789.
[358] A.e., s.s. 789–790.
[359] Ellen Schrumpf, "Child Labor in the West", **Encyclopedia Of Children and Childhood: In History And Society**, Edited by Paula S. Fass, Vol. 1, USA, The Gale Group Pub. 2004, (159–162), s.159.

1800'lerde sanayileşme ile daha da artmıştır. Ağır iş kollarında çocukların istihdam edilmesiyle bu yıllarda çocuk işçiliği Batılı ülkelerde hızla yaygınlaşmıştır.

Çocukların çalışma koşullarının güçlüğü, karşı karşıya kaldıkları olumsuz psikolojik ve fiziksel etkilerin dikkate alınması ise 1990'larda uluslararası siyasi bir boyut kazanmıştır.[360] Çocuk işgücünün enformel bir şekli olan sokaklarda çalışma ise en az sanayi kollarında çalışan çocuklar kadar yaygın görülen bir çocuk çalışma biçimidir. Sokakları oyun alanı olarak kullanan çocuk tasvirinin yerini, sokakları çalışma alanı olarak kullanan çocukların alması günümüzün sorunu olmanın çok ötesindedir. Ancak sokakta çalışan çocuklar sorunu formel çocuk işçiliği sorunundan çok daha az dikkate alınmıştır. Örneğin İngiltere'de 1826 yılında Glasgow yargıçları sokakta dergi/magazin satan kız ve erkek çocukları için bir okul kurulmasını kabul etmişlerdir. Yarım yüzyıl sonra Londra sokaklarında veya başka sokaklarda satıcılık yapan çocukların acınası durumları hakkında görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1878 senesinde Manchester Kent Konseyi 8–13 yaş arasındaki çocukların akşam saat sekizden sonra sokaklarda bulunmasının illegal bir durum olarak görülmesini önermiştir. İngiliz Parlementosu'nun sokakta çalışan (sokak satıcıları/ street-traders) çocuklara yönelik ilk girişimi ise 1878 senesinde kabul ettiği İsveç Eğitim Yasası ile olmuştur. Ancak yasanın hükümleri çocukların yaşları ile ilgili sınırlama getirdiği için çok yararlı olmamıştır.[361]

Yasal düzenlemelere karşın 1897 yılında çocukların okula gitmesi ve sokaklarda çalışması birleşerek daha büyük bir sorun haline gelmiştir. Eğitim komitesi konseyi İngiltere ve Galler'de çocukların okula dönüşü ve sokaklarda para kazanması konusunu ele almıştır. Çocukların okula dönmesi tam olarak gerçekleşmese de, 1898 senesinde sokaklarda çalışan 17.617 çocuğun kısmen okula devam ettiği belirlenmiştir. 1901 senesinde ise İngiltere ve Galler'de sokaklarda çalışan 25.000 çocuğun okula devam ettiği belirlenmiştir. [362]

---

[360] Anette Faye Jacobsen, "Child Labor in Developing Countries", **Encyclopedia Of Children and Childhood: In History And Society**, Edited by Paula S. Fass, Vol. 1, USA, The Gale Group Pub. 2004, (157–159), s.157.

[361] Frederic Keeling, **Child Labour In The United Kingdom**, London, P. S. King & Song Orchard House Pub., 1914, s. 16.

[362] Keeling, **Child Labour In The United Kingdom**, s. 22.

Amerika Birleşik Devletleri'nde de sokakta çalışan çocuklara dair yapılan çalışmalar neticesinde ortaya son derece çarpıcı rakamlar çıkmıştır. 1922–1923 yılları arasında bazı şehirlerde sokakta çalışan çocuklar üzerine yapılan kapsamlı bir araştırma ile özellikle sokaklarda gazete satan çocukların durumları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada okula devam eden ancak aynı zamanda sokaklarda da çalışan çocuklara dair elde edilen bilgiler neticesinde ortaya çıkan tablo şöyledir:[363]

	6–15 Yaş Arasındaki Erkek Çocuklar						
Yapılan İş	Atlanta	Columbus	Newark	Omaha	Paterson*	Troy	Wilkes-Barre
Gazete taşıyıcılığı	356	986	479	740	178	225	315
Gazete satıcılığı	144	273	467	320	108	41	167
Gazete satma ve taşıma dışında gazate ile ilgili çalışanlar	2	1	14	-------	7	1	3
Seyyar satıcılar**	222	42	243	61	60	8	1
Ayakkabı boyacıları	7	3	387	5	48	-----	75
Dergi (magazin) taşıyıcıları ve satıcıları	80	42	34	104	3	----	-------
Bilet satıcıları	20	27	4	11	3	7	7
Eskiciler	29	3	8	11	2	-----	-----
Standlarda çalışanlar	8	53	17	3	1	-----	1
Diğerleri	13	4	29	------	3	-----	1
TOPLAM	881	1.434	1.882	1.255	413	282	570

* 7–15 yaş arasında çalışan erkek çocuklar

**Sigortalı çalışanlar hariç

Amerika'da sokakta çalışan çocuklara yönelik yapılan bu çalışma söz konusu tarihte sokakta çalışan çocuklara dair bir fikir oluşturmamıza yardımcı olmaktadır. Genel itibari ile bu çalışma neticesinde ortaya çıkan rakamlar o dönemde sokaklarda

[363] Nettie P. Mcgill, **Children in Street Work**, Washington, Bureau Pub., No: 183, 1928, s. 8.

çalışan çocuk sayısının azımsanmayacak oranda olduğunu göstermektedir. Çalışmanın ilgi çeken bir diğer tarafı da kapsamlı bir çalışma olmasıdır. Sokakta çalışan çocukların ne kadar kazandıkları, aile durumları, iş saatleri, iş koşulları vs. çalışmada ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu ayrıntılı çalışma dışında Amerika sokaklarında çalışan çocuklara dair yapılan başka çalışmalar da mevcuttur. [364]

Sokakta çalışan çocuklar sorununun gündeme gelişi her ne kadar 19. yüzyılda olsa da, çocuk işgücünün kullanımı tarihin ilk dönemlerinden beri var olan bir durumdur. Dezavantajlı çocuklar hayata zor koşullarda çalışarak, sokaklarda yaşayarak veya eğitim alma şansına hiç sahip olmadan başlarlar. Bazılarının ise çocuk veya yetişkin olma şansı bile olamamaktadır. Günümüz toplumlarının önemli sorunlarından biri olarak görülen sokakta çalışan çocuklarda bu dezavantajlı çocuk gruplarından biridir. Sokakta çalışan çocuklar sorununun uluslararası bir boyuta taşınması ise yakın bir dönemde gerçekleşmiştir.

1980'li yılların başında hükümet dışı örgütler tarafından hazırlanan Uluslararası Sokak Çocukları ve Gençleri için Hükümet Dışı Örgütler-arası Programda (inter-NGO Programme for Street Children and Street Youth) sokak çocukları tanımlamış ve bir sorun olarak kabul edilmiştir. Sosyal çalışmacılar, akademisyenler ve gazetecilerden oluşan çeşitli gruplar da ailesiz yaşayan bu çocuklarla ilgili kurgu yazılara atıflarda bulunmuşlardır. 1980'li yılların sonlarına doğru ise UNICEF büyük çapta Güney Amerika deneyimlerinden elde ettiği bulgu ve fikirlerden yola çıkarak "sokaktaki çocuklar" ile "sokağın çocukları" ayrımını yapmıştır. Bu ayırımla sokakta çalışan çocuklar "sokaktaki çocuklar" kavramı adı altında ailesinden giderek daha az destek alan, ailenin geçim sorumluluğunu sokaklarda, pazarlarda çalışarak paylaşmak zorunda kalan çocuklar şeklinde tanımlanmıştır. Bu çocukların yaşadıkları evler kültürel faaliyet, oyun ve günlük yaşam mekanı olmaktan çıkmış, sokaklar ise günlük faaliyetlerde bulundukları mekanlara dönüşmüştür. Sokakta çalışan çocukların aileleri ile ilişkileri bir yandan bozuluyor olsa da, hala kesin olarak evlerine bağlı olan bu çocuklar, yaşamı

[364] Adı geçen çalışmalar için Bkz.: Mcgill, **Children in Street Work**, ss..3-4.

ailelerinin bakış açısından görmeye devam etmekte ve akşam olduğunda evlerine dönmektedirler. [365]

Bu çocuklar çok değişik şartlar altında çalışmaktadırlar. Bazıları aile işlerinde yardımcı olarak çalışır, çiftliklerde, işporta tezgahlarında, dükkanlarda, atölyelerde veya tarım sektöründe ailelerine yardım ederler, bazıları doğrudan kendisi çalışır, küçük işyerlerinde, restoranlarda, dükkanlarda kaçak veya geçici işçilik yaparlar.[366] Netice itibari ile çocuk işçiliği enformel sektörler de yaygın olarak kullanılır. Enformel sektör, kurumsallaşmamış üretim ve çalışma ilişkilerini ifade eder. Enformel sektörün genel özelliği ise daha az sermaye ve yoğun emek ile üretimin yapılması, nitelikli işgücüne fazla gereksinim olmamasıdır. Bu nedenle enformel sektöre giriş kolaydır. Formel sektör dışında kalan işgücü, özellikle de çocuk işgücü enformel sektöre girmektedir.[367] Bu çocukların da aileleri ile olan ilişkileri devam etmekte ancak yaptıkları işler fiziksel ve psikolojik riskler taşımaktadır. Yani sokakta çalışan çocuklar sorununu ailesi ile bağlarını bir şekilde sürdüren ve günün belirli zamanlarında sokakları çalışma alanı olarak kullanan çocuklar şeklinde tanımlamak çokta yeterli görünmemektedir. Sonuçta sokaklarda olsun, ailelerinin yanında olsun çalışan çocuklar tarihten bugüne dezavantajlı çocukların bir yansımasıdır.

Dezavantajlı çocuk gruplarını sınıflandırmanın da bir parçası olarak görülebileceği, çocukların çalışma yaşamında korunmasına dair düzenlemelerin, arkasında da düzenlemelere neden olan muazzam bir emek sömürüsü vardır. Sömürüyle düzenleme yapılması ihtitacı arasındaki ilişkinin ve ilişkinin yönünün bu bağlamda dikkat çekici olduğunu belirtmemiz gerekir. [368] Sokak çocukları ile ilgili yapılan çalışmalarda bir başka dikkat çeken nokta da, sokak çocukları kavramı ile toplumsal endişe ve normatif (kuralcı) çıkarlar arasındaki güçlü ilişkidir. Bu durum ilgiye/bakıma ihtiyaç duyan çocuklar söz konusu olduğunda daha da belirgin hale gelir. Sokak çocukları öncelikli eylem planlarında yer alırken, sokak çocukları ile

[365] Ennew, **Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar, Planlama İçin Bir Rehber**, ss. 14–15.
[366] Ennew, **Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar, Planlama İçin Bir Rehber**, ss. 26.
[367] Özcan Karabulut, "Ekonomik İstismar: Çocukların Çalıştırılması, Çalışan Çocukların Sorunları ve Çözüm Yolları", **1. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı,** Yay. Haz. M. Ruhi Şirin, Sevgi Usta Sayıta, İstanbul, İstanbul Çocuk Vakfı Yayınları, 2000, (503–523), s.508.
[368] Gün, **Yoksulluktan Sefalete Bir Göç Hikayesi, Sokakta Çalışan Çocuklar Sorununun Ekonomi-Politiği**, s. 102

benzer koşullarda yaşayan (ancak sokak çocukları kavramının kapsamı dışına itilen) çocuklar aynı ölçüde dikkat çekmez. [369] Burada önemli olan ve göz ardı edilen şey bu çocuklarında, sokak çocukları diye kavramsallaştırılan gruba dahil olma potansiyellerinin ne kadar yüksek olduğu gerçeğidir. Sokakta çalışan çocukların aileleri ile olan bağları onları sokak çocuğu kategorisinden ayırsa da, bu bağlar sokakla kurulan ilişki derinleştikçe kopmaya başlar. Sokakları çalışma alanı olarak kullanan her çocuk, sokakları yaşam alanı olarak kullanan çocuğa dönüşmeye en yakın adaydır.

Sokak çocuklarının bir alt kategorisi olarak değerlendirilen sokakta çalışan çocuklara dair farklı sınıflandırmaların da kullanıldığı görülmektedir. Prof. Dr. Esin Konanç ve arkadaşlarınca Ankara, İzmir ve İstanbul'da sokak ve okul olmak üzere iki alanda gerçekleştirilen araştırmanın bulgularına dayanılarak sokakta çalışan çocuklar şöyle gruplandırılmıştır; [370]

1. Ailesi ile birlikte yaşayan, aile içi etkileşiminin ve iletişiminin iyi olduğu ailelerden gelen, yalnızca tatillerde ve/veya haftasonu çalışıp, okula devam eden çocuklar;
2. Ailesi ile birlikte yaşayan, aile içi etkileşimde ve iletişimde bazı sorunları olan, okula devam ederken çalışmak zorunda kalan çocuklar;
3. Ailesi ile birlikte yaşayan, okula hiç devam etmemiş veya okulu bırakmış olan ve sürekli çalışan çocuklar;
4. Ailesi ile birlikte yaşayan, aile içi etkileşimde ve iletişimde bazı sorunları olan, çevresinde alkol ve/veya uyuşturucu kullanan veya suç işleyen kişiler bulunan, kendisi de alkol, uyuşturucu veya sigara kullanma, evden kaçma gibi uyumsuz davranışlar gösteren, arasıra suç işleyen fakat çoğu zaman sokakta çalışan çocuklar;

---

[369] Benno Glauser, "Street Children: Deconstructing A Construct",**Constructing and Reconstructing Childhood, Contemporary Issues in The Sociological Study at Childhood**, Edt. Allison James and Alan Prout, London, Farmer Press, 1997, (141–157), s. 149.

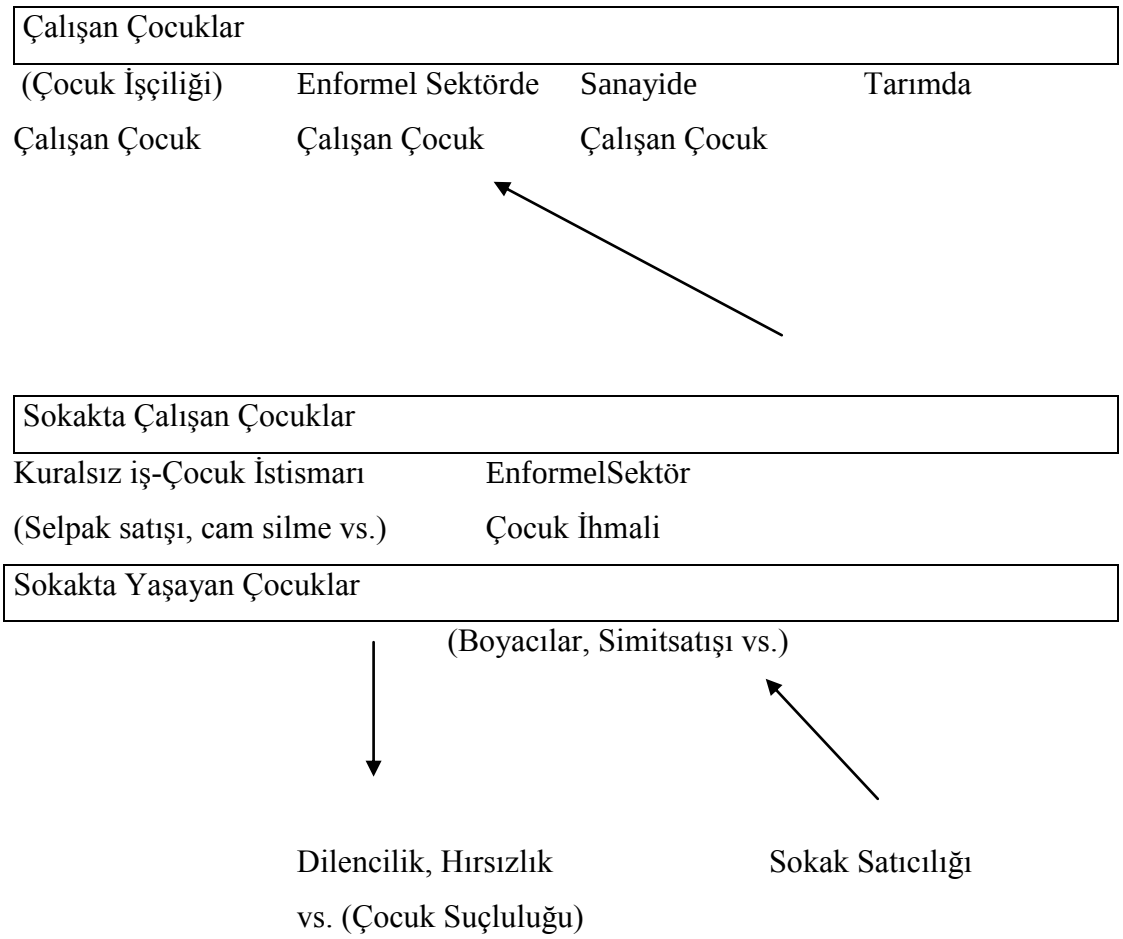
[370] Bkz.: **Korunmaya Muhtaç Kent Çocuklar**, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, Yay. Haz. Ertan Kahramanoğlu, 1992, ss. 14–15.

5. Arasıra çalışan ancak yaşam biçimi olarak, yankesicilik, hırsızlık, dilencilik v.b. yapmayı benimsemiş, ailesi ile beraber yaşayan (aynı davranış ve değer biçimini benimsemiş ailelerden gelen) çoğu okula hiç gitmemiş çocuklar;
6. Ailesi ile birlikte yaşamayan, çalışmak için kente gelmiş, (devamlı veya geçici olarak okulu terk etmiş), sürekli çalışan çocuklar;
7. Ailesi tarafından terk edilmiş veya ailesini kendisi terk etmiş, sokaklarda yaşayan, çoğu zaman suç işleyen veya uyumsuz davranışlar gösteren, zaman zaman çalışan çocuklar.

Esin Konanç ve arkadaşlarının yaptığı çalışmanın bulgularına dayanarak yaptıkları bu sınıflandırma bize sokakta çalışan çocukların özelliklerini de göstermektedir. Ancak bu sınıflamada sokakta çalışan çocukların bazılarının birkaç özelliği bir arada taşıyabileceği veya zamanla taşıdıkları özelliklerden bazılarının ortadan kalkabileceği gerçeğide göz ardı edilmemelidir. Örneğin ailesi tarafından terk edilen ve kente gelen bir çocuk zaman içerisinde okula devam edebilir ve aynı zamanda sokaklarda geçici ve zaman sınırlı işlerde çalışabilir.

Elbette ki sokakta çalışan çocuklar sorununa geniş bir perspektiften bakabilmek adına bu ve buna benzer sınıflamalar son derece önemlidir. Bu noktada sokakta çalışan çocukların yaptıkları işlere göre tanımlanması da farklı bir yaklaşımdır. Hangi iş türlerini yapan çocukların hangi çocuk grubuna yakın olduğunu ortaya koyan çalışmalar da sokakta çalışan çocukların iş-sokak ekseninde nerede durduğunu görmemizi sağlar. Abdullah Karatay sokakta çalışan çocukların yaptıkları işe göre tanımlanması ekseninde şöyle bir çalışma yapmıştır; [371]

[371] Abdullah Karatay, " Sokakta Çalışan Çocuklar: Çocuk İşçiliği ve Sokak Çocukluğu Arasında Bir Çocuk Kategori", **1. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı**, Yay. Haz. M. Ruhi Şirin, Sevgi Usta Sayıta, İstanbul, İstanbul Çocuk Vakfı Yayınları, 2000, (538–550), s.547.

Karatay'ın tablosunda sokakta çalışan çocuklarla sokakta yaşayan çocuklar ve çalışan çocuklar arasında yaptıkları işler bakımından birbirine yakınlık olduğu ortaya çıkmaktadır. Bütün bu dezavantajlı çocuk gruplarını çalışma/iş bağlamındaki ortak paydaları ise enformel sektörlerin işgücü olmalarıdır.

Sokakta çalışan çocukların yaptıkları işleri enformel işler başlığında toplamak mümkün olsa da iş çeşitliliği bakımından sokakta çalışan çocuklara sokaklar oldukça geniş bir yelpaze sunmaktadır. Sokakta çalışan çocukların yaptıkları işleri en genel hatları ile ikiye ayırmak mümkündür;

1. Hizmete/bireylere odaklı işler: Simit/su/mendil/çiçek satmak, ayakkabı boyamak, pazarlarda, alışveriş merkezlerinde poşet/eşya taşımak, araba camı silmek, araba yıkamak, çöplerden kağıt/plastik/karton vs. toplamak ve satmak vs.

2. Hizmet dışı/bireysel işler: Dilenmek

Hizmete/bireylere odaklı işlerde sokakta çalışan çocukları belirli hizmetler karşılığında kazanç elde etmeleri esas iken, hizmet dışı/bireysel işler kategorisinde değerlendirdiğimiz dilencilik gibi sokak faaliyetinde çocukların herhangi bir hizmet vermeden karşılarındaki insanlardan belirli talepleri (para, yiyecek, eşya vs.) sözkonusudur. Ancak bu noktada belirtmemiz gereken Karatay'ında dikkat çektiği üzere, sokakta çalışan çocukların sattıklarının aslında karşısındakinin vicdanına hitap eden kendi 'çocukluğu' olmasıdır. Normal liberal piyasa koşulları düşünüldüğünde bu çocukların tam olarak piyasaya bir mal veya hizmet arz etmeleri söz konusu olmasa da[372] sokakta çalışan çocukların yaptıkları işlerin belirli bir çerçevede değerlendirilebilmesi adına böyle bir sınıflama faydalı olabilir. Bunun yanı sıra sokakta çalışan çocuklardan hizmet alan herkesin bu hizmeti kendi vicdan muhasebeleri neticesinde talep ettiklerini söylemek çok cesurca bir tavır olur. Örneğin trafikte sıkışmış birinin o anki ihtiyacı su ise, yolda su satan bir çocuktan alacağı suyun öncelikli olarak vicdanınamı yoksa o anki gereksiniminemi hitap ettiği tartşmalı bir noktadır.

Yakın zamanda istanbul'un Üsküdar ilçesinde sahil boyunca yeralan sokak büfelerinden, yiyecek alması için vapurdan inenlerin veya vapur bekleyenlerin eteklerine sarılan çocuklar olağan manzaralar olarak görülmekteydi. Bu tip manzaralar sadece Üsküdar'la sınırlı olmamakta İstanbul'da ve dünyanın pek çok farklı şehrinde sokaklarda ellerini açarak para/yiyecek isteyen çocuklara rastlanmaktadır. Çoğu kez dilencilik gibi işlerin sokak çocuklarına ve yetişkinlere özgü olduğu düşünülse de, dilenerek ailesine katkı sağlayan pek çok çocukta mevcuttur.

Dezavantajlı bir çocuk grubu olarak sokakta çalışan çocukları anlama çabası farklı tanımlamaları, sınıflandırmaları ortaya çıkarsa da, sınıflandırmalara yönelik yaşanılan sıkıntıların arkasında birkaç nedenin ön plana çıktığını söylemek

[372] Bkz.: Abdullah Karatay, "Sokakta Çalışan Çocuklar: Çocuk İşçiliği Ve Sokak Çocukluğu Arasında Bir Çocuk Kategori", **1. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı**, Yay. Haz. M. Ruhi Şirin, Sevgi Usta Sayıta, İstanbul, İstanbul Çocuk Vakfı Yayınları, 2000, (538–550), s.548.

mümkündür. Bu nedenlerden ilki sokakta çalışan çocuklar olgusunun yeni olabilecek bir sorun alanı olarak görülmesi ile ilgilidir. Daha öncede belirttiğimiz gibi bu konuda yapılan çalışmalara baktığımızda sokakta çalışan çocuklara dair sistematik ilgi 1990'lardan sonra gelişmiştir. Yirmi yıllık bir ilgi sorunun etraflıca tanınması ve ortaya koyulması bakımından yeterli olmamaktadır. İkinci olarak ise sorun dinamik ve çok boyutludur. Örnek vermek gerekirse bazı sokak işleri zamanla kaybolurken, bazıları yeni yeni türemiştir. Yine bazı işler bağımsız sokak işi gibi görünse de, aslında bir işverene bağlı (simit satıcılığı, atık toplayıcılığı gibi), işverenle yürütülen işlerdir. Bu durum da olguyu anlamaya yönelik geliştirilen sınıflandırmaların etraflıca anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Daha da önemlisi sokakta çalışan çocukların maruz kaldıkları istismarın boyutlarının dikkatlerden kaçmasına yol açmaktadır. [373]

Sokaktaki çocuklar tarafından yapılan işlerde herhangi bir kural ve o kuralı gözeten ve ihlali durumunda müdahale eden meşru bir güç söz konusu değildir. [374] Çocuk sömürüsü/istismarı dediğimizde sorun genellikle fiziksel, duygusal ve cinsel boyutları ile incelenmektedir. Çocukların sokaklarda çalışmaya zorlanmasını ise fiziksel istismar içinde değerlendirmek mümkündür.[375] İstismar türleri içinde tanımlanması ve belirlenmesi en kolay olan fiziksel istismar, çocuğun bilinçli ve kasıtlı bir davranış sonucunda fiziksel açıdan zarar görmesi veya fiziksel olarak cezalandırılmasını ifade etmektedir.[376]

Sokakta çalışmanın taşıdığı riskler de konunun ayrı bir boyutudur. Bu riskleri de fiziksel ve sosyal riskler olmak üzere iki açıdan değerlendirmek mümkündür. Yapılan çalışmalar sokakta çalışan çocukların yeterli düzeyde beslenemediğini, gelişme çağında olan bu çocukların sadece karınlarını doyurabildiklerini, gerekli vitamin ve mineralleri alamadıklarını saptamaktadır. Beslenme ile karnını doyurma arasındaki fark dikkate alındığında çocukların gelişimi açısından bu durumun önemli

---

[373] Gün, **Yoksulluktan Sefalete Bir Göç Hikayesi, Sokakta Çalışan Çocuklar Sorununun Ekonomi-Politiği**, ss. 135–136.

[374] Abdullah Karatay, "Sokakta Çalışan Çocuklar: Çocuk İşçiliği ve Sokak Çocukluğu Arasında Bir Çocuk Kategori", **1. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı**, Yay. Haz. M. Ruhi Şirin, Sevgi Usta Sayıta, İstanbul, İstanbul Çocuk Vakfı Yay., 2000, (538–550), s.540.

[375] A.e., s.546.

[376] Celalettin Vatandaş, "İhmal ve İstismarın Çocukları (Sokağın Çocukları ve Aileleri)", **5. Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sempozyumu**, Gaziantep, 2007, (131–151), s. 133.

bir problem olduğu açıktır. Yine fiziksel riskler arasında beslenmeye ek olarak örtünme ya da giyinme sorunları, sosyal riskler başlığı altında ise sokakta çalışan çocukların içinde bulundukları ortamlarda aşağılanmaları, duygusal istismara maruz kalmaları sayılabilir.[377] Sokakta çalışan çocuklar aynı zamanda çeşitli kazalara açık hale gelmektedirler. Zabıta ve polislerle de sık sık karşı karşıya kalan bu çocuklar, çeşitli kişilerden fena muamele görmekte, sokak çetelerine girmekte, zararlı maddelere alışabilmektedirler. Sokakta çalışan çocuklar arasında okulu terk etme davranışına da sıklıkla rastlanmaktadır. Aileleri ile sorunları arttığında evi terk eden, zamanlarının büyük bölümünü sokaklarda geçiren bu çocukların sokak çocuğu olmaya aday oldukları yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur. [378]

Yapılan bazı çalışmalarda da sokakta çalışan çocukların sokakta çalışmanın getirdiği iş stresi ile karşı karşıya kaldıkları görülmüştür. Bu çocukların yaşadıkları stres ise dört alan halinde tanımlanabilir;[379]

- Biyolojik Stresler; ısınma, barınma, beslenme, bedensel hastalıklar, yetersiz hijyen, ve olumsuz yaşam koşullarının ortaya çıkarttığı zorlanmalar.
- Psikolojik Zorlanma; çocukların paylaşma, sevme-sevilme duygularını yaşayamamaları, duygusal açlık, gelecek kaygısı ve içinde yaşadıkları zorluklar sonucunda ister istemez kendisini başkalarıyla kıyaslamalarıyla ortaya çıkan streslerdir.
- Toplumsal Zorlanma; aile ve toplumsal yaşamı sınırlı olan sokaktaki çocukların reddedilme, yoksulluk, yoksunluk, değersiz görülme çocuk istismarı (aile ve toplum tarafından) ve benzeri streslerdir.
- Çalışma Stresi; sokakta çalışan çocukların sorunları yasa ve yönetmeliklerle denetlenemez. Buna bağlı olarak çocukların strese

[377] Oğuz Polat (Der.), **İstanbul Sokak Çocukları Rehabilitasyon Modeli Sempozyumu**, İstanbul, İBB Sağlık ve Sosyal Hizmetler Başkanlığı İstanbul Darülaceze Müdürlüğü Yayınları, 2007, ss. 64–65.

[378] Özcan Karabulut, "Ekonomik İstismar: Çocukların Çalıştırılması, Çalışan Çocukların Sorunları ve Çözüm Yolları", **1. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı**, Yay. Haz. M. Ruhi Şirin, Sevgi Usta Sayıta, İstanbul, İstanbul Çocuk Vakfı Yay., 2000, (503–523), s.511.

[379] Ahmet Çelikkol, "Sokakta Çalışan ve/veya Yaşayan Çocukların Psikososyal Özellikleri", **5. Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sempozyumu**, Gaziantep, 2007, (327–335), s. 328.

dayanma ve stresle baş etme gücü yetişkin çalışanlarla kıyaslanamaz. Sokaklarda çalışmanın yaşattığı gerilim ve çalışma stresi sokakta çalışan çocukları olumsuz etkilemektedir.

Sokakta çalışan çocukların yaşadıkları stresden çok daha önemli olan bir sorun da, bu çocukların karşılaştıkları cinsel istismar ve yaşadıkları cinsel tacizdir. Aralarında bir ayrım olmaksızın, kız ve erkek çocukları için, sokaklarda denetim dışı kalmanın tehlikesi, cinsel yönden sömürülme olasılığıdır. Bu sömürünün üreme sağlığı açısından tehlikesi ise cinsel yolla bulaşan hastalıklara (HIV, AIDS vs.) yakalanma riskidir.[380] Özellikle sokakta çalışan kız çocuklarının cinsel tacize uğramaları pek çok ülkede görülen bir durumdur. Örneğin Guetalama'da sokakta çalışan kız çocukları cinsel tacize uğramamak, fahişe ve çete üyeleri ile karıştırılmamak için kıyafetlerine dikkat etmek zorunda kalmaktadırlar. Sokaklarda çalışan bu kızların kıyafetleri seksi görünmemeli ve onların bedensel gelişimlerini ortaya çıkarmamalıdır.[381] Gıda işinde çalışan kızlar yüksel belli uzun önlük giymektedirler. Bu önlükler aynı zaman da bu kızları bir anlamda 'iyi kız' olarak işaretler. Önlükler, sokakta çalışan kız çocuklarını cinsel avcılarda korur ve bu kızların kolay hedef olmadıkları, birileri tarafından kollandıkları anlamına gelir.[382]

Sokakta çalışan çocukların yalnız, savunmasız ve ekonomik açıdan yetersiz düzeyde olmaları nedeni ile organize marjinal yetişkin gruplarının ilgi odağı haline gelmeleri muhtemeldir. Çocukların yaşça küçük olmaları, ailelerinden uzak olmaları ve kendilerini savunacak yeterliliğe sahip olmamaları nedeni ile bazı kişi ve gruplar tarafından kolayca kandırılmaları mümkün olmaktadır. Özellikle sokakta çalışan kız çocukları dilencilik ve fuhuş sektöründeki insanlar tarafından kullanılmaktadırlar.[383] Örneğin Diyarbakır sokaklarında çalışan çocuklar üzerine yapılan bir çalışmada, sokakta çalışan çocukları %20'sinin kendisinin veya arkadaşının cinsel tacize

[380] Esin Küntay, Güliz Erginsoy, **İstanbul'da On Sekiz Yaşından Küçük 'Ticari Seks İşçisi' Kız Çocuklar**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2005, s. 16.
[381] Thomas A. Offit, **Conquistadores De La Calle: Child Street Labor in Guatemala City**, Austin, University of Texas Press, 2008, s. 131.
[382] Offit, **Conquistadores De La Calle: Child Street Labor in Guatemala City, s.**127.
[383] Polat (Der.), **İstanbul Sokak Çocukları Rehabilitasyon Modeli Sempozyumu**, s. 67.

uğradığı belirlenmiştir. Cinsel tacizle karşılaşan çocukların %40'ı bunu kendilerinden yaşça büyük çocukların yaptıklarını, % 31,6'sı ise sapık diye nitelendirdikleri kişiler tarafından cinsel tacize uğradıklarını ifade etmişlerdir. Yine Diyarbakır sokaklarında çalışan çocukların serseri çeteleri, sarhoşlar, esnaf, polis, zabıtalar tarafından da cinsel tacize uğradıkları ortaya çıkmıştır. Diyarbakır'da sokakta çalışan çocukları taciz eden bir diğer grupta kadın pazarlayan ve 'kebrağ' olarak adlandırılan kişilerdir. Sokakta çalışan çocukların daha az dikkat çekmesi nedeni ile bu çocuklara fuhuş pazarlıklarında arabuluculuk görevi yaptırıldığı da çalışmada ifade edilmiştir. [384]

Sokakta çalışan çocuklar genel itibari ile yaşamlarını bütün dünyada benzer işler yaparak kazanırlar. Afrika'daki, Güney Amerika'daki veya Asya'daki sokakta çalışan çocuklar arasında önemli farklar yoktur. Bazen hırsızlık, yankesicilik, uyuşturucu trafiği, fahişelik ve pornografi gibi olaylara bulaşsalar da, sokakta çalışan çocuklar arasında yaygın olarak görülen çalışma biçimleri (araba yıkamak, su, çiçek satmak, ayakkabı boyamak vs.) benzerdir. Ancak bu çocukların birçoğu sokaklarda istismara uğramakta, giderek öz saygılarını yitirip, olumsuz kimlik geliştirmektedirler. İçinde yaşadıkları çevrenin de bu çocuklara karşı her zaman olumlu bir tutum içerisinde oldukları söylenemez. İnsanlar bu çocukları çoğu kez uyumsuz olarak nitelendirir ve potansiyel suçlu olarak görürler.[385]

Bazı çalışmalarda ise bu çocuklara yönelik algının acıma-üzülme boyutunda yoğunlaştığı görülmektedir.[386] Bu tip algılar insanların sokakta çalışan çocuklara yönelik davranışlarını da şekillendirmektedir. Yine medyanın bu çocuklara dair tutumu da insanların sokakta çalışan çocuklara dair algılarını etkileyen önemli bir unsurdur. Yapılan bir araştırmada Türkiye'de bazı medya kuruluşlarının sokak çocuklarına dair bakışı incelenmiş ve ortaya çıkan tabloda, medyanın sokak çocuklarını daha çok suç teması ile ilişkili olarak sunduğu ve sokakta çalışan

[384] Rıfat Bilgin, "Sokakta Çalışan Çocukları Bekleyen Risk ve Tehlikeler: Diyarbakır Örneği", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 8, Sayı 15, 2012, (79–96), ss. 86–87.

[385] **Korunmaya Muhtaç Kent Çocuklar**, Friedrich Ebert Vakfı, Yay. Haz. Ertan Kahramanoğlu, İstanbul,1992, s.9.

[386] Örnek bir çalışma için Bkz.: Nalan Yetim, Mustafa Çağlayandereli, "Toplumsal Algı Boyutuyla Sokakta Çalışan Çocuklar Mersin Örneği", **5. Sokakta Yaşayan ve Çalışan Çocuklar Sempozyumu**, Gaziantep, 2006, (179–198).

çocuklar gibi grupları da genel olarak sokak çocukları başlığı altında değerlendirdiği görülmüştür. [387]

Daha öncede belirttiğimiz gibi sokakta çalışan çocuklar dünyanın her ülkesinde karşılaşılan bir olgudur. Sokakta çalışan çocukların sayıları da varoldukları coğrafyalar kadar çeşitlilik göstermektedir. 'Gelişmiş- gelişmekte olan-geri kalmış' diye sınıflandırılan ülkeler bazında değerlendirildiğinde, sokak işçiliğinin sadece yoksul ülkelere ait bir sorun olarak görülemeyeceği söylenebilir. Rusya'da 2001 yılında sokakta çalışan çocuklara dair yapılan bir çalışmanın sonuçları, Rusya'da bile sorunun ne boyutlarda olduğunu gözler önüne sermektedir.

Rusya'da sokakta çalışan çocukların sayısı hakkında kesin rakamlar olmamakla birlikte, Moskova'da 30–50 bin arasında sokakta çalışan çocuk bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu çocukların %50-%60'ı 13 yaş altındadır. Yine bu çocukların %10-%30 arası suç faaliyetlerine bulaşmıştır ve %20 ile %30'u fuhuş sektöründedir. Çocukların büyük çoğunluğu erkek olmakla birlikte, fuhuş sektöründe yer alan çocukların çoğunluğu kızdır. Moskova'da yapılan araştırmaya 1500 sokakta çalışan çocuk dahil edilmiştir. Çalışmaya dahil edilen çocuklarda 109'unun hırsızlık gibi suçlara bulaştığı, 13–18 yaş arası 113 kız çocuğunun da fuhuş, ilaç dağıtımı gibi işler yaptığı belirlenmiştir.[388]

Rusya'da yapılan bu çalışmada uzmanlar sokakta çalışan çocukların otuz farklı işte çalıştıklarını belirlemişler ancak çocukların bahsettiği yaklaşık kırk farklı iş türünün olduğu tespit edilmiştir. Suç işleme durumu içermeyen (non-criminal) bu işler altı kategoriye ayrılmıştır;[389]

— Parakende: Mal ambalajlama, çiçek-gazete satışı, sokak satıcılarına yardım etme, teslimat, yükleme-boşaltma, ticari alanların temizlenmesi, sokak reklamcılığı vb.

---

[387] Yaşar Erjem, "Medya ve Sokak Çocukları: Temsil, Kavram ve Anlamlandırma", **5. Sokakta Yaşayan Ve Çalışan Çocuklar Sempozyumu**, Gaziantep, 2006, (155–162), s. 162.

[388] D.Barkhatov, A.Boukharov, Y.Vlasova, T.Vlasova, S.Ivanov, Y.Kotov, S.Snopova. Y.Shmeleva, **In-Depth Analysis of Working Street Children in Moscow 2001**, Moscow, ILO/IPEC International Labour Office 2002, s. 21.

[389] D.Barkhatov, A.Boukharov, Y.Vlasova, T.Vlasova, S.Ivanov, Y.Kotov, S. Snopova. Y. Shmeleva, **In-Depth Analysis of Working Street Children in Moscow 2001,** s. 16.

— Araba Servisi: Rüzgar kalkanı temizliği, araba yıkama, dolum istasyonları ve araç tamir atölyelerindeki işler, duvar boyama, araba koruyuculuğu vb.
— Küçük Atölyelerde Çıraklık ve Serbest Çalışanlar için Asistanlık: Ayakkabı tamiri, mobilya yapımı, porselen yapımı, küçük matbaalar, bilgisayar kulüpleri, vb.
— Kurye Hizmetleri: Reklam kataloğu, broşür dağıtımı, teslimatı vb.
— Hurda Toplamak: Atık kağıt, şişe, kavanoz, karton kutular, hurda metal vb.
— Gündelik Sokak Hizmetleri: Araçlarla süpermarket arasında alışveriş poşeti, alışveriş arabası taşımak, odun teslimatçılığı, cam temizliği, bebek bakıcılığı vb.

Bütün bu sokak işlerinin yanı sıra, çalışmaya katılan çocukların bazıları suç teşkil etmeyen işlerin yanında kendi yaşıtlarından zorla para almak, sarhoşlara yankesicilik yapmak gibi suç öğesi barındıran işler yaptıklarını ifade etmişlerdir. Yine araştırmaya katılan beş çocuktan biri dilencilik yaptığını da söylemektedir. [390] Sokakta çalışan çocukların yanı sıra sokak çocukları da Rusya'da önemli bir toplumsal sorundur. Rusya'daki kentlerde sokakta yaşayan çocuklar yeni bir fenomen de değildir. Yetim ve kimsesiz çocuklar I. Dünya Savaşı, 1917 Rus Devrimi, 1920'lerin başındaki Rus iç savaşı ve II. Dünya Savaşı süresince önemli bir sosyal sorun olarak görülmüş ve çeşitli kurumlar vasıtası ile bu çocuklara yönelik hizmetler verilmiştir. Uygulamalar Sovyet sonrası dönemde de devam etmiştir. [391]

Batıda ise 16. yüzyılın sonlarında ailesi olmayan çocuklar içinde yaşadıkları cemaatin sorumluluğuna geçerler, yerel zanaatkarların yanına çırak olarak verilir ya da bir meslek öğrenebilecekleri özel atölyelere yerleştirilirlerdi. Sanayi devrimi ile bu atölyeler fabrikalara dönüştü ve çocuk emeğinin 'köle emeği' olarak kullanımı yaygınlaştı.[392] Bu hem dezavantajlı çocuklara çözüm bulunması hem de ihtiyaç

[390] D.Barkhatov, A.Boukharov, Y.Vlasova, T.Vlasova, S.Ivanov, Y.Kotov, S.Snopova. Y.Shmeleva, **In-Depth Analysis of Working Street Children in Moscow 2001**, s. 16.
[391] Yapılan uygulamalar ve sokak çocukları hakkında daha fazlası için bknz; Tatiana N. Balachova, Barbara L. Bonner, Sheldon Levy, "Street Children in Russia: Steps To Prevention", **International Journal of Social Welfare**, 2009: 18, (27–44), s. 28.
[392] Emma Mac Lennan, "Çalışma Hayatında Çocuk Hakları", **Çocuk Hakları**, Der. Bob Franklin, Çev. Alev Türker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993, (142–186), s.145.

duyulan işgücünün bu çocuklar vasıtası ile karşılanması anlamına geliyordu. Örneğin İngiltere'de 1842 Çocuk İstihdam Komisyonu Raporunda (Children's Employment Commissions) Staffordshire, Lancashire ve Yorkshire Vali Heyetlerinin 6–8 yaş arası erkek çocuklardan kurtulmak için bu çocukları bir gine karşılığında (kıyafet için verilen) kömür gemilerinde çalışmak üzere verildiğinden bahsedilmektedir. Bu çocuklar çalışmaları karşılında hiçbir kazanç elde edememekte ve aynı zamanda kötü muamele görmektedirler. [393]

Çalışmamızın birinci bölümünde değindiğimiz gibi tarih boyunca her toplumda zor koşullarda yaşayan çocuklar olmuştur. Bu dezavantajlı çocuk grupları toplumsal düzenin devamı adına sorun olarak görüldükleri için, ya ortadan kaldırılmış ya da toplumsal ihtiyaçların karşılanması adına çeşitli iş kollarında istihdam edilmişlerdir. Yakın bir dönemde dikkat çeken ve bu çalışmaya da konu olan sokakta çalışan çocuklar ise toplumsal düzeni tehdit eden ve toplumun tanımladığı ideal çocuk sınıflamasının dışında kalan, aynı zamanda da pek çok aile için ekonomik kaynak olarak görülen çocuklardır. Sokak çocukları, suç işleyen çocuklar, kimsesiz çocuklar gibi olmasalar da, bu çocuklar bir taraftan dezavantajlılık kavramına dahil olurken, diğer taraftan da idealize edilen modern çocukluğa en yakın grup olarak değerlendirilebilir. Bu durum sokakta çalışan çocukları daha az görünür ve haklarında daha az endişe duyulan çocuklar yapar. Ancak bu çalışmada da göstermeye çalıştığımız gibi sokakta çalışan çocuklar da dezavantajlı bir çocuk grubudur ve tarihin bazı çocuklara yüklediği rolü günümüz küresel dünyasında (özellikle kentlerde) oynamaktadırlar. Geçmişin kömür madeni işçileri bugünün sokak işçilerine dönüşmüştür. Bugünün üretilen çözüm önerileri belki geçmişten çok daha insani ve başarılıdır. Fakat bugünde toplumlar her çocuğa eşit yaşam koşulu üretememektedir.

[393] E. P. Thompson, **The Making of The English Working Class**, New York Vintage Pub., 1966, s. 334.

2.2. Uluslararası Kuruluşlar ve Uygulamalar

Tarihte çocuk-toplum ilişkisi toplumsal koşullara bağlı olarak şekillenmiştir. Bu bağlamda toplumların çocukluk dönemine ve çocuklara yönelik yaklaşımlarında etkili faktörlerden biri de toplumsal kurumlardır. İhtiyaçlara bağlı olarak başta yönetici sınıflar olmak üzere her türlü insan gereksinimini karşılayacak sınıfların yetiştirilmesi kapsamında çocuklar toplumların çözüm önerilerinin, kültürlerinin taşıyıcı ve uygulayıcıları olmuşlardır. Bazen okullar bazen de sözlü aktarım sayesinde çocuklar toplumsal düzene dahil edilmişlerdir. Ancak bu sistemin dışında kalan çocuklarda vardır. Kimsesiz çocuklar, sokak çocukları, suç işleyen çocuklar, sokakta çalışan çocuklar gibi gruplar toplumsal çözümlerin dışında kalan dezavantajlı gruplardır. Dezavantajlı bu çocuklar her toplum içerisinde sorun olarak görüldüğü için çeşitli yollarla ya topluma dahil edilmeye ya da toplumsal düzeni bozmayacak şekilde kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Özellikle 19. yüzyıl bu dezavantajlı çocuklara yönelik ilginin ve kurumsal yapılanmanın şekillendiği yüzyıl olarak dikkat çeker. 19. yüzyıl aynı zamanda bu kurumsal ve hukuksal girişimlerin uluslararası boyuta taşındığı yüzyıldır.

17. yüzyıla kadar küçük yetişkinler olarak görülen çocuklara, 17. yüzyıldan itibaren yetişkinlerin dünyasından ayrı tutulan özel bir kategori olarak bakılmaya başlanmıştır. Çocuklara ait yeni bir dünya yaratılması olarak ortaya çıkan bu süreç aynı zamanda tarımsal ekonomiden kapitalizme doğru bir dönüşüme girilen, orta sınıfın güçlendiği, devletin ve bireyin yeniden tanımlandığı bir süreçtir. Feodalizmden kapitalizme geçişle burjuvazi toplum sahnesine yeni bir sınıf olarak çıkmış, işbölümü, kentleşme ve sanayileşme ile toplumsal roller de yeniden biçimlenmiştir. Bu yeni rol dağıtımında yaşça küçük olanlara düşen çocuk olmak ve sistemin gereksinim duyduğu vasıflara sahip bireyler olarak yetiştirilecekleri süreçten geçirilmeleridir. Yani çocukluk kavramının ve kategorisinin oluşumu aslında yetişkin dünyasının/toplumsal yapının değişiminin sonucudur.[394]

[394] Cüneyt Ozansoy, "Öznesini Arayan Nesneler: Çocuk ve Çocuk Hakları", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Ankara, Sayı:1, 1999, (39–63), ss. 46–47.

Bu değişim ideal çocukluğu tanımlarken dezavantajlı çocuklarıda tanımlayıp sınıflandırdı. Bir anlamda sistem dışında kalan çocuklar aynı zamanda ideal çocukluğun tanımlanmasına da hizmet ediyordu. Örneğin uluslararası çocuk yılının başlatıldığı 1979 senesinde, televizyon ekranları, zengin Batı toplumlarındaki sokak panoları hasta ve aç çocukların tasvirleri ile doluydu. Aynı zamanda 'dünya çocukları' kavramı UNICEF, WHO gibi uluslararası kurumlar aracılığıyla resmi söylemlerde kullanılmaya başlandı. Kıtlık, savaş, yoksulluk yüzünden zor koşullarda yaşayan çocukların durumu yeni çocukluk anlayışı için bir rahatlama sağlıyordu. Çünkü bu çocuklar idealize edilen modern Batı çocukluk konseptinin zıttı durumu ifade ediyordu. [395]

Kapitalizmin yaygınlaşması da söz konusu ideal çocukluk anlayışına büyük bir ivme kazandırdı. Endüstrileşme ve kentleşmenin Avrupa'da yaşayan çocuklar üzerinde dramatik bir etkisi oldu. Sanayileşmenin erken dönemlerinde çocuk işçiliğinde artış oldu ancak sanayileşme aynı zamanda sosyal sorumluluk ve ekonomik açıdan faydalı bireyler yetiştirilmesi söylemini de sık sık vurgulamaya başlamıştı. Sanayileşmenin ilerleyen aşamalarında ekonomik uzmanlaşma ve karmaşık teknolojiler ile çocuk işgücüne eskisi gibi ihtiyaç duyulmuyordu. İşgücü olarak gitgide daha az kullanışlı hale gelen çocuklar eğitim kurumları vasıtası ile şekillendirilmeye yönlendirildi.[396]

Uluslararası organizasyonların çocukluk dönemini yeniden şekillendirme ve çocuklara yardım etme çabaları ise, politik küreselleşmenin bir işareti olarak, I. Dünya Savaşından sonra başladı. Çeşitli gruplar savaş bölgelerindeki çocuklara yardım ve gıda malzemesi dağıttı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise bu tür yardım organizasyonları daha çok yoksul ülkelerdeki mülteci çocukları kapsayacak biçimde yaygınlaştı. Zamanla seçkin organizasyonların (Çocukları Kurtarma Fono/ Save the Children Fund) ve Birleşmiş Milletler gibi politik kuruluşların çocuklara yardımları

[395] Alan Prout, Allison James, "Introductıon" **Constructing and Reconstructing Childhood,** Ed. Alan Prout, Allison James, London, Taylor and Francis Pub., 2005, (1-6), s. 1.

[396] Jo Boyden, "Childhood and the Policy Makers: A Comparative Perspective on the Globalization of Childhood", **Constructing and Reconstructing Childhood**, Ed. Alan Prout, Allison James, London, Taylor and Francis Pub., 2005, (187-225), s. 189.

arttı. Elbette bu yardımların asıl hedefi artık yaygınlaşan endüstri toplumlarının kriterlerinin kapsamını genişletmekti. [397]

Dezavantajlı çocuklara dair yapılan uluslararası çalışmalar günümüzde devam etmektedir. Türkiye gibi pek çok ülkede çocuklara yönelik hizmetler de bu çalışmalar ekseninde sürdürülmektedir. Dezavantajlı çocukların tanımlanması, sınıflandırılması, bu çocuklara yönelik sunulan hizmetler (Türkiye'nin de dahil olduğu) uluslararası çocuk politikaları çerçevesinde şekillendirilmektedir.

Çocuk hakları, çocuk refahı gibi söylemlerin temellendiği dünya çocukları görüşü günümüzde neredeyse tüm toplumlar tarafından kabul görmüş ve dezavantajlı çocuklar artık bölgesel sorun olmaktan çıkarılarak dünyanın ortak meseleleri haline getirilmiştir. Bu konuda yapılan ve uluslararası düzeyde yürütülen çalışmalar dezavantajlı çocuklar adına olumlu gelişmeler olarak görülse de, bu çalışmaların sadece çocuk haklarını gözetmek dışında politik amaçlar taşıdığı da sıklıkla dile getirilen bir gerçektir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde bu eleştirilerin nasıl temellendirildiği üzerinde durulacaktır. Ancak öncelikli olarak daha önce de belirttiğimiz üzere bugün Türkiye'de uygulanan çocuk politikalarının da bir parçası haline geldiği bu uluslararası kuruluşlara ve çalışmalara bakmak gerekir.

2.2.1. Birleşmiş Milletler ve Çocuk Hakları Sözleşmesi

Uluslararası çocuk politikalarının ortaya çıkışının I Dünya Savaşı sonrası hız kazanan yardım faaliyetlerine dayandığını daha önce belirtmiştik. 1919 yılında İngiltere'de ilkokul öğretmeni olarak çalışan Eglantyne Jebb milyonlarca Alman ve Avustralyalı çocuğun müttefiklerin ablukası yüzünden açlık tehtidi ile karşı karşı kaldığını öğrendi. Bunun üzerine Eglantyne ve kız kardeşi Dorothy Buxton 'Kıtlıkla Şavaş (Fight the Famine)' adındaki bir kampanyaya gönüllü olarak katıldılar. Aynı sene Avustralyalı 'düşman' çocukların sefaletini gösteren bir el ilanı dağıttığı için mahkemeye çıkarıldı ve dört gün sonra kızkardeşi ile Albet Hall'da Çocuk Koruma

[397] Stearns, **Childhood in World History**, s. 122.

Vakfını (Save the Children Found) kurdu.[398] 1920 yılında Cenevre'ye geçen Eglantyne Jebb, burada da Uluslararası Çocuk Esirgeme Birliğini kurmuştur. Bu kuruluş daha sonra Uluslararası Çocuk Refahı Birliği (Save the Children International Union) adını alır. [399] Jebb'in 1923 yılında hazırladığı Çocuk Şartnamesi (Children's Charter) de, bugünkü Çocuk Hakları Sözleşmesinin (Convention on the Rights of the Child) temeli kabul edilir.[400]

Yine 1919 yılında Versay Antlaşması ile uluslararası işbirliğini güçlendirmek için Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletlerin öncüsü olan bir yapılanmaydı.[401] Eglantyne Jebb'in kurduğu Uluslararası Çocuk Refahı Birliği tarafından hazırlanan Çocuk Hakları Cenevre Bildirgesi (Geneva Declaration of the Rights of the Child) 1924 yılında Birleşmiş Milletlerin öncü kuruluşu olan Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilmiştir. Bildirgede çocukların maddi, manevi, ahlaki gelişme; açlık, hastalık yetimlik gibi durumlarda özel yardım görme, ekonomik sömürüden korunma ve sosyal sorumluluk duygusu taşıyacak biçimde yetiştirilmelerine dair haklar yer alıyordu.[402] Genel olarak Cenevre Deklarasyonu (Declaration of Geneva) olarak bilinen bildirge beş maddeden oluşuyordu bu maddeler ise şöyleydi;[403]

- Çocukların maddi ve manevi olarak normal gelişimlerini sağlayacak imkanlar sağlanmalıdır.
- Aç olan çocukların beslenmesi, hasta olan çocukların bakılması, geri kalmış çocuklara yardım edilmesi, suçlu çocukların ıslah edilmesi, yetim ve kimsesiz çocukların korunması gereklidir.
- Sıkıntılı zamanlarda yardım önceliği çocuklarda olmalıdır.

---

[398](Çevrimiçi),http://www.savethechildren.org.uk/sites/default/files/docs/History_of_Save_the_Childr en_Talk_Outline.pdf, 18.03.2014.

[399]Carol Bellamy, **Dünya Çocuklarının Durumu 2005 Çocukluk Tehtit Altında**, (Çevrimiçi), http://www.unicef.org/turkey/pdf/_dcd05.pdf, 10.03.2014.

[400] Alfred Glenn Mower, **The Convention on the Rights of the Child : İnternational Law Support for Children**, London, Greenwood Pub., 1997, s.11.

[401] (Çevrimiçi), http://www.unicankara.org.tr/today/1.html, 03.02.2014.

[402] Carol Bellamy, **Dünya Çocuklarının Durumu 2005 Çocukluk Tehtit Altında**, (Çevrimiçi), http://www.unicef.org/turkey/pdf/_dcd05.pdf, 10.03.2014.

[403] (Çevrimiçi), http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm, 03.02.2014.

- Çocuklar için gerekli nafaka sağlanmalı ve çocuklar sömürünün her biçimine karşı korunmalıdır.
- Çocuklar yetenekleri dikkate alınarak bilinçli bir şekilde yetiştirilmelidir.

Çocuk politikalarında önemli aktörlerden biri olan Birleşmiş Milletlerin temeli ise Amerika Birleşik Devletlerinde atıldı. Bugün Birleşmiş Milletler pek çok komisyon, kendisine bağlı çeşitli kuruluşlar, resmi fon ve programlarla uluslararası arenada çocuk politikalarının en başat uygulayıcısı ve yürütücüsüdür. Birleşmiş Milletler ifadesi ilk kez Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Franklin D. Roosevelt tarafından ortaya atılmış ve İkinci Dünya Savaşı sırasında 26 ülkenin, Mihver Güçlerine karşı birlikte mücadeleye devam etmek için taahhütte bulundukları 1 Ocak 1942 tarihli Bildirge'de kullanılmıştır.[404] Türkiye'de Birleşmiş Milletlerin kurucu üyelerindendir. Türkiye 26 Haziran 1945 tarihinde imzalanan Birleşmiş Milletler Antlaşmasını kısa bir süre sonra 15 Ağustos 1945'te kabul edilen bir kanunla onaylamıştır. [405]

1946 yılında Uluslararası Çocuk Refahı Birliği (International Union for Child Welfare/IUCW) ve Brüksel Merkezli Uluslararası Çocuk Refahı Kuruluşu (International Association for Child Welfare) bir araya gelerek Birleşmiş Milletlere Cenevre Deklarasyonunu kabul ettirmek için baskı yapmıştır.[406] Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 10 Aralık 1948 tarihinde 217 A (III) sayılı kararla İnsan Hakları Evrensel Bildirisini (Universal Declaration of Human Rights) kabul etmiştir. Bu bildirinin 25. maddesinde her bireyin kendisi ve ailesi için giyim, yiyecek, tıbbi bakım, mesken ve gerekli sosyal hizmetler dahil olmak üzere sağlığını ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık ve geçim imkanlarından iradesi dışında mahrum bırakılacak diğer hallerde güvenliğe hakkı olduğunu ifade ediyordu. Aynı madde de, çocukların da özel bakıma ihtiyacı olduğu, evlilik içinde veya dışında doğsunlar, tüm çocukların aynı sosyal korumadan

[404] (Çevrimiçi), http://www.unicankara.org.tr/today/1.html,03.02.2014.
[405] (Çevrimiçi),http://www.unicankara.org.tr/today/1.html, 03.02.2014.
[406] "The State of The World's Children Special Edition", (Çevrimiçi), http://www.unicef.org/publications/ files/SOWC_Spec._Ed._CRC_Main_Report_EN_090409.pdf, 04.02.2014.

faydalanmaları gerektiği belirtiliyordu.[407] İnsan Hakları Evrensel Bildirisi evrensel bir nitelik taşımaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ise bölgesel belgelerin bir örneğidir. Sözleşme Avrupa Konseyi'ne üye devletlerce 3 Kasım 1950'de Roma'da onaylanmış ve 1953'te yürürlüğe girmiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun bir tavsiye kararı niteliği taşırken, İnsan Hakları Sözleşmesi, uluslararası antlaşmadır ve onaylayan devletler için bağlayıcı güç taşımaktadır. Yine sözleşmenin en önemli özelliği insan haklarının çiğnenmesi durumunda işleyecek uluslararası bir denetim mekanizmasının kurulmuş olmasıdır.[408]

Türkiye Birleşmiş Milletlerin kurucu üyelerinden birisi olarak İnsan Hakları Evrensel Bildirisine olumlu oy veren 48 devletten biridir. Evrensel Bildiri'nin Türkçeye çevrilmiş hali 27 Mayıs 1949 tarihinde resmi gazetede yayınlanmıştır. İnsan Hakları Sözleşmesi ise imzalanmasından 3,5 yıl, yürürlüğe girmesinden 6 ay kadar sonra onaylamıştır. Sözleşmenin onaylandığına dair kanun ise 19 Mart 1954 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Sözleşmenin onaylanması Türk kamuoyunda gerektiği ölçüde yankı uyandırmamıştır. Buna karşın 1954 yılı başları Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Maden Kanunu, Petrol Kanunu gibi kanunların ve NATO ve ABD ile bağlantılı olan bazı sözleşme ve antlaşmaların onaylandığı tarihtir. [409]

Birleşmiş Milletler 1959 tarihine kadar Cenevre Deklarasyonunu benimsememiştir. Çünkü Birleşmiş Milletler Genel Meclisine göre İnsan Hakları Sözleşmesi ve bu sözleşmenin geniş kitlelerce kabulü çok daha önemliydi. Çocuk hakları ise bu sözleşme içerisinde halledilebilecek bir konuydu.[410] 1959 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu çocukların eğitim sağlık ve çocukların özel

---

[407] Rachel Hodgkin, Peter Newell, **Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama Elkitabı**, Ankara, Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu Yayınları, 1998, ss.619–620.

[408] Rona Aybay, "Anayasa ve İnsan Hakları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt 1, Ed. Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, (55–64), s.59.

[409] A.e., ss. 60–61.

[410] "The State of The World's Children Special Edition", (Çevrimiçi), http://www.unicef.org/publications/files/SOWC_Spec._Ed._CRC_Main_Report_EN_090409.pdf, 04.02.2014.

korunma haklarına yer veren Çocuk Hakları Bildirisini (Cenevre Deklarasyonunu) kabul etti.[411]

1960 ve 1970'li yıllarda çocuk hakları hareketi daha çok sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarında yer alıyordu. 1979 yılı bu kuruluşların teşviki ile Birleşmiş Milletler tarafından 'Uluslararası Çocuk Yılı (International Year of the Child) ilan edildi.[412] Çocuk yılının gözetilmesi kapsamında Uluslararası Demokratik Hukukçular Derneği, Uluslararası Hukukçular Komisyonu ve Polonyalı Hukukçular Derneği'nin sponsorluğunda Varşova'da bir konferans düzenlendi. Bu konferans neticesinde çocukların yasal korunmasına ilişkin 21 ilkeden oluşan bir beyanname oluşturuldu. Polonya Hükümeti tarafından uluslararası çocuk yılına katkı sağlaması adına Birleşmiş Milletlere sunulan bu beyanname ile çocuk hakları konusunda görüşmeler yapılmasının önü açıldı. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonunun 34. oturumunda görüşmeler başladı. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri tarafından yetkili uzman kuruluşların, bölgesel hükümetler arası kuruluşların ve sivil toplum örgütlerinin görüşleri alınarak bir rapor hazırlandı. Uzun süren çalışmalar neticesinde 20 Kasım 1989 tarihinde oybirliği ile çocuk hakları sözleşmesi kabul edildi. Birleşmiş Milletler Kongresi Ocak 1990'da sözleşmeyi imzaya açtı ve sözleşme sekiz ay sonra 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe girdi. Sözleşmenin bu kadar hızlı kabul edilmesinin arka planına bakıldığında ise, sözleşmeyi imzalayan devletlerin tıpkı partiler gibi çocuklar hakkında umursamaz bir görünüm sergilememe kaygısı olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra devletlerin sözleşmenin ekonomik, kültürel ve sosyal haklar konusundaki boşluklarını görmesi, bu boşluklar sayesinde kendilerine dayatılan yükümlülükleri kolayca aşabilecekleri düşüncesi de sözleşmenin hızlı bir biçimde imzalanmasının nedenleri arasındadır. [413]

Çocuk hakları sözleşmesi bu sözleşmeye taraf devletlerin çocukluk dönemini özel ve korunmaya gereksinim duyan bir dönem olarak algılanması gerektiğini kabul

[411] Carol Bellamy, **Dünya Çocuklarının Durumu 2005 Çocukluk Tehtit Altında**, (Çevrimiçi), http://www.unicef.org/turkey/pdf/_dcd05.pdf, 10.03.2014.
[412] "The State of The World's Children Special Edition", (Çevrimiçi), http://www.unicef.org/publications/files/ SOWC_Spec._Ed._CRC_Main_Report_EN_090409.pdf, 04.02.2014.
[413] Mower, **The Convention on the Rights of the Child: İnternational Law Support for Children**, ss. 13–14.

ettiklerinin resmi bir ifadesidir. Üç bölüm ve 54 maddeden oluşan sözleşmede dünyadaki güç koşullar altında yaşayan ve özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki çocukların yaşam koşullarının iyileştirilmesi için uluslararası işbirliğinin önemi vurgulanmaktadır.[414] Sözleşmeyi imzalayan devletlerin aynı zamanda sözleşmenin 44. maddesinin 1. paragrafına göre sözleşmenin onaylanmasını izleyen iki yıl içinde ve daha sonraları her beş yılda bir sözleşmede belirtilen hakların ve alınan önlemlerin uygulanması konusunda rapor vermeleri kabul edilmiştir. [415]

Çocuk hakları sözleşmesine ek olarak Birleşmiş Milletlere bağlı çeşitli komisyonlarda çocuklara dair yapılan çalışmalar hakkında genel kurula bilgi ve öneriler sunmaktadır. Bu komisyonların başlıcaları ise şöyledir; [416]

- Ekonomik ve Sosyal Konsey (Economic and Social Council/ECOSOC[417])
- İnsan Hakları Komisyonu; Bu komisyona bağlı çocuk hakları ile ilgili çalışma grupları vardır bu gruplardan bazıları şunlardır:
    a. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye çocukların silahlı çatışmalarda yer almalarıyla ilgili olarak konulacak isteğe bağlı protokol taslağını hazırlamakla görevli çalışma grubu (1994)
    b. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye çocukların satışı, çocuk fuhuşu ve pornografisi ile ilgili konulacak isteğe bağlı protokol taslağını hazırlamakla görevli çalışma grubu (1994)
    c. Çocuk satışı, çocuk fuhuşu ve pornografisi konularındaki özel raportör (1990)
- Nüfus ve Kalkınma Komisyonu
- Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu
- Nüfus ve Kalkınma Komisyonu
- Kadın Statüsü Komisyonu
- Narkotik Maddeler Komisyonu

[414] Çocuk Hakları Sözleşmesi için Bkz.: Hodgkin, Newell, **Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama Elkitabı**, ss.597-603
[415] Hodgkin, Newell, **Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama Elkitabı,** s. 604.
[416] Hodgkin, Newell, **Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama Elkitabı,** ss. 591–592.
[417] Bkz.: (Çevrimiçi),http://www.un.org/en/ecosoc/about/index.shtml, 20.03.2013.

Günümüzde dezavantajlı çocuklara dair alınması gereken politik ve ekonomik önlemler Birleşmiş Milletler ve Birleşmiş Milletlere bağlı kuruluşlar, Birleşmiş Milletlerin yan kuruluşları, resmi fon ve programları ile uzman kuruluşlar tarafından belirlenmekte ve uygulanmaktadır. Son derece büyük bir uluslararası yapılanma dünyadaki tüm çocuklara ve çocukluk dönemine yön vermektedir. Ekonomik ve politik yaptırımlar dezavantajlı çocuk gruplarına dair çözüm önerilerinin yanında ideal çocukluğun tanımlanmasına da hizmet etmektedir. Genel hatları ile bu kuruluş ve fonlara bakacak olursak karşımıza şöyle bir tablo çıkar; [418]

[418] Kuruluşlar hakkında Bkz.:Hodgkin, Newell, **Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama Elkitabı**, ss. 593–596.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLERİN YAN YA DA BAĞLI KURULUŞU DURUMUNDA OLAN ORGANLAR	- Kadınların Gelişmesi için Uluslar arası Araştırma ve Eğitim Kurumu (INSTRAW) - BM İnsan Hakları Yüksek Komserliği - BM Mülteciler Yüksek Komserliği - BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) - BM Kadın Kalkınma Fonu (UNIFEM) - BM Eğitim ve Araştırma Enstitüsü (UNITAR) - BM Bölgelerarası Suç ve Adalet Araştırmaları Enstitüsü (UNICRI) - BM Sosyal Kalkınma Araştırmaları Enstitüsü (UNRISD)
BİRLEŞMİŞ MİLLETLERİN RESMİ FONLARI VE PROGRAMLARI	- BM Çocuk Fonu (UNICEF) - BM Kalkınma Fonu (UNDP) - BM Çevre Programı (UNEP) - BM Uluslararası Uyuşturucu Kontrol Programı (UNDCP) - BM Nüfus Fonu (UNFPA) - Dünya Gıda Programı (WFP)
UZMAN KURULUŞLAR	- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) - Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) - BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) - Dünya Sağlık Örgütü (WHO) - Dünya Bankası Grubu - Uluslararası Para Fonu (IMF) - Uluslararası Narkotik Kontrol Kurulu (INCB) - Dünya Ticaret Örgütü (WTO) - BM HIV/AIDS Ortak Programı (UNAIDS)
İNSAN HAKLARI ANTLAŞMALARI ORGANLARI	- İşkenceyle Mücadele Komitesi (CAT) - Kadınlara Yönelik Ayrımcılığın Önlenmesi Komisyonu (CEDAW) - Irk Temelli Ayrımcılığı Önlenme Komitesi (CERD) - Çocuk Hakları Komitesi - İnsan Hakları Komitesi - Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi

Yukarıdaki tabloda adı geçen kuruluşlar, konsey ve programlar uluslararası düzeyde çalışmalar yürütmektedir. Birbiri ile bağlantılı olan bu kurumlar dünyadaki dezavantajlı çocuklara yönelik ekonomik, siyasi ve kültürel ölçekte programlar gerçekleştirmektedirler. Türkiye'nin de bir parçası olduğu bu uluslararası organizasyonlar dezavantajlı çocuklara yönelik önemli politik girişimlere öncülük etse de, ciddi tartışmalar ve itirazlarla da karşı karşıyadırlar.

2.2.2. Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF)

II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'daki çocuklar açlık ve hastalık tehtidi ile karşı karşıya kalmışlardır. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler, Uluslararası Çocuk Acil Yardım Fonu (The United Nations International Children's Emergency

Fund/UNICEF) adında geçici bir kuruluş oluşturmuştur. Kıtlıkla mücadele programlarının yanında UNICEF 1950 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kurulan Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ile çalışmıştır. UNICEF ve WHO bebek ölümlerini azaltmak, kitlesel aşılama programları oluşturmak, Latin Amerika, Avrupa ve Afrika'da sıtma kontrol merkezlerini düzenlemek, Hindistan, Avrupa, Kuzey Afrika ve Çin'de tüberküloz test programları yapmak gibi bazı çalışmaları beraber yürütmüştür. UNICEF 1953 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (The United Nations Children's Fund/UNICEF) adını alarak kalıcı bir kuruma dönüştürülmüştür.[419]

UNICEF'in kuruluşu soğuk savaş politikasının bir sonucudur. Amerika Birleşik Devletleri'nin Marshall Planı (sadece müttefik güçler için yeniden yapılandırma yardımı) Birleşmiş Milletlerin Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi'nin (II. Dünya Savaşından zarar gören bütün ülkelere destek sağlamayı amaçlayan) yerine geçince Polonya ve Norveç gibi delegeler çocukların kaderlerinin jeopolitik ayrımlara bağlı olmadığı konusunda itirazlarda bulunmuşlardır. Bunun neticesinde de UNICEF, BM bünyesinde kalıcı bir statü elde etmiştir. [420]

Dünyaki çocuklar için güvenli su kaynaklarının sağlanması, eğitim, sağlık, beslenme gibi konularla ilgilenen UNICEF'in asıl görevi ise savaşlardan, afetlerden etkilenen çocuklara acil yardım sağlamak ve bu konularda BM ve insani yardım kuruluşları ile koordinasyonu sağlamaktır. UNICEF, BM Genel Kurulu ve BM Ekonomik ve Sosyal Konseyinin denetiminde New York merkezli bir yürütme kurulu tarafından idare edilmektedir. Yine 1988 yılında kurulan Innocenti Araştırma Merkezi (Floransa/İtalya) topladığı veriler ve yaptığı analizlerle çocuk refahı konusunda bu yürütme kurulu ile ortak çalışmaktadır. UNICEF, tamamen gönüllü kaynaklardan finanse edilen bir kuruluştur. Özel sektör grupları ve bireyler tarafından finanse edilen UNICEF, kendine ait ürünlerin satışından da gelir elde

[419] Diane E. Hill, "UNICEF", **Encyclopedia Of Children and Childhood: In History And Society**, Edited by Paula S. Fass, Vol. 3, USA, The Gale Group Pub. 2004, (848–849), s.848.
[420] Alan Pence, "UNICEF", **Early Childhood Education: An International Encyclopedia**, Vol. 1–4, Edt. Rebecca S. New, Moncrieff Cochran, London, Praeger Publishers, 2007, (818–819), s.818

etmektedir. [421] Dezavantajlı çocuklara yönelik yaptığı çalışmalarla bebek ölümleri, acil yardım gibi konularda programlar yürüten UNICEF, 1961 yılında 'Bütün Çocuklar (whole children)' söylemi üzerinden çocuk eğitimi ve sağlığı konusunda daha belirgin rol oynamaya başlamıştır. Eğitim ve çocuk gelişimi perspektifinden bakıldığında UNICEF'in tarihinde erken çocukluk dönemine odaklanmadığı görülmektedir. Ancak 1990'ların sonu ve 2000'lerin başında UNICEF diğer uluslararası oyuncularla birlikte (Dünya Bankası vd.) küçük çocuklara odaklanmıştır. Böylece programların çeşitliliği ve işbirliği artmıştır. [422]

Örneğin bu konuda UNICEF'in 2006–2015 eğitim stratejisine bakıldığında bazı noktalar dikkat çeker. UNICEF'in eğitim stratejisinde acil olarak yeniden yapılanan, gelişen ülkelerdeki çalışma kapasitesinin arttıracağından bahsedilmektedir. Bu konuda UNICEF'in Dünya Bankası, UNESCO ve uluslararası sivil toplum kuruluşları gibi yakın ortakları ile beraber çalışacağı de belirtilmektedir. Yine aynı raporda UNICEF'in artık çatışmaların olduğu ülkelerdeki eğitimin kalitesi konusunda yeni çalışmalar yapacağı ve bu çalışmalara ek olarak sivil çatışma, toplumsal şiddet, salgın hastalıklar, doğal afetler konularına da odaklanılacağı söylenmektedir. Ancak asıl önemli olan UNICEF'in tüm bunların yanında ülkelerin (çatışmaların olduğu) yönetim sistemlerindeki arızalar!, ideolojik köktencilik ve ekonomik büyüme konularıyla da ilgili çalışacağı ifade edilmektedir. UNICEF aynı raporda bu ülkelerin kalkınıp gelişebilmeleri için program ortaklarının (Dünya Bankası gibi) yardım edeceğini de duyurmaktadır. Aynı raporda UNICEF'in bir diğer çalışma alnının erken çocukluk dönemi gelişim programları olduğu da belirtilmektedir. [423]

Özünde UNICEF'in ilk işi en acil olarak kabul edilen, beş yaşın altındaki çocukların sağlık sorunlarıdır. Kuruluşun Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi kapsamında çocukların haklarını takip etmek gibi bir görevi de vardır

[421] Diane E. Hill, "UNICEF", **Encyclopedia Of Children and Childhood: In History And Society**, Edited by Paula S. Fass, Vol. 3, USA, The Gale Group Pub. 2004, (848–849), s.848.
[422] Alan PENCE, "UNICEF", Early Childhood Education: An International Encyclopedia, Vol. 1–4, Edt. Rebecca S. New, Moncrieff Cochran, Praeger Publishers, 2007, London, (818–819), p.819.
[423] Söz konusu rapor için Bkz.: Cream Wright, "UNICEF Education Strategy 2006–2015", (Çevrimiçi), http://www.fmreview.org/FMRpdfs/EducationSupplement/02.pdf, 29.03.2014.

ancak, çocukların ekonomik durumları ile ilgili yasal standartlar koyma ve yasama gibi bir sorumluluğu yoktur. UNICEF sokak çocukları ve sokaklarda çalışan çocuklarla ilgilenmeye ise 1985 yılında başlamıştır. [424] Çalışmamızda daha öncede belirttiğimiz gibi UNICEF 1980'li yılların sonlarında Güney Amerika deneyiminden elde ettiği fikirlerle sokak çocukları ve sokağın çocukları gibi bir ayrım yapmıştır. Daha sonraları bu ayrıma ek olarak 'terk edilmiş' çocuklarla, 'sokakta yaşamayı seçen' çocuklar arasında da bir sınıflamaya gidilmiştir. [425] Ancak UNICEF dünya çapında çalışan çocuklar ve sokak çocukları ile ilgili güvenilir veya doğrulanabilir bir sayı verememektedir. Örneğin 1980'lerin başında tüm dünyada 100 milyon sokak çocuğu olduğu söylenmiş ve UNICEF bu rakamı değişik zamanlarda ve bağlamlarda kullanmıştır. Sokak çocukları sayısının karşı konulmaz bir şekilde arttığının ifade edilmesine karşın, bu rakam o tarihten bu yana değişmemiştir. [426]

Küresel düzeyde dünyanın öncü çocuk savunucusu olarak lanse edilen UNICEF 190 ülkede güçlü bir varlığa sahiptir. Özellikle dünyanın yoksul bölgelerinde çalışmalarını sürdüren kurumun gelişmiş ülkelerde 36 Milli Komitesi bulunmaktadır. UNICEF hükümet temsilcilerinden oluşan 36 üyelik bir icra kurulu tarafından denetlenmektedir. Üyeleri Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi tarafından seçilen kurul politikalar geliştirip, programları onaylamakta, idari ve mali plan ve bütçelere karar vermektedir. Türkiye'de de çok sayıda bakanlık ve devlet kurumu (Sağlık Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Adalet Bakanlığı Devlet Planlama Teşkilatı ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü/SHÇEK) ile birlikte çalışan UNICEF aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ve yerel yönetimlerle de ortak çalışmalar yürütmektedir.[427]

UNICEF dünya çapında çocuk sağlığı ve refahı gibi konularda en çok bilinen kurumların başında gelmektedir. Yakın dönemde çocuk eğitimi konusundaki çalışmalarıyla da dikkat çeken kuruluşun internet sitesinde de belirtildiği gibi, UNICEF çocuk ve ergenlere doğrudan hizmet vermemekte ancak çocuklarla ilgili politikaların oluşturulmasına ve bu politikaların uygulanmaya konmasına yönelik

[424] Ennew, **Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar, Planlama İçin Bir Rehber**, s. 30.
[425] Ennew, **Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar, Planlama İçin Bir Rehber**, s. 15.
[426] Ennew, **Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar, Planlama İçin Bir Rehber**, ss. 32–33.
[427] (Çevrimiçi), http://www.unicef.org.tr/sayfa.aspx?id=3&mnid=3, 29.03.2014.

mekanizmaların tasarlanması ve hayata geçirilmesine çalışmaktadır. Bunu yaparken de diğer uluslararası aktörlerle (Avrupa Birliği, Dünya Bankası vd.) işbirliği yapmaktadır. [428]

UNICEF'de dezavantajlı çocuklar konusunda diğer uluslararası aktörler gibi dünya çapında önemli bir rol üstlenmiştir. Ancak bu kuruluşun dezavantajlı çocuklara yönelik çalışmalarının büyük bir bölümünü geri kalmış/üçüncü dünya ülkeleri olarak kavramsallaştırılan ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler eksenli yapması dikkat çekicidir. Bu ülkelerde yaşayan çocuklara yönelik üretilen programlar aynı zamanda beraberinde birtakım politik yaptırımları da getirmektedir. UNICEF gibi kuruluşlarca üretilen programlar bu tip kurumların oluşturulduğu ülkelerde dezavantajlı çocuklar sorununun aşıldığı ve bu ülkelerin politikalarını ve yaptırımlarını uygulayan ülkelerde de bu sorunların aşılacağı intibahı uyandırmaktadır. Oysaki dezavantajlı çocuklar sadece 'üçüncü dünya ülkeleri' ve 'gelişmekte' olan ülkelere ait bir sorun değildir. Yine bu tip kuruluşlar dezavantajlı çocuklar söylemi üzerinden küresel bir çocukluk standardının[429] üretilmesine de hizmet etmektedir.

2.2.3. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)

Dezavantajlı çocuklarla ilgili uluslararası düzeyde çalışmalar yürüten kuruluşlardan biri de Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization/ILO) dür. ILO, 1919 Versay Antlaşması ile öngörülen Milletler Cemiyeti ile ortaya çıkmıştır. Kuruluşun ortaya çıkma amacı I. Dünya Savaşı sonrasında giderek büyüyen sorunlara yönelik sosyal reform niteliğinde çözümler bulmak ve reformların uluslararası düzeyde uygulanmasını sağlamaktır. [430] ILO'nun ortaya çıkışında iki önemli faktör vardır. İlk olarak Rusya'daki Sovyet Devrimi(1917) ve sosyal çatışmalar uluslararası toplulukları etkin bir tepkiye çağırıyordu. Diğer taraftan 19. yüzyılın sonunda işçi ve bir kısım işveren örgütleri

[428] (Çevrimiçi), http://www.unicef.org.tr/sayfa.aspx?id=3&mnid=3, 29.03.2014.
[429] Bu konudaki bir çalışma için Bkz; Jo Boyden, "Childhood and the Policy Makers: A Comparative Perspective on the Globalization of Childhood", **Constructing and Reconstructing Childhood**, Ed. Alan Prout, Allison James, London, Taylor and Francis Pub., 2005, (187-225), ss. 195–195.
[430] (Çevrimiçi), http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/ilo_tarih.htm, 29.03.2014.

çok sayıda üyeye ulaştı ve daha aktif hale geldi. Ayrıca bu örgütler I. Dünya Savaşı'nı kazanan ülkelerin endüstriyel çabalarında önemli roller üstleniyordu ve bu durum basında yeralmaya başladı. Bu tarihsel atmosferde ILO üç temel kaynak üzerinden şekilleniyordu. Bu kaynaklar organizasyonun anayasasının başlangıç bölümünde ifade edilmektedir; Barışı savunmak ve bunu sosyal adaletin teşviki ile gerçekleştirmek, uluslararası rekabete karşılık vermek. ILO'nun barışı savunma hedefi 1969 yılında Nobel Barış Ödülü almıştır. Sosyal adalet söylemi ise işçi haklarını savunmayı ifade eder. Uluslararası rekabete karşılık vermek ifadesi ise insani çalışma koşullarının sağlanması konusunda bazı milletlerin başarısızlığı, diğer ulusların kendi ülkelerindeki koşulları iyileştirmeleri yolunda bir engel olarak görülür fikrini temel almaktadır.[431]

Günümüzde çocuk işçiliği, çocuk emeğinin kullanımı denildiği zaman ilk akla gelen kuruluşlardan birisi ILO'dur. Çocuk emeği kullanımına karşı ilk hareketler 19 yüzyılda sanayi ülkelerinde ortaya çıkmıştır. 1960'larda emek hareketi uluslararası düzeyde çocuk emeği ile ilgilenmeye başlamıştır. ILO'nun çalışmalarının ilk altmış yılı uluslararası düzeyde değildir. Bu bağlamda ILO için o dönemlerde çocuk işçiliği bilinçli bir hedefi temsil etmemektedir ve bu konuda belirlenen standartlar yoktur. Gerçek çocuk işçiliği hareketi ise, çocuk emeği kullanımının geniş kesimlerde yankı bulduğu 1980'ler de gelişmeye başlamıştır. Yeni aktörler, özellikle sivil toplum kuruluşları çocuk işçiliği konusunda ILO ile çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Çocuk işçiliği konusunda artan hareket 1990'ların ortalarında daha da ivme kazanmış, insan hakları ve bunun bir parçası olarak çocuk hakları ekseninde çocuk işçiliği uluslararası düzeyde gündeme gelerek büyük ilgi toplamıştır. [432]

ILO'nun çocuk işçiliği konusunda yaş ile ilgili sözleşmesi 1973 yılında kabul edilmiştir. 138 sayılı bu sözleşme uyarınca "istihdamda asgari yaşın, zorunlu okul eğitiminin tamamlandığı yaştan aşağı ve herhalükarda 15 yaşından aşağı

---

[431] Anne Trebilcock, Guido Raimondi, "The ILO's Legal Activities Towards the Eradication of Child Labour: An Overview", **Child Labour in a Globalized World: A Legal Analysis of ILO Action**, Edt. Giuseppe Nesi, Luca Nogler, Marco Pertile, England, Ashgate Pub., 2008, (17-37), ss. 19–20.

[432] Alec Fyfe, **The Worldwide Movement Against Child Labour – Progress and Future Directions**, International Labour Office, Geneva, 2007, ss.2–3.

olmayacağı" hükme bağlanmıştır. Yine 1996 yılında kabul edilen 182 sayılı ILO sözleşmesi gereğince de, 18 yaşından küçük herkes çocuk kabul edilmektedir.[433] 1995 yılında Sosyal Gelişme ve Kopenhag Dünya Zirvesi toplanmış ve bu zirvede ILO'nun temel sözleşmelerine dayanan temel işçi haklarının bütünü tanımlanmıştır. 1998 konferansında ise ILO, İstihdamda Temel İlkeler ve Haklar Hakkında Deklarasyonu kabul etmiş, bu deklarasyon ile bütün üye ülkelerin temel ILO sözleşmelerine saygı göstermesi istenmiştir. [434]

ILO'nun 138 sayılı sözleşmesi çocukların çalıştırılmasının sınırlandırılması konusunda ki başlıca uluslararası araçtır. Ancak çok az sayıdaki ülke bu sözleşmeyi desteklemiş ve yine elliden az ülke ulusal kanunlarına dahil etmek için uğraşmıştır.[435] ILO'nun138 sayılı sözleşmesi çocukların çalışma yaşını 15 olarak belirlerken gelişmekte olan ülkeler için bu yaş sınırının 14 olabilileceğide ifade edilmektedir. Sözleşmenin diğer hükümlerinde ise çocukların sağlıklarına, gelişimlerine ve okula devam etmelerine zarar vermeyecek hafif işlere çalışmasına de izin verilmektedir.[436]

Aynı zamanda ILO yine 1980'ler de 'çocuk emeği (child labour)' ve 'çocuk çalışması (child work)' arasında bir ayrım yapmıştır. Yaygın bir şekilde kullanılan bu ayrımda çocuk emeği, çocuklar için zararlı kabul edilen ve çocukları sömüren iş formları olarak tanımlanmış ve kaldırılması gerektiği vurgulanmılştır. Buna bağlı olarak çocukların çalışmasının zararlı olmadığı vurgulanmış ve bazı işlerde çocukların çalışmasının tolere edilebileceği ifade edilmiştir.[437] ILO tarafından yapılan emek ve iş arasındaki bu ayrım çocuk realitesine kör bir sosyal mantıkla

[433] Aziz Çelik, "Çocuk İşçiliğinin Bitmeyen Öyküsü", **Birikim**, Sayı 192, İstanbul, Nisan 2005, (29–39), s. 32.
[434] A.e., s. 34.
[435] Ennew, **Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar, Planlama İçin Bir Rehber**, s. 30.
[436] Bkz.: **By the Sweat and Toil of Children Volume II: The Use of Child Labor in U.S. Agricultural Imports & Forced and Bonded Child Labor**, U.S. Department of Labor, Washington, DC, 1995, s.9.
[437] Manfred Liebel, **A Will Of Their Own Cross-Cultural Perspectives on Working Children**, New York, Published By Zed Books, 2004, ss. 194–195.

düzenlenmiştir. Bu mantığa göre çocuklar yaptıkları iş karşılığında ücret almıyorlarsa bu tip çalışmalara izin verilebilir. Özetle;[438]

Üretken iş	Kazançlı iş
Evde (aile için)	Dışarıda (başkaları için)
Ücretsiz	Ücretli
Küçük ölçekli	Geniş ölçekli
Okul ile beraber yürütülen	Okul yerine

Çocuklar için yukarıdaki tablonun sağındaki özellikleri taşıyan işlerin ILO'ya (ve diğer organizasyonlara) göre dünya çapında ortadan kaldırılması gerekir ancak sol taraftaki özellikleri taşıyan işler bazı koşullarda tercih edilebilir. Hatta bu tür işler çocuklar için gurur kaynağı ve çocuktan memnuniyet duyulma sebebi olarak algılanır.[439] Ancak çocuklar için ILO'nun bu kriterleri dışında kalan pek çok çalışma alanı mevcuttur ve bu kriterler uyarınca bu alanlarda çalışan çocuklar dezavantajlı çocuklar olarak görülmezler. Çocuk için bu işler de gereklidir, gurur kaynağıdır ve aileye katkı sağladığı düşünülür. Ayrıca çocuğun okula devamına da olanak sağlar.

Yine 1999 yılında ILO 190 sayılı tavsiye kararı ile çocuklar için tehlikeli işleri ve çalışma koşullarını da belirlenmiştir. Bu karar uyarınca; [440]

- Fiziksel, psikoloji ve cinsel tacize maruz kalınabilecek işler
- Yeraltında, yüksek yerlerde, tehlikeli koşullarda yapılan işler,
- Makine kullanımı ve ağır-tehlikeli ekipman içeren işler,
- Tehlikeli madde kullanılan, gürültü, sıcaklık ve titreşim gibi çalışma koşullarının olduğu işler,
- Gece çalışmaları ve uzun saatler gerektiren işler çocuklar için tehlikelidir.

[438] Liebel, **A Will Of Their Own Cross-Cultural Perspectives on Working Children**, s. 196.
[439] Ben Whiıe, 'Children, Work and "Child Labour": Changing Responses to the Employment of Children', **Development and Change**, Vol. 25(4), 1994,(849–878), s. 873.
[440] Cathryne L. Schmitz, Elizabeth KimJin Traver, Desi Larson, Pamela Pieris, "Introduction", **Child Labor: A Global View**, Ed. Cathryne L. Schmitz, Elizabeth KimJin Traver and Desi Larson, London, Greenwood, 2004, (1–12), s. 4.

Özellikle çocuk işçiliği ve çalışma koşulları konusunda çalışmalar yapan ILO, 1992 yılından bu yana IPEC (International Programme on the Elimination of Child Labour) adlı bir program yürütmektedir. Bu programın amacı çocuk işçiliğine karşı dünya çapında bir hareket başlatmaktır.[441] Aralarında Türkiye'nin de olduğu altı ülkede 1992 yılı itibari ile başlatılan IPEC'in uzun vadeli hedefi çocuk işçiliğini ortadan kaldırmak, kısa ve orta vadeli hedefi ise çocukların korunması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi olarak ifade edilmektedir. Türkiye'de çocuk işgücü sorunu çerçevesinde ILO-IPEC projesi başlatılmış, bu proje ekseninde ILO ve DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) arasında yapılan anlaşmayla 1994–1999 yıllarında çocuk işçiliğinin boyutlarını ortaya çıkarmayı hedefleyen iki araştırma yapılmıştır.[442] Yine Türkiye 138 sayılı ILO sözleşmesini 1998'de, 182 sayılı ILO sözleşmesini ise 2001 yılında onaylamıştır. Ayrıca 4857 sayılı iş yasası ile çalışma yaşı 15 olarak saptanmıştır. [443]

ILO çocuk işçiliği, çocukları eğitimi, çocuk hakları gibi konularda diğer uluslararası aktörlerle ortak çalışmalar ve programlar yürütmektedir ve bu programlar yoğunluklu olarak üçüncü dünya ülkeleri ile gelişmekte olan ülkeler kategorisinde değerlendirilen ülkeler eksenli yürütülmektedir. Örneğin ILO 1986 yılında Asya'dan başlayarak, 1989 yılında Afrika'da ve yine 1991'de Asya'da bir dizi bölgesel atölye çalışması yapmıştır. [444]

Genel itibari ile bakıldığında 1980'lere kadar sosyal bilimcilerin çocuk konusuna çok fazla ilgi göstermediğini söyleyebiliriz. 1980'lerden sonra ise çocuk çalışmaları hız kazanmış ve yaygınlaşmıştır. Çalışmaların büyük çoğunluğu güney ülkelerinde çalışan çocuklara karşı duyulan endişelere odaklansa da, 1990'larda sosyal bilimciler kuzey ülkelerinde çalışan çocuklara dair de çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu konuda yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu ise ILO çatısı

---

441 Hodgkin, Newell, **Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama Elkitabı**, ,s. 595.
442 Aziz Çelik, "Çocuk İşçiliğinin Bitmeyen Öyküsü", **Birikim**, Sayı 192, İstanbul, Nisan 2005, (29–39), s. 35.
443 A.e., s. 38.
444 Alec Fyfe, **The Worldwide Movement Against Child Labour – Progress and Future Directions**, s.13.

altında veya ILO adına yapılmıştır. Bu çalışmalar çoğunlukla formel sektörlerde çalışan çocuklar üzerine yoğunlaşmıştır.[445]

Günümüzde ILO başta çocuk işçiliği olmak üzere dezavantajlı çocuklar konusunda uluslararası çalışmalar yürüten kuruluşların başında gelmektedir. Bu kuruluşun çalışmalarını yürüttüğü ülkeler genellikle gelişmekte olan ve geri kalmış ülkeler statüsünde tanımlanan ülkelerdir. Türkiye'de de dezavantajlı çocuklar konusunda ILO ile ortak proje ve çalışmalar yürütülmektedir.

2.2.4. Dünya Bankası ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO)

Dezavantajlı çocuklar konusunda çalışan kuruluşlardan biri de Dünya Bankası'dır. Dünya Bankası (World Bank) aynı zamanda küresel ekonominin de önemli aktörlerindendir. Dünya Bankası bir taraftan küresel ekonomiye yön veren karar ve uygulamalar üretirken, diğer taraftan da özellikle çocuk yoksulluğu ve çocuk eğitim programları ile ilgili çalışmalar yapmaktadır.

Dünya Bankası, görüş ve ilgileri Washington temelli bir yönetim kurulu tarafından temsil edilen ve 181 üye ülkenin sahiplendiği bir kuruluşdur. Dünya Bankası aslında bazı uluslararası finans kuruluşları için (örneğin Uluslararası Araştırme ve Kalkınma Bankası/IBRD, Uluslararası Finans Kurumu/IFC ve Uluslararası Kalkınma Birliği/ IDA gibi) genel bir başlıktır. Uluslararası Araştırma ve Kalkınma Bankası'na katılmak için bir ülkenin önce Uluslararası Para Fonu'na (İnternational Monetary Found/IMF) katılması gerekmektedir. Dünya Bankası'nın yüzde 16.49 oy hissesi ile en büyük hissedarı ABD'dir. ABD dışında dört büyük hissedar daha vardır. Bu hissedarlar; Fransa, Almanya, Japonya ve İngiltere'dir. Bu beş ülkenin her biri yetkili birer yönetici ile temsil edilir. Diğer on dokuz yönetici ise, Rusya Federasyonu, Suudi Arabistan gibi ülkelerin oluşturduğu destek gruplarınca seçilir. Dünya Bankası kendisini bağımsız ve yardımsever bir kuruluş olarak yansıtmaktadır. Zengin ve yoksul milletler arasındaki uçuruma, yoksul devletlerin artan borçlarına karşın Dünya Bankası'nın son misyonu idealizmin zafer

[445] Manfred Liebel, **A Will Of Their Own Cross-Cultural Perspectives on Working Children**, s. 38.

şarkısı gibidir; " Hayalimiz yoksulluktan arınmış bir dünya. Misyonumuz yoksulluğa karşı tutku ile mücadele etmek ve kalıcı sonuçlar için profesyonellik."[446]

II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1944 yılında kurulan Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (International Bank for Reconstruction and Development) Dünya Bankası'nın orijinal kurumudur. Ancak pek çok kişi kredi ile ilişkilendirilen Dünya Bankası'na aşinadır.[447] Kuruluş yıllarında bankanın öncelikli hedefi imar olmuştur. 1949'lardan itibaren ise Dünya Bankası artan bir ilgi ile pek çoğu sömürgeden kurtulmuş yoksul ülkelere ekonomik yardım konusuna odaklanmıştır. [448] Dünya Bankası küreselleşme sürecinin merkezinde yer alan ve ulus devletin sınırlarını parçalayan bir kuruluştur. Dünya Bankası'nı faaliyetlerinin doğasında ideal bir dünya düzeni görüntüsü ve okul sistemi yer alır. Bu vizyon hepsine olmasa da küresel ülkelere uygulanır.[449]

II. Dünya Savaşı'ndan sonra küresel eğitim örgütleri, Soğuk Savaş ve sömürge imparatorlukların dağılması ile savaş sonrası yapılanmanın bir parçası haline gelmişlerdir. Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler gibi kuruluşlar savaş sonrası yapılanma, yoksullukla mücadele, kalkınma gibi faaliyetlerinin içerisinde küresel eğitim politikaları oluşturmuşlardır. Yine soğuk savaş süresince ABD ve Sovyetler Birliği eğitim yoluyla dünya halklarının 'kalplerini ve zihinlerini' kazanmak için öğrenci değişim programları başlatmışlardır. Aynı zamanda iki ülke bu şekilde politikalarına destek arıyor ve küresel ölçekte bir bilim topluluğu üretmeyi hedefliyorlardı. [450] Diğer taraftan Dünya Bankasının da öngördüğü gibi iyi bir toplum küresel ekonominin tüketim mallarını üreten kitle üretiminin olduğu ülkeydi. Her bölge veya ulus, fabrika ve tarım ürünleri ile seri üretime katkıda bulunmalıdır. Bu ürünler ise büyük şirket çiftlikleri veya tarlalarında yapılır. Küçük ailelerin

---

[446] Helen Penn, "The World Bank's View Of Early Childhood", **Childhood**, London, Sage Publications, Vol. 9 (1), 2002, (118–132), ss. 119–120.

[447] Bkz.: **A Guide to the World Bank Second Edition**, The World Bank, 2007, Washington DC, s.12.

[448] Akira Iriye, **Global Community: The Role of İnternational Organizations In The Making of The Contemporary World**, London, University of California Press, 2002, s. 58.

[449] Joel Spring, **How Educational Ideologies are Shaping Global Society: Intergovernmental Organizations, NGOs and the Decline of The Nation-State**, London,Lawrence Erlbaum Pub., 2004, s.27.

[450] Spring, **How Educational Ideologies are Shaping Global Society: Intergovernmental Organizations, NGOs and the Decline of The Nation-State, s**.36.

tarımsal faaliyetleri fabrikalardaki üretimle yer değiştirir. Büyük birimlerde çalışan işçiler ise eğitimli, uzmanlaşmış ve aynı zamanda kurumsal ekip içinde çalışabilecek özellikte olmalıdır. Bu bakış açısıyla şekillenen Batı toplumunda 19. ve 20. yüzyıllarda aile çiftliklerinde çalışan nüfus iş için sanayi kentlerine göç etmiştir. 20. ve 21. yüzyılın sonlarında küçük tarım birimleri kentsel sanayi merkezleri ile yer değiştirmiş ve küresel hale gelmiştir. Toprağından olan işçiler için artık sürekli yeni bir şeyler öğrenmek kendini geliştirmek zorunlu hale gelmiştir. Bu çerçevede Dünya Bankası'na göre asıl problem (yoksulluk, eşitsizlik hakkında) pek çok ülkenin kitle tüketim toplumundan pay almak için yeterli ekonomik gelişim seviyesine ulaşamamasıdır ve eğitimin rolü onlara sıçrama yapabilmeleri için yardımcı olmaktır.[451]

Eğitimsel gelişim bağlamında Dünya Bankası Batı formlu eğitim ve endüstri modellerini dünyaya yaymıştır. Dünya Bankası'na göre geleneksel Batı-dışı eğitim formları sanayileşmenin engellenmesinden çok daha fazlasını ifade eder. Dünya Bankası'nın varsayımına göre iyi bir yaşam, Batı formlu kitle tüketim toplumuyla dolayısıyla da Batı formlu okullaşma/eğitimle mümkündür. Dünya Bankası strateji belgesi dünyayı eğitim sistemlerine göre " olgun", "reform", "acil" ve "azgelişmiş" gibi kategorilere ayırmıştır. Elbette bu kategoriler endüstriyel gelişme sınıflandırmasıyla da paralel kategorilerdir.[452] Özetle Dünya Bankası bağımlı kalkınma modellerinin empoze edildiği yıllarda ve bu modellerin yol açtığı borçluluk sorununun ortaya çıktığı yıllarda kapitalist sistemin işleyişi doğrultusunda hareket etmiştir.[453] Bu harekete ivme kazandıran önemli faktörlerden biri de zor koşullarda yaşayan çocuklara yönelik eğitim temelli politikalardır. Mayıs 1998'de Dünya Bankası tarafından başlatılan Dünya Bankası Küresel Çocuk İşçiliği Programı (World Bank Global Child Labor Program / GCLP) ile çocuk işçiliği konusuna odaklanılmış ve kredilerle çocuk yoksulluğunu önlemeye çalışmıştır. Dünya Bankası'na göre çocuk işçiliği meselesinde eğitim reformları en önemli politik

[451] Spring, **How Educational Ideologies are Shaping Global Society: Intergovernmental Organizations, NGOs and the Decline of The Nation-State**, s.39.
[452] Spring, **How Educational Ideologies are Shaping Global Society: Intergovernmental Organizations, NGOs and the Decline of The Nation-State**, s.47.
[453] Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994, s.88.

araçtır. Bu reformların hedefleri eğitim masraflarını azaltmaya yönelik olmalı ve ideal olarak eğitimin kalitesini arttırmalıdır. [454]

Dünya Bankası ve diğer tüm ortak kuruluşlar sürdürülebilir bir kalkınma için anahtar kelimenin eğitim olduğu konusunda hemfikirlerdir. Dünya Bankası'na göre özellikle kız çocuklarının ve dezavantajlı çocukların eğitimlerini tamamlamamaları büyük risktir. Bunun içinde öncelikli olarak bilgi ekonomisine uygun bir eğitim anlayışı gelişmekte olan ülkelerde uygulanmalı ve buna bağlı olarak eğitim ve öğretim sistemlerinde gerekli değişiklikler yapılmalıdır.[455] Bu bakış açısı son derece iyi niyetli ve yardımsever görünse de dünya geneline yaygınlaştırılmaya çalışılan ortak eğitim ideolojisi tartışmaya ve eleştireye açıktır. Ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan zor koşullarda yaşayan bir toplum için eğitim tek başına kurtarıcı rol üstlenemez.

Dünya Bankası'nın yürüttüğü önemli programlardan biri de Erken Çocukluk Gelişimi (Early Child Development) Programı'dır. Dünya Bankası 1 milyar Amerikan Dolarının üzerinde bir parayı Bolivya, Kolombiya, El Salvador, Hindistan, Endonezya, Nijerya, Kazakistan, Brezilya gibi ülkelere "Erken Çocukluk Gelişim ve Koruma Programları'nın (ECD)" uygulanabilmesi ve desteklenmesi için borç vermiştir. Dünya çapında bu programlarla ilgili uluslararası konferanslar düzenlenmiş, internet siteleri hazırlanmış, afişler, broşürler basılmıştır.[456]

Türkiye'de bu programların uygulandığı ülkelerden birisidir. Dünya üzerinde çocukların maruz kaldığı kötü muamelenin, yaşadıkları açlığın, yoksulluğun, yakalandıkları hastalıkların ve buna bağlı ölümlerin erken eğitimle çözülebileceği fikrini destekleyen Dünya Bankası, UNICEF ile birlikte 12–13 Ekim 2011 tarihleri arasında ülkemizde Erken Çocukluk Gelişimi (EÇG)[457] adlı bir konferans

---

[454] Fyfe, **The Worldwide Movement Against Child Labour – Progress and Future Directions**, s.37.

[455] **A Guide to the World Bank Second Edition**, The World Bank, 2007, Washington DC, ss.149–150.

[456] Helen Penn, "The World Bank's View Of Early Childhood", **Childhood,** London, Sage Publications, Vol. 9 (1), 2002, (118–132), s. 122.

[457] Konferansta Erken Çocukluk Gelişimi politikalarını uygulayan ülkelerin deneyimlerinden bahsedilmiş ve Türkiye'de yapılan çalışmaların kapsamının nasıl genişletilebileceğinin yolları

düzenlemiştir. Bu konferansın sloganı ise son derece dikkat çekicidir: "(Erken) eğitim yoksulluğa karşı en iyi sigortadır. "

Dezavantajlı çocuklar konusunda çalışan uluslararası aktörlerden biri de Dünya Sağlık Örgütü'dür. Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization /WHO) 1946 yılında Birleşmiş Milletlerin dünya halk sağlığı uzmanlarını New York'ta düzenlenen bir konferansa davet etmesi ve delegelerin bu konferansın sonunda küresel bir sağlık örgütü kurma çabalarının neticesidir.[458] Dünya Sağlık Örgütü'ne göre yoksul ailelerin çocukları yetersiz beslenmekte ve bu durum çocukların fiziksel gelişimini durdurmakta, öğrenme yeteneklerini bozmakta ve bağışıklık sistemlerini zayıflatmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde her yıl yaklaşık 10 milyon çocuk ölmektedir. Teknoloji ve ulaşımdaki modern gelişmeler ülkeler arasındaki bilgi ve insan akışını arttırmıştır. Küreselleşme olarak adlandırılan bu süreçte ülkeler arasındaki bağlantılar sürecektir. Artan bağlanabilirlik de hastalıkların dünyaya yayılmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla sağlık konusu yoksul ve zengin tüm toplumların ortak sorumluluğu haline gelmiştir. Zira bulaşıcı hastalıklar tüm toplumları tehdit etmektedir.[459]

Görüldüğü gibi Dünya Sağlık Örgütü'nün endişeleri dezavantajlı çocukların karşılaştıkları olumsuz hayat koşullarının, sağlık sorunlarının, fiziksel gelişimlerindeki aksaklıkların çok ötesine geçmiş durumdadır. Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların dezavantajlı çocuklara yönelik çabaları olumlu neticeler verse de bu kuruluşlara yönelik ciddi eleştirilerde mevcuttur.

2.3. Küresel Aktörler ve İdeal Çocukluk Kurgusu

Dezavantajlı çocuklar günümüzde küresel bir sorun olarak görülmektedir. Bu çalışmaya konu olan sokaklarda çalışan çocuklar gibi grupların varlığı ülkelerin

aranmıştır. Konferans Sağlık Bakanı, Milli Eğitim Bakanı'nın da katılımı ile DPT ve diğer kuruluşların işbirliğinde gerçekleşmiştir. Bkz.;(Çevrimiçi), http://www. web. worldbank.org/WBSITE/EXTERAL/COUNTRIES/ECAEXT/TURKEY, 30.04.2012.

[458] G. S. Prentzas, **The World Health Organization (Global organizations)**, Infobase Publishing, New York, 2009, ss. 12–13.

[459] Prentzas, **The World Health Organization (Global organizations)**, Infobase Publishing, s. 17.

gelişmişlik düzeyleri ile ilişkilendirilmekte, bu çocuklara yönelik sosyal politikalar beraberinde siyasi yaptırımları da getirmektedir. Yukarıda ele aldığımız kuruluşlar bir taraftan ideal çocukluğu tasvir etmekte (iyi eğitim almış, modern topluma uyum sağlayabilecek donanıma sahip, küresel aktörler) diğer taraftan da bu tasvire uymayan çocuklar için uluslararası çözümler üretmektedir. Fakat bu çözümlere yönelik ciddi eleştiriler vardır. Bu eleştirilerin aynı zamanda hedef aldığı bir diğer nokta da modern çocukluk algısıdır.

Dünyada çocuk işçiliği, çocuk yoksulluğu, çocuk istismarı gibi meseleler uluslararası meseleler haline getirilirken, ideal çocuklukta (eğitim alan, ailesinin yanında mutlu, güvenli yaşayan) tüketimin, ekonomik ilişkilerin nesnesine dönüştürmüştür. Günümüz çocukları fast food tarzı beslenmeye bağımlı hale gelmişlerdir. Çocuklara duyulan sevginin çocukların ihtiyaçlarını karşılamaktan ve onları mutlu bireyler olarak yetiştirmekten geçtiği düşüncesi bu tip beslenme alışkanlıklarının neticelerini ötelemekte, çocuklar kolay çözüm öğünlere bağımlı olarak büyüdükçe, üreticilerde bu isteklere ev için daha fazla ürün yaratarak yanıt vermektedirler. [460]

İdealize edilen çocukluk, dolayısıyla önünde tüketilebilecek koskoca bir dünya olma durumu, yaşam döngüsündeki en değerli ve en merkezdeki süreç haline getirilmiştir. Çocuğa hayır diyen, onun isteklerini çeşitli nedenlerle –ki buna parasızlıkta dahil- gerçekleştiremeyen anne ve babaların kötü birer ebeveyn olma durumları aile kurumunu da değiştirmiştir. [461] Modern çocukluk paradigması toplumlarda çocuğun korunması düşüncesini geliştirmiş aynı zamanda Çocuk Hakları Sözleşmesinin temelini oluşturmuştur. Bu sözleşme ile korunan nesneler değil aynı zamanda özel hakları olan öznelere dönüştürülen çocuklar, bir yandan hakları olan varlıklar olarak kabul edilmiş, çocukerkil ailelerden bahsedilmeye başlanmıştır. Ancak diğer taraftan alt sınıfların çocukları için yeniden bir Ortaçağa dönüş söz konusu olmaktadır. Çocukların hangi toplumsal sınıfın mensubu oldukları aldıkları hizmetlerin kalitesini belirlerken, orta ve üst sınıfın çocukları için

[460] Sue Palmer, **Zehirlenen Çocukluk Modern Dünyanın Çocuklar Üzerindeki Zararlı Etkileri**, Çev. Özge Çağlar Aksoy, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, ss. 30–31.

[461] Evren Balta, "Bitmeyen Çocukluk, Erken Yetişkinlik ve Yeni Kapitalizm", **Birikim**, Sayı 192, İstanbul, Nisan 2005, (20–39), ss. 21–22.

yetikinliğe hazırlık aşaması gittikçe uzamaktadır. Alt sınıfların çocukları için sokaklarda çalışma, devletin koruması altında kurumlarda yetişme, ceza-adalet sisteminde yer alma yani dışlanma ve damgalanma ile beraber küçük yetişkinler olma durumu söz konusudur. [462] Kapitalizm, tüketim toplumu ve çocuk merkezli aile formları giderek hiç büyümeyen çocuklar yaratırken, dünyanın büyük bir kısmında hiç çocuk olmayan çocukları sayıları artmakta, bu çocuklar küresel aktörlerce vurgulanan çocuk masumluğunun, çocuk haklarının tamamen dışında bırakılmaktadırlar. [463] Kısacası sistem dezavantajlı gruplar için çocuk hakları, yardım organizasyonları ve politik yaptırımlar ile göstermelik, yetersiz çözümler üretmeye devam ederken aynı zamanda bu çocuklara benzemeyen çocuk yetiştirmenin de sınırlarını çizmektedir.

2.3.1. Uluslararası Kuruluşlar-Eleştirel Bir Yaklaşım

Yukarıda değindiğimiz uluslararası kuruluşlar dezavantajlı çocuk gruplarına yoğunlaşmışlardır ve gerek politik gerekse kültürel açıdan bu çocuklara yönelik sosyal çalışmalar yürütmektedirler. Güvenli, mutlu, korunan, ideal çocukluk tarihsel ve kültürel olarak Avrupa ve Birleşik Devletlerin sosyal kaygı ve öncelikleri üzerine inşaa edilmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda masumiyet ve soyluluk çocuklarla ilişkilendirilmiş ve bilinçli ebeveynlik aracılığı ile bu nitelikleri teşvik etme arzusu ortaya çıkmıştır. Çocuklar ekonomik uzmanlaşma, karmaşık teknolojiler ve ilerleme ile daha az kullanışlı (emek) hale gelmişler ve sanayi işçilerinin eğitimi ve çocukların şekillendirilmesi için okullar önem kazanmıştır. [464]

18. yüzyılda Batı sanayi toplumlarında geliştirilen ideal (örnek) çocukluk görüşünde ilerlemenin ön koşulu çocukların çalışmamasıdır. Çocuk ve çalışma birbirini dışlayan zıt kavramlar olarak görülür. Bugünün Batı modelli çocukluğu da ILO, UNICEF gibi kuruluşların politikalarının temelini oluşturmaktadır. Ancak bu

[462] Özlem Cankurtaran Öntaş, "Tehlikeli Çocuklar ve İktidar", **Birikim**, Sayı 192, İstanbul, Nisan 2005, (49–54), ss. 49–50.
[463] Evren Balta, "Bitmeyen Çocukluk, Erken Yetişkinlik ve Yeni Kapitalizm", **Birikim,** Sayı 192, İstanbul, Nisan 2005, (20–39), s.25.
[464] Jo Boyden, "Childhood and the Policy Makers: A Comparative Perspective on the Globalization of Childhood", **Constructing and Reconstructing Childhood**, Ed. Alan Prout, Allison James, London,Taylor and Francis Pub., 2005, (187-225), s. 189.

politikaların evrensel geçerliliği yoktur. Batılı bakışa göre "gelişmemiş", marjinal, mülksüz ve dışlanmış sınıflar, çocukluğa dair farklı kavram ve yaşam biçimleri pek çok toplumda yaygın olarak varlığını sürdürmektedir.[465] Buna karşın bu yaşam biçimleri Batı'nın çocukluk anlayışı ile örtüşmemekte ve idealize edilen çocukluk kavramının sınırları dışında kalmaktadır.

Dünya çapında yaygınlaşan çocuk ve çocukluk kavramları, erken çocukluk eğitimi modelleri, değerler, pratikler ve programlama, başta Amerika olmak üzere Batılı paradigmalarlardan etkilenmiştir. Örneğin Dünya Bankası, UNICEF, UNESCO olmak üzere uluslararası kuruluşlar erken çocukluk programı el kitapları yayınlamıştır. Bu ve benzer el kitapları çocuklar için oluşturulan kavram ve uygulamalar üzerine yoğunlaşmaktadır. Kitaplarda, Küçük Çocuklar için Ulusal Eğitim Derneği (National Association for the Education of Young Children /NAEYC) tarafından ortaya konulan "gelişimsel olarak uygun" kavramı incelemektedir. Dernek aynı zamanda çocuklar konusunda çalışan organizasyonları bir arada toplayan donör bir kuruluştur. "Gelişimsel olarak uygun olma" yaklaşmı, çocukların geçirdikleri yaş evrelerini, aile bağlarını tasvir eder, çocukluk deneyimlerini entelektüel, fiziksel, duygusal ve sosyal olmak üzere çeşitli alanlara böler. Bu yaklaşımın temel dayanak noktası evrensel olarak çocukların bu aşamalardan geçmeleri, yetişkinlerin bir parçası haline gelmeleridir. Fakat bu tür yaklaşımlar çocukların kendi deneyimlerini göz ardı eder ve farklı koşullarda yaşayan çocukları görmezden gelir.[466]

Günümüzde dezavantajlı çocuklara yönelik üretilen çözümlerin dayanak noktasını oluşturan ideal çocukluk tasviri uluslararası kuruluşların programları ve bu programların uygulanması için gerekli görülen siyasi bağlılık ve yaptırımlar çerçevesinde şekillenmektedir. Batının ideal çocukluk bakışı, dezavantajlı çocuklar[467] sorununun bugün ilerlemenin örneği görülen Batılı toplumlarca diğer

[465] Liebel, **A Will Of Their Own Cross-Cultural Perspectives on Working Children**, s.77.
[466] Bahira Sherif Trask, **Globalization and Families Accelerated Systemic Social Change**, London, Springer Pub., 2010, ss. 107–108.
[467] Batı eksenli ideal çocukluk fikri aynı zamanda çocukluğa dair sorunların Batı tarafından Ortaçağ karanlığına gömüldüğü ve bugünün arzulanan çocukluk tasvirinin Batı tarafından kurgulandığı anlayışını temel alır.

toplumlara da tavsiye/dikte edilen koşulların oluşturulması ile aşılabileceği fikri üzerine inşa edilmiştir. Ancak dezavantajlı çocuklara dair diğer toplumlarca şekillendirilmesi gereken toplumsal koşullar ve bu koşulların oluşturulabilmesi için uluslararası kuruluşlarca verilen borçlar çocuklara dair yeni sorunların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Özetle dünyaya çocuk yardımları olarak sunulan paket programlar çokta etkili olamamaktadır.

Örneğin, güney ülkelerinin ekonomilerini küresel pazarlara açmak için uluslararası kuruluşlar bu ülkelere kredi vermektedir. IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlardan ödünç para alan bu yeni demokrasiler, kendi ulusal bütçeleri üzerindeki güçlerini kaybetmektedirler ve bazen kredi koşullarının çocuklar üzerinde direkt etkisi olmaktadır. Kredilerin geri ödeme programları da eğitim, sağlık gibi hizmetlerde kesinti yapılmasına izin vermektedir.[468] Ulusal hükümetlerin kendi sosyal ve siyasal gündemleri üzerindeki güçlerini kaybetmesiyle organizasyon grupları ulus ötesi biçimde bu gündemlere müdahil olmaktadır. Özel, kamusal ve kar amacı gütmeyen bu kuruluşlar yeni politik formlar üreterek ülkeleri etkilemektedir.[469]

Bunun yanı sıra uluslararası ticaretin büyümesi için uluslararası şirketler yeni küresel bağlantılar oluşturmaya çalışır. Bunu yapabilmek içinde kar amacı gütmeyen organizasyonlara ihtiyaç duyarlar. ILO gibi çocuk işçiliği meselesine yoğunlaşmış kuruluşlar bu tip organizyonlardan bazılarıdır. Ancak ILO'nun çocuk işçiliği konusunda ki uluslararası standartları ülkeler arası kültürel ve ekonomik farkları dikkate almadığı için faydadan çok zarar getirmektedir. [470]

Yine küresel ölçekte bakıldığında Çocuk Hakları, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesinden bu yana uluslararası diyaloğun baskın bir öğesi haline gelmiştir. ABD dışında Birleşmiş Milletlerin tüm üyelerince kabul

[468] Natalıe Hevener Kaufman, Irene Rizzını, Kathleen Wılson, Malcolm Bush, "The Impact of Global Transformations on Lives of Children A Framework for Analysis", **Globalization and Children Exploring Potentials for Enhancing Opportunities in the Lives of Children and Youth**, Ed. Natalıe Hevener KAUFMAN, Irene RIZZINI, New York, Kluwer Academic/Plenum Pub., 2002, (3-18), s. 6.
[469] A.e., s. 11.
[470] A.e., s. 7.

edilen sözleşme ile çocuk hakları ve insan hakları eşleştirilmiştir. Aynı zamanda sosyal eşitsizlikleri azaltmak ve mevcut iktidar yapılarını değiştirmek üzerine yapılan sosyal kampanyalar da tartışmalara yol açmıştır.[471] Çocuk Hakları konusunda dikkat değer bir noktada, çeşitli sosyal grupların çocuk haklarına dair yorumlarının ve stratejilerinin farklılığıdır. Uluslararası kuruluşlar, yerel yönetimler, kalkınma ajansları kendi özel gündemlerini ilerletmek için çocuk haklarını kullanırlar. Örneğin çocuk işçiliği konusundaki tartışmalarda, farklı gruplar iddialarını kanıtlamak için çocuk haklarına vurgu yaparlar. ILO, çocuk işçiliğine karşı çıkışını Çocuk Hakları argümanına dayandırır. Yine organizasyonlar çocukların onurlu çalışmaları ve istihdamları hakkında karar yetkisine sahip olmaları gibi konularda aynı dili çok farklı anlamlarla ve yorumlarla kullanırlar. [472]

Çocuk hakları konusunda duyulan endişe 1990'lar ve 2000'lerin başında küresel bağlılıkla senkronize hale gelmiştir. Özellikle çocukların çalışması, asker olarak kullanılması, seks işçisi olmaları gibi konular uluslararası ölçekte ön plana çıkartılmıştır. Batı orta sınıfın, çocukların aile ve toplum içindeki rollerine dair kavramları dramatik bir biçimde Nairobi, Kenya, Mumbai, Hindistan ve Meksika gibi yerlerdeki çocuk imajları ile çatışmıştır. Bu imajlar çağdaş toplumlardaki verimli ve üretken çocuk rolüne dair karmaşık soruları beraberinde getirmiştir. Öyle ki aşırı ekonomik değişimlerin farklı toplumlarda ve hatta aynı toplum içinde çocukları ayırdığı vurgulanmıştır.[473] Ancak çocuk hakları savunucuları insan haklarının evrensel, uygulanabilir ve pek çok kültüre adapte edilebilir olduğuna inanmaktadırlar. Bu bakış açısı kültürlerin göreceliğini ve hiyerarşik yapısını öteler. Antropolojik ve kültürel davranış modelleri kimliği fonksiyonel bir kişilik için gerekli görme eğilimindedir ve kültürel formlar öğrenilebilir. Yine çocuk hakları sözleşmesi ile geliştirilip, harekete geçirilebilir. [474]

[471] Trask, **Globalization and Families Accelerated Systemic Social Change**, s. 113.
[472] Trask, **Globalization and Families Accelerated Systemic Social Change**, s. 114.
[473] Trask, **Globalization and Families Accelerated Systemic Social Change**, s. 114.
[474] Vanessa Pupavac, "Punishing Childhoods: Contradictions in Children's Rights and Global Governance, **Journal of Intervention and Statebuilding**, Vol. 5 No: 3, September 2011, (285–312), s.289.

Çocuk Hakları Sözleşmesi Batılı konsept içerisinde baskın olarak kullanılan ve evrensel, bağımsız ve bireysel çocuk anlayışını belirli gelişimsel bir yörüngeye oturtan bir sözleşmedir. Sözleşmeye göre ebeveynler ve çocuklar arasındaki biyolojik temelli ilişkiler, diğer toplum ve aile ilişkileri çeşitlerinden daha temel ve doğaldır.[475] Kültürel farklılıkları dikkate almayan Çocuk Hakları Sözleşmesi, Batı düşüncesine ve onun çocukluk idealine olan bağlılığını sürdürmektedir. Böylece sözleşme, Batılı norm ve ahlaki değerlere göre çocukların ve çocukluğun normalleştirilmesine katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte Çocuk Hakları Sözleşmesi ile benimsenen insani söylemler ideallik ve tarafsızlıktan uzaktır. Bu söylemler Batılı ideal çocukluğu tüm ulusların ahlaki bütünlüğünün bir ölçütü olarak görür. Bu ideali benimsemeyen veya uygulamayan uluslar ahlaksızlıkla yargılanır ve kurtuluşa ihtiyaçları olduğuna inanılır. [476]

Çocuk hakları ve çocuklukla ilgili önemli çalışmaları bulunan Venessa Pupavac'da bu bağlamda yaptığı bir çalışmada[477] önemli bir soruya dikkat çekmektedir;

"Farklı sosyal koşullarda küresel çocuk haklarını uygulamak mümkün müdür?" Aslında bu soru beraberinde bir diğer önemli soruyu getirmektedir; "Dünyanın her yeri küreselleşmeden aynı ölçüde pay almakta mıdır?" Çünkü küresel politikaların uygulanmasında eşitlikten bahsediliyorsak, bu politikaları uygulayacak ülkeler arasında da denge aranmalıdır.

20. yüzyıl bir taraftan son derece seçici, basmakalıp çocukluk algıları, diğer taraftan masum çocuk mağdurlar ve anormal gençler konularında endüstriyel dünyadan güneye ihraç edilenlerle ilerlemiştir. Bu durumda Çocuk Hakları, uluslararası hukuku, çocuk hakları uzmanlarının, çocuk normlarına dayanan

---

[475] Berry Mayall, "The Sociology of Childhood in Relation to Children's Rights", **The International Journal of Children's Rights**, Vol. 8, 2000, (243–259), s. 245.

[476] Andressa Gadda, **Rights, Foucault and Power: A Critical Analysis of the United Nation Convention on the Rights of the Child, Edinburgh Working Papers in Sociology**, No. 31, Sociology subject group of Social & Political Studies, University of Edinburgh, January 2008, (1–13), s. 7.

[477] Venessa Pupavac, "Punishing Childhoods: Contradictions in Children's Rights and Global Governance", **Journal of Intervention and Statebuilding**, London, Routledge, Volume 5, Number 3, September 2011, (285–312), s. 286.

uluslararası bir sistem olarak kristalize etmeleri konusunda açık bir hedef haline getirmiştir. Böylece ulusal düzeyde, çocuk refahı konusu, aile ve toplulukla ilgili meselelerde, devlet manipülasyonu için önemli bir bahane olmuştur. [478]

İçinde bulunduğumuz yüzyılda, çocuklar hakkında çok fazla şeyin söylendiği ve ideal çocukluğun dünyaya hızla yayıldığı bir yüzyıldır. İdeal çocukluk algısını evrensel hale getiren unsurların başında da dezavantajlı çocuklara yönelik sosyal ve politik çözüm önerilerinde bulunan kurumlar gelmektedir. Günümüzde toplumsal koşullardan ziyade normal/anormal çocuk kavramlarına yoğunlaşılmış ve evrensel çözümlere sığınılmıştır. Öyleki bu yaklaşımı 19. yüzyılda da görmek mümkündür. Çocukluk, şiddet ve savaş üzerine teoriler geliştiren sosyal psikologlar, askeri diktatörlerin çocukluk deneyimlerini takip etmişlerdir. Bu bakış açısı Amerikalı antropologlar Ruth Benedict, Margaret Mead ve çatışmacı teorisyen Quincey Wright tarafından da benimsenmiştir. Şiddeti deneyimleyen çocukların başkaları ile olan ilişkilerinde tepki olarak şiddeti kullanmayı öğrenecekleri korkusu 19. yüzyılda panikle karşılanmıştır. Bu bağlamda sosyal psikologların, savaş konusunda başka devletlere karışmama fikri uluslararası kuruluşlar tarafından kabul edilmemiştir. UNESCO ve diğer kuruluşlardaki tartışmalar savaş sonrası gelişen ülkelerin baskın görüşleri üzerine yoğunlaşmıştır. Örneğin UNICEF'in temel endişesi savaşın çocuklar üzerindeki etkilerinden ziyade, uluslararası çocuk organizasyonlarına dairdir. Uzunca bir süre psiko-sosyal teoriler yaygın olarak uluslararası kuruluşlar tarafından çatışma ve eylem programlarının temel açıklamaları olarak kullanılmıştır.[479]

Kısaca günümüzde dezavantajlı çocuklar sorununa dair üretilen önerilerinin temeli yukarıda sözünü ettiğimiz uluslararası kuruluşlara ve bu kuruluşlarca üretilen sosyal/politik çözümlere dayanmaktadır. Erken yaşta eğitim alan, sağlıklı beslenen, kültürel ve psikolojik anlamda yapılandırılan ideal-masum çocukluk, bu kuruluşlar vasıtası ile yoksul, okula gitmeyen, sokaklarda yaşayan/çalışan, suç işleyen, madde

[478] Jo Boyden, "Childhood and the Policy Makers: A Comparative Perspective on the Globalization of Childhood", **Constructing and Reconstructing Childhood**, Ed. Alan Prout, Allison James, London, Taylor and Francis Pub., 2005, (187-225), ss. 193–194.

[479] Vanessa Pupavac, "Misanthropy Without Borders: The International Children's Rights Regime", Disasters, 2001, Vol.25(2), Blackwell Pub. 2001,(95–112), s.104.

kullanan çocukluğun karşısına koyulmuştur. Çocukluk dönemi de belirli kategorilere ayrılmış, dezavantajlı grupları açıklayacak terminolojiler ve sınıflamalar yapılmıştır. Ancak bütün bu evrensel önerilerin çokta başarılı olmadığı ortadadır. Bu çalışmada da ortaya koymaya çalıştığımız gibi dezavantajlı çocuklar sorunu geçmişten gelen bir sorundur ve bu soruna tarihsel süreç dikkate alınarak bakılmalıdır. Sadece 'gelişmiş toplumlar' eksenli yaklaşımlar sorunu özünden uzaklaştırır.

2.3.2. Modern Çocukluğun Eleştirisi

Çocuklar toplumların içinde yaşadıkları siyasi, ekonomik ve kültürel koşullara bağlı olarak yetiştirilen ve bu koşulları daha iyiye taşıyacaklarına inanılan gruplardır. Toplumların karşılaştıkları sorunlara ürettikleri çözümlerin odağında da çocuklara önemli bir rol yüklenir. Üretilen çözümlerin kuşaklararası aktarımı çocuklar vasıtası ile gerçekleştirir. Bu bağlamda tarihin her döneminde çocuklar ve çocukluk dönemi özel bir alan olarak görülmüştür. Çalışmamızın ilk bölümünde de ortaya koymaya çalıştığımız gibi toplumlarda bazı çocuklar toplumsal çözümlerin merkezinde yer alırken, bu çözümlerin dışında kalanlar günümüze kadar varolagelmiştir. Çocukların yetiştirilme pratikleri, işgücü olarak kullanılmaları, aile içindeki konumları kültürel, dini, ekonomik ve siyasi etkenlere bağlı olarak toplumlar arası değişiklik gösterse de, değişmeyen tek olgu dezavantajlı çocukların varlığıdır. Savaş bölgelerinde yaşayan çocuklar, yoksulluluğun ezdiği gruplar, zor koşullarda çalışmak durumunda kalanlar, kimsesizler, suç işleyen veya suçun mağduru olan çocuklar hem geçmişin hemde bugünün ortak sorunudur. Şekilsel farklılıklar dezavantajlı olma durumunu değiştirmemektedir.

Bügün çok daha yüksek sesle zikredilen çocuk sorunu uluslararası mesele olarak görülmekte ve uluslararası çözümlerle bu soruna yaklaşılmaktadır. Dezavantajlı çocuklara yönelik bu evrensel yaklaşımın temeli Batının masum çocukluk tezi üzerine inşa edilmiştir. Mutlu, ideal, korunan çocukluk kültürel ve tarihsel olarak (Avrupa ve Amerika) kapitalist ülkelerin sosyal uğraşıları ile belirli norm ve değerler üzerine inşa edilmiştir. Bu çocukluk modeli, politikaların, yasal çerçevelerin, refah pratiklerinin çabaları ile uygulanmış, Yahudi-Hıristiyan inanç sistemi ve kapitalist gelişimle toplumların demografik tabanları ve üretkenliklerinde

meydana gelen değişikliklerin, tarihsel etkileşimi ile sonuçlanmıştır. Dini reformlara kadar çocukluk dönemi endişe duyulan bir dönem değildir. Teologların ve ahlak kuramcılarının çocukların güvenliğine dair duydukları endişe, disiplin ve eğitim yolu ile çocukluğun dönüştürülmesine yol açmıştır.[480] Bazı çalışmalarda çocukluğun keşfinin 17. yüzyıla dayandığı fikri vardır. [481] Fakat son iki yüz yılda yaşanan ekonomik, siyasi, kültürel ve dini değişimlerin modern çocukluk algısının yaratılmasındaki etkileri açıktır. Örneğin 19. yüzyıl boyunca Romantizm ve Evanjelizm'in, sanayi devriminin, kentsel büyümenin, sınıf politikalarının, yoksulluğun yeniden keşfinin, sosyal bilimlerdeki devrimlerin ve tüm bunlara bağlı olarak ortaya çıkan yeni anlayış ve uygulamaların neticesinde sanayi devleti ve liberal endüstriyel demokrasi inşası gerçekleştirilmiştir. Bu noktada en iyi uygulama alanları şüphesiz, aile ilişkileri, sağlık, refah, eğitim ve gelecek için yatırım olarak görülen çocuklardır. Benzer bir şekilde 20. yüzyılda, demokrasi, dünya savaşları psiko-analiz, sosyal devlet gibi meseleler çocukluk kavramı ile bir araya getirilmiştir. 1800'lerde evrensel bir çocukluk algısı yoktur. Ancak 1914'de bu durum orta sınıf memnuniyeti ve kabuledilebilir işçi emeği gibi mevzularla hemen hemen çözülmüştür. Modern çocuk kavramı, yasal, sosyal, tıbbi, psikolojik, eğitimsel ve poltik olarak kurumsallaşmıştır. Bu yıllarda çocuk çok özel bir tür olarak görülmüş ve çocukluk dönemi farklı aşama ve yapıları içeren yaş kademelerine ayrılmıştır.[482]

Modern çocuk algisının temel taşlarından biri de eğitimdir. Eğitime dair yeni teoriler yönetici gruplar tarafından şekillendirilmiştir. Örneğin 19. yüzyılda kozmopolit, ahenkli, Amerika toplumu yaratmak için çocukları ve ailelerini kurtarma fikri hayırseverler, sosyal reformcular, avukatlar, doktorlar ve polis vasıtası ile müdahale için gerekçe olarak kullanılmıştır. Özel bir aile söz konusu olduğunda ve devletin anormallik tespit etmesi durumunda, okullardaki teknolojik gelişimler, hükümet tavsiyesi ve kısıtlamaları, psikoloji, eğitim, sosyoloji, pediatri, sosyal bilim

[480] Jo Boyden, "Childhood and the Policy Makers: A Comparative Perspective on the Globalization of Childhood", **Constructing and Reconstructing Childhood**, Ed. Alan Prout, Allison James, London,Taylor and Francis Pub., 2005, (187-225), s. 189.

[481] Bu konuda çalışmamızın "Modern Çocukluğun İnşası ve Günümüz Batı Toplumlarında Çocuk" başlığına bakılabilir.

[482] Herry Hendrick, "Constructions and Reconstructions of British Childhood: An Interpretative Survey, 1800 to the Present", **Constructing and Reconstructing Childhood**, Ed. Alan Prout, Allison James, London,Taylor and Francis Pub., 2005, (33-60), s. 34.

disiplininde yetişmiş uzmanlar vasıtası ile bu müdahaleler gerçekleştiriliyordu. Bu noktada yeni sosyal bilimler toplumdaki grupları, nüfusu gözlemliyor, değerlendiriyor ve bunun içinde istatistikler önem kazanıyordu. 19. yüzyılda istatistikî veriler sosyal sorunlar, sağlıksız ve tehlikeli durumlara yönelik yapılacak reformlarda kullanıldı. [483]

Modern çocukluk normallikle eşdeğer hale getirildi. Bu konuda çalışan uzmanların, yeni kuruluşların sayısı arttı. ABD Çocuk Bürosu, normal ebeveynlik, normal çocukluk, ahlaki gelişim, sağlıklı, normal (asimile) vatandaşlığı savunan broşürler hazırlayarak, doktorlara, avukatlara, eğitimcilere, sosyal hizmet uzmanlarına, ebeveynlere posta ile gönderdi.[484] Eğitim, politika, sosyal bilimler, psikoloji gibi unsurlar vasıtasıyla şekillendirilen normal ve modern çocuk aynı zamanda dezavantajlı çocuklar üzerinden de yapılandırılan bir olguya dönüştü. Sadece Amerika'da değil, dünyanın pek çok ülkesinde çocukluk modern çocukluk olarak yeniden inşa ediliyordu. Avrupa'daki seçkinler endüstrileşmenin erken dönemlerinde sokaklarda çalışan (gazete satan, çiçek satan vb.) çocukları toplumsal tehlike olarak görüyorlardı. Bu çocuklar ve bu çocukların yaşadıkları muhitler toplumsal bozulma ve fiziksel tehlike ile özdeşleştirilmişti. Çocuklar için okul, ev ve özel dizayn edilmiş oyun alanları ve çocukların sınırlı zaman geçirdikleri kamusal alanlarda ebeveyn gözetimi gerekli görülüyordu. Bu duruma en güzel örneklerden birisi de yine ebeveynlerin gözetiminde gerçekleştirilen ulusal geçit törenleriydi. [485]

Modern çocukluk algısı sadece Avrupa'da değil dünya genelinde yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Çünkü yeni çocukluk algısı bir anlamda medeniyet ve gelişme ile eş tutulan bir durumdu. Sömürgeleştirme çabaları sadece yeni ekonomik ve politik kuruluşlara bağlı değildi. Aynı zamanda bu kuruluşlarda gönüllü sosyal aktörler oluşturulmalıydı. Son yıllarda tarihçilerin ve antropologlarında dikkat

---

[483] Marianne N. Bloch, "Educational Theories and Pedagogies as Technologies of Power/Knowledge: Educating the Young Child as a Citizen of an Imagined Nation and World", **The Child in the World/The World in the Child Education and the Configuration of a Universal, Modern, and Globalized Childhood,** Ed. Marianne N. Bloch, Devorah Kennedy, Theodora Lightfoot, and Dar Weyenberg, New York, Palgrave Macmillan Pub, 2006, (21–42), ss.26–27.

[484] A.e., s. 27.

[485] Sharon Stephens, 'Children and the Politics of Culture in "Late Capitalism"', **Children and the Politics of Culture,** Ed. Sharon Stephens, New Jersey, Princeton University Press, 1995, (3–48), ss. 15–16.

çektiği üzere modern Avrupa'nın baskın yaşantısı diğer ülkelere pazarlanılmaktadır. Böylece yeni emek sömürgeleri ve emperyal unsurlar elde edilmektedir. Yeni çocukluk algısı, eğitim ve sosyalleşme de modern aile, sosyalizasyon ve cinsiyet yapılanmalarının diğer ülkelere ihraç edilmesinde önemli birer parçadır. [486]

Modernitenin yapılandırılmış geçici uyumu, uyumsuz çocukluk (deviant childhoods) kavramını çocukların yaşantılarında farklılıkların kabulü için bir yol olarak görüyordu. Aynı zamanda bir taraftan da ideal çocukluk kavramını meşrulaştırıyordu. Böylelikle örneğin çocuk suçlular rehabilite edilmesi gereken, anne merkezli ailelerde büyüyen yoksul siyah çocuklarda sosyal yardım programları ile desteklenmeye muhtaç olan çocuklar haline geliyordu.[487] Dezavantajlı çocukların uyumsuz olarak etiketlenmesi diğer bir taraftan da politik ve hukuki müdahalelerin meşrulaştırılmasına hizmet ediyordu. Modern çocuk dezavantajlı olmayan, normal çocuk demekti. Bu normalliğin kaynaklarından biri de toplumsal sisteme uyum sağlayan, sistem için çalışacak donanıma sahip olmakla eşdeğer tutuluyordu. Bugün toplumlar için iyi çocuk yetiştirme pratiklerinde yukarıda özetlemeye çalıştığımız bu sürecin izlerini görmek mümkündür. Dezavantajlı çocuklar realite olmaktan çıkarılmakta ve acilen çözülmesi gereken toplumsal meselelere dönüştürülmektedirler. Bu durumda dezavantajlı çocuklar konusunu tarihsel bağlarından koparmaktadır. Günümüz çerçevesinden baktığımızda sokaklarda çalışan çocuklar, sokaklarda yaşayan çocuklar gelişmekte olan toplumların yaşadığı kentleşme, göç vb. sorunlarla bağdaştırılır. Ancak bu sorunlar dezavantajlı gruplar için direkt değil dolaylı etkilerdir. Çünkü tarih bize dezavantajlı çocukların varlığının küreselleşme sürecinin çok ötesine uzandığını gösterir. Şekilsel farklılıklar olsa da toplumsal çözümlerin tüm çocukları kapsamadığı bir gerçektir. Modern çocukluk idealinden yola çıkılarak üretilen ve toplumsal, tarihsel koşulları bertaraf ederek uluslararasılaştırılan çözüm önerilerinin geçici ve sınırlıdır. Çünkü modern, ideal ve arzulanan çocuklukta ciddi eleştirilere açık, genel kabulün ötesinde bir çocukluk temsilidir.

---

[486] Sharon Stephens, 'Children and the Politics of Culture in "Late Capitalism"', **Children and the Politics of Culture,** Ed. Sharon Stephens, New Jersey, Princeton University Press, 1995, (3–48), s. 16

[487] A.e., s. 16

3. BÖLÜM

DEZAVANTAJLI BİR ÇOCUK GRUBU: İSTANBUL SOKAKLARINDA ÇALIŞAN ÇOCUKLAR

Çalışmamızın bu bölümüne kadar tarihsel süreçte toplum-çocuk ilişkisini ve bu ilişki içerisinde dezavantajlı çocukların nasıl kategorilendirildiğini, bu çocuklara yönelik uluslararasılaşan çözüm önerilerinin kurumlar vasıtası ile nasıl şekillendirildiğini ele aldık. Dezavantajlı çocukları toplumsal sorun olarak gören ve bu sorunun ortadan kaldırılması için çalışan kurumlar günümüzün önemli küresel aktörleri haline gelmiştir. Tarihte her toplumun kendi koşulları içerisinde ürettiği çözümlerin yerini bugün çocuk hakları söylemi ile meşrulaştırılan ve ideal çocukluk tanımından hareketle tüm dünyada yaygınlaştırılan paket öneriler almıştır. Her çocuğun iyi, sağlıklı koşullarda yaşaması gerektiği düşüncesi, çocuk istismarı, çocuk işçiliği gibi meselelerin çözümünün toplumsal refahın ön koşullarından biri olarak sunulması tüm toplumlarca kabul gören fakat uygulama konusunda çokta başarılı olmayan politik, sosyal ve kültürel hareketlerin odak noktalarından birisidir.

Bugünün arzu edilen ideal çocukları aile içerisinde, belirli küresel kalıplara uyumlu[488] yetiştirilen ve eğitim kurumları vasıtası ile bu uyumun pekiştirildiği geleceğin küresel vatandaşlarıdır. Dezavantajlı çocukların sorun olarak görülmesinin temelinde de bu bakış açısını görmek mümkündür. Dezavantajlılık durumunun özünde eğitim ve aile yatar. Bu nedenle günümüzde dezavantajlı çocuklara yönelik çözümler aile şefkati vaat eden korumak düsturundan yola çıkılarak oluşturulan sosyal kurumlar [489] ve bu çocukların iyi bir vatandaş olarak yetiştirilebileceği eğitim kurumları temelinde şekillendirilir. Eğitim çocukların yoksulluk döngüsünü kırmaları için vazgeçilmez bir sosyal hak olarak görülür. Örneğin, İrlanda ve Brezilya'da

[488] Temeli psikolojiye dayandırılan yaş kategorilerinin gerektirdiği gelişim aşamaları dikkate alınarak yetiştirilen, geleneksel çocuk yetiştirme pratiklerinin ötelendiği, nasıl kıyafetler giymesi (örneğin organik) nasıl beslenmesi (belirli vitamin takviyeleri, fabrikasyon mamalar), kaç yaşında hangi tür etkinliklere başlaması (kurslar, yabancı dil eğitimi vs.) gibi geniş bir yelpazede sunulan öneriler bütünü.

[489] Bkz.: (Çevrimiçi), http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/tr/10545/Hedeflerimiz, 10.06.2014.

olduğu gibi Türkiye'de de çocuk yardımlarının koşulu yardım alan çocuğun okula devam etmesidir. [490] Sokaklarda yaşayan ve ailesi olmayan veya aile ile olan bağı kopmuş çocuklar, kimsesiz çocuklar ve eğitim çağında çalışmak zorunda olduğu için okula devam edemeyen çocuklar söz konusu olduğunda aile ve eğitim odaklı politikalar yarar sağlasa da, bu çalışmaya konu olan sokakta çalışan çocuklar için söz konusu çözümler etkisiz kalabilmektedir. Toplum ve yöneticiler sokaklarda yaşayan veya güç koşullarda çalışan çocuklar sorununa odaklanırken çoğu zaman sokaklarda çalışan çocuklar gözden kaçmaktadır. Ailesine destek olmak veya kendi ihtiyaçlarını karşılamak için bir taraftan eğitimine devam eden diğer taraftanda sokaklarda çalışan çocuklar, sokak çocuğu olmaya en yakın grup olarak önemle üzerinde durulması gereken bir olgudur. Çocukların sokaklarda çalışmasının hukuken yasal olmamasına karşı, sayıca oldukça fazla olan bu çocukların mobil işler yapmaları, kolayca izlerini kaybettirmeleri, yakalandıklarında ise yapılan işlemlerin ardından ailelerine teslim edilmeleri ve kazançlarının hiçte azımsanmayacak ölçüde olması sorunu çıkmaza taşımaktadır. Toplum bir yandan çocuklarını sisteme uyumlu ve sistem için fayda sağlayacak ölçülere uygun yetiştirme telaşını sürdürürken, sokaklarda çalışan çocuklar bu telaşın görünmez yüzü haline gelmektedirler. Çalışmamızın bu bölümünde sokakta çalışan bu çocukların sayıca en fazla olduğu şehir olarak İstanbul'daki durumlarını ve nasıl bir sosyal hizmet yapılanması içinde ele alındıklarını çocuk-toplum ilişkisinden hareketle ortaya koymaya çalışacağız.

3.1. İstanbul'un Kentsel Dokusu

Sokaklarda çalışan çocukların sayıca en fazla olduğu şehir İstanbul'dur. Bu durum elbette bir tesadüf değildir. Günümüzde nüfus yoğunluğu ve kozmopolit yapısıyla diğer şehirlerden belirgin biçimde ayrılan İstanbul aynı zamanda çocuklar açısından eğitim ve maddi farklılıkların, kenti kullanmanın, kentten yararlanmanın uç noktalarda ve bir arada yaşandığı bir şehir olma vasfını da taşımaktadır. Onun bu özelliği ise çocuklar için çekici bir mahiyet arz etmektedir. [491] Sokaklarda çalışan

[490] Başak Ekim, " Çocuk Yoksulluğu ve Sosyal Devlet", **Birikim**, Sayı 192, İstanbul, Nisan 2005, Birikim (71–73), s.72.

[491] Ahmet Emre Bilgili, "Ailesizlik: Sokağın Çocukları", **Günümüzde Aile**, Uluslararası Aile Sempozyumu, Ed. Ömer Çaha, 2–4 Aralık 2004, İstanbul, Ensar Yayınları, İstanbul 2007, (99-124), s. 108.

çocuklar için farklı iş alanlarının üretiminde, sokaklarda çalışma davranışının kalıcı hale gelmesinde gerek kentsel yapısı gerekse artan nüfusu ile teşvik edici bir etki yaratan İstanbul, bir taraftan dezavantajlı çocuklara yönelik çözüm önerilerinin ve projelerin uygulama alanı olarak dikkat çekerken, diğer taraftan da çözümsüzlüğün canlı örneği olarak karşımızda durmaktadır.

İstanbul küresel dünya kenti olarak sunulan, tarihsel geçmişi ve kültürel mirası ile bu vizyonu temsil ettiği her fırsatta ifade edilen bir şehirdir. İstanbul için "Dünya Kenti" tanımlaması ilk kez 1996 yılında Birleşmiş Milletler Habitat II Konferansı'na ev sahipliği yaptığında kullanılmıştır. [492] Dünya kentinin ayırıcı özelliği, çok uluslu sermayenin toplandığı, düşünce, karar ve örgütlenme üreten merkezler olmasıdır. [493] Ancak bir taraftan dünya kenti diye lanse edilen şehir, diğer taraftan da kentsel sorunların ve tartışmaların merkezi konumuna gelmiştir. Özellikle son yıllarda modern bir şehir olmanın ağır sorumluluğu hem İstanbul'un hem de İstanbul da yaşayanların karşısına ciddi yaptırımlar ve uygulamaları çıkarmıştır. Özellikle kentsel dönüşüm şehri yeniden planlamayı ve yapılandırmayı kaçınılmaz hale getirmiştir. İstanbul şekilsel olarak yeniden tasarlanırken, İstanbul'da yaşayanlarda bu tasarımın beraberinde getirdiği yaşam biçimlerini kabullenmek durumunda kalmışlardır.

Kentsel hayatın sunduğu olanaklardan faydalanma şansına sahip olanlar için bu kabulleniş kolay gibi görünse de, kent yaşamının sadece mücadeleci tarafıyla baş başa bırakılanlar için bu olanaklar gündelik çözümlere takılı kalmaktadır. Bu bağlamda İstanbul, çocuklar açısından, söz konusu olanakların iki kutupta, farklı kullanımlar ve hayatlar üreten bir mekanizma olması açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Kent hem ideal çocukluğu (iyi bir eğitim alan, teknolojiye kolay ulaşan, korunaklı sitelerde güven içinde büyütülen vs.) hem de dezavantajlılığı (sokaklarda yaşama-çalışma vs.) temsil etmektedir.

[492] Afife Batur, "İstanbul veya Yitirilmemesi Gereken Bir Dünya Kenti", **1453**, sayı 4, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2008, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, (101–105) s. 101.
[493] A.e., s. 101.

İstanbul'un kentsel dokusundaki çeşitlilik modern bir kent yaratma çabasında kimi zaman kültürel bir mozaik olarak sunulmakta, kimi zamanda söz konusu çabaların önündeki bir engel olarak görülmektedir. Günümüzde çok katlı sitelerle, gökdelenlerle, çevrelenen İstanbul, bir taraftan güvenliğe dayalı, eğlence, alışveriş ve kolay ulaşım vaat eden mimari anlayışa teslim edilirken, bu mimari anlayışın uygulanamadığı alanları da ötelemekte, dönüştürmekte ve kültürel mozaik, tek tipleştiren kentsel politikalarla parçalanmaktadır. Aslında modern mimari ülkemizde en başından itibaren bir toplum mühendisliği projesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu projenin izleri Tanzimat dönemine kadar gitmektedir. Batılı ülkeler, modern apartmanlar ile modern hayat tarzına daha kolay geçileceği düşüncesi ile apartman yapımına geçilmesini teşvik etmişlerdir.[494] Modern mimari denildiğinde ilk akla gelen şüphesiz ki, görkemli, gösterişli, lüks ve büyük binalardır. Bu binalar zengin ve yoksul gibi farklı toplum katmanlarını birbirine yakınlaştırmak yerine daha da uzaklaştıran bir tür ayrımcılığa da sebep olmaktadır. [495]

Özellikle günümüzde İstanbul gibi büyük kentler küresel/yerel eksende yeniden şekillenen iktidar ilişkilerinin ana halkasını oluşturmaktadır. Küreselleşme diye adlandırılan bu çok yönlü, çapraşık ilişkiler ağı derinleşip yayılmaktadır. Yirmi yıl öncesine kadar sadece kuzey yarımkürede küresel sermayenin başkenti sayılabilecek birkaç büyük metropolde boy gösteren gökdelenler, bugün tüm metropollerde hızla inşa edilmektedir.[496] Bu binaların sıcaktan, kokudan, gürültüden yalıtılmış, akıllı koruma sistemleri ile donatılmış ikliminde çalışanlar, pencerelerinden kenti ayaklarının altına serilmiş bir manzara fotoğrafı gibi seyredebilirler, şirket hiyerarşisinde yükseldikçe de bu ofislerini süsleyen kent manzarası daha da güzelleşir. Akşamları çalıştıkları binaların (emniyetli) otoparkındaki arabalarına atlayıp, (üye oldukları) spor salonlarında günün yorgunluğunu atan bu kent insanları alışveriş merkezlerine uğrayıp, sitelerindeki

[494] Semih Akşeker, "Modern Mimari ve Yitirdiklerimiz", **Milyonluk Manzara Kentsel Dönüşümün Resimleri**, Haz. Semih Akşeker v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, (237-248), s. 244.
[495] A.e., s. 245.
[496] Ayşe Öncü, Petra Weyland, "Giriş: Küreselleşen Kentlarde Yaşam Alanları ve Kimlik Mücadeleleri", **Mekan, Kültür, İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, (9–39), s.9.

(güvenlikli) evlerine dönerbilirler. [497] Bu tip yaşam tarzı hem modern kentin hem de modern insanın temsilidir. Öyle ki çocukların, kenti çevreleyen güvenlikli sitelerde oturacak, gökdelenlerdeki uluslararası şirketlerde çalışacak ve bu sisteme uyum sağlayacak bireyler olarak yetiştirilmesi günümüz ideal çocukluğunun da önemli unsurlarından birisidir. Çocukların bu türden bir yaşama kavuşmaları ise ailelerinin çabaları, iyi okullarda iyi eğitim almaları ve küresel kentlere uyum sağlamaları ile eş değer tutulmaktadır. Öztan'ın ifadesi ile "Modernitenin çocukluk algısı, yalnızca çocuğa ilişkin bir belirlenim değil aynı zamanda yetişkinliğe dair bir konumlandırma/sınıflandırma ve anlamlandırma yöntemidir."[498]

Toplumsal sorunlara üretilen çözümlerin aktarıldığı, bu çözümleri uygulayacak, geliştirecek olan çocuklar aynı zamanda bu çözümlerden pay alan çocuklardır. Bu nedenle geçmişte olduğu gibi bugünde çözümlerin dışında kalan, sisteme dahil olmayan/olamayan çocuklar sorun ve tehdit olarak görülürler. Sistem bu çocukları kategorilendirir ve kontrol altına almaya çalışır. İdeal/modern çocukluk bu çocukların üzerinden tanımlanır. Ailelerin çocuklarını sistemin ihtiyaç duyduğu, siyasi, kültürel ve ekonomik beklentilere uygun yetiştirmeleri, eğitim aracılığı ile çocukların bu beklentilere uygun şekillendirilmeleri, çocukları sokaklarda yaşamaktan, suç işlemekten, kısacası zararlı vatandaş olmaktan korumanın biricik yoludur. Modern kentlerin modern çocuklarına gelecek vaat edilirken, dezavantajlı çocuklar, çocuk hakları, sosyal hizmet kuruluşları ve sosyal politikalar aracılığı ile şekillendirilen çözümlerle sisteme dahil edilmeye çalışılır. Uyum sağlamak, daha çok çalışmak koşulu ile belki bir şansları vardır.

Özetlemeye çalıştığımız bu çerçeve içerisinde söyleyebiliriz ki; İstanbul'un kentsel dokusu çocuklar açısından imkanların, fırsatların, geleceğin ve modernliğin temsili olabileceği gibi, eşitsizliğin, yoksulluğun ve dezavantajlılığın da temsili olabilir. Tarihin bize gösterdiği gerçek toplum-çocuk ilişkisinin tek tip olmadığı ve bu ilişkiye yüklenen anlamların siyasi, kültürel ve ekonomik koşullara bağlı olarak

[497] Ayşe Öncü, Petra Weyland, "Giriş: Küreselleşen Kentlarde Yaşam Alanları ve Kimlik Mücadeleleri", **Mekan, Kültür, İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, (9–39), ss.9–10.
[498] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, s. 3.

değiştiğidir. İstanbul gibi bu değişimin hızlı yaşandığı şehirlerde ki çocuklara dair yapılan çalışmalar da bunu anlamak adına önemli veriler sağlamaktadır.

3.1.1. Tarihsel Süreçte İstanbul

İstanbul'un kentsel dokusu, tarihin, coğrafyanın, kültürel faktörlerin, dini çeşitliliğin mirasıdır. Bugünün İstanbul'unu anlamak geçmişi göz önünde bulundurmakla mümkün olacaktır. İstanbul'u dünya kenti yapan tarihi gelişme Roma egemenliği ile başlamış ancak asıl büyük dönüşüm, I. Konstantinus tarafından gerçekleştirilmiştir. Konstantinus, diğer aday kentler arasından en mütevazısı olan Byzantion'nu(İstanbul) seçip başkent yapmaya ve İmparatorluğun merkezini buraya taşımaya karar vermiştir.[499] Konstantinus, Roma imparatorluk kültürünün gereksinimlerini karşılayan ve aynı zamanda Tarihi Yarımada'nın topografyasını da değerlendiren bir imar faaliyeti başlatmıştır. [500] Kentin bulunduğu alan Romalı inşaatçılar için becerilerini ortaya döktükleri bir deney alanı olmuştur. İustinianos'a kadar bütün imparatorlar İstanbul'u forumlar, anıtsal sütunlar, zafer takları, saraylar, revaklar, hamamlar, sarnıçlar, su kemerleri, kamu yapıları, tapınaklar ve kiliselerle donatmışlardır. [501] İustinianos'den sonra ise 10. yüzyıla kadar kentsel dokuda sürekli bir bozulma gözlemlenmiştir. IV. Haçlı seferi ile Latinler kentin yıkımını hızlandırmışlar, Constantinus döneminin kent imgesi İstanbul, nüfusu 50 bine düşen ve neredeyse sur içine sığacak kadar küçülen bir yerleşim alanı haline gelmiştir.[502]

Osmanlıların eline geçtiğinde Konstantinopolis, bayındır ve zengin değildir fakat onlarca kuşatmaya, Latin istilasının yıkımlarına ve soygunlarına rağmen hala büyük, önemli ve görkemli bir kenttir. Osmanlı Dönemi'nde de kentin omurgası pek değişmemiş yalnızca forum alanlarının dönüştürülmesi ve büyük sultan külliyelerinin yapımı kente farklı bir doku getirmiştir.[503] 15. ve 16. yüzyıllarda ise büyük bir

---

[499] Afife Batur, "İstanbul veya Yitirilmemesi Gereken Bir Dünya Kenti", **1453**, Sayı 4, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2008, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, (101–105), ss. 103–104.

[500] A.e., s.104

[501] Doğan Kurban, **İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion, Konstantinopolis**, Çev. Zeynep Rona, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 3.

[502] Kurban, **İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion, Konstantinopolis**, s.4.

[503] Afife Batur, "İstanbul veya Yitirilmemesi Gereken Bir Dünya Kenti", **1453**, Sayı 4, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2008, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, (101–105), ss. 104–105.

bayındırlaşma dönemi yaşanmıştır.[504] Bunun yanı sıra onaltıncı yüzyılda nüfus tahmini olarak 300.000'e ulaşmıştır. Celali İsyanlarının sebep olduğu huzursuzluğun tetiklediği göçler nüfus artışında etkili olan faktörlerden birisidir. Fakat artan nüfus beraberinde yiyecek ve su kaynaklarında yetersizlik, güvenlik sorunu gibi pek çok zorluğu getirmiştir.[505] 17. yüzyıl boyunca süren Celali İsyanları devletin toplumsal düzenini ve ekonomisini önemli ölçüde zayıflatmıştır. 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılda nüfus artmaya devam ederken, anıtsal boyutlardaki yeni inşaatların sayısı bir önceki döneme nazaran azalmıştır. Osmanlı toprakları bu dönemde en geniş sınırlarına ulaşırken, İstanbul camiler ve başka kamu yapılarıyla tam anlamı ile dolmuştur. [506] Yaşanılan derin mali, askeri ve sosyal sarsıntılar sonucunda Osmanlı Devleti artık 16. yüzyıldaki konumunda değildir. 17. yüzyıl itibariyle devlet Avrupa merkantilist sistemine tabi bir ekonomi haline gelmiştir.[507] 16. yüzyıl başlarında 80.000 haneyi aşan İstanbul nüfusu, 17. yüzyılın sonlarına doğru yarım milyonu aşan nüfusu ile Ortadoğu ve Avrupa'nın en büyük şehri olmuştur. [508]

İstanbul'un hızlı nüfus artışı 18. yüzyılda da devam etmiştir. Nüfusun artış hızı ve beraberinde getirdiği sorunlar devleti bu konuda yeni önlemler almaya teşvik etmiştir. Osmanlı idaresi, yeni göç edenleri kente almamak, bekar erkekleri zorla kasaba ve köylerine geri yollamak gibi bir dizi önlem almıştır.[509] 18. yüzyıl aynı zamanda İstanbul'un geleneksel kent formu ve mimarisinde ilk kırılmaların yaşandığı yüzyıldır.[510] Osmanlı bürokratlarının Paris'e gidip gelmeleri, Batı tarzı kent yaşamına aşina ve İstanbul'u Avrupa'daki muadilleri gibi modern bir başkente dönüştürmek için can atan, kabuk değiştirmiş bir Osmanlı bürokrasisinin oluşmasına yol açmıştır. Şehrin artan nüfusu, Batı ile kurulan kuvvetli ilişkilerinde etkisi ile 18. yüzyılın sonlarında Osmanlıları kentsel sorunlara farklı açıdan bakmaya yöneltmiştir.

---

[504] Afife Batur, "İstanbul veya Yitirilmemesi Gereken Bir Dünya Kenti", **1453**, Sayı 4, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2008, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, (101–105), s. 105

[505] Murat Gül, **Modern İstanbul'un Doğuşu Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu**, Çev. Büşra Helvacıoğlu, İstanbul, Sel Yayınları, 2013, s. 31.

[506] Kurban, **İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion, Konstantinopolis**, Çev. Zeynep Rona, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.268.

[507] İnalcık, **Devlet-i ' Aliye Osmanlı Devleti Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302–1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişme**, ss. 196–197.

[508] İnalcık, **Devlet-i ' Aliye Osmanlı Devleti Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302–1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişme**, s.202.

[509] Gül, **Modern İstanbul'un Doğuşu Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu**, s. 31.

[510] Gül, **Modern İstanbul'un Doğuşu Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu**, s. 34.

Bu bağlamda 1792 yılında Tatarcık Abdullah Efendi, Osmanlı Sarayına bir layiha sunmuş, yeni bakış açısını gösteren bu raporda İstanbul'un kentsel yapısını modernleştirmeye yönelik önerilere yer verilmiştir.[511]

19. yüzyıl ise İstanbul açısından pek çok yeniliğin başladığı yüzyıl olarak dikkat çekmektedir. Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması'ndan (1838) sonra modern sanayi gelişmiş, Türk pazarı Avrupa'ya açılmıştır. İlk Türk sanayi fuarı bu yüzyılda İstanbul'da yapılmış, eski saraylar, köşkler yıkılarak yerlerine askeri kurumlar, fabrikalar ve demiryolu terminalleri inşa edilmiştir.[512]

19. yüzyıl'ın ikinci yarısı aynı zamanda devletin kentsel yapıda ortaya çıkan dönüşümü Avrupa'daki ülkelerin kurumsal yapılarına benzer kurumlar geliştirerek gerçekleştirme yoluna gittiği yüzyıldır. Yaşanılan kentsel dönüşüm bir planlama çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılmış, tam bir modernite projesi olan kent planlaması ülkeye öncelikle İstanbul'dan başlayan uygulamalarla girmiştir.[513] İstanbul'u modernleştirmek için 1850'ler ve 1870'ler de alt yapı çalışmalarıda gerçekleştirilmiştir ve bu çalışmalar imparatorluğun Avrupa'dan aldığı borçla varlığını sürdürdüğü zamanlara rastlamaktadır.[514] İstanbul'un apartmanlarla tanışması ise yine 1800'lü yılların sonlarına rastlar. Beyoğlu, Taksim, Şişli/Nişantaşı gibi semtlerde yapılan apartmanlar bir tür alafrangalık olarak kabul edilmiş ve eski İstanbul'un tarihi semtlerindeki konaklarda oturanları kendine çekmiştir. Boşalan konaklar ise İstanbul'a göçün ilk zamanlarında oda oda kullanılarak göç edenlerin barınma ihtiyacını karşılamıştır. [515]

Birbirini izleyen I. Dünya Savaşı, İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgal etmesi (1919–22) ve başkentin Ankara'ya taşınmasının sonrasında İstanbul deyim yerindeyse bir nekahat dönemine girmiştir. Bu dönemde İstanbul'un bütünüyle çökmemesinin nedeni endüstri birikimi, bir liman şehri olarak ticaretteki önemi ve

[511] Gül, **Modern İstanbul'un Doğuşu Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu**, s. 40.
[512] Kurban, **İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion, Konstantinopolis**, ss.348–349.
[513] İlhan Tekeli, **Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s. 109.
[514] Gül, **Modern İstanbul'un Doğuşu Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu**, s. 75.
[515] Korkut Tuna, "İstanbul'un Sosyolojik Dönüşümü", **Şehir ve Kültür: İstanbul**, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü Yayınları, 2010, (360–381), s.362.

siyasi açıdan ikinci planda kalmasına karşın bir kültür-uygarlık merkezi olarak varlığını sürdürmesidir. 1945'ten önce devletin tüm kaynakları Anadolu'ya ve Ankara'ya akarken, savaş öncesi ekonomi İstanbul'un yeniden inşası için gerekli hiçbir yatırıma izin vermemiştir.[516]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara Türkiye'nin bürokratik, mili, planlı ve seküler tarafını temsil ederken, İstanbul ülkenin kozmopolit, doğal, dini ve dünyaya dönük yüzünü temsil ediyordu. Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin uluslar arası siyesetteki rolü İstanbul'u Doğu Akdeniz bölgesindeki ticari, siyasi ve kültürel merkez konumuna tekrar kavuşturmuş hatta 1950 genel seçimlerinde, seçim gecesi Adnan Menderes İstanbul'un ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır.[517]

Menderes, geniş bulvarlara 19. yüzyıldaki öncüllerinden daha da fazla düşkündü.[518] Bu dönemde İstanbul'da yapılan iki önemli cadde Suriçi'ndeki Vatan ve Millet caddeleridir. Yine Sirkeci'den surdışına uzanan sahil yolu, Karaköy Meydanı düzenlemesi, Karaköy-Beşiktaş arasındaki ana cadde bu dönemin çalışmaları arasında sayılabilir. [519] Bir yaya kenti olan eski İstanbul 1950'lerde eski tramvay ve vapur sistemlerinin hizmet verdiği ve 1960'ta Menderes döneminin sonuna gelindiğinde nufusu 1.650.000 olan bir şehirdi. Yine 1945'te İstanbul'da kayıtlı 3000 araç vardı ve 1960'ta bu sayı 35.000'e, 1970'te de 100.000'e çıktı. [520] İstanbul'daki gelişmeler elbette sadece kentsel düzenlemelerle sınırlı değildi. 10 Aralık 1963 tarihine gelindiğinde İstanbul ilk defa yapılan bir seçimle belediye başkanına kavuştu. Belediye başkanı seçilen Haşim İşcan döneminde üst geçitler yapıldı, Galata Kulesi restore edildi ve Karaköy Kapalı Otoparkı inşa edildi. [521]

1960'lar aynı zamanda İstanbul'un simasında da önemli değişimlerin hız kazandığı yıllardır. İstanbul'da ki dönüşümün sektörleşerek ekonomiyi canlandırması, İstanbul'u semt semt, sokak sokak bina bina, dolaşan mütahitlerin

[516] Kurban, **İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion, Konstantinopolis**, s.383.
[517] Gül, **Modern İstanbul'un Doğuşu Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu**, ss.162–163.
[518] Kurban, **İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion, Konstantinopolis**, s.391.
[519] M. Sinan Genim, "İstanbul ve Mimari", **Şehir ve Kültür: İstanbul,** İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü Yayınları, 2010, (236–291), s.281.
[520] Kurban, **İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion, Konstantinopolis**, ss.391–392.
[521] M. Sinan Genim, "İstanbul ve Mimari", **Şehir ve Kültür: İstanbul**, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü Yayınları, 2010, (236–291), s.281

apatmanlaşma sürecini doruğa çıkartması ile üç oda bir salon anlayışıyla inşa edilmiş daireler, mevcut arsalar ve eski binaların yerlerinde yükselmeye başlamıştır. [522] Apartman hayatı aynı zamanda mahalle hayatının da sonuna gelindiğinin bir göstergesidir. Çocuklara kültür aktarımında önemli bir görevi yerine getiren nineler, dedeler, apartman hayatına geçilmesi ile aile içindeki yerlerini kaybedinde toplumun genleri olan kültürü aktaracak en önemli unsurlardan biri de yitirilmiştir. [523]

İstanbul'da nüfus patlaması 1950'ler de başlar ve 1985'e gelindiğinde nüfus altı milyona ulaşır. Bu artıştaki en önemli etkenlerden biri köyden kente göçten ve köyden gelenlerin daha yüksek doğum oranına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu dönemlerin artan nüfus yanında dikkat çeken noktalarından birisi de gecekondulardır. İlk önceleri İstanbul'un iskan edilmiş bölgelerindeki boş arazilere yapılan gecekondular zamanla kent çevresindeki fiili olarak sahipsiz arazi ve topraklara kaymıştır.[524] Üzerinde pek çok çalışma yapılan gecekondular 1950 sonrası Türkiye'nin iktisadi dönüşümlerine paralel olarak gelişmiş, yaygınlaşmış ve orada yaşayanların kendilerine has bir hayat tarzı oluşturmalarına vesile olmuştur.[525]

1980'li yıllar İstanbul için mekansal gelişmelerde küreselleşmenin etkisinin görüldüğü yıllardır. Ekonominin serbestleşmesi, devlet yöneticilerinin popülist müdahaleden kısmen vazgeçmesi ile bu dönemde kentin dönüşümünü biçimlendiren sermaye, mal, insan, bilgi ve göstergelerin uluslararası akışı yoğunlaşmıştır. Yine bu yılların enflasyonist ortamında İstanbul'da konut piyasası en karlı sektör haline gelmiştir.[526] Gecekondularda oturanlar aynı zamanda önemli oranda iş gücünü oluşturdukları için büyük sermaye sahipleri gecekondulaşmaya kayıtsız

[522] Korkut Tuna, "İstanbul'un Sosyolojik Dönüşümü", **Şehir ve Kültür: İstanbul**, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü Yayınları, 2010, (360–381), s.362.
[523] A.e.,ss.364–365.
[524] Çağlar Keyder, "Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına", **İstanbul Küresel ile Yerel Arasında**, İstanbul, Metis Yayınları, 2009, (171–191), ss. 174–175.
[525] Korkut Tuna, "İstanbul'un Sosyolojik Dönüşümü", **Şehir ve Kültür: İstanbul**, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü Yayınları, 2010, (360–381), s.368.
[526] Çağlar Keyder, "Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına", **İstanbul Küresel ile Yerel Arasında**, İstanbul, Metis Yayınları, 2009, (171–191), ss. 184–185.

kalmışlardır.[527] Ancak arazilerin giderek değer kazanması ve konut piyasasındaki gelişmeler bu durumu zaman içerisinde tersine çevirmiştir.

1970'lerin sonuna kadar büyük sermayedarlar için korunan iç pazara yönelik sanayi üretimi en karlı yatırım alanı olarak görülmüştür. 1980'ler ve 1990'lar ise eldeki arsanın üzerine lüks konut, otel, iş merkezi inşa ederek büyük karlar sağlamak adına yeni arsa ve emlak edinme zamanıdır. Merkezi iş alanlarında çok katlı, ultra modern binalara, plazalara uygun arsaların temini, çok katlı inşaat için gerekli izinlerin alınması bu yeni dönemde sermaye sahiplerinin ve holdinglerin başlıca uğraşı haline gelmiştir.[528] Aynı zamanda 1980'li yıllarda izlenen politikalar, İstanbul'u dünya sahnesinde pazarlama amacı taşımaktadır. Bu dönemde üretim faaliyetleri kent dışına itilirken yönetim kademeleri merkezde kaldı. Kent merkezi Levent-Maslak eksenindekiler gibi şirket kulelerine; Akmerkez, Metrocity gibi alışveriş merkezlerine Sultanahmet ve Beyoğlu gibi tarihin kurtarılmış bölgelerine ayrıldı. Arsa spekülasyonu ekonomik şartları kısıtlı olan kesimleri bu bölgelerden uzaklaştırırken, Cihangir gibi eski mahalleler yeniden konut piyasasının içine çekildi. Orman alanı olarak kalmış bölgeler değeri milyon dolarları bulan korunaklı villa tipi konutların inşaatı için kullanılırken bu seçkin bölgeleri birbirine bağlayan, kentten kaçışı kolaylaştıran otoyollar yapıldı. Bütün bu girişimler İstanbul'u "dünya kenti" olarak yeniden düzenlemeyi amaçlıyordu. Küresel pazara bütün bu ekonomik entegrasyon çabaları kısmen başarılı olsa da, büyüyen metropolün yoksullaşan kesimleri ucuz işgücüne dayalı ve işgüvenliği çok düşük sektörlerde çalışmak zorunda bırakıldı. [529] Gecekondu sakinleri bu işgücünü karşılayan en önemli etkendi. Yeni iş alanları, lüks konutlar hızla inşa edilirken gecekondular da bu sürecin diğer yüzünün temsili olarak artıyordu.

Gerek inşaat sektöründeki gelişmeler, gerekse gecekondu gibi yerleşim alanlarının yoğunluk kazanması İstanbul için daha değişecek çok şeyin olduğunun dönemki işaretlerinden bazılarıydı. 1989 yılında Sovyet Blok'unun çözülmesi,

---

[527] Mustafa Sönmez, **İstanbul'un İki Yüzü 1980'den 2000'e Değişim**, Ankara, Arkadaş Yayınları, 1996, s. 84.
[528] Sönmez, **İstanbul'un İki Yüzü 1980'den 2000'e Değişim**, ss. 76–77.
[529] Sibel Yardımcı, **Kentsel Değişim ve Festivalizm: Küreselleşen İstanbul'da Bienal**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, ss. 42–43.

Rusya'nın ve Doğu Avrupa ülkelerinin pazar ekonomilerine dönüşmesi İstanbul'un önüne yeni bir fırsat penceresi açmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra kaybettiği "Dünya Kenti" olma fırsatını yeniden yakalayan İstanbul, 1990'ların ortalarından itibaren "Yaşanabilir Bir Dünya Kenti İstanbul" vizyonunda uzmanlaşan siyasetçiler ve iş çevrelerinin ortaya çıkışına sahne olmuştur. Avrupa Birliği'ne tam üyelik için yapılan başvuru da bu vizyonu güçlendiren temel faktörlerden biridir. [530]

Yaşanılan bütün bu değişimleri merkezi konumu nedeni ile İstanbul ekseninden genel bir çerçevede ortaya koymaya çalıştık. Elbette İstanbul'u bu günlere getiren tarihsel birikimi ve tarihsel birikimden yola çıkarak bugünün İstanbul'unu anlamak, bu konuya odaklanmış daha ayrıntılı çalışmalar gerektirmektedir. Bizim yapmaya çalıştığımız ise İstanbul sokaklarında çalışan çocuklar sorununa toplum- çocuk penceresinden sosyolojik olarak bakabilmektir. Batıda çocukluğun keşfi çocukları özel bir alan olarak tanımlarken aynı zamanda ideal çocukluğunda sınırlarını çizmiş, o döneme kadar toplumların kendi içerisinde çözmeye/ortadan kaldırmaya çalıştıkları dezavantajlı çocuklar meselesini de ideal çocukluk üzerinden uluslararası sorun haline getirmiştir. Takdir edilmesi gereken bir çaba olarak görülen bu gelişmeler aslında çalışmamızın ikinci bölümünde de göstermeye çalıştığımız gibi siyasi, ekonomik çıkarların ve küresel kültürü yaygınlaştırma amacının önemli bir kaynağı olmuştur. Diğer taraftan ideal çocukluk da tüketimin, neo-liberal politikaların beklentilerini gerçekleştirecek aktörler olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Dezavantajlı çocuklar sorununa aile-eğitim ve sosyal hizmet ekseninde çözümler üretilirken, bu çözümleri çatısı altında toplayan çocuk hakları, uygulanma konusunda çokta başarılı olamamaktadır. Yine sistem suç işleyen, sokaklarda yaşayan, çeşitli iş kollarında çalışan çocuklara odaklanırken çoğu zaman sokaklarda çalışan çocuklar sorununu gözden kaçırmaktadır. Batılı bakış açısına göre ilerlemenin koşullarından biri de çocuk sorununa çözüm bulmak, çocuk haklarını uygulamaktır. Ancak bu koşullar Batının ekonomik ilerleme koşulları ile çelişmekte, küresel ekonomi bir taraftan çocuk hakları söylemi ile uluslararası bir hareketin

[530] Tekeli, **Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi**, s. 201.

öncülüğünü yaparken, diğer taraftan da küresel ekonominin mağdurlarının büyük çoğunluğunu çocuklar oluşturmaktadır.

Örneğin Türkiye'de de 1980'den sonra sonsuz çocukluk durumu bir varoluş olarak yaygınlaşmaya başlamış, üst ve orta sınıfa mensup ailelerde doğan çocuklar kendilerini sınırları batının ideal çocukluğunun etkisinde, özel bir çocukluk döneminin içinde bulmuşlardır.[531] Bu özel çocukluk tasvirinin dışında kalan dezavantajlı gruplar da uluslararasılaşan söylem, kategorilendirme ve tüm bunları bir araya getiren haklar ekseninde uygulanan çözüm önerilerinin gölgesinde zamanla/ilerleme ile çözülecek sorunlara dönüştürülmüşlerdir. Bu durum toplum-çocuk ilişkisinin tarihsel bağlarını görmeyi zorlaştırmış ve dezavantajlılık durumunun batılı normlara uygun olarak sürdürülecek ilerleme ile çözülebileceği fikrini yaygınlaştırmıştır. Oysaki tarihin bize gösterdiği çocuk-toplum ilişkisi içerisinde üretilen toplumsal çözümlerin tüm çocukları kapsamadığı ve Batı'nın ideal çocukluk mitinin geçmişte olduğu gibi bugünde sınırlı sayıda çocuk için geçerli olduğudur.

Sokaklarda çalışan çocuklar ise bu eksende daha önemli bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde aile yardımları, ailesi olmayan çocuklara yönelik verilen sosyal hizmetler ve çocukları eğitime dahil etme çabaları, ailesi olan, eğitimini sürdüren ancak sokaklarda çalışan çocuklar için yeterli olmamakta sayıları artmakta ve bu çocuklar çocuk meselesinin az görünen yüzü olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Bütün bu ilişkileri görebileceğimiz alan olarak İstanbul'da çalışmamız içerisinde önemli bir yere sahiptir.

3.1.2. Küresel Bir Kent: Bugünün İstanbul'u

İstanbul sadece Türkiye için değil, coğrafi konumu, tarihsel geçmişi, kozmopolit yapısı ve nüfus yoğunluğu nedeni ile diğer toplumlar içinde dikkate değer bir şehirdir. İstanbul tarihin her döneminde politik açıdan da önemli bir yerleşim alanı olmuştur. Politik çekiciliği, kültürel birikimi ve ekonomik değerinin

[531] Ayrıntılı bir çalışma için Bkz.; Evren Balta, "Bitmeyen Çocukluk, Erken Yetişkinlik ve Yeni Kapitalizm", **Birikim**, Sayı 192, İstanbul, Nisan 2005, (20–39), s. 21.

olumlu ve olumsuz sonuçları bugün hala tartışmakta, bir taraftan büyüyen, gelişen yönüyle öğünülen şehir, diğer taraftan bozulan dokusu, artan nüfusu ve idari sıkıntıları ile eleştirilerin odağı olmaktadır. 1908'de meşrutiyetin ilanı ile hızlanan Batılılaşma süreci ile modern İstanbul, Anadolu'dan giderek farklılaşmaya başlamıştır. Bu dönemde, siyaset, eğitim, ekonomi kurumları, aile ve haneleri açısından ülkenin gelecekteki kimliği büyük ölçüde İstanbul'da kurulmuştur. [532] Bugün de İstanbul siyasi kararların, ekonomik adımların, uluslararası ilişkilerin merkezi olma konumunu sürdürmektedir. 2013 itibari ile nüfusu 14 milyona [533] ulaşan İstanbul aynı zamanda genel bütçe gelirlerine %42.36'lık pay[534] ile en fazla katkı sağlayan ildir.

Çalışmamız içerisinde İstanbul'un "Dünya Kenti" kavramı ile tanışmasının/tanıtılmasının 1996 yılında Birleşmiş Milletler Habitat II Konferansı'nda gerçekleştirildiğini belirtmiştik. Dünya ölçeğinde meta, para ve imgelerden oluşan yoğun bir trafik ve bu trafiğin içinden geçtiği, yoğunlaştığı bazı mekanlar vardır. Dünya kenti olarak tanımlanan ve dünya ölçeğinde bu trafiğin, ilişkilerin kontrol edildiği ve yönlendirildiği mekanlarla, trafiğin içinden geçtiği bu mekanları karıştırmamak gerekir. Dünya kenti tabiri yerine uluslararasılaşmış kentler tabirini kullanmanın daha doğru olacağı bu mekanlar, kapitalist ilişkilerin alt birimlere/mekanlara ulaşmasını kolaylaştırıcı alanlardır. Dünya kentlerinin sayıları, kontrolün merkezi olma ölçüsünde sınırlı iken, uluslararasılaşmış kentlerin sayıları, kapitalist ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak artmaktadırlar. [535] Bu bağlamda İstanbul'un dünya kenti mi yoksa uluslararasılaşan kent mi olduğu tartışmaya açıktır. Fakat İstanbul'u dünya kenti yapma tasavvurlarının günüz siyasetinde de son derece etkili rol oynadığı ortadadır. [536]

---

[532] Alan Duben, **Kent, Aile, Tarih,** Çev. Leyla Şimşek, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.165.

[533] TUİK verilerine göre İstanbul'un nüfusu 2013 itibari ile toplam 14,160467'dir. (Çevrimiçi), http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15974 , 08.06.2014.

[534] Aralık 2013 sonu itibari ile Bkz; (Çevrimiçi),http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_55.xls.htm, 08.06.2014.

[535] Fuat Ercan, "Kriz ve Yeniden Yapılanma Sürecinde Dünya Kentleri ve Uluslararası Kentler: İstanbul", **Toplum ve Bilim**, Sayı 71, İstanbul, 1996, (61–96), s. 67.

[536] Kadir Topbaş yerel seçimler öncesi bir ropörtajında "İstanbul, daha zengin, daha yaşanılabilir, standartları daha yüksek bir dünya kenti olacak. Çocuklarımıza yaşadığımızdan çok daha iyi bir kent bırakacağız." ifadesini kullanmıştır. (Ropörtajın tamamı içi Bkz.**;** Edip Üzen, **"Kadir**

İstanbul'un dünya kenti olup olmadığı veya olup olamayacağı konusu belli ki üzerinde daha çok çalışmaların yapılacağı ve tartışılacağı bir konudur. Ancak dünya sistemindeki önemi ve etkisi son derece açıktır. Öyle ki İstanbul'un dünya sistemi ile entegre olma sürecinde ilk ve en önemli olan değişken dünya ölçeğinde yaratılan imajların kısa sürede İstanbul'u etki altına almasıdır. Özellikle kitle iletişim araçları vasıtası ile pazarlanan bu yeni yaşam biçimleri hızla İstanbul'da kendini göstermektedir.[537] Dünya kapitalizminin evresel ölçekte ürettiği imajlar, tüketim kalıpları, yaşam biçimleri ile hızlı buluşan az bir kesimin varlığının yanında bu yaşam biçimleri ile ancak kitle iletişim araçları vasıtası ile karşılaşan daha büyük bir kesim söz konusudur. Üretim dünyası bu geniş kesime bir dizi tatmin ve yüksek yaşam biçimlerine dahil olma duygusu verecek imaj ve yaşam biçimlerini de taklit yoluyla üretmekte, fakat artan eşitsizlik bu sahte dünyayı taklit etmeyi bile güçleştirmektedir. Kentsel sınırlar içinde var olan bu eşitsizlikler aynı zamanda nüfusun bir kısmını kentin sınırlı alanlarında yaşamaya iten/teşvik eden bir süreci de başlatmıştır. [538] Özellikle 1990'lardan itibaren İstanbul'da yaşanan hızlı mekansal ayrışma ile kent dışında güvenlikli, korunaklı siteler ortaya çıkmıştır. Bu siteler mekansal ayrışmanın önemli yansımalarından biridir. Sayıları hızla artan bu siteler güvenlik konusunda özel bir ayrıcalık olarak görülmektedir.[539] Bu seçkinci ve ayrıcalıklı imgenin yanı sıra bu sitelerde oturanlara yeni yaşam tarzı da vaat edilmektedir.[540] Güvenlikli sitelerin tanıtım ve pazarlanmasında vurgu yapılan kavramlardan biri de farklılıktır. Pek çok alt anlam barındıran bu kelime bu sitelerde yaşayanlarla diğerleri arasında ayrıştırma çabasının da ifadesidir. Fiziksel, kültürel, toplumsal ve işlevsel ayrıcalıklara yapılan vurgu kent merkezinden kopuşla pekiştirilmektedir.[541] Eğer en basit tanımıyla demokrasiyi ve sivil toplumu farklılıkların kabulü ve bir arada yaşaması olarak tanımlarsak bu tür yerleşim

---

Topbaş: Şehri Biz Yönetmeseydik Kimse Sokağa Çıkamazdı",(Çevrimiçi), http://www.memurlar.net/haber/461880/, 13.06.2014). Yine bir başka haber için Bkz.; "'Dünya Kenti İstanbul 18 yıl sonra yeniden", (Çevrimiçi), http://www.ntvmsnbc.com/id/25490878/ , 13.06.2014.

[537] Fuat Ercan, "Kriz ve Yeniden Yapılanma Sürecinde Dünya Kentleri ve Uluslararası Kentler: İstanbul", **Toplum ve Bilim**, Sayı 71, İstanbul, 1996, (61–96), s. 87.

[538] A.e., s.89.

[539] Jean-François Perouse, A. Didem Danış, "Zenginliğin Mekanda Yeni Yansımaları: İstanbul'da Güvenlikli Siteler", **Toplum ve Bilim**, Sayı 104, İstanbul, 2005, (92–123), ss. 92–93.

[540] A.e., s. 103.

[541] A.e., s.105.

alanları, böylesi bir tanımın altını oyan, yeni ortaya çıkan kentsel ayrışım mekanizmaları olarak okunabilir. [542]

İdealleştirilen ev miti, tüketimle de özdeşleştirilmiş kentsel orta sınıf kültürü ve yaşam tarzının en belirleyici ve ayrıştırıcı öğelerinden birisi haline gelmiştir. Tarihsel bir kurgu olarak "ideal ev", 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Kıta Avrupası'nda ve Kuzey Amerika'da bürokrat ve uzman meslek sahibi kesimin, sanayileşen kentlerin fiziki ve sembolik coğrafyasında kendilerini alt tabakalardan ayrıştırma çabalarının neticesidir.[543] Eğlenceli müzikler, modern insan figürleri ve mutlu aile tabloları eşiğinde görselleştirilen televizyon reklamlarında, İstanbul'un dört bir tarafını saran reklam panolarında sunulan ideal evler/siteler, kentli olmayı, kente ait olmayı belirli yaşam kalıpları ile sembolleştirir. Günümüzde yeni olan şey evin kentsel orta sınıf kültürün odak noktası olması değil, küreselleşme ile beraber, ideal ev kurgusunun tarihselliğinden arınıp, evrensel bir doğruya dönüşmesidir. [544]

Küresel bir kent yaratma çabalarının durak noktalarından biri de kentsel dönüşümdür. Kentsel dönüşüm son yıllarda İstanbul'u yeni baştan biçimlendirme söylemleri eşliğinde, daha yaşanabilir, daha sorunsuz bir kent oluşturma çabalarının kaçınılmaz zorunluluğu olarak sunulmaktadır. Bugünün İstanbul'una hakim olan küresel kent söylemi 1980'lerin başından itibaren üretilen kentsel politikaların belirlenmesinde en etkili söylem olup, kentsel yapıya dair dönüşümlerde de önemli rol oynamıştır. 1980'lerden itibaren iktidara gelen hükümetler ve diğer elit gruplar, Türkiye ekonomisini dünya ekonomisine eklemlemeye yönelik oluşturdukları politikalar kapsamında İstanbul'un küresel kent projesini oluşturmuşlardır. 1984–2004 yılları arasında yerel yönetimde iktidara gelen üç farklı siyasi parti, İstanbul'un tarihi, jeo-politik ve kültürel değerlerini mobilize ederek, kendi küresel kent

---

[542] Ayfer Bartu, "Kentsel Ay(rı)şım: İstanbul'daki Yeni Yerleşimler ve Kemer Country Örneği", **21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan**, Haz. Firdevs Gümüşoğlu, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001, (145–149), s. 149.

[543] Ayşe Öncü, " "İdealinizdeki Ev" Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı", **Mekan, Kültür, İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler**, İstanbul, İletişim Yayınlar, 2007, (85–103), s.91.

[544] Ayşe Öncü, " "İdealinizdeki Ev" Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı", **Mekan, Kültür, İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler**, İstanbul, İletişim Yayınlar, 2007, (85–103), s.92.

projelerini üretmişlerdir.[545] Sadece İstanbul'la da sınırlı kalmayan projelerin uygulanması için gerekli siyasi adımlarda atılmıştır. Bu bağlamda Haziran 2011'de kurulmuş olan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na göre, önümüzdeki yirmi senede Türkiye'nin hemen hemen yarısının yıkılması ve yenilenmesi gerekmektedir. [546]

Kentsel dönüşüm süreci beraberinde yeni meslekleri ve dernekleri de getirmiştir. Emlak Uzmanları, Gayrimenkul Yatırım Uzmanları, bunların dernekleri, hep bir ağızdan emlak piyasasının geleceğinin ne denli parlak olduğunu söylemektedirler. Buna ek olarak yapılan yoğun reklam kampanyalarının etkisiyle de insanlar konut alabilmek için banka kredilerine başvurmuş ve nihayetinde 2003'ten günümüze emlak fiyatlarında %40-%50 arasında artış olmuştur.[547] Mortgage türü banka kredileri TOKİ kampanyalarını da arkasına alarak, yüksek faizli borçlandırma ile insanların açlık sınırında yaşama pahasına ev sahibi olma hırsını tetiklerken, yeni bir semt beraberinde yeni yeni bir hayatı, sosyal ve kurumsal ilişkilerin dönüşmesini getirmiştir.[548] Kentsel dönüşüm söyleminde 25 katlı bir blokta yaşamak, ilkel gecekondudan bloğa geçmek, modern/çağdaş olana geçiş olarak tarif edilir. Bu durum dünya çapında tüm modernleştirici iktidarlar tarafından beslenen yaygın ve evrensel bir inançtır. Avrupa Birliği/Türkiye ilişkisindeki tüm çalkantılara rağmen, Avrupa, kentsel dönüşüm sürecinde sunulan modernitenin kolay kolay bırakılmaz bir imgesidir ve Avrupalı olmak "küresel olmakla" eşitlenmiş durumdadır. [549]

İdeal kent söyleminin ayrılmaz parçası haline gelen kentsel dönüşüm İstanbul'u değiştirmekte, gelecek kurgusu bu söylem üzerine inşa edilmektedir. Kentsel dönüşümün tartışmalar eşliğinde gerçekleştirilmesi aşamasında toplumsal

---

[545] Binnur Öktem, "Neoliberal Küreselleşmenin Kentlerdeki İnşası: AKP'nin Küresel Kent Söylemi ve İstanbul'un Kentsel Dönüşüm Projeleri", **Planlama**, Sayı 2, 2006, (53–63), ss. 56–57.

[546] Jean-François Perouse, "Kentsel Dönüşümün Yaygınlaştırılması Ya Da Suskun Çoğunluğun Acımasız Zaferi…", **Milyonluk Manzara Kentsel Dönüşümün Resimleri**, Haz. Semih Akşeker v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, (49-55), s. 49.

[547] Ahmet Müfit Bayram, "Kentsel Dönüşüm Tartışmaları", **Dosya 01 Kentsel Dönüşüm Tartışmaları–1**, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Bülten 40, Mayıs-Haziran 2006, (7–11), s. 7.

[548] Funda Şenol Cantek, " Yoksuldan Alıp Zengine Vermek: Ankara'da Kentsel Dönüşümün Serancamı", **Milyonluk Manzara Kentsel Dönüşümün Resimleri**, Haz. Semih Akşeker v.d.., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, (121-127), s. 126.

[549] Jean-François Perouse, "Kentsel Dönüşümün Yaygınlaştırılması Ya Da Suskun Çoğunluğun Acımasız Zaferi…", **Milyonluk Manzara Kentsel Dönüşümün Resimleri**, Haz. Semih Akşeker v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, (49-55), ss. 51–52.

kabulleniş ve yapılanların meşrulaştırılması/haklılaştırılması sürecin kolaylıkla yürütülmesi ve herhangibir direnişle karşılaşmaması bakımından son derece önemlidir. Bu açıdan sadece akademik terminolojiye değil gündelik yaşantımıza da önce bir korku mekanı olarak çöküntü bölgesi, sonrada kurtarıcı olarak soylulaştırma terimlerini dahil eden kentsel dönüşüm küreselleşmenin ve neoliberal düzenin sembollerinden biridir.[550] Kentsel bir alanın çöküntü göstergeleri açısından sorunlu olduğu"kanıtlanabilirse", akabinde gelen dönüştürücü müdahalelerde sorgulanmadan kabul edilir. Bu müdahalelerin sonuçlarının farklı toplumsal gruplar için yıkıcı olabileceği üzerinde durulmaz. Çünkü çöküntü ölçütlerinin bilimsel, akademik ve nesnel olduğuna duyulan ve tümüyle modern olan inanç müdahaleyi meşrulaştırır.[551]

Korunaklı siteler, kentsel dönüşüm, sayıları hızla artan alışveriş merkezleri İstanbul'u adeta dört bir yandan kuşatmış, süreç İstanbul'u farklı bir siluete kavuştururken toplumsal ilişkileri de yeni bir boyuta taşımıştır. Yukarıda da değindiğimiz gibi, kentin farklı yüzlerini temsil eden yerleşim alanları bütünleşik bir İstanbul'u hayalleştirirken, gerek ekonomik gerekse kültürel yarılmayı derinleşmektedir. Bugünün İstanbul'unu farklı değerler üzerinden anlamak/anlatmak mümkündür. Ancak özellikle günümüzde küresel bir şehir olarak İstanbul dediğimizde en belirleyici faktör mekansal dönüşüm ve bu dönüşümün toplumsal yansımalarıdır. 2000'li yıllarda adeta tek ve alternatifsiz bir sektör haline gelen inşaat, ekonomi politikaları, IMF anlaşmaları ile belirlenen yarı sömürge yapıdaki bir ülkede tarım, hayvancılık ve madenciliğin uluslararası anlaşma ve kotaların belirleyiciliğine terk edilmesi ile ilerlemenin motor gücü haline gelmiştir. Riskli jeopolitik yapının etkisiyle turizmin güvenli bir liman olmaması, büyük dış borç ve enflasyonun finans sektörünü krize açık hale getirmesi, inşaat sektörünü iç pazarın ihtiyaçlarını karşılayabileceği, yeri geldiğinde de ihraç edilebilecek bir alana dönüştürmüştür. Nitekim 2000'li yıllarda Türkiye ekonomisi %6-7'lik bir büyüme

[550] Funda ŞENOL Cantek, " Yoksuldan Alıp Zengine Vermek: Ankara'da Kentsel Dönüşümün Serancamı", **Milyonluk Manzara Kentsel Dönüşümün Resimleri**, Haz. Semih Akşeker, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, (121–127), s. 123.

[551] Alev Erkilet, ""Hakikat Oyunları"nın Parçası Olarak Kentsel Çöküntü Söylemi", **Milyonluk Manzara Kentsel Dönüşümün Resimleri**, Haz. Semih Akşeker v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, (77-92), s. 79.

yaşarken inşaat sektöründeki büyüme yaklaşık %20'lerdedir. [552] İstanbu'u yeni konutlar ve bu konutlarla üretilen yeni yaşam tarzları ile tekrardan fetheden anlayış, farklılıkların altını daha kalın çizgilerle çizen bir sürecin de dinamitleyicisi olmuştur.

Özetle İstanbul'u dünya ekonomisine kazandırmanın yolu onu yeniden şekillendirmekten, küresel pazara uyumlu hale getirmekten geçmektedir. Baktığımızda tüketim odaklı, şekilsel yaşamın egemen kılındığı bu şehirde istenilen büyük oranda gerçekleştirilmiştir. Ancak yönetimsel söylemlerden anladığımız kadarı ile İstanbul'un önünde daha uzun bir yol vardır.

3.2. İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklar

İstanbul kentsel dönüşümle, Batı'dan ithal tüketim alışkanlıkları ile yeniden şekillendirilirken, hızlı dönüşüme ayak uydurmak ve daha da önemlisi bu değişim karşısında ayakta kalabilmek güçleşmektedir. Çocuk olarak bu sistem içinde yer almak ise çok daha fazla sorumluluğu ve çabayı gerekli kılar. Çalışmamız içinde sıkça değindiğimiz üzere, sınırlı sayıdaki çocuğa kucak açan toplum, sistem dışında kalanları sorunsallaştırır ve acilen çözülmesi/ortadan kaldırılması gereken meseleler olarak algılar. Üretilen çözümler çocuk hakları söylemi ile çerçevelenir ve çocukları aile ile eğitim kurumları aracılığıyla sisteme dahil etme amacı taşır.

Sokaklarda çalışan çocuklar içinse durum daha karmaşıktır. Sokaklarda yaşayan ve aileleri olmayan/aileleri ile hiçbir bağı olmayan çocuklardan farklı olarak eğitimlerine devam eden ve bu arada sokaklarda çalışmayı sürdüren çocuklar ciddi sorunlar olarak algılanmazlar. Bu çocuklar eğitimlerine devam ettikleri ve sokaklarda çalışırken yakalanmadıkları sürece fazla göze batan gruplar değildir. İstanbul'un onlara sunduğu sayısız iş imkanı ve dolaşım alanı bu çocukların sokaklarda çalışmalarını olumsuz anlamda destekler. Yine kent yaşantısının bireyci ve yabancılaştırıcı etkisi bu çocukların sokaklarda çalışmasının zamanla kent insanı için normaleştirilmesi ile sonuçlanır. İnsanlar bu çocukları kentin bir sorunu olarak içselleştirirler. Toplumlar ideal çocukluğu tanımlar ve aileler bu tanıma uygun,

[552] Erbatur Çavuşoğlu, "İslamcı Neo-liberalizmde İnşaat Fetişi ve Mülkiyet Üzerindeki Simgesel Hale", **Birikim**, Sayı 270, İstanbul, Ekim 2011, (40–51), s.45.

sisteme faydalı çocuklar yetiştirme yarışına girerler. Bu yarışa girecek imkana sahip olmayanların hali muğlaktır. Suç ise çoğu zaman kentsel düzene dahil olamayan çocuklarını terk eden, onları çalışmaya iten/çalışmalarına göz yuman ailelerdedir. Bu bakış açısı çocuk sorununu gelişmekte olan bir kentin çektiği sıkıntılar düzeyine indirger ve tarihsel bakışı sınırlandırır. Günümüzde hedef sadece küresel bir dünya kenti (İstanbul) yaratmak değil, "bu kentte yaşamayı hak eden çocuklar" yetiştirmek meselesi haline gelmiştir. İyi bir eğitim, modern bir aile çocuk sorununun çözümlenmesinde hedeflenen/hedef haline getirilen en önemli adımdır. Özetle daha yaşanabilir daha güzel ve sorunsuz kentler oluşturma düşüncesinde ideal çocukluğun yeri ayrıdır. Korunaklı sitelerin, lüks konutların reklamlarında mutlu aile tablosunun tamamlayıcısı çocuktur. Parklarda oynayan, okula kolay ulaşan, kendine ait odası olan mutlu çocuk figürleri kent yaşantısının ayrılmaz bir parçası haline getirilmiştir. Yine kentsel dönüşümü kolaylaştıran güvenlik söylemi çoğu kez çocuklar üzerinden vurgulanır. Bütün bu çerçeve aynı zamanda dezavantajlı çocukların varlığı ile pekiştirilir. Sisteme uyumlu çocuk mutlu çocuktur ve mutlu çocuk yetiştirmek sistemin bir parçası olmakla mümkündür.

Bu bağlamda sıkça zikredilen çocuk dostu kentler yaratma söylemi de bu sürecin önemli bir adımıdır. Birçok uluslararası girişim kentlerdeki çocukların yaşam niteliğini geliştirmek adına İstanbul'daki HABİTAT II konferansından sonra harekete geçmiştir. Çocuk hakları sözleşmesinin tümüyle uygulanması görevini üstlenen "Çocuk Dostu Kent", çocuklara pek çok vaade bulunur; [553]

- Yaşadıkları kent hakkında verilen kararları etkileme
- Var olmak istedikleri kent hakkında görüşlerini ifade etme
- Aile, sosyal yaşam ve topluma katılma
- Sağlık, eğitim ve barınma gibi temek hizmetlerden yararlanma
- Temiz su içme ve düzgün sağlık koşullarından yararlanma
- Sömürü şiddet ve kötüye kullanımdan korunma
- Kendi başlarına güvenli biçimde sokakta dolaşma
- Arkadaşları ile buluşma ve oynama

[553] Hikmet Sivri Gökmen, "Çocuk Dostu Kentler Oluşturmak", **Mimar.ist**, Yıl 8, Sayı 28, İstanbul, Haziran 2008, (49-54), s. 49.

- Bitkiler ve hayvanlar için yeşil alanlara sahip olma
- Kirlenmenin olmadığı bir çevrede yaşam
- Kültürel ve sosyal etkinliklere katılma
- Etnik köken, din, cinsiyet, gelir ya da engellilik gibir herhangibir ayrımcılığa maruz kalmadan her türlü hizmete erişim

Bu söylemler sınırları Batı tarafından çizilen ideal çocukluğun ifadeleridir. Ancak tarihin bize gösterdiği toplumsal çözümlerin tüm çocukları kapsamadığıdır. Toplumlar dezavantajlı çocuklara kendi koşullarında çözümler üretirken günümüzde bu çözümler uluslararası boyutta ve Batı'nın çerçevesini çizdiği bir takım siyasi, kültürel, ekonomik yaptırımları içeren aşamalardan geçilerek halledilmeye çalışılmaktadır.

Küresel pazara dahil olan bir kent yaratmak, kentin sorunlarını küresel çözümlerde aramakla eş değer hale gelmiştir. Kentler küresel ölçeklere göre şekillendirilirken kentlerdeki düzenin derecesi de artmıştır. Kentsel alanlardaki davranışı idare edebilmek için düzen iyi olabilir ancak modern kentlerdeki çocukların yaşamlarının niteliği kaosun varlığından daha fazla düzenin varlığından dolayı tehdit edilmektedir. Çocuklar açısından baktığımızda kent bir kurallar yığınına dönüştürülmüştür. [554] Bu kurallara uyan çocuklar ideal çocukluğu, uymayanlar ise dezavantajlı çocukluğu temsil etmektedir. Sokak çocukları gibi dezavantajlı grupların bu kentsel yapıdan nasıl izole edileceği uluslararası söylemler ve çözüm önerileri ile tartışılırken, gözden kaçırılan sokaklarda çalışan çocuklar meselesi olmaktadır.

3.2.1. Sokaklarda Çalışmanın Dünü-Bugünü

Çocukların çalıştırılması tarihin her döneminde ve her toplumda yaygın olarak görülen bir durumdur. Çalışmamızın ilk bölümünde de belirttiğimiz gibi çocuk emeği kullanımının tarihini avcı ve toplayıcı toplumlara kadar götürmek mümkündür. Tarımsal faaliyetlerde, aile içinde, küçük işletmelerde faydalanılan

[554] Hikmet Sivri Gökmen, "Çocuk Dostu Kentler Oluşturmak", **Mimar.ist**, Yıl 8, Sayı 28, İstanbul, Haziran 2008, (49-54), s. 52.

çocuk emeğinin en fazla sömürüldüğü dönem kayıtlara sanayileşmenin başladığı 19. yüzyıl olarak geçmiştir. Sanayileşme ile çok sayıda çocuk sistemli bir şekilde fabrikalarda, madenlerde, tekstil sektöründe çalıştırılmıştır. Çocuk emeğinin tarihi uzun son derece ve karmaşıktır. Geleneksel dönemlerde akrabalarının ve tanıdıklarının gözetiminde çalıştırılan çocuklar aynı zamanda toplumsal sistemin kurallarının aktarıldığı, kültürleme sürecinin önemli parçalarıdır. Avcı-toplayıcı göçer ve yarı göçer topluluklarda durum bundan pek farklı değildir. [555]

Çocuk emeğinin kullanımına dair önemli adımlar ise 20. yüzyılda atılmıştır. ILO tarafından kabul edilen 138 sayılı "Asgari Yaş Sözleşmesi" ile 15 yaş altındaki çocukları çalışmasının yasaklanması istenmiş, az gelişmiş ülkelere asgari çalışma yaşını 14 olarak kabul etme imtiyazı tanınmış, sağlık, güvenlik, ahlakı olumsuz etkileme riski bulunan işler için 18 yaş sınırı getirilmiştir. [556] Çocuk işçiliğinin uluslararası düzeyde önlenmesi için yapılan yasal düzenlemelere zorunlu eğitim de eklenince formel çocuk işçiliğinde önemli azalmalar olsa da günümüzde çocuk emeğinin kullanımı devam etmektedir. Özellikle enformel sektörlerde çocukların çalışması/çalıştırılması günümüz çocuk sorununun önemli bir parçasıdır.

Fabrikalarda, atölyelerde, tarım sektöründe yoğun olarak çalışan çocuklar aile için maddi getiri kaynağı, sistem içinse ucuz işgücü olarak görülmektedir. Sistem bu tip çalışmaların belirli ölçüde önüne geçmiş olsa da, çocuk emeğinin enformel sektörlere kaymasını engelleyememektedir. Ayrıca enformel çocuk işçiliğinin tespiti ve önlenmesi formel işçiliğin tespitinden ve önlenmesinden çok daha güç olmaktadır. Çocuk sorununa çözüm üretme çabasının formel çocuk işçiliğine yoğunlaşması, sokaklarda çalışan çocukların gözden kaçırılmasına da neden olmaktadır. Sistem sokaklarda yaşayan, suç işleyen, ağır koşullarda çalışan çocuklara yönelirken, aileleri ile yaşayan ve eğitimlerini sürdüren fakat dönem dönem sokaklarda çalışan kitle daha az dikkat çekmektedir. Oysaki sokaklarda çalışma davranışının neticeleri azımsanmayacak boyutlardadır. Aile ve eğitim odaklı sosyal politikaların bu noktada sorunu gözden kaçırması olağan görülmektedir. Çünkü bu çocukların aile ile olan

[555] İzzet Duyar, Barış Özener, **Çocuk İşçiler Çarpık Gelişen Bedenler**, Ankara, Ütopya Yayınları, 2003, ss.11–12.
[556] Duyar, Özener, **Çocuk İşçiler Çarpık Gelişen Bedenler**, s.20.

bağları ve eğitimlerini sürdürme davranışları onları potansiyel sorun olma durumundan uzaklaştırmaktadır. Fakat sokaklarda çalışma bu çocukları sokak çocuğu olma, eğitimlerini yarıda bırakma, aileden uzaklaşma ve sömürüye açık hale gelme gibi risklerle karşı karşıya getirir. Sosyal politikalar çocuk işçiliğini sınırlandırıp, şekillendirirken sokaklara kayan çocuk emeği üretilen çözümlerin eleştirel bir bakışla gözden geçirilmesi zorunlu kılmaktadır.

İstanbul sokaklarda çalışan çocukların en fazla olduğu ildir. Yukarıda özetlemeye çalıştığımız kentsel yapının bu duruma etkisi oldukça fazladır. Yakın zamana kadar sokak çocukları kategorisi içinde değerlendirilen sokaklarda çalışan çocuklar olgusu yeni sayılabilecek bir sorun alanıdır. Bu konuda yapılan çalışmalara bakıldığında sistematik ilginin 1990'lardan sonra geliştiği görülebilir. [557] Sokak çocuklarına dair ilginin geçmişi ise çok daha eskilere dayanmaktadır. Pek çok kaynakta sokak çocuklarına 1940'lı yıllarda İstanbul'da rastlandığına ve Galata Köprüsü'nü[558] mesken tuttukları için bu çocuklara "köprü altı çocukları" dendiği söylemine yer verilmiştir.[559] Ancak sorunun gündeme gelişi çok daha öncelere dayanmaktadır. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'na göre 1914–1918 harbi bilhassa İstanbul'da sosyal sefaletin artmasına neden olmuştur. Kenar fukara mahallelerinde ailelerini isteyerek veya istemeyerek terk eden serseri, başıboş çocuklar köprünün iki başındaki sokaklarda ve köprü altında şehir için muzır birer unsur olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Sorunun gündeme gelmesiyle de İttihat ve Terakki Fırkası serseri çocukları barındırmak üzere bir gece barınağı arayışına girmiştir. Böylece Tophane'de "Yamalı Hamam" kiralanarak çocukların barınmasına yardımcı olmak amacıyla açılmıştır. Ancak sorunun büyük boyutlara ulaşması ile dönemin Valisi ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ ekip çalışması başlatmıştır.

---

[557] Gün, **Yoksulluktan Sefalete Bir Göç Hikayesi, Sokakta Çalışan Çocuklar Sorununun Ekonomi-Politiği,**, s. 135.

[558] Kemalettin Tuğcu "Serseri Çocuklar " adlı hikayede köprü altında yaşayan bu çocukların başlarına gelenleri anlatmaktadır. Hikaye " *Köprünün altını süpüren hademe onları Eminönü meydanına kadar kovaladıktan sonra geri dönmüştü. Üstleri paramparça ve kir pas içindeki üç çocuk kalabalık caddeyi hemen geçip Balıkpazarı'nın dar sokaklarına saptılar*." diye başlamaktadır. Bkz.: Kemalettin Tuğcu, **Serseri Çocuklar**, İstanbul, İtimat Kitabevi, 1968, s. 5.

[559] Bkz.: **1. İstanbul Çocuk Kurultayı İstanbul Çocuk Raporu**, Yay. Haz. Sevgi Usta Sayıta, Mustafa Ruhi Şirin, İstanbul, İstanbul Çocukları Vakfı Yayınları, 2000, s.275; Sevda Uluğtekin, "Türkiye'de Çocuk Sorunu ve Sokak Çocukları", **Sokak Çocukları Eğiticilerin Eğitimi Programı**, İstanbul:14–20 Nisan 1996, Ankara, Bizim Büro Basımevi, s. 113.

Yamalı Hamam deneyimi ve Muhittin Üstündağ'ın tecrübeleri ile 1933 yılında "Galata Çocukları Kurtarma Yurdu" açılmış, bu yurtta 12–16 yaş grubunda sokakta yaşayan/çalışan çocuklara yönelik çalışmalar yapılmıştır.[560] Zamanında 55 bin liraya satın alınan binada, 100 çocuk ve 25–30 çocuğa bir eğitmen hesabı ile çalışmalara başlanmış, ilk açıldığında 7 olan çocuk sayısı daha sonra 125'e yükselmiştir. İstanbul Belediyesi tarafından idare edilen yurt, 1938 senesinde Yeşilköy'e nakledilmiş ve yatılı okula dönüştürülmüştür. Kuruluş gayesinden tamamen uzaklaştırılan okul 1943 yılında kapatılmıştır. [561]

19 Kasım 1930 tarihli Akşam Gazetesi ise havaların bir haftadır adamakıllı soğuduğunu, herkesin kışlık elbiselerini, paltolarını giydiğini, buna rağmen sokakta yalınayak, çıplak baş gezen birçok sefil çocuğa tesadüf edildiğini yazar. Aynı haberde bu çocukların Bahçekapı tarafında, Beyoğlu'nda merdiven taşları üzerinde yattıkları ve geçen yıl bu çocuklar için yatacak bir yer yapıldığı belirtilmektedir. Ancak habere göre bu çocuklar serseri hayata alışmış ve yatacakları yere rağbet etmemişlerdir. [562]

Sokak çocukları sorununa dikkat çeken edebi eserler, sinema filmleri de 1940'lardan itibaren yaygınlaşmıştır.[563] Kemalettin Tuğcu'nun "Serseri Çocuklar(1968)", "İstanbul Sokakları (1977)", "Ekmek Parası (1970)", "Sokak Çocuğu (1968)", Nebil Fazıl Aslan'ın "Köprü Altı Çocukları (1967)" eserlerinde sokaklarda zor koşullarda yaşayan çocukların öyküleri anlatılmaktadır. Yine 1953 yapımı "Köprüaltı Çocukları" isimli sinema filmi dönemin sokak çocuklarına dikkat çekmektedir.

1940'ların İstanbul'da ki çocuk sorununa gazete yazılarında da rastlamak mümkündür. Niyazi Berkes 1944 yılının Ağustos ayında (11–12 Ağustos) Tan Gazetesi'nde yazdığı yazıda İstanbul sokaklarındaki çocuklara dikkat çeker. Berkes

---

560 Turgay Çavuşoğlu, "Galata Çocuklarını Kurtarma Yurdu (1933-1938)", (Çevrimiçi), http://turgaycavusoglu.com/index.php?option=com_content&view=article&id=63&Itemid=80 , 15.06.2014

561 Gökçe, **Memleketimizde Cumhuriyet Devrinde Kimsesiz Çocuklar Sorunu İle İlgili Sosyolojik Mukayiseli Tahlil ve İzahı**, s. 68.

562 (Çevrimiçi),http://www.gecmisgazete.com/haber/serseri-cocuklar,(Çevrimiçi), 15.06.2014.

563 Bu konuda yapılan ayrıntılı bir çalışma için Bkz.: Sınar, **Hikaye ve Romanımızda Çocuk (1872–1950)**, ss. 167–186.

son iki üç yıl içerisinde özellikle İstanbul'da sokakları dolduran dilenci, gazeteci, karamelacı, ufak çocukların sayılarında belirgin bir artış olduğunu söyler. Berkes "Gece yarılarına kadar şehrin en ücra köşelerine giderek ellerindeki malları satmaya çalışan bu çocuklarla ilgilenecek makam ve mevkiler yok mudur?" diye sorar ve yine bu soruya şöyle cevap verir. Berkes'e göre şehirlerde başıboş dolaşan hatta istismara uğrayan bu çocuklarla Çocuk Esirgeme Kurumu ve İstanbul Cumhuriyet Halk Partisi ilgilenmekte ve bazı komisyonlar kurulmaktadır. Ancak bu çalışmalar sadece tavsiye boyutunda olup uygulama safhasına geçilememiştir.[564] Yine bu yıllarda sayılarının 6 bin olduğu söylenen İstanbul'daki sokak çocuklarının yardım mekanizmalarının dışında kaldığı, 1943 yılının başında yirmiden fazla sokak çocuğunun donarak öldüğü yönünde haberlere rastlamakta mümkündür.[565]

Genel olarak sokak çocukları üzerine yapılan ve Türkiye'de bu alandaki ilk araştırmalardan biri sayılan "1940'lı Yıllarda İstanbul'da Sokak Çocukları" araştırması da dönemin Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından gerçekleştirilmiştir. [566] Kurumun İstanbul merkezinin 1942–43 yılı raporlarına bakıldığında, projenin uygulanmaya konduğu anlaşılmaktadır. İstanbul sokaklarındaki çocukların durumunun cumhurbaşkanına iletilmesi neticesinde tahkikat fişleri hazırlanmış, istatistik cetvelleri oluşturulmuş ve nihayetinde kapsamlı olarak proje hayata geçirilmiştir.[567] Proje kapsamında İstanbul sokaklarında serseri gibi dolaşan ve seyyar satıcılık yapan 2848 çocuk (2516 erkek, 332 kız) yaşlarına, etnik kökenlerine, okul durumlarına, yaptıkları iş ve mesleklere, günlük kazandıkları para miktarlarına, ailelerinin sosyo-ekonomik vasıflarına göre tasnif edilmişlerdir. Elde edilen veriler neticesinde hazırlanan raporda bu çocukları sokağa düşüren nedenler dokuz sınıfa ayrılmış, alınacak tedbirler ise üç başlık altında toplanmıştır.[568] Çalışmada 1137

---

564 Niyazi Berkes, **Felsefe ve Toplumbilim Yazıları**, İstanbul, Adam Yayınları, 1985, s.288.

565 Buğra, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika**, ss.143–144.

566 Abdullah Karatay, " Sokakta Çalışan Çocuklar: Çocuk İşçiliği Ve Sokak Çocukluğu Arasında Bir Çocuk Kategori", **1. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı**, İstanbul Çocuk Vakfı Yayınları Yay. Haz. M. Ruhi Şirin, Sevgi Usta Sayıta, İstanbul, 2000, (538–550), s.545.

567 Makbule Sarıkaya, " II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Kimsesiz Çocuklara Yönelik Kapsamlı Bir Proje", (Çevrimiçi), http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniad/article/viewFile/1025001103/1025001097 , 18.06.2014.

568 Makbule Sarıkaya, " II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Kimsesiz Çocuklara Yönelik Kapsamlı Bir Proje", (Çevrimiçi), http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniad/article/viewFile/1025001103/1025001097, 18.06.2014.

çocuğun sokaklarda çalıştığı ve küfecilik, gazete satıcılığı, karamelacılık, işporta malı satıcılığı yaptığı tespit edilmiştir. Serseri yalınayak dolaşan, hiçbir iş yapmayan, şeklinde tabir edilen çocuklar da çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. [569]

1940'larda köprüaltı çocuklarının yanı sıra bu çocukları ifade etmek için "serseri çocuklar" tabirine de başvurulduğunu görüyoruz. O dönem çocuk serserilerin en zor serserilik vakası oldukları çünkü yakalanmalarının çok güç olduğu, İstanbul'da oniki ay içinde 1290 çocuğun yakalanıp, memleketlerine gönderildiği, bir kısmının Darülaceze'ye veya aile yanına verildiği ancak hepsinin muhtelif yollarla eski serseriliklerine döndükleri haberleri gazetelere yansımıştır. Yine gazete haberleri dilencilere uygulanan, ata yadigarı, toplayıp şehir dışına atma yönteminin bu sokak çocuklarına da uygulandığı, bilgisine yer vermiştir. [570]

Özetle sokak çocukları İstanbul'da erken Cumhuriyet döneminin çocuk sorununun önemli bir parçası olarak dikkat çekmektedir. Sokakta çalışan, sokakta yaşayan çocuklara dair keskin bir ayrım yapılmasa da yukarıda sözünü ettiğimiz istisnai bazı çalışmalarda olduğu gibi sokaktaki çocukların durumlarını izahat etme girişimleri de mevcuttur. Abdullah Karatay'ın bu konuda yaptığı ayrıntılı çalışmada da belirttiği gibi 1940'lar İstanbul'un "Kimsesiz, sefil bir varlık" olarak sokak çocukları ile yüzleştiği yıllardır. Kimsesiz çocuklar, sokakta çalışan çocuklar, terk edilmiş çocuklar, sokaklarda yaşayan çocuklar ve yoksul çocuklar bu dönemde farklı tasvir ve tanımlamalarla ifade edilmiş, kısaca çocuk davası tüm boyutları ile ortaya koyulamamıştır.[571] Aynı zamanda sokak çocukları problemi kentsel asayiş ve sefalet problemi olarak görülmekte bu bağlamda 1940'lar da bu çerçevede müdahalelere rastlanmamaktadır. Bu çocukların varlığının kamuoyunu rahatsız edici boyutlara varması ile basında ortaya çıkan ilgi bazı kamu kurumlarının "çözüm" teşebbüsleri

[569] Abdullah Karatay, " Sokakta Çalışan Çocuklar: Çocuk İşçiliği Ve Sokak Çocukluğu Arasında Bir Çocuk Kategori", **1. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı**, İstanbul Çocuk Vakfı Yayınları, Yay. Haz. M. Ruhi Şirin, Sevgi Usta Sayıta, İstanbul, 2000, (538–550), s.545.
[570] Bkz.: Buğra, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika,** s. 144.
[571] Abdullah Karatay, **Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, ss. 193–194.

üretmesine yol açsa da bu teşebbüsler birbirleri ile ilişkili ya da entegre olamamışlardır. [572]

Daha öncede belirttiğimiz gibi sokaklarda çalışan çocuklar sorunu Türkiye'de 1990'lardan itibaren sistematik olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bunda akademik çalışmalarda sokak çocuğu-sokakta çalışan çocuklar ayrımının yapılmasının etkisi büyüktür. 1980'li yılların sonunda UNICEF'in Güney Amerika deneyiminden edinilen fikirlerle sokaktaki çocuklar-sokağın çocukları olmak üzere sokak çocukları arasında bir kategorilendirmeye gitmiş[573] böylece sokaklarda çalışan çocuklar sokak çocukları içinde bir alt tanım olarak yer almaya başlamıştır. Ancak sokakta çalışan çocukların yaptıkları işlere göre sınıflandırılmaları konusunda belli sabitlerden söz etmek henüz mümkün görünmemektedir. Bunun en önemli nedeni kentlerin gittikçe kalabalıklaşan nüfuslarının yeni gelen yoksul kitleleri soğuramaması, sokakların daha çok sokakta çalışan çocuğa mekan olmasıdır. [574] Ayrıca artan nüfusun anlık ihtiyaçlarının doğurduğu hizmet talebinin çocuklarca karşılanması, hizmet ihtiyacının şekillenerek sokaklarda çalışan çocuklar için de yeni iş olanakları yaratması sokaklarda çalışma davranışının yaygınlık kazanmasına ve olağanlaşmasına neden olmaktadır. Bu duruma İstanbul'un keşmekeşi, karışık sokakları, insan kalabalığı da eklenince çocuklar için sokaklarda çalışmak mekanın kullanımı açısından kolaylaşmakta, çocuklar kenti çok müşteri-az emniyet ikileminde yaşamaktadırlar.

Çocukların sokaklarda çalışmasına neden olan en önemli etkenlerden biri aile yoksulluğudur. Yoksul aileler için çocuğun kazandığı para bazen yaşamsal önem taşımaktadır.[575] Öyle ki 15 Ocak 2010 tarihinde Radikal Gazetesi'nde çıkan bir haber durumun vahametini gözler önüne sermektedir. Habere göre Levent'te, Sultanahmet'te mendil satan çocukların ayda 100 Türk Lirası kazanabildiklerinden

---

[572] Karatay, **Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu**, s.198.

[573] Ennew, **Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar, Planlama İçin Bir Rehber**, s. 15.

[574] Abdullah Karatay, " Sokakta Çalışan Çocuklar: Çocuk İşçiliği Ve Sokak Çocukluğu Arasında Bir Çocuk Kategori", **1. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı**, İstanbul Çocuk Vakfı Yayınları, Yay. Haz. M. Ruhi Şirin, Sevgi Usta Sayıta, İstanbul, 2000, (538–550), s.543.

[575] Esin Küntay, "Yaşanmamış Çocukluk: İstanbul Sokaklarının Çocuk İşçileri", **ToplumBilim Kent ve Suç Özel Sayısı**, Sayı 23, İstanbul, Aralık 2008, (43–50), s. 44.

bahsedilmektedir. Bu kazancın Ramazan ayında 250 Türk Lirasına çıkabildiği, ayda 4–5 bin Türk Lirası kazanan çocukların olduğu ifade edilmektedir. Habere göre devlet aileye en fazla 700 Türk Lirası maaş vermekte, daha fazla kazanmak varken aileler 700 Türk Lirasını yeterli görmemekte ve çocukları sokaklarda çalışmaya devam etmektedir. Haber kimliği gizlenen bir sosyologla yapılan görüşmeler doğrultusunda hazırlanmıştır. Görüşmeci bir mendile 100 Türk Lirası verenlerin olduğundan bahsetmekte, sokakta çalışan çocukların ilk altı ayda büyük oranda okullarını bıraktığından, ikinci yılda bu oranın %80'e çıktığından sözetmektedir. Aynı haberde son derce ilginç ayrıntılara da yer verilmiştir. Adana, Konya ve İzmit'te bazı köylerden İstanbul'a dilendirilmek üzere çocuklar getirilmektedir. İstanbul'a bu çocuklarla gelen grup dilenciliği organize ederek İstanbul'u ailelere göre paylaştırmakta aileler de genellikle Topkapı Suriçi'nde kalmaktadırlar. Çalıştıkları bölgelerde çadırlarda da kalabilen bu insanların yazın sayıları artmakta, örneğin temmuz ayında sokaklardan bir günde 250 kadar çocuk toplanmaktadır. [576]

Aynı gazetenin bir başka haberine göre ise 2009 yılında sokakta çalışan çocuklara yönelik 10.741 işlem yapılmış, haklarında işlem yapılan bu çocukların 400'ü sosyal Hizmet Müdürlüğü'ne bağlı yurtlara alınmış, geri kalan çocuklarda yakınlarına teslim edilmiştir. İstanbul İl Sosyal Hizmet Müdürlüğü'nün 2009 yılı rakamlarına göre İstanbul'da sokaklarda çalışan çocuk sayısı yaklaşık 4 bindir. [577] İstanbul'da sokakta çalışan çocuklara dair medyada çıkan haberler elbette bunlarla sınırlı değildir. 6 Haziran 2010 tarihinde Habertürk Gazetesi'nde de sokaklarda çalışan çocuklar sorununa dikkat çekilmiş, haber büyük puntolarla "Mendilciler İstiklal'i Dar Ediyor!" başlığı ile yer bulmuştur. Habere göre henüz ilkokul çağında bile olmayan çocukların Taksim'deki insanların kollarına, bacaklarına yapışıp ellerindeki mendilleri satmadan peşlerini bırakmadıkları, hafta sonları ise "sabun köpüğü baloncuğu makinesi" satanlarla, mendilci çocukların sayısının birkaç katına çıktığını söylenmektedir. Kafede oturan bir gence mendil satmak isteyen küçük bir çocuğun fotoğrafına da yer verilen haberde dikkat çeken nokta ise bazı ailelerin işi

[576] Serkan Ocak, "Sokakta Bedrettinler Neden Bitmez", (Çevrimiçi) http://www.radikal.com.tr/turkiye/sokakta_bedrettinler_neden_bitmez–974688 , 15.06.214.

[577] (Çevrimiçi), http://www.radikal.com.tr/turkiye/istanbulda_4_bin_bedrettin_var-974306 , 15.06.2014.

iyice büyüttüğünün, her yaş kuşağından çocuklarla dilenci ordusu oluşturarak, işi taciz ve sömürü boyutuna taşıdıklarının ifade edilmesidir. [578]

İnternet ve gazeteler bu ve bunun gibi sayısız habere rastlamak mümkündür. Uluslararası bir meseleye dönüşen çocuk işçiliğinin enformel bir boyutu olan sokaklarda çalışma İstanbul gibi büyük şehirlerde ciddi bir kazanç ve rant kapısına dönüşmüş durumdadır. Sağlıklı aile ortamında yetişmeyen bu çocukların eğitimine önem verilmemekte, aile bütçesine katkı sağlamaları beklenmektedir. Sokaklarda çalışmak aynı zamanda çocukların para kazandıkları için kendilerini yetişkin gibi hissetmelerine yol açmakta, çoğu zaman ailenin denetiminden uzaklaşan bu çocuklar eğitimlerini yarıda bırakmakta sokaktaki sınırsız ve sorumsuz özgürlüğü seçerek bir süre sonra sokakta yaşamayı tercih eder hale gelmektedir.[579] Bunun yanı sıra bu gruba giren çocukların birçoğu sokakta istismara uğramakta, özsaygılarını kaybetmekte ve olumsuz kimlik geliştirmektedirler. Bu çocukların yoğun olarak bulundukları yerlerdeki esnaflar da bunların müşterilerini rahatsız edip, kazançlarını engelliklerine inanmakta, çocuklara kötü muamele etmektedir. [580] Yani sokaklarda çalışmak çeşitli risklere açık olmak anlamına gelmektedir. Sokaklarda çalışmanın taşıdığı risklerin yanında sömürü olgusu da dikkat çekicidir. Ailelerin çocukları sokaklarda çalışmaya itmesi ve onları kazanç kapısı olarak görmesi bir tür ekonomik sömürü olarak değerlendirilebilir ama bu çocukların ekonomik olarak sömürülmesi sadece aile içinde gerçekleşmemektedir. Sokakta yapılan bazı işler doğrudan bir işverene bağlı olarak yapılmaktadır. Örneğin katı atık toplayıcısı çocuklar, hukuki olarak bir işverene bağlı olmasalar da ekonomik olarak bağlıdırlar ve işverenle aralarındaki enformel iş ilişkisi katı atık toplayan çocukların ekonomik olarak sömürüldüğü anlamına gelir. Yine simit satan çocuklar içinde benzer bir ilişki kurulabilir. [581]

---

[578] Esra Boğazlayan, "Mendilciler İstiklal'i Dar Ediyor", **Haber Türk Gazatesi**, Pazar, s.6, 06.06.2010.

[579] (Çevrimiçi) http://www.shcek.gov.tr/sokakta-yasayan-cocuklar-sorunu-ve-hizmet-esasları.aspx, 29.12.2011.

[580] **Korunmaya Muhtaç Kent Çocukları**, Friedrich Ebert Vakfı, Yay. Haz. Ertan Kahramanoğlu, İstanbul, 1992, s. 9.

[581] Gün, **Yoksulluktan Sefalete Bir Göç Hikayesi, Sokakta Çalışan Çocuklar Sorununun Ekonomi-Politiği**, s. 140.

İstanbul sokakları ile sokaklarda çalışan çocuklar arasındaki simbiyotik ilişki de bu çocukların maruz kaldıkları riskler ve sömürü kadar önemlidir. Çünkü çocukların sokaklarda çalışması kentle kurulan bu tip ilişki içerisinde mümkün olmaktadır. Sokaklarda çalışma kentin belli alanlarında yoğun olarak görülür. Bu alanlara bakıldığında benzer özellikler taşıdıkları dikkat çekmektedir. Örneğin Taksim, Kadıköy, Bakırköy, Eminönü, Bostancı ve Üsküdar semtleri sokakta çalışan çocukların yoğun olarak görüldüğü semtlerdir. Yine Taksim, Kadıköy ve Bakırköy'de sokakta mendil, sakız ve çiçek satan kız çocuklarının çok olduğu gözlemlenmiştir.[582] Bu semtler kentin kalabalık ve popüler alanlarıdır. Alışveriş ve eğlence mekanlarının yoğun olduğu, gece geç saatlere kadar insanların vakit geçirdiği ve sadece semt sakinlerinin değil İstanbul'un diğer yerleşim merkezlerinde oturanlarının da ilgi gösterdiği bu alanlar sokakta çalışan çocuklara, kolayca kaybolabilecekleri, farklı insanlarla alış-veriş ilişkisine girebilecekleri ve kalabalığın sağladığı olanaklardan faydalanabilecekleri sokaklar sunmaktadır. Kent bir taraftan insanlara gönüllerince gezip eğlenebilecekleri, tüketebilecekleri, vakit geçirebilecekleri yerler sunarken, bu yerler sokakta çalışan çocuklar için de farklı yaşam üretim alanlarının ifadesi olmaktadır.

Sokakları çalışmak için kullanan çocuklara dair üzerinde durulması gereken bir nokta da yaptıkları işlerin çeşitliliği ve bu işleri üreten kentsel mekanizmanın özellikleridir. İstanbul sokaklarında çalışan çocuklar mendil, su, çiçek, işporta malları, simit gibi ürünleri satmakta, tartıcılık yapmakta, dilenmekte, çöp toplamakta, araba camı silmekte, alışveriş merkezleri, otobüs terminalleri, semt pazarları gibi alanlarda eşya taşımakta, eski ifade ile küfecilik yapmaktadır. A. Emre Bilgili İstanbul sokaklarında çalışan çocukları yaptıkları iş türlerine göre dört grupta incelenebileceğini belirtir; [583]

- Boyacılık yapan çocuklar
- Kağıt mendil satan çocuklar
- Yiyecek maddeler satan çocuklar

[582] **1. İstanbul Çocuk Kurultayı İstanbul Çocuk Raporu**, Yay. Haz. Sevgi Usta Sayıta, Mustafa Ruhi Şirin, İstanbul, İstanbul Çocukları Vakfı Yayınları, 2000, ss. 276–277.

[583] Ahmet Emre Bilgili, "Göç Çocukları ve Kent", **1. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı**, İstanbul, İstanbul Çocukları Vakfı Yayınları, Haziran,2000, (203–210), s. 204.

- Diğer kullanım malzemesi satan çocuklar

Sokakta çalışan çocuklar yaşamlarını genelde meşru yollardan kazanırlar ancak bazen ufak tefek illegal işlere (hırsızlık, yankesicilik, uyuşturucu ticareti, pornografi vb.) karıştıkları da olmaktadır. Bu çocukların çoğu okula devam eden çocuklardır ve yaptıkları işler hemen hemen bütün dünyada birbirine benzemektedir.[584] Sokakta çalışan çocukların yaptıkları işlerin her toplumda benzer olmasının nedeni kentsel koşulların ürettiği ilişkilerin benzerliğinden kaynaklanır. Yoğun trafik, kalabalık caddeler, ihtiyaçların hızlı ve pratik şekilde karşılanması isteği, hızlı yaşam, birbirini tanımayan insanlar ve bireyselleşen ilişkiler sokakta çalışan çocukların yaptıkları işleri de belirleyen faktörlerdir. Yine kentlerdeki tüketimin boyutları, buna bağlı olarak ihtiyaç duyulan geri dönüşüm sokak işçileri için farklı iş alanları üretir.

Toplumsal eşitsizliklerin mağduru olan bu çocukların sayıları sokakta yaşayan çocuklara nazaran çok daha fazladır ve daha öncede belirttiğimiz gibi bu çocukların durumları ile ilgili net bilgilere ulaşmak zordur. Ayrıca bu çocuklar sokak çocukları kadar dikkat çeken bir grup da değildir. Glauser'in ifadesi ile bireysel düzeyde sokak çocuklarının sokaktaki davranışları agrasif görünebilir. Ancak sokak çocuklarının varlıkları son derece açıktır. Asıl sorun olanda budur. Sokak çocukları toplumun gözünde, normal standartlardan sapmayı temsil eder. Bu çocuklar bir şekilde göz ardı edilemeyenlerdir ve toplumdaki egemen görüş ve yaşantıya müdahale tehdidi oluştururlar. Bu nedenle toplumun hızla harekete geçmesi, bu fenomeni kavramsallaştırması gerekmektedir. Aslında toplumlar sokak çocuklarının alt kategorileri arasındaki farkları ayırt etme gereksinimi duymazlar. Çözüm önerileri sunarken belirsiz/muğlak kavramlar kullanırlar ve sorunun çözümüne asıl olması gereken yerden, çocukların kendilerinden başlamazlar.[585]

---

[584] **Korunmaya Muhtaç Kent Çocukları**, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, Yay. Haz. Ertan Kahramanoğlu, 1992, s. 9.

[585] Benno Glauser, "Street Children: Deconstructing A Construct", **Constructing and Reconstructing Childhood, Contemporary Issues in The Sociological Study at Childhood,** Edt. Allison James and Alan Prout, London, Farmer Press, 1997, (141–157), s. 148.

Sokaklarda çalışan çocuklar gibi gruplar uzun süre göz ardı edilmişlerdir. Çünkü bu çocukların sosyal statüleri normallik fikrine aykırı değildir. Sokak çocukları gibi görünür değillerdir. Nüfus içerisinde rahatsız edici bir grup oluşturmazlar. Hatta bazı durumlarda ücretsiz aile işçisi olarak, beden işçisi olarak çalışan, fabrikalarda çalışan ve kurumlarda kalan çocuklarda toplum tarafından daha az ilgi ile karşılanırlar. Toplum bu kategorilerdeki çocuklar için daha az endişe duyar. Bu nedenle temelde çocuklara karşı değil, sokak çocukları sorununa karşı artan bir ilgi söz konusudur. Teorik ve pratik olarak sokak çocuklarına odaklanılmış, medyada durumları anlatılmış ve sokak çocukları uluslararası politika ve projelerin aktörü haline getirilmiştir. [586] Yakın zamanda sokaklarda çalışan çocuklar ve sokak çocukları ayrımı yapılmıştır. Bunun nedenlerinden biri sokak çocuklarının sayılarındaki artıştır. Kurumların yardımlarının ve kaynaklarının sınırlı olması böyle bir kategorilendirmeye gidilmesine neden olmuştur. Bir diğer etken de sokak çocuklarına aranan yanıtların sokak çocukları kategorileri arasındaki farkların belirlenmesi ihtiyacını doğurmasıdır. [587]

Sokakta çalışan çocuklar yakın dönemin ilgi alanlarından olsa da aslında tarihin her döneminde görülen çocuk işçiliğinin enformel bir boyutudur. Ancak modernleşmeci ya da kalkınmacı bakış, enformel süreçleri azgelişmiş ülkelerin özgün koşullarının ürünü olarak tanımlamaktadır. Bu bakışta gecekondular, iş piyasaları, formel pazar piyasası içinde kalkınma çabası gösteren geri kalmış ülkelerin/gelişmekte olan ülkelerin bağımlı ekonomilerinin bir sonucudur. Tarımsal teknoloji ithalatının kırsal kesimlerde açığa çıkardığı atıl işgücü, hızlı bir şekilde göç etmekte, göç edenlerin hem barınacak yer, hem de geçinecek bir gelire sahip olmak için gösterdikleri çabalar enformel piyasanın oluşumuna neden olmaktadır.[588] Bu enformel piyasanın önemli aktörlerinden biri olan sokaklarda çalışan çocuklar da geleneksel toplumlarda ev içi emeğin, tarım toplumlarında tarlalarda çalışmanın ve sanayileşmenin ilk dönemlerinde fabrikalarda kullanılan çocuk işçiliğinin

[586]Benno Glauser, "Street Children: Deconstructing A Construct", **Constructing and Reconstructing Childhood, Contemporary Issues in The Sociological Study at Childhood,** Edt. Allison James and Alan Prout, London, Farmer Press, 1997, (141–157), s. 149.
[587]A.e., s. 150.
[588] Oğuz Işık, M. Melih Pınarcıoğlu, **Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli Örneği**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 50.

günümüzde kent sokaklarına aktarılmış halidir. Amaç özünde benzerdir. Sınırlı sayıda çocuğa imkan sağlayan toplumsal sistem ve bu sistemin dışında kalan çocukların sisteme dahil edilmesi, edilemeyenlerin de gelişen toplumların karşılaşabileceği problemler olarak sorunsallaştırılması. Bu bağlamda İstanbul, bu düzen ve ilişkilerin gözlemlenebileceği en önemli alandır.

3.2.2. Sokaklarda Çalışan Çocuklara Dair Araştırmalar ve İstatistikler

Çocuk işçiliğinin enformel bir biçimi olan sokaklarda çalışma özellikle 1990'lı yıllardan sonra İstanbul'da yoğun olarak görülmeye başlayan bir olgudur. Çocukların sokakları oyun alanı olarak değil de çalışma alanı olarak kullanmalarının tarihi çok eskilere dayansa da 1990'larda ki artış dikkatleri çocuk işçiliğinin bu farklı yönüne çekmiştir. Pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de sokaklarda daima simit, su, çiçek gibi ufak tefek şeyler satan, hammallık yapan, ayakkabı boyayan çocuklar hep vardır. Bununla birlikte 1990'lı yılların başından itibaren bu çocukların sayılarında gözle görülür artış yaşanmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri söz konusu yıllarda İstanbul'a doğru yaşanan göç dalgasıdır.

Bugüne kadar sokakta çalışan çocuklara dair yapılan tüm çalışmalar bu çocukların ailelerinin göçle İstanbul'a gelen ve kentin çöküntü alanları olarak tabir edilen bölgelerine yerleşen aileler olduğunu ortaya koymaktadır. 1991–1992 yılları arasında yapılan bir araştırma sokakta çalışan çocukların göçle Mardin, Siirt (Eruh), Van, Adıyaman, Bitlis, Ağrı ve Doğu Beyazıt'tan geldiklerini aileleri ile Tarlabaşı'nda kötü konut koşullarında yaşadıklarını göstermektedir. [589] Göç eden ailelerin işsizlik, terör gibi nedenlerle İstanbul'a göç ettikleri ve bu ailelerin başta dil sorunu olmak üzere kent hayatına adaptasyonda pek çok sorunla karşılaştıkları ortadadır. [590] Sokakta çalışan çocukların ailelerinin eğitim düzeylerinin de düşük

[589] Esin Küntay, "Yaşanmamış Çocukluk: İstanbul Sokaklarının Çocuk İşçileri", **Toplubilim Kent ve Suç Özel Sayısı**, Sayı 23, Aralık 2008, (43–50), s. 44.

[590] Bediz Yılmaz, "Göç ve Kentsel Yoksulluğun İstanbul Tarlabaşı Mahallesi Örneğinde İncelenmesinde İlk Adımlar, İlk Sorular", **Toplumbilim, Göç Sosyolojisi Özel Sayısı**, Sayı 17, Ekim 2003, (95–105), s.98.

olduğu, özellikle bu çocukların yetiştirilmesinde babalarından daha fazla sorumluluk yüklenen annelerinin büyük bir kısmının hiç okula gitmediği ortaya çıkmaktadır. [591]

İstanbul sokaklarında çalışan çocuklara dair yapılan çalışmalarda dikkat çeken unsurlardan biri de bu çocukların babalarının düzenli bir işe sahip olmadığı, vasıfsız, düşük gelirli ve geçici işlerde çalıştıklarıdır. Buna bağlı olarak ailelerin herhangibir sosyal güvenceleri de bulunmamaktadır.[592] Hane halkı büyüklüğü açısından çok nüfuslu ve kalabalık olan bu aileler de beslenme, sağlık, hijyen koşullarının iyi olmadığı saptanmıştır. [593]

İstanbul sokaklarında çalışan çocukların sokakta çalışma nedenlerinin başında aileye ekonomik açıdan destek olma düşüncesi gelmektedir. Ailelerin bu çocukları neden sokaklarda çalıştırdıkları sorusuna verdikleri yanıtta bu düşenceye paralel olarak ekonomik sıkıntı çektikleri için çocuklarını sokakta çalıştırdıkları yönünde olmuştur. [594] Aileler çocukları ekonomik getiri kaynağı olarak görürken çocukların da sokaklarda çalışmayı aile bütçesine katkı sağlamak için yapmaları, olağan/gerekli bir davranış şekli olarak algılamaları sorunun en acı taraflarından birisidir. Bu çocukların hissettikleri sorumluluk duygusu sokaklarda çalışma davranışını çocukların gözünde meşrulaştırmaktadır. Ailelerine karşı hissettikleri sorumluluk duygusu çocukların geleceğe dair planlarının, sokaklarda çalışmayı sevmemelerinin, sokaklarda çeşitli olumsuzluklarla karşılaşmalarının önüne geçmektedir.[595]

---

[591] Bkz.: **1. İstanbul Çocuk Kurultayı İstanbul Çocuk Raporu**, Yay. Haz. Sevgi Usta Sayıta, Mustafa Ruhi Şirin, İstanbul, İstanbul Çocukları Vakfı Yayınları, 2000, s. 516.

[592] Bediz Yılmaz, "Göç ve Kentsel Yoksulluğun İstanbul Tarlabaşı Mahallesi Örneğinde İncelenmesinde İlk Adımlar, İlk Sorular", **Toplumbilim, Göç Sosyolojisi Özel Sayısı**, Sayı 17, Ekim 2003, (95–105), s.98.

[593] Bkz.: İsmail Doğan, "Çocuk Hakları Açısından Türkiye'de Çocuk Olgusu", (Çevrimiçi), http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/151/dogan.htm, 29.12.2011.

[594] Beyoğlu Çocuk Merkezinin verilerine göre sokaklarda çalışan çocukların aileleri ile yapılan görüşmelerde ailelerin %93'ü çocukların sokaklarda çalışmasının nedeninin ekonomik sıkıntılar olduğunu belirtmiştir. Bkz.: Bediz Yılmaz, "Göç ve Kentsel Yoksulluğun İstanbul Tarlabaşı Mahallesi Örneğinde İncelenmesinde İlk Adımlar, İlk Sorular", **Toplumbilim, Göç Sosyolojisi Özel Sayısı**, Sayı 17, Ekim 2003, (95–105), s.98.

[595] İstanbul sokaklarında çalışan 15 çocukla yapılan mülakatta 12 yaşındaki bir çocuk yaptığı işi sevmediğini ancak evine katkı sağladığını belirtmiştir. Aynı çalışmada bir başka çocuk büyüyünce polis olacağını ve sinir hastası olan babasına yardım edeceğini söylemiştir. Aynı çocuk ailesinin ona baktığını, büyüttüğünü bu nedenle yaşlanınca ailesine bakabilmek için de polis olmak istediğini vurgulamaktadır. Bkz.: H. Özden Bademci, "'Merkez''in Çocukları: İstanbul

Çocuk emeğinden yararlanılması kent yoksullarının elindeki acil durumda başvurulacak birincil çarelerdendir. Yapılan araştırmalar da dokuz kişilik bir ailede düzenli olmayan bir şekilde seyyar satıcılık yapan babanın yetersiz gelirini 11 ve 8 yaşında olan iki kızının yazın su, kışınsa kağıt mendil satarak elde ettikleri kazançla desteklemesi, yine çalışamayacak kadar hasta olan bir başka babanın ve 10 kişilik ailesinin akşamları eğlence yerlerinde ve sokaklarda gül satan 11 yaşındaki kızlarının kazancı ile ayakta durması gibi çarpıcı örneklere rastlamak mümkündür.[596] Bütün bu örnekler çocukların sokaklarda çalışarak elde ettikleri kazançların azımsanmayacak rakamlara ulaşabildiğini göstermektedir. Çalışmamız içinde daha öncede belirttiğimiz gibi bazı aileler çocukların sokakta çalışarak kazandıklarını devletin verdiği sosyal yardımlar veya aylıklara tercih etmektedirler.[597] Sokakta çalışan çocuklara dair çalışma yaparken 2012 senesinde sokakta çalışan çocuklara yönelik hizmet veren sosyal hizmet kurumlarından birinde yaptığımız görüşme esnasında [598] bize aktarılan bir olayda bu konuyu destekler vaziyettedir. Söz konusu kurumda çalışan bir görevlinin aktardığı kadarı ile sokakta çalışırken yakalanarak gece geç vakit kuruma getirilen bir çocuğun ailesine ulaşılmış ve çocuğun babası geç bir saat olduğu için şehrin karşı yakasında oturdukları semtten yüklüce bir para vererek tuttuğu taksi ile çocuğu kurumdan teslim almaya gelmiştir. Bu örnek bize sokakta yaşayan çocukların çalışma alanı olarak son derece geniş bir alanı kullandıklarını, kazançlarının ise ailelerinin özel taksi tutarak onları bulundukları yerden gelip alabilecekleri kadar cazip olduğunu göstermiştir.

Çocukların sokaklarda çalışması aileleri için vazgeçilmez gibi görünse de çocuklar açısından neticeleri ağır olmaktadır. Bu çocukların büyük bir kısmı

Sokaklarında Çalışan Çocukların Bakış Açısı İle Sokaklar", **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 22, Sayı 1, 2013, (323–336), ss. 329–330.

596 Bediz Yılmaz, "Göç ve Kentsel Yoksulluğun İstanbul Tarlabaşı Mahallesi Örneğinde İncelenmesinde İlk Adımlar, İlk Sorular", **Toplumbilim, Göç Sosyolojisi Özel Sayısı**, Sayı 17, Ekim 2003, (95–105), s.98.

597 Bkz.: Serkan Ocak, "Sokakta Bedrettinler Neden Bitmez", (Çevrimiçi), http://www.radikal.com.tr/turkiye/sokakta_bedrettinler_neden_bitmez-974688, 15.06.214.

598 Söz konusu kuruluş bu çalışmaya dair yapılan önhazırlık kapsamında görüşmeye gittiğimiz Anadolu yakasında bulunan ve sokakta çalışan çocuklara yönelik hizmet sunan sosyal hizmet kurumlarından birisidir.

sokaklarda çalışmanın yanında eğitimlerine de devam etmektedirler.[599] Fakat bu çocukların okula gitme oranlarının yüksek oluşunu olumlu bir unsur olarak nitelendirmeden önce biraz düşünmek gerekir. Sokaklarda çalışma fabrika işçiliği benzeri bir iş olmayıp, esnek çalışma saatleri sunduğu ve bu sayede çocuğa okula gitme imkanı verdiği için formel çocuk işçiliğine nazaran olumlu özellikler taşıyan bir çalışma biçimi olarak görülse de, pek çok çocuk için bu okul hayatı toplumsal hareketlilik sağlayacak türde değildir. Mucizeler yaratacak olanlar hariç çocukların büyük bir kısmının, ilkokul sonrası tam zamanlı bir işe girecekleri, dolayısıyla eğitimlerine devam edemeyecekleri açıktır. Hatta bunun için ilkokul sonrasını beklemeyenler de hiç az değildir.[600] Yine sokakta çalışan çocuklar arasında sokakta çalışmanın benimsenmesi ve hatta eğlenceli bir olgu olarak görülmesi çocuk-okul bağlantısını zayıflatmaktadır.[601] Sokaklarda karşılaştıkları riskler ise sokak işçiliğinin bir diğer boyutudur. Şehir merkezlerinin cazibesi, erken yaşta kazanılan paranın sağladığı güven duygusu, aileye destek olmanın verdiği mutluluk sokakta çalışmanın riskleri ile iç içe geçmiş durumdadır. Ailelerin bu risklerden haberdar olmaları ancak görmezden gelmeleri ise son derce dikkat çekicidir.[602] Çocukların bu risklere dair algıları ise karşılaştıkları veya şahit oldukları ölçüdedir. Bu çocuklara dair yapılan çalışmalar sokakta çalışan çocukların fiziksel, duygusal ve cinsel istismara uğradıklarını ortaya koymaktadır. [603]

Sokakta çalışan çocuklara dair yaygın kanılardan biri de bu çocukları parçalanmış ailelerin sokaklarda başıboş bıraktığı çocuklar olduğu yönündedir.

---

599 **1. İstanbul Çocuk Kurultayı İstanbul Çocuk Raporu**, Yay. Haz. Sevgi Usta Sayıta, Mustafa Ruhi Şirin, İstanbul, İstanbul Çocukları Vakfı Yay., 2000, , s. 517.

600 Bediz Yılmaz, "Göç ve Kentsel Yoksulluğun İstanbul Tarlabaşı Mahallesi Örneğinde İncelenmesinde İlk Adımlar, İlk Sorular", **Toplumbilim, Göç Sosyolojisi Özel Sayısı**, Sayı 17, Ekim 2003, (95–105), s.98.

601 Sokakta çalışan çocuklara dair yapılan araştırmada su satan bir çocuk yaptığı iştez zevk aldığını bu iş sayesinde gezdiğini belirtmiştir. Yine aynı çalışmada şehrin gecekondu bölgelerinde kenar mahallerin de yaşayan bu çocukların çalıştıkları yerleri "merkez" diye nitelendirdikleri ve merkezde gördükleri yaşam koşullarına, renkli hayata hayranlık duydukları ortaya çıkmıştır. Bkz.: H. Özden Bademci, "'Merkez''in Çocukları: İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocukların Bakış Açısı İle Sokaklar", **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 22, Sayı 1, 2013, (323–336), ss. 330–331.

602 Bkz.: Esin Küntay, "Yaşanmamış Çocukluk: İstanbul Sokaklarının Çocuk İşçileri", **Toplumbilim Kent ve Suç Özel Sayısı,** Sayı 23, Aralık 2008, İstanbul, (43–50), s. 45.

603 İsmail Doğan, " Çocuk Hakları Açısından Türkiye'de Çocuk Olgusu", (Çevrimiçi), http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/151/dogan.htm, 29.12.2011.

Ancak çalışmalar sokakta çalışan çocukların büyük bir kısmının aileleri ile yaşadıklarını hatta çocuklar çalışırken ailelerin bu çocukları sıkı bir şekilde izlediklerini ortaya çıkartmıştır. [604] Öyle ki İstanbul'un 26 ilçesinde sokakta çalışan 905 çocukla yapılan bir araştırmaya göre sokakta çalışan çocukların %82'si aileleri ile kalmaktadır.[605]

Sokakta çalışan çocuklar için İstanbul sokakları geniş bir çalışma alanı sunsa da bu çocukların istedikleri yerde istedikleri zaman çalışamayacakları, sokaklarda çalışmanın da bir hiyerarşisinin ve paylaşımının olduğunu söyleyebiliriz.[606] Belirli bölgeleri, sokakları çalışma alanı olarak kullanan çocuklar arasında ve bu bölgelerde çalışan yetişkinler arasında yer kavgalarına sıklıkla rastlanmakta hatta bu kavgaların bazıları zaman zaman medyaya da yansıyarak haber olmaktadır. 2010 yılında beş yaşındaki Bedrettin adlı küçük çocuğun dramı o dönemde uzun süre gazete manşetlerinde yer almış, hatta sokakta çalışan çocuklar medya tarafından uzun süre gündemde tutulmuştur.[607] Milliyet Gazetesi'nin "Slumdog Bedrettin" başlığı ile verdiği habere göre Haliç Köprüsünün orta refijünde temizlik görevlileri tarafından yaralı halde bulunan beş yaşındaki Bedrettin K. aynı bölgede mendil sattığı gerekçesi ile 11 yaşındaki M.S. tarafından dövülmüş, ilkokula giden ve dört kardeşi olan

---

[604] Bediz Yılmaz, "Göç ve Kentsel Yoksulluğun İstanbul Tarlabaşı Mahallesi Örneğinde İncelenmesinde İlk Adımlar, İlk Sorular", **Toplumbilim, Göç Sosyolojisi Özel Sayısı**, Sayı 17, Ekim 2003, (95–105), s.99.

[605] Ahmet Emre Bilgili, "Göç Çocukları ve Kent", **1. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı**, İstanbul, İstanbul Çocukları Vakfı Yayınları, Haziran,2000, (203–210), s. 205.

[606] Bkz.: H. Özden Bademci, "**'**Merkez''in Çocukları: İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocukların Bakış Açısı İle Sokaklar", **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 22, Sayı 1, 2013, (323–336), s.332.

[607] O dönemde Radikal Gazetesi Bedrettin olayından yola çıkarak " Sokakta Bedrettinler Neden Bitmez?", "Sokak Çocukları, Bedrettin ve İstatistikler", "Köydeki Üç Kardeşi Devlet Korumasına Vermediler" başlıkları ile sokakta çalışan çocuklar sorununu gündemine taşımıştır. İlgili haberler için Bkz.:Serkan Ocak, "Sokakta Bedrettinler Neden Bitmez", (Çevrimiçi) http://www.radikal.com.tr/turkiye/sokakta_bedrettinler_neden_bitmez–974688 , 15.06.214;
İsmet Berkan, " Sokak çocukları, Bedrettin ve İstatistikler", (Çevrimiçi), http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ismet_berkan/sokak_cocuklari_bedrettin_ve_istatistikler-974473, 24.06.2014;
(Çevrimiçi), http://www.radikal.com.tr/turkiye/koydeki_uc_kardesi_devlet_korumasina_vermediler-974282, 24.06.2014.

Bedrettin'in anne ve babasının okula gitmeyen iki kardeşi ile birlikte İstanbul'a dilenmeye geldikleri ortaya çıkmıştır. [608]

Sokakta çalışan çocuklara dair yapılan araştırmalar bu çocukların ve ailelerinin durumlarına dair önemli ipuçları içermektedir. Genel bir çerçevede ortaya koymaya çalıştığımız sokakta çalışan çocuklar sorunu İstanbul başta olmak üzere büyük kentlerin çocuk sorununun görünmeyen bir yüzüdür. Çoğu kez yanlarından yürüyüp gittiğimiz bu çocukların sayıları azımsanmayacak ölçüdedir. Yine bu çocuklar Esin Küntay'ın da belirttiği gibi sokakta yaşayan çocuklarla caddede aynı çevrededirler ve sokak çocuklarının davranışlarını gözlemlemekte, kimi zaman onları model almaktadırlar. Sokakta çalışan çocukların sokakta geçirdikleri saatler uzadıkça sokakta yaşayan çocuklara özenmesi, onları taklit etmesi, tiner ve bali koklamaya başlaması ve hatta uçucu madde bağımlısı olma riski artmaktadır. Küntay sokakta çalışan çocuklara dair yaptığı araştırmada bu çocukların bazılarının sokakta yaşayan çocukların davranışlarına dair merak duyduğunu belirtmektedir. [609]

İstanbul sokaklarında çalışan çocukların sayılarına ait sağlıklı veriler elde etmek de son derece güçtür. Daha önce belirttiğimiz gibi bu çocukların düzensiz ve mobil çalışmaları, polisten, zabıtadan kaçmak için veya kendilerine zarar verecek sokak çocuklarından yetişkinlerden korunmak için sürekli tetikte olmaları sağlıklı tespitlerin yapılabilmesini güçleştirmektedir. Ancak bu çocukların hangi bölgelerde çalıştıklarına, eğitim durumlarına, cinsiyetlerine dair istatistikler sorunun ortaya koyulmasında son derece önemlidir. Bu bağlamda çalışmamız kapsamında İstanbul Çocuk Şube Müdürlüğü'nden elde ettiğimiz veriler bize yol gösterici olacaktır.

2010–2013 yılları arasında Çocuk Şube Müdürlüğü sokaklarda çalışan çocuklara dair toplam 3722 işlem yapıldığını belirtmektedir. İstanbul Çocuk Şube Müdürlüğü'nden elde edilen veriler karşımıza şöyle sonuçlar çıkartmaktadır;

---

608 Uğur Can,Özgür Altuncu, "Slumdog Bedrettin", (Çevrimiçi), http://www.milliyet.com.tr/Guncel/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetayArsiv&KategoriID=24&ArticleID=1184854, 20.06.2014.

609 Esin Küntay, "Yaşanmamış Çocukluk: İstanbul Sokaklarının Çocuk İşçileri", **Toplumbilim Kent ve Suç Özel Sayısı**, Sayı 23, İstanbul, Aralık 2008, (43–50), s. 44.

— 2010 yılında Çocuk Şube Müdürlüğü tarafından 1153 çocuğa işlem yapılmıştır. Bu çocukların 233'ü kız ve 920'si erkektir. Sokakta çalıştırılan çocuklara dair en fazla işlem Kadıköy (447), Beşiktaş (177) ve Bakırköy (118) birimlerinde yapılmış ancak çocukların ikamet yerlerine baktığımızda bu çocukların en fazla Ataşehir, Kartal ve Kadıköy semtlerinde ikamet ettikleri görülmüştür.
— 2011 yılında sokakta çalıştırılan çocuklara dair İstanbul Çocuk Şube Müdürlüğü toplam 853 işlem yapmıştır. 184 kız ve 669 erkek çocuğuna yapılan işlemler neticesinde Beyoğlu (130) ve Kadıköy (264) semtleri yapılan işlemlerin en fazla olduğu yerlerdir. Sokakta çalıştırılan çocukların tespit edilen ikamet yerlerine baktığımızda ise 205 çocuğun Ataşehir'de yaşadığı, 77 çocukla Kadıköy ve 74 çocukla Beyoğlu'nun da Ataşehir'den sonra sokakta çalışan çocukların en fazla ikamet ettiği yerler oldukları tespit edilmiştir.
— 2012 yılında hakkında işlem yapılan sokakta çalışan çocuk sayısı 932'dir. Bu çocukların 208'i kız, 724'ü ise erkektir. Yine bu yılda en fazla işlem Fatih (180), Kadıköy (136) ve Beyoğlu (102) semtlerinde yapılmıştır. Diğer yıllarda olduğu gibi sokakta çalışan çocukların ikamet yerlerine bakıldığında ilk sırayı Ataşehir (153) almakta, Ataşehir'i 117 çocukla Fatih ve 66 çocukla Esenler izlemektedir.
— 2013 yılında ise sokakta çalışan çocuklara dair toplam 784 işlem yapılmıştır. 179 kız ve 605 erkek çocuk hakkında yapılan işlemlerin en fazla olduğu semt Beyoğlu (189) ve Fatih (90)'dir. Yine yapılan işlemlerde çocukların en fazla ikamet ettikleri yerin ise Ataşehir olduğu belirlenmiştir.

Elbette istatistikler sorunun sadece rakamlara hapsedilmiş bir yüzüdür. Fakat bu rakamlardan yola çıkarak sokaklarda çalışma davranışının erkek çocuklar kadar kız çocuklar arasında da yaygın olarak görüldüğünü söyleyebiliriz. Aralarında bir ayrım olmaksızın kız ve erkek çocukları için, sokaklarda denetim dışı kalmanın en

büyük tehlikerinden biri kuşkusuz cinsel yönden sömürülme riskidir.[610] Ancak kız çocukları açısından bu tehlike erkek çocuklarından daha fazladır. 1998 yılında yapılan bir araştırma 11 yaşındaki kız çocuklarının bile cinsel sömürüye mağruz bırakılarak mağdur edildiğini, ticari seks işçisi olarak çalışmanın 11–12 yaşlarından itibaren başladığını ortaya çıkartmıştır. [611]

Sokakta çalışan çocuklara dair yapılan çalışmalarda da görüldüğü üzere bu çocukların sokaklarda çalışmasının temel nedeni ailelerine maddi destek sağlamaktır. İstanbul'un farklı semtlerinde çalışan bu çocuklar günlük kazançlarını ailelerine vermekte hatta bazı durumlarda çocuğun geliri ailenin tek maddi kaynağı olabilmektedir. Çalışmamız kapsamında bizim de sokakta çalışan çocuklarla yaptığımız görüşmelerde[612] bu durumu doğrular niteliktedir. Görüşmelerimizi Sultanahmet, Çapa ve Kapalıçarşı civarında çalışan çocuklarla gerçekleştirdik.

Çocukların çalışma alanlarının sokaklar olması polis zabıta korkuları bu çocuklarla görüşmeyi zorlaştıran faktörler arasındadır. Ayrıca görüşme talebimize gazeteci olduğumuzu sanarak olumsuz yanıt veren pek çok çocuk da oldu. Gazetecilere karşı mesafeli davranışlarının nedenini ilk başlarda anlayamasak da 14 yaşındaki Süleyman'ın anlattıkları durumu açığa kavuşturdu.

"Gazeteci geliyor, bizi kandırıyor, fotoğraflarımızı çekiyor. Esnaf şikayetçi oluyor. Gazeteye şikayetçileri yazıyor, çocuklar turistlere zorla yalan atıyorlar diye, gazeteci kafasına göre dolduruyor. Ekmeğimizle oynuyorlar"

Süleyman Kapalıçarşı civarında topaç satan çocuklardan birisidir. Kapalıçarşı etrafında pek çok çocuk topaç, su, parfüm satışı yapmakta ve yarım yamalak ingilizceleri ile hedef kitlelerinin büyük çoğunluğunu turistler oluşturmaktadır.

*"İki senedir burada çalışıyorum genelde turistler alıyor ama Türkler'den de alan var. "(*Süleyman, 14 yaşında*)*

---

[610] Küntay, Erginsoy, **İstanbul'da On Sekiz Yaşından Küçük Ticari 'Seks İşçisi' Kız Çocuklar**, s. 16.

[611] Bkz.: Küntay, Erginsoy, **İstanbul'da On Sekiz Yaşından Küçük Ticari 'Seks İşçisi' Kız Çocuklar**, ss. 86–87.

[612] Görüşmelere katılan çocukların gerçek yaşları verilmiş ancak adları değiştirilmiştir.

Bu çocuklarla yaptığımız görüşmeler çocukların bir kısmının İstanbul'da yaşamadıklarını, grup halinde dolaştıklarını ve neredeyse hepsinin aynı şehirden hatta köyden gelerek yazları çalıştıklarını ortaya çıkarmıştır. Bir taraftan da okula devam eden bu çocuklar polislerden de şikayet etmektedir. Görüşmeler esnasında "polis gelip durduk yere bize vuruyor" gibi ifadelere rastlanmıştır. Görüşme talebimize önceleri sert bir biçimde olumsuz yanıt veren bu çocuklar daha sonraları sohbet havası içerisinde sorularımızı yanıtlamayı kabul etmişler ancak görüşmeler sürerken polisin geldiğini gören bir başka arkadaşları tarafından uyarılarak hızla kaçmışlardır. Görüşmeyi gerçekleştirdiğimiz 14 yaşındaki Süleyman Urfa Siverek'ten çalışmak amacı ile İstanbul'a geldiğini, ailesinin Siverek'te yaşadığını belirtmiştir. İki senedir yazları çalışmak için İstanbul'a gelen ve Küçükçekmece'de evli olan abisinin yanında kalan Süleyman yabancı dil öğrenmek istediğini ve gelecekte esnaf olacağını söylemiştir.

Görüşme yaptığımız çocukların bir kısmı aile bireylerinin yanında bir kısmı da Kumkapı bölgesindeki bekar evlerinde kalmaktadır. Çocukların bazıları kendilerinden daha önce İstanbul'a gelen ve çalışan akrabaları, ağabeyleri vasıtası ile sokakta çalıştıkları işi bulmuşlardır.

"*Burada ağabeylerimle kalıyorum. Onlar da burada (İstanbul) çalışıyor. Birisi Kapalıçarşı'da çalışıyor, diğerleri atölyede çalışıyorlar.* " (Hasan, 17 yaşında)

"*Ağabeylerimle Kumkapı'da bekar evinde kalıyoruz. Aylık 200 TL veriyorum. Yemeği dışarıda yiyiyoruz*. " (Rıza, 14 yaşında)

"*Amcalarımla Kadırga'da kalıyorum. Üç tane amcam var iki tanesi burada (Sultanahmet) otelde çalışıyor.*" (Cengiz, 17 yaşında)

" *Valla biz bir yaz gelip bir işte çalışacaktık, daha küçüktük, yedinci sınıftaydık, amcam telefon açtı, benle iki abim, dedi gelin kendinize çalışın topaç falan satın, üç aylığına gelin sonra tekrar gidin. Biz de geldik falan filan böyle çalıştık, valla yani hayırlı bir iş değil*. " (Cengiz, 17 yaşında)

Görüştüğümüz çocukların tamamı eğitimlerine devam etmekte ve bazıları yaz aylarında çalışmak için İstanbul'a gelmektedirler. Ancak İstanbul'da ailesi ile yaşayan ve hafta sonları, yaz ayları ve hafta içi akşamları sokaklarda çalışan çocuklarda vardır. Çapa'da görüştüğümüz 12 yaşındaki Mustafa ve 15 yaşındaki abisi haftanın 2–3 günü ve hafta sonları sokaklarda ayakkabı boyadıklarını söylemişlerdir. Mustafa ile yaptığımız görüşme esnasında abisi konuşmaktan kaçınmıştır. Mustafa, abisi ile genellikle Çapa civarında çalıştıklarını bazen de Fındıkzade'ye gittiklerini söylemiştir. Yine görüşme sırasında yanımıza gelerek elindeki kağıt mendilleri satmaya çalışan ve 7 yaşında olduğunu belirten, isminin Eda olduğunu öğrendiğimiz çocuk da okula gittiğini ve diğer kardeşleri ile Çapa'daki cadde üzerinde bulunan kafelerin dışarıdaki masalar da oturan insanlara kağıt mendil sattığını ifade etmiştir.

"*Ailemin çalıştığımdan haberi var. Bağcılar'da oturuyoruz. Haftada 2–3 gün çalışıyoruz. Abimle çıkıp dolaşıyoruz*. " (Mustafa, 12 yaşında)

" Aileme para veriyorum o yüzden çalışmamı istiyorlar" (Eda, 7 yaşında)

Çalışmamız da daha önce de belirttiğimiz gibi sokakta çalışan çocukların çok çocuklu ailelerden oldukları ve hepsinin annelerinin ev hanımı olduğu, çalışmadığı, bir kısmının babalarının sabit bir işi olmamasının yanı sıra bazılarının babalarının sabit işlerde çalıştıkları görülmüştür.

" *Ailemle burada Göztepe'de oturuyor, 7 kardeşiz, annem ev hanımı babam burada Kapalıçarşı'da dükkanda çalışıyor. Diğer kardeşlerim evde*." (Veli 12 yaşında)

"*Ailem Urfa'da, beş kardeşiz, bir kız, dört erkek, ikisi evli, annem ev hanımı babam tarlaya bakıyor, İstanbul'a iki senedir çalışmak için geliyorum*" (Süleyman, 14 yaşında)

"*Kod adım Sezer, ailem Urfa'da, beş kardeşiz, annem ev hanımı, babam postacı. Diğer kardeşlerim de çalışıyor*. " (Rıza, 14 yaşında)

"*Ağrıdan geldim, her yaz tatili buradayım. Ailem Ağrı'da. Kitap satıyorum, Bunlar İstanbul tanıtım kitaplar. Turistlere satıyoruz. Dokuz kardeşiz. Annem evhanımı, babam serbest çalışıyor.* " (Hüseyin, 17 yaşında)

"*Ailem Ağrı'da, beşkardeşiz, baba boş, annem ev hanımı, diğer kardeşlerim çalışmıyor, burada çalışamaya başlayalı 3 yıl oldu, şimdi topaç satıyorum, daha önce de su satıyordum. Burada çalışanların çoğu Ağrılı. İmam Hatip'te okuyorum*. " (Mehmet, 17 yaşında)

Sokakta çalışan çocuklarla farklı zamanlarda yaptığımız görüşmeler neticesinde kazandıkları paraların bir kısmını ailelerine gönderdiklerini, bir kısmını da İstanbul'da kalabilmek için ihtiyaçlarına (yeme-içme, kalacak yer kirası) ayırdıklarını öğrendik. Görüştüğümüz çocuklardan ailesi İstanbul'da ikamet edenlerin de kazançlarını ailelerine verdikleri (özellikle kazancını annesine verdiğini belirtenler oldu) ortaya çıktı.

Günlük kazançlarının 30–50 Türk Lirası arasında değiştiğini söyleyen çocukların yanı sıra günlük 60–70 Türk Lirası kazandıklarını söyleyenler de mevcut. Yine Çapa'da ayakkabı boyayan Mustafa (12) günlük kazancının 5–10 Türk Lirası arasında olduğunu ifade etti. Çalışılan bölgenin özelliklerinin (turistik, kalabalık) çocukların kazançlarını etkilediğini ve bu bölgelerin de çalışan çocuklar tarafından sahiplenildiğini de yaptığımız görüşmeler neticesinde öğrendik. Öyle ki sokakta çalışan çocuklar isteyen herkesin gelip bölgelerinde çalışamayacağını hatta bu nedenle aralarında bazen sürtüşmeler yaşandığını söylediler.

"*Bazen kendi aramızda sürtüşme oluyor. Genellikle onlar uzun süredir burada oldukları için, biz de yeniyiz, iki yıl oldu. Geldiğimiz zaman gidin diyor yani. Başka yerde çalışın. Kavga yok*" (Mehmet, 17 yaşında)

"*Kitap satıyorum seyyarlık. Ortalama 40–50* Türk Lirası *geliyor. Valla ben aileme gönderiyorum. Okul harçlığım için falan, yeni kıyafet falan da alıyorum. Ben ilk iki sene topaç satıyordum. Şimdi de kitaba. Buranın düzeni var. Bizden yani Ağrılılar hariç kimse gelemiyor. Burada (*Sultanahmet'te kendisi gibi çalışan çocuklardan bahsediyor*) amcalarımız büyüklerimizde var valla toplam 100–150 kişi*

var, her yerde var, Dikilitaş, Sultanahmet'in kapısında, burada dolu var valla" (Cengiz, 17 yaşında)

"*Bazen var 50, bazen var 30, ailem dükkanda çalış dedi, ben kendim buradaki işi buldum.*" (Veli, 12 yaşında)

"*Günlük 40–50 kazanıyorum. Parayı aileme gönderiyorum*." (Rıza, 14 yaşında)

"*İki senedir İstanbul'a çalışmak için geliyorum. Günlük oluyor 50, 30. Abimin Laleli'de dükkanı var. Parayı memlekete gönderiyoruz*." (Süleyman, 14 yaşında)

"Günlük bazen kazanmıyorum, bazen 60 lira 50 lira oluyor" (İsmail, 13 yaşında)

"*Parfüm satıyorum. Kazanç değişiyor. Gün oldu mu yapıyoruz iş, olmadı mı yapmıyoruz. Polisler falan bırakmıyor zaten. İş olunca günlük kazancım 70-60, parayı aileme gönderiyorum*." (Hasan, 17 yaşında)

Kapalıçarşı civarında çalışan çocuklarla yaptığımız görüşmelerde yanımıza gelip bire bir konuşmalara katılan, çocuklar da oldu. Bu çocukların yaşlarını sorduğumuz da en büyüğünün 18 yaşına gireceğini, diğerlerinin de 13–14 yaşlarında olduğunu öğrendik. Kendileri (hemen hepsi Urfa'dan gelmiş) dışında bu bölgelerde Adıyaman ve Diyarbakır'dan gelenlerle beraber Suriyelilerin, Roman vatandaşların da çalıştığını ifade ettiler. Çocuklar "Araplar" diye adlandırdıkları (Afrika'dan gelen) çocuk ve gençlerin de Kapalıçarşı civarında çalıştıklarını belirttiler. Ancak kendi aralarında bölgeyi ayırdıklarını, belirli sokaklarda belirli grupların çalıştığını da yaptığımız görüşmelerden öğrendik.

Sokakta çalışan çocuklar içinde görüşme yaptıklarımızın tamamı okullarına devam ediyorlar. Bir kısmı için yaptıkları iş yaz sezonunda, bir kısmı ise okula gitmedikleri zamanlarda ve akşamüstleri de çalışıyor. Yazın çalışmak için İstanbul'a gelenlerin bazıları memleketlerine döndükleri zaman da hayvan bakıcılığı yaptıklarını söylediler. Gerek Kapalıçarşı, gerekse Sultanahmet meydanında çalışan

çocukların neredeyse tamamı yaptıkları işin zor olduğunun bilincinde. Bu çocuklar ileride kendi çocukları olursa sokaklarda çalıştırmayacaklarını, polislerle, zabıtalarla yaşadıkları kovalamacadan da huzursuz olduklarını sık sık tekrar ettiler. Yaptığımız bire bir görüşmelere dahil olan çocuklardan biri çocuğunu kral gibi yaşatacağını söylerken, bir diğeri de "*Parayı vericem, dicem git manitalarınla gez*." şeklinde konuştu.

Görüşme yaptığımız çocuklardan birisi kardeşini sokaklarda çalıştırmadığını onun okuması gerektiğini belirtti.

"*Evli olsam çocuğum olsa çalışmasını istemem. Biz bu işleri görmüşüz, kötü bir şey olduğunu görmüşüz, ben kardeşlerimi bile getirmiyorum. Benim bir kardeşim benim boylarımda ben gelmesini istemiyorum. Diyorum en azından okusun, zaten çalışkan bir öğrenci de Fen Lisesini okuyor. Diyorum en azından okusun, para neyse para veririz ona*." (Cengiz, 17 yaşında)

"*Bu sene polisler falan fazla karışmıyor. Geçen sene kitaplarımızı alıyordu, ceza yazıyordu, bu cezalar ileride karşımıza çıkar. Her gün bir ceza 80 lira, ilk üç sene galiba yazmadı isteyenler de dört senedir yazıyor*."(Cengiz, 17 yaşında)

"*Polis geliyor durduk yere bize vuruyor*."(Süleyman, 14 yaşında)

" *Bundan bir yıl önce yurda götürüyorlardı yasak iş yapıyorsunuz diye. Yurtta sekiz saat kaldım. Bırakmıyorlardı beni ailem gelip aldı*." (Hüseyin, 17 yaşında)

" *Bikere amcaoğlumla kavga ettim. Bana küfür etti bende vurdum*." (Veli, 12)

"*Polisler bazen kovalıyor, bazen de başka çocuklar 'git burası bizim' diye hır çıkarıyor.*" (İsmail, 13 yaşında)

Çok çocuklu ailelerden gelen bu çocukların arasında kardeşleri de sokaklarda çalışanların sayısı yok denecek kadar az. Görüştüğümüz çocuklardan pek çoğu kardeşlerinin ya memlekette okula gittiğini ya da kendinden büyük olanların sabit işler de çalıştığını söylediler. İstanbul'da ikamet eden ve görüşmeyi Çapa'da

yaptığımız 12 yaşındaki Mustafa, abisinin de (15 yaşında) kendisi ile beraber sokakta ayakkabı boyadığını, diğer üç kız kardeşinin de tekstil de çalıştığını belirtti. Pek çoğunun ağabeyleri İstanbul'da sabit işlerde çalışan bu çocukların, ağabeylerinin, amcalarının etkisi ile İstanbul'da çalışmaya geldikleri ve onların yardımı ile iş bulduklarını yaptığımız görüşmelerden öğrendik.

İstanbul sokaklarında çalışan çocukların bir bölümü aileleri İstanbul'a göç eden ve okuldan arta kalan zamanlarda çalışan çocuklarken, Sultanahmet ve Kapalıçarşı civarında görüşme yaptığımız çocukların olduğu gibi bazı gruplar da sezonluk İstanbul'a gelen ve okullar açılıncaya kadar başta turistik bölgeler olmak üzere kalabalık muhitlerde çalışan çocuklar. Aileleri İstanbul'da yaşayan ve aileleri memleketlerinde olup, İstanbul'a çalışmak için gelen çocukların ortak noktaları kazançlarını ailelerine vermeleri, sokaklarda çalışmaktan genel olarak memnun olmamaları ve kendi aralarında bölgesel olarak ayrıldıkları.

Daha önce de belirttiğimiz gibi bu çocuklar tek başlarına çalışıyor gibi görünseler de aslında aynı bölge de çalışan diğer çocuklarla ortak bir kaderi paylaşmanın ve aynı yerden gelmenin etkisi ile gruplaşmışlar. Teke tek yaptığımız görüşmeler süresince çocuklar görüştüğümüz arkadaşlarının yanına gelerek konuşmalara müdahil olmuşlar ve birbirlerinin verdikleri cevapları onaylamışlardır.

İstanbul sokaklarında çalışan pek çok çocuk mevcuttur. Bu konuda yapılan çalışmalar, yaptığımız gözlem ve görüşmeler de bu durumu doğrular niteliktedir. Çalışmamız süresince görüştüğümüz çocuklardan çok daha fazlası polis, gazeteci olabileceğimizden şüphelenip konuşma talebimizi ret etmiş hatta çalıştıkları halde bulunduğumuz mekanlardan hızla uzaklaşmıştır. Bire bir görüşme şansı yakaladığımız ve birebir görüşmeyi ret ettiği halde arkadaşlarına sorduğumuz soruları merakla takip edip hatta yanıtlayan çocuklardan edindiğimiz en önemli izlenim ise sokaklarda çalışmak konusunda çeşitli şikayetleri olsa da gerek maddi getirisi gerekse ailelerinin etkisi ile İstanbul sokaklarının bu çocuklar için cazibe merkezi olmayı sürdürdüğü yönündedir.

3.3. İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklara Yönelik Kurumlar ve Faaliyetler

İstanbul sokaklarında çalışan çocuklara yönelik hizmet veren kuruluşları üç başlıkta incelemek mümkündür. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı içerisinde yer alan birimler ve kuruluşlar ile gönüllü dernek ve vakıflar sokakta çalışan çocuklara dair hizmet modellerinin iki önemli aktörüdür. Buna ek olarak üniversiteler, valilik ve belediyeler de sokakta çalışan çocuklara yönelik araştırma yapan, hizmet sunan birimler arasında sayılabilir.

Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı İstanbul İl Müdürlüğü içerisinde yer alan kuruluşlar, vakıflar ve diğer birimler genel müdürlükle koordineli çalışmaktadır. Bu koordinasyon içerisinde yer alan polis teşkilatı da sokaklarda çalışan çocukların tespit edilmesi, birimlerle iletişime geçilmesi gibi konularda görev alır. İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne bağlı Çocuk Şube Müdürlüğü İstanbul'un her ilçesinde bulunan Çocuk Şube Amirlikleri'nde 950'ye yakın polisle görev yapmaktadır.[613]Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı İstanbul İl Müdürlüğü'nde yer alan kuruluşların dağılımı ise şöyledir;[614]

[613] (Çevrimiçi), http://cocukpolisi.iem.gov.tr/cocuk-polisi, 01.06.2014.
[614] (Çevrimiçi), http://www.aile.gov.tr/tr/3097//sehir/34-%C4%B0stanbul/page/2, 01.06.2014.

Birim	Yer	Sayı
Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü	Cağaloğlu	1
İlçe Müdürlükleri	Maltepe, Bahçelievler, Kadıköy, Emirgan, Avcılar	5
Rehabilitasyon Merkezleri	Zeytinburnu, Bahçelievler, Emirgan, Maltepe, Maslak, Küçükbakkalköy, Bakırköy, Esenyurt, Pendik	11
Vakıflar	Büyükçekmece, Şile, Beyoğlu, Eminönü, Esenler, Silivri, Arnavutköy, Çekmeköy, Bayrampaşa, Esenyurt, Pendik, Başakşehir, Sarıyer, Bahçelievler, Sultanbeyli, Kağıthane, Maltepe, Gaziosmanpaşa, Eyüp, Büyükada, Kartal, Fatih, Beykoz, Beylikdüzü, Bağcılar, Zeytinburnu, Küçükçekmece, Bakırköy, Ümraniye, Tuzla, Sancaktepe, Üsküdar, Sultangazi, Kadıköy, Güngören, Avcılar, Beşiktaş, Ataşehir, Çatalca, Şişli	41
Yetiştirme Yurdu	Halkalı, Kağıthane, Bahçelievler	3
Toplum Merkezi	Bağcılar, Sultanbeyli, Pendik, Zeytinburnu, Sultangazi, Kocamustafapaşa	6
Aile Danışma Merkezi	Bahçelievler, Kadıköy	2
Çocuk ve Gençlik Merkezi (ÇOGEM)	Bakırköy, Eyüp, Kadıköy, Beyoğlu, Kemerburgaz	5
Çocuk Yuvası	Fatih, Beykoz, Kartal, Küçükyalı, Bahçelievler, Gaziosmanpaşa, Beyoğlu, Göztepe, Eyüp, Üsküdar,	11

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren bu kurumlar dezavantajlı çocuk gruplarına yönelik geliştirilen hizmet modellerinin uygulanmasından sorumludur. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kuruluşuna 06.04.2014 tarihli ve 6223 sayılı kanunun verdiği yetki ile 03.06.2011 tarihinde karar verilmiş ve kararname Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. [615] 61. Hükümet bünyesinde kurulan bakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun (SHÇEK) yerini almış ve bu bakanlığa bağlı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2011 yılı itibari ile hizmet vermeye başlamıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sosyal politika uygulamaları büyük oranda Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekalet, Hilal-i Ahmer ve Himaye-i Etfal Cemiyetleri ile yoksul halka yardım amacıyla kurulmuş çok sayıda fukaraperver cemiyetinin faaliyetleri aracılığı ile yürütülmekteydi. [616] 1961 Anayasası ile sosyal hizmet kavramı anayasal bir statü kazanmış ve sosyal hizmet uygulamalarının kapsamı da

[615] Çevrimiçi),http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110608M1-1..pdf, 10.07.2014.
[616] Sipahi, Özden, Dinçer, İleri, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, s.189.

genişletilmiştir. Bu bağlamda 1983 yılında kurulan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü[617] 2011 yılına kadar dezavantajlı çocuklara yönelik uygulamaların en önemli taraflarından birisi olmuştur.

Günümüzde sokakta çalışan çocuklar sorununa yönelik alınan tedbirlerin uygulayıcısı ve yürütücüsü uzun yıllar boyunca hizmet veren SHÇEK'nun yerine kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'dır. Bakanlığın kuruluş amacında belirtilen görevler arasında aile ve eğitim odaklı yaklaşım dikkat çekicidir. Çocukların aile içinde yetiştirilmesi, desteklenmesi, ailenin bütünlüğünün korunması, bu amaçlar doğrultusunda aileye ve çocuklara gerekli eğitim olanaklarının sağlanması bakanlığın önceliklerindendir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı içerisinde sokakta çalışan çocuklar sorunu sokak çocukları sorunu ile eşgüdümlü ele alınmakta, soruna yönelik hizmetler ise bakanlığa bağlı Çocuk ve Gençlik Merkezleri tarafından verilmektedir. Çocuk ve toplum odaklı yürütülen çalışmaların odak noktası ise bu çocukların eğitim sistemine kazandırılmaları çerçevesinde şekillenmektedir. [618]

Çocuk ve Gençlik Merkezlerince yürütülen eğitim odaklı bu çalışmaları ise şu şekilde özetlemek mümkündür;

- Çocukların sokaklardan merkezlere getirilmeleri
- Eğitimin önemi ve bu konuda yapılan bilgilendirme çalışmaları
- Eğitimi destekleyici faaliyetler
- Eğitime kazandırma çabaları
- Eğitimde kullanılan materyal ihtiyaçlarının karşılanması
- Meslek edindirme çalışmaları
- Atölye çalışmaları ve bu çalışmalarla çocuklara gelir getirici mesleki beceri kazandırma
- Çocukların sosyal ve psikolojik gelişimini destekleyici çalışmalar yapmak ve bu çalışmalarla çocukların sokağa dönüşünü engellemek

[617] Sipahi, Özden, Dinçer, İleri, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, s.191.

[618] "Sokakta Yaşayan/Çalıştırılan Çocuklar", (Çevrimiçi), http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/tr/10585/Sokakta-Yasayan-Calistirilan-Cocuklar, 10.07.2014.

- Madde kullanan çocuklara yönelik rehabilitasyon hizmetleri

Çocuklara yönelik politikaların ve uygulamaların bir diğer odak noktası olan aile sokaklarda yaşayan ve çalışan çocuklara yönelik hizmetlerin önemli bir bileşeni olarak karşımıza çıkar. Aileye dönüş ve aile yanında destek uygulamaları ile sokakta yaşayan ve çalışan çocuklar sorununa çözüm bulunmaya çalışılır. Aileye dönüş ve aile yanında destek uygulamaları 2005 yılında proje olarak başlatılmış ve halihazırda uygulama olarak devam etmektedir. Bakanlık korunmaya muhtaç çocuk ve gençlerin kurum bakımına alınmasına esas teşkil eden en önemli faktörün ailelerin ekonomik yetersizlikleri olduğu fikrinden hareketle bu çocukların ailelerini ekonomik ve sosyal yönden destekleme kararı almış ve bu projeleri hayata geçirmiştir. Yapılan uygulamalarla kuruluşlarda kalmakta olan çocukların her yıl yaklaşık 1500'ünün aile veya yakınlarının yanına döndürülmesi planlanmakta böylece kuruluş bakımındaki çocuk sayısının azalacağından, boşalacak kuruluş binalarının da ihtiyaç duyulan başka hizmet modellerine dönüştürülmesi amaçlanmaktadır. Bu tip uygulamalarda önemli olan bir diğer yaklaşım da ekonomik açıdan kuruluş bakımının aile yanında bakım modelinden daha maliyetli olmasıdır. [619]

Bu tip uygulamaların dayanak noktalarından biri Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin 3. maddesindeki çocuğun temel yararı düşüncesinden yola çıkılarak kurumsal koruma yerine aile ve sosyal yardım odaklı politikalara geçilmiştir.[620] Yine çeşitli nedenlerle öz ailesinin yanında bakımı sağlanamayan çocukların kısa veya uzun süreli olarak anne-baba özelliklerini taşıyan ücretli veya gönüllü statüsündeki kişilerin yanında bakımlarının sağlanması prensibine dayalı koruyucu aile hizmetleri de aynı sözleşme uyarınca uygulanmaktadır. [621] Çocuk Hakları Sözleşmesine göre çocuğun öz ailesi yanında yaşamını sürdürmesinin olanaksız olduğu durumlarda uygun bir aile ortamında yaşaması gerektiği belirtilir. Bu maddeye bağlı olarak Türk Medeni Kanunu'nun

[619] "Aileye Dönüş ve Aile Yanında Destek Uygulaması", **Biz Bir Aileyiz**, Ankara, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları, Yıl 1, Sayı:3, Ocak-Mart 2013, (78–82), ss. 79–81.
[620] A.e., s. 80.
[621] Bkz.: "Koruyucu Aile Hizmeti", **İdarecinin Sesi**, Ankara, TİD Yayınları, Sayı 157, Temmuz-Ağustos 2013, (6-8), s.6.

347. maddesi ve 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu'nun 23. maddesi, 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nun 5. maddesi ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kuruluşuna ilişkin kanun hükmünde kararnameden hareketle koruyucu aile modeli uygulanmaya sokulmuştur.

Türkiye'de 0–17 yaş grubunda yer alan yaklaşık 23 milyon çocuk vardır. 2013 itibari ile toplam nüfusun % 29,7'sini[622] oluşturan bu çocuklara hizmet götürmek ve gerekli politikaları üretmekten sorumlu olan Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, BM Çocuk Hakları Komitesi ile eşgüdümlü çalışmaktadır. Gerekli eşgüdüm çalışmalarının yürütülmesi, sözleşmenin ulusal düzeyde izlenmesi amacı ile 2000/14 ve 2003/44 sayılı Başbakanlık Genelgeleri yürürlüğe konulmuş, 03.07.2005 tarihli ve 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu ve diğer ilgili mevzuat hükümleri ile çocuk hakları, bu hakların izlenmesi ve kullandırılması konularında kapsamlı düzenlemeler yapılmıştır. [623]

Özetle ülkemizde çocuk politikalarının temeli eğitim, aile ve uluslararası sözleşmeler ve kurumlar ekseninde belirlenmektedir. Çalışmamız içinde daha önce de değindiğimiz Erken Çocukluk Gelişimi (EÇG), Şartlı Nakit Transferi Uygulamaları gibi programlarla dezavantajlı çocuklar sorununa çözüm aranmaktadır. Dünya Bankası ve UNICEF tarafından ortaklaşa olarak yürütülen EÇG programları ile "erken eğitim çocuk yoksulluğunu önleyici en iyi sigortadır" sloganından yola çıkılmaktadır.[624] Şartlı Nakit Transferi uygulamaları ile de çocukların eğitim ve sağlık hizmetlerinden faydalanması amacıyla yoksul ailelere para yardımı yapılması öngörülmüştür. Şartlı Nakit Transferi 2001 yılında Dünya Bankası kredisi ile uygulanan Sosyal Riski Azaltma Projesi'nin bir bileşeni olarak, yoksul ailelerin eğitim çağındaki çocuklarının eğitimine devam etmeleri, 0–6 yaş grubundaki çocuklarının sağlık kontrollerini tamamlamaları, anne adaylarının ise düzenli olarak

[622] (Çevrimiçi), http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16054, 06.06.2014.
[623](Çevrimiçi),http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/upload/Node/10531/files/Cocuk_Haklari_Izleme_Ve_Degerlendirme_Kurulu_28254_Sayili_Genelge.pdf, 06.06.2014.
[624](Çevrimiçi),http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTCY/EXTECD/0,,contentMDK:22731958~menuPK:344945~pagePK:64020865~piPK:149114~theSitePK:344939,00.html, 10.07.2014.

kontrollerini yaptırarak hastanede doğum yapmalarını teşvik etmeyi amaçlayan şartlı bir sosyal yardım programıdır. [625]

Ülkemizde sosyal politikalar büyük gelişmekte olan ülke kategorisinde değerlendirilen diğer ülkelerde olduğu gibi beşeri sermaye geliştirme amacıyla eğitime önem vermekle ve sıkı bir iş disiplini içinde istihdama odaklanmakla sınırlıdır denilebilir.[626] Ayrıca gelişmiş bir refah devletine sahip olmayan toplumlarda gözlemlenen sosyal politika gelişmelerinin içinde yer aldığı uluslararası konjonktürün de, sosyal hakların güçlendiği bir ortama doğru daha kapsamlı bir ilerlemeye set çeken özellikleri olduğu da söylenebilir. [627]

Günümüzde modernleşme ile eşgüdümlü ilerleyen çocuk sorunu ideal çocukluğu tasvir edip tüm dünyaya model olarak sunarken, dezavantajlı çocukları sorunsallaştırmaktadır. Bu soruna üretilen çözümler de eğitim, aile odaklı sosyal politikaların, uluslararası kredi yardımlarının ve çocuk hakları söylemi ile meşrulaştırılan yetersiz uygulamaların insafına bırakılmaktadır. Tek hatlı modernleşme, politika saptama pratiğine ya da eğitim programlarına uygulandığında, en "modernleşmiş" toplumların kültürel emperyalizmi için bir mazeret olmaktan öteye geçememektedir ve modernleşme kuramının öngörüleri kendini gerçekleştiren kehanetler haline gelmektedir. [628]

Sokakta çalışan çocuklar söz konusu olduğunda ise durum daha içinden çıkılmaz hale gelmektedir. Sistem çocuk işçiler, kimsesiz çocuklar, eğitimine devam etmeyen/edemeyen çocuklar üzerine yoğunlaşırken, eğitimine devam eden, aileleri ile birlikte yaşamayı sürdüren ve sokakları çalışmak için kullanan çocuklar çocuk sorununun görünmeyen yüzü olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Yukarıda özetlemeye çalıştığımız aile, eğitim odaklı çözüm önerileri, söz konusu sokakta çalışan çocuklar olduğunda yeterli olamamaktadır. Bu çocuklar enformel çocuk

---

[625] (Çevrimiçi), http://www.aile.gov.tr/tr/2163/Turkiyede-Uygulanan-Sartli-Nakit-Transferi-Programi-nin-Fayda-Sahipleri-Uzerindeki-Etkisinin-Nitel-Ve-Nicel-Olarak-Olculmesi, 10.07.2014.

[626] Buğra, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika**, s. 90.

[627] Buğra, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika**, s 93.

[628] Bernhard Nauck, "Modernliğe Giden Tek Bir Yol mu Var? Kağıtçıbaşı'nın Aile Değişim Modeli İle İkinci Demografik Geçiş Modelinin Sistematik Bir Karşılaştırması", **İnsan Gelişimi, Aile Ve Kültür: Farklı Bakış Açıları**, Der. Sevda Bekman, Ayhan Aksu-Koç, Çev. Aylin Onacak, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, (255–273), s. 257.

işçiler olarak kentlerin sokaklarında çalışmakta, pilot görüşmelerimizde de ortaya koyduğumuz gibi okulların kapalı olduğu dönemlerde veya okuldan arta kalan zamanlarda aileleri için maddi getiri kaynaklarına dönüşmektedirler. Sokaklarda çalışma davranışı her türlü sömürüye ve riske açık olmanın yanında sistemin odaklandığı bir diğer dezavantajlı grup olan suç işleyen/suçun mağduru olan çocuklara ve sokakta yaşayan çocuklara dahil olma olasılığını da arttırmaktadır.

Nevzat Atal'ın da dikkat çektiği üzere kesintisiz eğitim, 15 yaş altı çocukların çalıştırılma yasağı, Türkiye'de ve dünyada çocuk işçiliğini önleme konusunda önemli değişimleri beraberinde getirse de, sokakta çalışan çocukların sayıları artmıştır. 2004 tarihli haberde dönemin Çalışma Bakanlığı Çalışan Çocuklar Bölümü Müdürü Başkanı Murat Başaran'ın da önemli tespitlerine yer verilmiştir. Başaran Türkiye'nin çocuk işçiliği konusunda altına imza atmadığı uluslararası belge kalmadığını ifade etmiştir. Ancak sokakta çalışan çocukların sayıları bilinmemekle birlikte bu çocuklar giderek yaygınlaşmaktadır.[629]

Sokakta çalışan çocuklar sosyal politikaların ve uygulamaların yetersiz kaldığı önemli bir grup olarak karşımızda dururken, bu çocukların varlıklarını gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı ve aşmaları gereken bir durum statüsüne indirgeyen yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Sistemin yoğunlaştığı çocuk işçiliği, çocuk suçluluğu, çocuk yoksulluğu, eğitimsizlik gibi meseleler içinde kaybolan sokakta çalışan çocuklara yönelik hizmet döngüsü de bu durumu doğrular niteliktedir.

3.3.1. İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklara Yönelik Hizmet Modeli

İstanbul sokaklarında çalışan çocuklara yönelik hizmetlerin [630]Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı İstanbul İl Müdürlüğü bünyesinde bulunan kuruluşlar, çocuk polisi ve vakıflar aracılığı ile organize edildiğini belirtmiştik. Bu hizmet modelinin

[629] Nevzat Atal, "Çıraktılar Mendilci Oldular", (Çevrimiçi), http://arsiv.sabah.com.tr/2004/05/24/gnd110.html, 10.07.2014.

[630] Bu hizmetlerin çerçevesi, İstanbul Sosyal Hizmetler Müdürlüğü'ne bağlı kuruluşların yetkilileri ile farklı zamanlarda yapılan görüşmeler ve bu kuruluşlardan temin edilen rapor ve belgelerin derlenmesi ile oluşturulmuştur.

nasıl işlediği konusuna değinecek olursak, sürecin en önemli bileşenlerinden birinin sokakta çalışma davranışını yasaklayan hukuksal dayanaklar olduğunu görürüz. Çocukların sokakta mendil, simit, su, mendil satması, tartı tartması, araba camı silmesi kısacası sokakta para kazanması Türk Ceza Kanununun 229, 232, 233 ve 278 maddeleri uyarınca işlem yapılmasını gerektirir. Ceza kanununun 229. maddesinde çocukları, beden ve ruh bakımından kendini idare etmeyecek durumda olan kimseleri dilencilikte araç olarak kullanan kişilerin bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacağı belirtilmektedir. 232. madde de ise idaresi altında bulunan veya büyütmek, okutmak, bakmak, muhafaza etmek, bir meslek veya sanat öğretmekle yükümlü olduğu kişi üzerinde, sahibi bulunduğu terbiye hakkından doğan disiplin yetkisini kötüye kullanan kişiye bir yıla kadar hapis cezası verilir ifadesi yer almaktadır.

Bu maddelere ek olarak 233. madde de aile hukukundan doğan bakım, eğitim veya destek olma yükümlülüğünü yerine getirmeyen kişilerin şikayet üzerine bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacağı belirtilmektedir. 278. madde ile de işlenmekte olan bir suçu yetkili makamlara bildirmeyen kişinin bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacağı, yine aynı madde uyarınca mağdurun onbeş yaşını bitirmemiş bir çocuk, bedensel veya ruhsal bakımdan özürlü olan, hamileliği nedeniyle kendini savunamayacak durumda bulunan kimse olması halinde cezanın yarı oranda arttırılması öngörülür.

Türk Ceza Kanununun ilgili maddelerine ek olarak İstanbul Valiliğince 5442 sayılı yasanın madde:11/C hükmü uyarınca "Sokakta Yaşayan veya Sokakta Çalıştırılan Çocukların Korunması Suretiyle Kamu Esenliğinin Sağlanması ile İlgili 2000/1 sayılı Güvenlik Kararı" alınarak 19 Ağustos 2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Güvenlik kararına ek olarak Başbakanlıkça yayınlan 2005/5 sayılı Genelge ile İçişleri Bakanlığı'nın 2004/157 sayılı Genelgeleri ve Devlet Bakanlığı'nın "Sokakta Yaşayan Çocuklara Yönelik Hizmet Modeli" doğrultusunda tedbir ve uygulamalar sürdürülmüştür. Bu uygulamalar kapsamında sokakta çalıştırıldığı tespit edilen çocuklar emniyet ve jandarma ekipleri vasıtası ile alınarak Güvenlik Kararı'nda tanımlanan işlemler yerine getirilmekte, çocuğun velisi veya vasisi ile

temas kurularak kuruma gelmesi sağlanmaktadır. Kuruma gelen veli veya vasi ile gerekli görüşmeler meslek elemanları tarafından yapılmakta akabinde velilerin sorumluluklarını hatırlatan Valilik tebliği ile tutanakla çocuk ailesine teslim edilmektedir. Sokakta çalışırken alınan çocukların ailelerine ulaşılamaması durumunda aynı işlemler çocukların 1. derece yakınları vasıtası ile yapılmakta ve çocuklar yakınlarına teslim edilmektedir.

Eğer herhangibir şekilde sokakta çalıştırılırken alınan çocuk, işlemlerin ardından ailesine teslim edilmiş ancak takip eden günlerde tekrar sokakta çalıştırıldığı tespit edilmişse bu defa çocuğun sokakta çalıştırılmasından sorumlu kişi hakkında Kabahatler Kanunu'nun 32. maddesinde düzenlenen "yetkili makamlar tarafından kamu düzeni ve genel sağlığın korunması amacıyla hukuka uygun olarak verilen emre aykırı hareket etme" kabahatini işlemiş olması sebebi ile idari para cezası kesilir. Haklarında bir kez aileye teslim, iki kez idari para cezası uygulanmış veli/vasi veya birinci derece yakınların çocukları üçüncü kez sokakta çalıştırdıkları tespit edilirse, çocuktan sorumlu kişi hakkında yukarıda bahsettiğimiz Türk Ceza Kanununun 232. maddesinde düzenlenen hüküm uyarınca Cumhuriyet Başsavcılığı'na suç duyurusunda bulunulur.

Sokakta çalışan çocuklara yönelik hizmet modelinin işletilmesi sürecinde bu çocukların tespit edilerek sokaklardan alınması görevi çocuk polisi ve jandarma vasıtası ile yapılmaktadır. 2005–2007 yılları arasında kurulan mobil ekipler sokakta çalışan çocukları alıp sağlık kontrolü sonrası en yakın ilk adım istasyonuna götürme işlemini gerçekleştirirken, günümüzde aynı görev çocuk polisleri vasıtası ile sürdürülmektedir. İstanbul Valiliği'nin 18 Kasım 2009 tarihinde yayınladığı kararname ile çocuk polisinin eli güçlendirilmiş, kararda sokak, cadde, meydan, gar, durak, otogar, tarihi ve kültürel mekanlar, ibadethaneler, inşaatlar, terk edilmiş yapılar, köprü altları gibi yerlerin barınmak amacı ile kullanılmayacağı belirtilmiştir. Aynı kararname uyarınca geniş yetkilerle donatılan polis, bu mekanlarda dilenen ya

da çalıştırılan çocukların aileleri hakkında işlem yapabilecek, çocuklardan mal ve hizmet satın alanlara da 143 Türk Lirası para cezası kesebilecektir. [631]

Sokakta çalıştırıldığı tespit edilen çocukların sosyal hizmet birimlerine sevki ve bu birimlerde kayıt altına alınarak ailesine veya bir yakınına ulaşılması, akabinde para cezası kesilmesi işlemleri, ailelerin çocuklarını sokaklarda çalıştırmasına engel olacak mahiyette değildir. Aynı zamanda İstanbul gibi büyük ve kalabalık bir şehirde bu çocukların tespit edilmesi, kontrol altına alınması son derece güçtür. Çocukların sokakları iyi bilmeleri, polise karşı tetikte olmaları, kalabalık ortamları kaçmak için kullanmaları sokakta çalışan çocukların alınmasını zorlaştırmaktadır. Çocuklar polis tarafından alınsalar da hizmet modelinin öngördüğü aileye dönüş odaklı sistem çocukların tekrardan sokaklarda çalışmaya devam etmesine olanak sağlamaktadır.

Kimsesiz çocuklar, aileleri ile bağları kopmuş ve sokakları yaşama alanı olarak seçen sokak çocukları ile sömürüye maruz kalan, suçun mağduru olan çocuklar kurumlar vasıtası ile koruma altına alınmaktadır. Yine madde kullanan çocukların rehabilitasyonu sosyal hizmete bağlı kurumlar aracılığı ile sürdürülmektedir. Çalışmamız içinde değindiğimiz bu kurumlardan Çocuk ve Gençlik Eğitim Merkezleri sokakta çalışan çocuklara hizmet vermektedir. İstanbul'da bulunan 5 adet Çocuk ve Gençlik Merkezinden, Ağaçlı ve Ayvansaray Çocuk ve Gençlik Merkezleri hakkında tedbir kararı alınan çocuklara hizmet vermektedir. Bu merkezlerde tutulan çocuklar gerekli işlemlerin ardından ailelerine teslim edilmekte ayrıca ihtiyaç halinde merkezler tarafından hem çocuklara hem de ailelere destek verilmektedir. Florya Çocuk ve Gençlik Merkezi'nde ise eğitimine devam eden, ailesinden uzaklaşmış ve az da olsa sokak tecrübesi olan çocuklar bulunmaktadır. Daha önceleri sokakta yaşayan, ailesi tarafından ihmal ve istismar edilen çocuklara hizmet veren Yeldeğirmeni Çocuk ve Gençlik Merkezi ise bugün mülteci çocuklara hizmet vermektedir.

Sokakta çalışan çocuklar konusunda uygulanan hizmet modeli belirttiğimiz gibi aileye dönüş odaklı bir hizmet modelidir ve aileler bu çocukların kazançlarından

631 (Çevrimiçi), http://www.bilka.org.tr/sokakta-calisancocuklarimiz_6897.html?Pagenum1=7&Pagenum=7&id=6897&yid=, 13.07.2014.

vazgeçememektedirler. Dolayısıyla sokakta çalışma olgusu artarak devam etmektedir. Son bir yılda politik nedenlerle Suriye'den göç eden ailelerin de çocuklarını sokaklarda çalıştırdıkları sıkça gözlemlenmektedir. Okulların kapalı olduğu dönemlerde İstanbul'a gelen çocuklar, göçmen ailelerin çocukları ve İstanbul'da ikamet eden ailelerin sokaklarda çalışan çocukları İstanbul'un her köşesinde elinde mendil, çiçek, su, broşür vs. satan, dilenen çocuklar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Günümüz aile birliğinin devamına ve ailenin korunmasına en fazla vurgu yapılan dönemdir. Sosyal hizmet yapılanması da bu yaklaşımdan hareketle çocukların sağlıklı bir aile ortamında büyümesi taraftarıdır. Çocukların eğitimlerini sürdürmesi, okullaşma oranının arttırılması ve 4+4+4 eğitim sistemi vasıtası ile çocukların küçük yaşlarda eğitime yönlendirilmesi çocuk işçiliğini azaltsa da sokakların işçileri üzerinde etkili olamamaktadır. Hem okula devam eden hem de sokaklarda çalışan çocukların bu hizmet modeli içerisinde çözümlenmesi de mümkün görünmemektedir.

Öyle ki kurumların içinde yaşanan sıkıntılar kurumsal yapılanmanın da başlı başına yeterli olmadığı kanısı uyandırmaktadır. [632] Yine çocuk gelinler[633], çocuk pornosu[634], çocuk istismarı gibi olgular da çocuk sorunun diğer boyutlarıdır. Eğitim ve aile odaklı çözümler sokakta çalışan çocuklar için yeterli güvenliği üretemezken sözünü ettiğimiz diğer çocuk sorunları karşısında da çoğu kez yetersiz kalmaktadır. Günümüzde hukuk düzeyinde gündeme gelen çocuk sorunu ile ilgili çözüm önerileri, yeni sorunların da kaynağını oluşturmaktadır. [635] Mevcut denge içerisinde sorunlara çözüm aranması aktarmaya dayalı mutlak değerleri, tepeden inme kurumsallaşmayı

[632] Bülent AYDOĞDU, "Utan Devlet Baba! Dede Olacaksın",(Çevrimiçi), http://www.gazetevatan.com/utan-devlet-baba-dede--olacaksin--610416-yasam/, 13.07.2014. Ürün DİRİLER, "Bu Çocukları Gören Var mı?", (Çevrimiçi), http://www.aksam.com.tr/guncel/bu-cocuklari-goren-var-mi-c2/haber-306857, 13.07.2014.

[633] (Çevrimiçi), http://www.radikal.com.tr/turkiye/turkiyede_181_bin_cocuk_gelin_var-1108338, 13.07.2013.

[634] Şükran PAKKAN, "Türkiye'de Çocuk Pornosu Utancı", (Çevrimiçi), http://www.milliyet.com.tr/2006/12/15/guncel/agun.html, 13.07.2014.

[635] Ertan Eğribel, "Sosyoloji'de Eğitim ve Uygulama Uygarlık Sorunu ve Çocuk: Türkiye Ölçekli Strateji Çalışmalarının Yöntemi Açısından Çocuk Hakları Kültürü ve Stratejisi", **Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme, Sosyoloji Yıllığı 21**, Ed. Ertan Eğribel Ufuk Özcan, İstanbul, Kitabevi, 2011, (399–463), s. 411.

ve uzmanlıkları zorunlu hale getirirken, kurumlar arası eşgüdümden, kaynaşma ve uyumdan bahsedilmektedir. Fakat bu anlayış içerisinde haklar düzeyinde ortaklıktan söz edilse de, kimlik düzeyinde, uygarlık düzeyinde çocuklar arasındaki farklılıklar ve ayrışma sürmektedir.[636] Çocuk Hakları Sözleşmesi ekseninde, sosyal yardımlara dayalı modellerin uygulandığı ülkelerden biri Türkiye'dir.[637] Çocuk sorununun gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı ve aşması gereken sıkıntılar ekseninde değerlendirilmesi, çocuk işçiliğinin önlenmesi, eğitimin yaygınlaştırılması ve aile odaklı politikaların uygulanması yoluyla çocuk sorunu aşılmaya çalışılırken sorunun gizli yüzü olan sokakta çalışan çocuklar artmaktadır.

Mevcut dünya egemenlik ilişkilerinden izole edilmiş, bir "hastalık" biçiminde ele alınan, hak/sorun/hukuk temelli çocuk yaklaşımı giderek toplumdan koparılmış, çocuk eksenli, farklılaşmış, parçalanmış, mevcut düzeni pekiştiren, standart, otoriter bir yapıyı empoze etmektedir.[638] Bu yapı içinde yeniden keşfedilen ve kurgulanan çocukluk idealize edilerek tüm dünyaya pazarlanan bir kalıba dönüştürülmüştür. Çocukların güvenliğine, eğitimine, gelişimine, mutluluklarına yapılan vurgu aynı zamanda dezavantajlı çocuk grupları vasıtası ile de meşrulaştırılmaktadır. Toplum ideal çocukluğu kurgularken çocuk suçluları, kimsesiz çocukları, sokak çocuklarını da kurumlar vasıtası ile rehabilite edip eğitim sistemine ve topluma kazandırmaya çalışmaktadır. Ancak sokakta çalışan çocuklar eğitimlerini sürdürdükleri, sokaklarda yaşamaya başlamadıkları ve suçun mağduru veya zanlısı olmadıkları sürece uluslararası literatürce tanımlanmış kategoriler olmanın ötesine geçememektedirler.

---

636 A.e., s..414.

637 Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için Bkz.: Filiz Çulha Zabcı, "Sosyal Riski Azaltma Projesi: Yoksulluğu Azaltmak mı, Zengini Yoksuldan Korumak mı?", Ankara, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 58-1, (215-239).

638 Ertan EĞRİBEL, "Sosyoloji'de Eğitim ve Uygulama Uygarlık Sorunu ve Çocuk: Türkiye Ölçekli Strateji Çalışmalarının Yöntemi Açısından Çocuk Hakları Kültürü ve Stratejisi", Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme, Sosyoloji Yıllığı 21, Ed. Ertan Eğribel Ufuk Özcan, Kitabevi, İstanbul, 2011, (399–463), s. 416

SONUÇ

Toplumların ortaya çıkışından itibaren çocuklar toplumsal yapının merkezinde yer alan varlıklar olmuşlardır. Her toplum karşılaştığı sorunlara ürettiği çözümleri gelecek nesillere aktarırken, bu aktarma çabasının en önemli öznelerinden birisi de çocuklardır. Bu aktarımda aile, eğitim ve iletişim kurumları önemli rol oynar. Ancak yine her toplumda bu çözümlerin dışında kalan çocuklar vardır. Çünkü imkanlar dahilinde üretilen çözümün sonuçta bir sınırı bulunmaktadır ve bu çözümün ortaya çıkardığı imkanlar o toplumun bütün üyelerinin refah içinde yaşaması için yeterli değildir. Örneğin Yunan toplumunda kaynakların sınırlılığı ve ailenin sahip olduğu servetin bölünmek istenmemesi bazı çocukların terk edilmesine yol açmıştır. Yine Yunan toplumunda imkanları elverişli ailelerin çocukları "phratries" adı verilen kurumlarda eğitim görürken, yoksul ailelerin çocukları kültürlerini hikayelerden, şarkılardan öğrenmişlerdir.

Yunan toplumunda olduğu gibi Roma toplumunda da ailelerin bakamadıkları çocuklarını terk etmeleri yaygın görülen bir davranıştır. Doğum sırasında annesi ölen çocukların babaları tarafından istenmedikleri takdirde dışarıya bırakılması bu tip çocuklar için kurumların ortaya çıkmasına yol açmıştır. İlk olarak İtalya'da ortaya çıkan bu kurumlar zamanla tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Bizanslılarda ise çok çocuk sahibi olmanın ev refahını tehdit eden bir unsur olarak görüldüğü yıllarda pek çok çocuk köylerini ve arazilerini terk ederek kendi hayatlarını kurmak ve para kazanmak için erken yaşlarda çalışmak zorunda bırakılmıştır. Söz konusu dönemde kimsesiz ve bakıma muhtaç çocuklara manastırlarda imkanlar ölçüsünde yardım edildiği de bilinmektedir. Bizanslılarda bazı ailelerin çocuklarını satması, çocukların sokaklarda saldırıya maruz kalması gibi durumlarda görülmektedir.

Pek çok çalışmada ortaçağ çocuklar için karanlık bir çağ olarak tasvir edilmektedir. Bu çalışmalar, 17. yüzyıla kadar çocukların geçici uşaklar sınıfı olarak algılandığından, terk edilen bebek ve çocukların sayısının da oldukça fazla olduğundan bahsetmektedir. Yine bazı çocuklar, özellikle kız çocukları, altı yaşından itibaren çalışmaya başlamakta, zengin ailelerin çocukları ise eğitimlerine özel alan içerisinde devam etmektedirler.

1800'lerden itibaren ise ortaya çıkan fabrikalar çocuklar için yeni çalışma alanları haline gelmiştir. Baba emeğinin tamamlayıcısı olarak görülen çocuklar fabrikalarda çalışarak ev ekonomisine katkı sağlamışlardır. Çalışan çocuklar dışında terk edilen çocuklar da diğer toplumlarda olduğu gibi dönemin önemli sorunlarından biri olmuştur. Terk edilen çocuk sayısındaki artış bu çocukların kırsal kesimlere yollanması ile çözülmeye çalışılmış ve manastır duvarlarına koyulan bağış kutuları ile çocukların bakımı için kaynak yaratılmak istenmiştir.

Toplum bir taraftan dezavantajlı çocuk meselesine yoğunlaşırken diğer taraftan da çocukların yetişkinlerden ayrı, farklı bir bakış açısıyla yetiştirilmesi düşüncesi önem kazanmıştır. Okullaşma oranlarındaki artış 18. yüzyıldan itibaren çocukları eğitime yönlendirirken bazı çocuklarda fabrikaların ucuz işgücü olarak kullanılmıştır.

Örneğin 1861 yılı İngiltere'sinde 140.000 çocuğun çalıştığı belirlenmiştir. Gelişen sanayileşme çocuk emeği kullanımını arttırırken aynı zamanda kitlesel eğitimi destekleyici ve çocuk istihdamını düzenleyici yasalarda gündeme gelmeye başlamıştır. 19. yüzyılda zorunlu hale gelen ilköğretimle sorunların ulusal eğitim yoluyla çözüleceği düşüncesi de pekişmiştir. 20. yüzyıl ise çocukların psikolojik olarak keşfedildiği yüzyıl olmuştur. Sağlıklı nesiller yetiştirmeye odaklanan toplumsal sistem çocuk gelişim teorilerinin etkisi ile çocukları çeşitli sınıflandırmalara tabi tutmuştur.

Doğu toplumlarında da çocuk emeğinin ev ekonomisi içinde kullanıldığı görülmektedir. Yine bazı suç işleyen çocukların köle olarak satılması, üst sınıflara özgü bir eğitim yapısı içinde sınırlı şansa sahip çocukların varlığı bu toplumların çocukla ilişkisine dair örnekler olarak dikkat çeker. İslamiyet'in kabulü ile zor koşullarda yaşayan çocukların durumlarında da bazı iyileşmeler de görülmüştür.

Osmanlı toplum yapısı içerisinde ise sınırlı çocuğa eğitim şansı tanındığı, özellikle kırsal kesimde çocuklardan aile ekonomisine katkı sağlaması beklendiği söylenebilir. Batı ile ilişkilerin arttığı 19. yüzyılda çocuk sosyal hayatta daha kıymet

kazanmıştır. Çocuk, eğitim kurumlarının artması, Batılı tarzda eğitim veren okulların açılması ile yenileşme çabalarının kamusal aktörüne dönüştürülmüştür.

19. yüzyıl aynı zamanda dezavantajlı çocuklara yönelik hizmet veren kurumsal yapılanmanın ortaya çıktığı dönemdir. Sokaklarda sefalet içinde yaşayan, ailesi tarafından terk edilen, dilencilik yapan, suç işleyen çocuklar bu kurumsal yapılanma içinde topluma kazandırılmaya çalışılmıştır. Günümüzdeki sosyal hizmet kurumlarının temeli de bu yüzyılda atılmıştır.

Cumhuriyet'le birlikte ailenin merkezi konumuna gelen çocuklar kamusal alana aile hayatı üzerinden taşınarak, orta sınıf değerleri bağlamında sosyalleştirilmeye çalışılmıştır. Batı'da temelleri atılan modern çocuk yetiştirme pratikleri şehirli üst sınıflar arasında hızla kabul görüp yaygınlaşırken, dezavantajlı çocuklar meselesi de yardım kuruluşları, sosyal hizmet kurumları vasıtası ile çözülme yoluna gidilmiştir.

20. yüzyıl ise Batı'da çocuk yüzyılı olmuştur. Çocuk yılı ilan edilen 1979 senesinde sokak panolarını, televizyon ekranlarını dolduran hasta ve aç çocuk tasvirleri, Batı tarafından idealize edilen modern çocukluk anlayışı için bir rahatlama sağlamıştır. Aynı zamanda "dünya çocukları" kavramı da WHO, UNICEF gibi kurumlar aracılığı ile resmi söylemlerde kullanılmaya başlanmıştır. Çocuk işçiliğini sınırlandıran yasalar ve çocuk hakları toplumlar arasında hızla kabul edilirken, seçkin organizasyonlar da diğer ülkelerdeki çocuk sorunlarını uluslararası gündeme taşımışlardır.

Türkiye'de de 1980'lerden itibaren üst ve orta sınıfa mensup ailelerin çocukları Batı'nın ideal çocukluğunun etkisi ile kendilerini özel bir çocukluk döneminin içinde bulurken, dezavantajlı çocuklar da uluslararasılaşan çözümlerin hedefi haline gelmişlerdir. Çocuk meselesini tarihsel bağlarından koparark gelişmekte olan ülkelerin aşması gereken bir soruna dönüştüren bu yaklaşım günümüzde çocuk hakları söylemiyle de meşrulaştırılmakta, ülkeler Batı'nın oluşturduğu çözüm önerilerinin sınırlarına bağlı kalarak uluslararası sistemin

parçaları haline getirilmektedirler. Günümüzde çocuk meselesinin çözümü ailede, eğitim kurumlarında ve büyüyen kentlerin sorunlarında aranmaktadır.

Sanayileşme sonrası Batı'da kalifiye işgücüne duyulan ihtiyaç çocuk işçiliğini ötelemiş, eğitim yoluyla gerekli donanıma sahip bireyler yetiştirme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ancak aynı toplumsal koşulları paylaşmayan ülkelerde çocuk emeğinin kullanımı yaygın olarak devam etmektedir. Batı tarafından yüksek sesle zikredilen haklar beraberinde politik yaptırımları da getirmekte, uluslararası müdahaleleri meşrulaştırmaktadır.

Çocuk işçiliği azalırken fabrikalarda çalışan çocukların yerini sokaklarda çalışan çocuklar almaktadır. Fakat önerilen çözümler aile ve eğitime odaklandığı için ailesiyle yaşayan ve eğitimlerine devam eden bu çocuklara yönelik çabaları sınırlamakta ve yetersizleştirmektedir. Niteliksiz işgücü olarak çocuklar geçmişte olduğu gibi aile ekonomisinin kurtarıcısı olmayı da sürdürmektedir.

İstanbul'da küresel ilişkilerin merkezindeki konumuyla sokakta çalışan çocukların sayıca en fazla olduğu kenttir. Aileleri tarafından ekonomik getiri kaynağı olarak görülen çocuklar, İstanbul'un sokaklarında zamanlarının bir bölümünü çalışarak geçirmekte, ailelerde kolay yoldan kazanılan bu gelire gitgide daha bağımlı hale gelmektedir.

Uluslararası sözleşmelerle sınırlandırılan çocuk işçiliği yerini sokak işçiliğine bırakırken, İstanbul dışında yaşayan ve okulların kapandığı yaz dönemlerinde çalışmak amacıyla İstanbul'a gelen çocukların varlığı da sorunu katmerleştirerek büyütmektedir. Sokakta çalışan çocuklar hakkında yapılan araştırmalar ve bu çalışma kapsamında yaptığımız görüşmeler de bu durumu doğrulamaktadır. Yaşadıkları şehirlerden yaz aylarında İstanbul'a gelen çocuklar, İstanbul'da yaşayan ve okuldan arta kalan zamanlarda çalışan çocuklarla beraber sokakta çalışan çocukların sayılarını arttırmaktadır. Bu çocukların tamamı kazançlarını ailelerine vermekte, çalışmak için de özellikle insanların yoğun olarak bulunduğu kalabalık caddeleri ve turistik mekanları seçmektedirler. Sokakta çalışan çocukların dolaşım halinde olmaları, sokakları iyi bilmeleri ve polise, zabıtaya karşı sürekli tetikte olmaları, bu çocukların

tespit edilmesini güçleştirmektedir. Çocuk işçiliği yasaklansa da formel alanlarda uygulanan yaptırımlar sokakta çalışan çocuklar için uygulanamamaktadır. Yine aile yardımları ile çocukları sokaklardan kurtarmaya yönelik teşebbüsler bu çocukların kazançlarının aile için daha cazip olması nedeni ile fayda sağlamamaktadır.

Günümüzde çocuk işçiliği, çocuk istismarı gibi meseleler bolca anlatılırken, sistem çocuk işçiliğinin bu enformeltarafına hazırlıklı değidir. Bu yüzden sokakta çalışan çocuklar sorunu da sokak çocukları sorunu içerisinde çocuk hakları söylemi ile şekillendirilen eğitim ve aile odaklı yaptırımlarla çözülmeye çalışılmaktadır. Sokakta çalışan çocuklar çocuk polisi tarafından alındıklarında sosyal hizmet kurumlarına götürülmekte, aileleri ile irtibata geçilerek ailelerin kuruma gelmesi sağlanmaktadır. Kurumda ailelere teslim edilen çocuklar ne yazık ki ertesi gün tekrar sokaklara dönmektedirler.

Çocukların sokakta çalışırken tekrar tespit edilmesi durumunda ise önce aileye para cezası kesilmekte, sadece çok sınırlı aile hakkında suç duyurusunda bulunulmaktadır. Sokakta çalışan çocukların yakalanmamak için gösterdikleri çaba ve dikkat gözönüne alındığında bu tip uygulamaların kaçma-kovalamacadan öteye gitmediği de anlaşılmaktadır. Ayrıca çeşitli gerekçelerle kurumların korumasına alınan çocukların da kurumlarda yaşadıkları sıkıntılar sık sık medyaya yansımaktadır.

Özetle günümüzde çocuklar toplumların uluslararası gündem maddeleri haline getirilmiştir. Çocuk haklarına, çocuk işçiliğine ve sokak çocukları, suç işleyen çocuklar gibi marjinalleştirilen gruplara yoğunlaşan sistem eğitim ve aile kurumu temelinde çözüm üretirken çocukların enformel piyasalarda çalışmasını engelleyememekte, buna bağlı olarak İstanbul gibi kentlerde sokakta çalışan çocukların sayısı artmaktadır. Problemin temeli toplumun total imkan ve zenginliklerinin yetersizliğidir. Bu imkan ve zenginliklerin temel belirleyici dinamiği ise o toplumun uluslararası alandaki yeri ve rolüdür. Toplumun uluslararası ilişkilerdeki yeri ve rolü sorgulanmadıkça, sorunun temelden çözümü mümkün gözükmemektedir.

KAYNAKÇA

ACAR, Hakan: **Sokakta Yaşayan ve/veya Çalıştırılan Çocuklara Yönelik Hizmet Modelinin ve İl Eylem Planlarının Değerlendirilmesi Raporu**, Ankara, SHÇEK, 2010.

ACUN, Fatma: "Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları: Osmanlıdan Cumhuriyet'e Değişme ve Süreklilik", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 15, Mayıs 2007, ss.39–64.

ADAMOVIĆ, Milan: "Türkçedeki Çocuk Sözü Gerçekten 'Domuz Yavrusu mu Demek?", Çev. Aziz Merhan, Türkbilig, Sayı 15,Yıl 2008, Ankara, ss.8-12.

AITKEN, Stuart: "Children, Geography Of", **Encyclopedia Of Human Geography**, Ed. by, Barney Warf, London, Sage, 1956, ss.35-37.

AKALIN, Ş. Haluk v. d.: "Çocuk",**Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Dil Kurumu, 11. Baskı, 2011.

AKBAYRAK, Hasan: "Himaye-i Etfal Cemiyeti", **Tarih ve Toplum**, Cilt 9, Sayı 52, Nisan 1988, ss.223-229.

AKŞEKER, Semih: "Modern Mimari ve Yitirdiklerimiz", **Milyonluk Manzara Kentsel Dönüşümün Resimleri,** Haz. Semih Akşeker, v. d., İstanbul, İletişim, 2013, ss. 237-248

AKYÜZ, Yahya: "Türkiye'de Anaokullarının Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi", **Çocuk Kültürü, I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi**, Ed. Bekir Onur, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1997, ss.152-180.

AKYÜZ, Yahya: "Çeviri-Uyarlama Yoluyla Hazırlanan Resimli İlk Çocuk Okuma Kitaplarımızdan Fatin", **II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu**, Haz. Sedat Sever, Ankara Ankara Üniversitesi Eğitim Bil. Fak. Yay., 2007, ss. 435–441.

ALTUNCU, Özgür, CAN Uğur: "Slumdog Bedrettin", (Çevrimiçi), http://www.milliyet.com.tr/Guncel/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetayArsiv&KategoriID=24&ArticleID=1184854, 20.06.2014.

AND, Metin: "Kültürler Kavşağında Oyun ve Oyun Nesnelerinin Tarihi", **Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyum 23-24 Nisan 1993**, Haz. Bekir Onur, 2. bs, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ekim 2006, ss.141-155.

ANSELL, Nicola: **Children, Youth and Development**, New York, Routledge, 2005.

ARGIN, Şükrü: "Politika, Çocuklar ve Sol Politika", **Birikim**, Sayı 192, Nisan 2005, ss. 13-19.

ARIK, İ. Alev ve Gül ÇÖRÜŞ: "Farklı Ortamlarda Bilişsel Gelişim", **1. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı**, İstanbul, İstanbul Çocukları Vakfı, Haziran, 2000, ss. 319-328.

ARIES, Philippe: **Centuries of Childhood A Social History Of Family Life**, Translated by Robert Baldick, New York, Alfred A. Knopf, 1962.

ATAL, Nevzat: "Çıraktılar Mendilci Oldular", (Çevrimiçi), http://arsiv.sabah.com.tr/2004/05/24/gnd110.html, 10.07.2014.

AYBAY, Rona: "Anayasa ve İnsan Hakları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 1, Ed. Murat Belge, İstanbul, İletişim, 1983, ss.55-64.

AYDIN, Mehmet Akif: "Osmanlı Toplumunda Aile", **Günümüzde Aile Uluslararası Aile Sempozyumu, 2-4 Aralık, 2005**, Ed. Ömer Çaha, İstanbul, Ensar, 2007, ss. 165-176.

AYDOĞDU, Bülent: "Utan Devlet Baba! Dede Olacaksın",(Çevrimiçi), http://www.gazetevatan.com/utan-devlet-baba-dede--olacaksin--610416-yasam/, 13.07.2014.

ARSLAN, Ahmet: **Felsefeye Giriş**, Ankara, Adres, Eylül 2011.

AYAN, Sezer: **Suçlu Kim? Türkiye'de Çocuk Suçluluğu**, Ankara, Ütopya, Haziran 2011.

AYVERDİ, İlhan: "Çocuk", **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Kubbealtı, Kasım 2011.

BADEMCİ, H. Özden: "'Merkez''in Çocukları: İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocukların Bakış Açısı İle Sokaklar", **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 22, Sayı 1, 2013, ss. 323-336.

BALACHOV A, Tatiana N. v. d.: "Street Children in Russia: Steps To Prevention", **International Journal of Social Welfare**, 2009: 18, ss. 27-44.

BALKAN, Neşecan: **Kapitalizm ve Borç Krizi**, İstanbul, Bağlam, 1994.

BALTA, Evren: "Bitmeyen Çocukluk, Erken Yetişkinlik ve Yeni Kapitalizm", **Birikim**, Sayı 192, Nisan 2005, ss. 20-39.

BALOT, Ryan: **Greek Political Thought**, Oxford, Blackwell, 2006.

BARTU, Ayfer: "Kentsel Ay(rı)şım: İstanbul'daki Yeni Yerleşimler ve Kemer Country Örneği", **21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan**, Haz. Firdevs Gümüşoğlu, İstanbul, Bağlam, 2001, ss. 145-14.

BARKHATOV D. v. d.: **In-Depth Analysis of Working Street Children in Moscow 2001**, Moscow, ILO/IPEC InterInternational Labour Office, 2002.

BAŞARANBİLEK, Emin: "Arkeolojik Eserlerde Çocuk," **Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyum 23-24 Nisan 1993,** 2. Bs., Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı, Ekim 2006, ss. 36-48.

BATUR, Afife: "İstanbul veya Yitirilmemesi Gereken Bir Dünya Kenti", **1453 İstanbul, Kültür ve Sanat Dergisi**, Sayı 4, Nisan-Mayıs-Haziran 2008, ss. 101-105.

BAYRAM, Ahmet Müfit: "Kentsel Dönüşüm Tartışmaları", **Dosya 01 Kentsel Dönüşüm Tartışmaları–1**, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Bülten 40, Mayıs-Haziran 2006, ss. 7-11.

BAYRAM, Mikail: "Anadolu Selçukluları'nda Devlet Yapısının Şekillenmesi", **Cogito**, Sayı 29, Güz 2001, ss. 61-72.

BELİVERMİŞ, Handan ve Ertan EĞRİBEL: "Batılı Yaşam Tarzı ve Toplum Kimliğini Oluşturma ve Yaygınlaştırma Aracı Olarak Türk Tiyatrosunun Biçimlenmesi", **DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 33, Ağustos 2012, ss. 35-47.

BELLAMY, Carol: **Dünya Çocuklarının Durumu 2005 Çocukluk Tehtit Altında**,(Çevrimiçi), http://www.unicef.org/turkey/pdf/_dcd05.pdf, 10.03.2014.

BERKAN, İsmet: " Sokak çocukları, Bedrettin ve İstatistikler", (Çevrimiçi), http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ismet_berkan/sokak_cocuklari_bedrettin_ve_istatistikler-974473, 24.06.2014.

BERKES, Niyazi: **Felsefe ve Toplumbilim Yazıları**, İstanbul, Adam, 1985.

BERTAN, Münevver vd.: "Ülkemizde Erken Çocukluk Gelişimine İlişkin Yapılan Çalışmaların Derlenmesi (2000-2007)", **Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi**, Ocak-Mart 2009, Sayı 52, ss. 1-8.

BİLGİN, Rıfat: "Sokakta Çalışan Çocukları Bekleyen Risk ve Tehlikeler: Diyarbakır Örneği", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 8, Sayı 15, 2012, ss.79-96.

BİLGİLİ, Ahmet Emre: "Ailesizlik: Sokağın Çocukları", **Günümüzde Aile, Uluslararası Aile Sempozyumu**, **2-4 Aralık 2004**, Ed. Ömer Çaha, İstanbul, Ensar, 2007, ss. 99-124.

BİLGİLİ, Ahmet Emre: "Göç Çocukları ve Kent", **1. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı**, İstanbul, İstanbul Çocukları Vakfı Yayınları, Haziran 2000, ss. 203-210.

BLACKWELL, Amy Hackney: "Greece/Children", **Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World,** Vol. 1, Ed. Peter Bogucki, New York, Infobase, 2008, ss. 194-196.

BLACKWELL, Amy Hackney: "Rome/Family", **Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World**, Vol. 1, Ed. Peter Bogucki, New York, Infobase, 2008, ss. 456–457.

BLACKWELL, Christopher: "Greece/Education", **Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World**, Vol. 1, Ed. Peter BOGUCKI, New York, Infobase Pub., 2008, ss.382-384.

BLOCH, Marianne N.: "Educational Theories and Pedagogies as Technologies of Power/Knowledge: Educating the Young Child as a Citizen of an Imagined Nation and World", **The Child in the World/The World in the Child Education and the Configuration of a Universal, Modern, and Globalized Childhood**, Eds. Marianne N. Bloch, Devorah Kennedy, Theodora Lightfoot, and Dar Weyenberg, New York, Palgrave Macmillan,2006, ss. 21-42.

BOULDING, Kenneth: **Yirminci Asrın Manası**, Çev. Erol Güngör, İstanbul, Ötüken, 1999.

BOYDEN, Jo: "Childhood and the Policy Makers: A Comparative Perspective on the Globalization of Childhood", **Constructing and Reconstructing Childhood**, Ed. Alan Prout, London, Allison James, Taylor and Francis, 2005, ss. 187-225.

BUĞRA, Ayşe: **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika**, İstanbul, İletişim, 2013.

CANTEK, Funda Şenol: "Yoksuldan Alıp Zengine Vermek: Ankara'da Kentsel Dönüşümün Serancamı", **Milyonluk Manzara Kentsel Dönüşümün Resimleri**, Haz. Semih Akşeker, v. d., İstanbul, İletişim, 2013, ss. 121-127.

CHRISTENSEN, Wendy: **Great Empires of the Past: Empire of Ancient Egypt**, New York, Shoreline, 2005.

CİHAN, Ahmet: **Osmanlı'da Eğitim**, İstanbul, 3F, 2007.

COŞKUN, İsmail: "Modernliğin Kaynakları: Rönesans Üzerine Bir Değerlendirme", **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 6. Sayı, 2003, ss. 45-69.

COX, Roger: **Shaping Childhood- Themes of Uncertainty in the History of Adult-Child Relationships**, London, Taylor & Francis Pub., 2002.

ÇALIŞKAN, Burak: "Ön Asya Uygarlıkları", **Uygarlık Tarihi**, Ed. İsmail Güven, H. Ömer Adıgüzel, Mehmet Akalın v.d., Ankara, Pagem, Şubat 2009, ss. 39–82.

ÇAVUŞOĞLU, Erbatur: "İslamcı Neo-liberalizmde İnşaat Fetişi ve Mülkiyet Üzerindeki Simgesel Hale", **Birikim**, Sayı 270, Ekim 2011, ss. 40–51.

ÇAVUŞOĞLU, Turgay: "Galata Çocuklarını Kurtarma Yurdu (1933-1938)", (Çevrimiçi), http://turgaycavusoglu.com/index.php?option=com_content&view=article&id=63&Itemid=80 , 15.06.2014

ÇELİK, Aziz: "Çocuk İşçiliğinin Bitmeyen Öyküsü", **Birikim**, Sayı 192, Nisan 2005, ss.29–39.

ÇELİKKOL, Ahmet: "Sokakta Çalışan ve/veya Yaşayan Çocukların Psikososyal Özellikleri", **5. Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sempozyumu**, **4-5 Kasım, 2006 Gaziantep**, Ed. Özkan Yıldız, Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi, 2007, ss. 327–335.

ÇIKLA, Selçuk: "Tanzimat'tan Günümüze Çocuk Edebiyatı ve Bazı Öneriler", **Hece Dergisi Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı**, Sayı 104–105, Yıl 9, Ağustos-Eylül 2005, ss.89-107.

ÇİZGEN, Engin: "Osmanlı Dönemi Fotoğraflarında Çocuk", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, **Sempozyum 23-24 Nisan 1993**, Haz., Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt, Ekim 2006, ss. 69-77.

DEMİRAY, Kemal: "Çocuk", **Anlamdaşlar Sözlüğü**, İstanbul, İnkılap, 1995.

DİRİLER, Ürün: "Bu Çocukları Gören Var mı?", (Çevrimiçi), http://www.aksam.com.tr/guncel/bu-cocuklari-goren-var-mi-c2/haber-306857, 13.07.2014.

DOĞAN, Sema: "Ortaçağ Manastır Sistemi: Doğu ve Batı Manastırları", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 20, Sayı 2, 2003, ss. 73-89.

DOĞAN, İsmail: "Çocuk Hakları Açısından Türkiye'de Çocuk Olgusu", (Çevrimiçi), http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/151/dogan.htm, 29.12.2011.

DUBY, Georges: "Giriş-Kamusal Erk, Özel Erk", **Özel Hayatin Tarihi, Cilt II, Feodal Avrupa'dan Rönesans'a**, Haz. Phillppe Aries, Georges Duby, Çev. Roza Hakmen, İstanbul, YKY, 2006, ss. 17-43.

DUBEN, Alan: **Kent, Aile, Tarih**, Çev. Leyla Şimşek, İstanbul, İletişim, 2006.

DUYAR, İzzet, ÖZENER Barış: **Çocuk İşçiler Çarpık Gelişen Bedenler**, Ankara, Ütopya, 2003.

DÜRÜŞKEN, Çiğdem: "Quintilianus'da Çocuk ve Yetişkin Eğitimi ve Günümüzle Bağlantıları", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.

DÜRÜŞKEN, Çiğdem: "Genç Plinius'da Roma Yaşamı", **Anadolu Araştırmaları**, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., Sayı 13, 1994, ss. 215-239.

EĞRİBEL, Ertan: "Sosyoloji'de Eğitim ve Uygulama Uygarlık Sorunu ve Çocuk: Türkiye Ölçekli Strateji Çalışmalarının Yöntemi Açısından Çocuk Hakları Kültürü ve Stratejisi", **Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme, Sosyoloji Yıllığı 21**, Ed. Ertan Eğribel Ufuk Özcan, İstanbul, Kitabevi, 2011, ss.399–463.

EKİM, Başak: "Çocuk Yoksulluğu ve Sosyal Devlet", **Birikim**, Sayı 192, Nisan 2005,ss.71-73.

ELKIND, David: "Değişen Dünya'da Çocuk Yetiştirme ve Eğitim", **Dünyada ve Türkiye'de Değişen Çocukluk, 3. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi**, Çev. Emine Gül Kapçı, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2001, ss.15-25.

ENGİN, Vahdettin: "II. Abdülhamit ve Çocuklar", **II. Abdülhamit Modernleşme Sürecinde İstanbul**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010, ss.337-345.

ENNEW, Judith: **Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar, Planlama İçin Bir Rehber**, Çev. Çiçek Öztek, Ankara, UNICEF, 1998.

ERCAN, Fuat: "Kriz ve Yeniden Yapılanma Sürecinde Dünya Kentleri ve Uluslararası Kentler: İstanbul", **Toplum ve Bilim**, Sayı 71, 1996, ss.61-96.

ERDOĞAN, Fatih: "Toplumsal Tarihimizde Çocuk Edebiyatının Yeri", **Toplumsal Tarihte Çocuk, Sempozyum 23-24 Nisan 1993**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt, Ekim 2006, ss.76-86.

ERGENÇ, Özer: "Osmanlı Klasik Döneminin "İdeal İnsan Tipi" ve Bu Dönemde Çocuğun Kültürel Gelişimini Etkileyen Etkenler Üzerine Düşünceler", **Çocuk Kültürü, I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi**, Haz. Bekir Onur, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1997, ss. 97-104.

ERJEM, Yaşar: "Medya ve Sokak Çocukları: Temsil, Kavram ve Anlamlandırma", **5. Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sempozyumu**, **Gaziantep, 4-6 Kasım 2006**, ed. Özkan Yıldız, Gaziantep Üniversitesi, 2007, ss.155-162.

ERKANAL, Hayat: "Eski Mezopotamya'da Çocuk Ve Eğitimi", **Çocuk Kültürü, I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi**, Haz. Bekir Onur, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1997, ss. 57-70.

ERKANAL, Hayat: "Eski Önasya'da Çocuk", **Dünyada ve Türkiye'de Değişen Çocukluk, 3. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi**, Yay. Haz. Bekir Onur, Ankara, Ankara Üniversitesi, Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2001, ss. 117-124.

ERKİLET, Alev: ""Hakikat Oyunları"nın Parçası Olarak Kentsel Çöküntü Söylemi", **Milyonluk Manzara Kentsel Dönüşümün Resimleri**, Haz. Semih Akşeker, v.d., İstanbul, İletişim, 2013, ss. 77-92.

EVANS, Lindsay: "Child Development", **Gale Encyclopedia of Psychology**, Ed. Bonnie Ruth Strickland, 2nd. Ed., New York, Gale, 2001, ss. 115–116.

EVANS, Lindsay: "Childhood", **Gale Encyclopedia of Psychology**, Ed. Bonnie Ruth Strickland, 2nd. Ed., New York, Gale Group, 2001, ss.116-119.

FARGE, Arlette: "Aileler. Şeref ve Gizlilik", **Özel Hayatin Tarihi Rönesans'tan Aydınlanmaya**, Cilt III, Haz. Philippe Aries, Georges Duby, Çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul, YKY, 2007, ss. 635-674.

FAZLIOĞLU, İhsan: "Selçuklular Döneminde Anadolu'da Felsefe ve Bilim (Bir Giriş)", **Cogito**, Sayı 29, Güz 2001, ss.152-167.

FERRIMAN, Z. Duckett: **Turkey and The Turks**, London, Mills and Bonn, 1911.

FRANKLIN, Bob: "Giriş", **Çocuk Hakları**, Der. Bob Franklin, Çev. Alev Türker, İstanbul, Ayrıntı, 1993, ss. 14-35.

FYFE, Alec: **The Worldwide Movement Against Child Labour – Progress and Future Directions**, Geneva, International Labour Office, 2007.

GADDA, Andressa: "Rights, Foucault and Power: A Critical Analysis of the United Nation Convention on the Rights of the Child," **Edinburgh Working Papers in Sociology**, No. 31, January 2008, ss.1-13.

GENÇ, Mehmet: **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken, 2007.

GENİM, M. Sinan: "İstanbul ve Mimari", **Şehir ve Kültür: İstanbul**, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, 2010, ss.236-291.

GIL'ADI, Avner: "İslam Uygarlığında Bir 'Çocukluk' Kavramı Var mı?", Çev. Tolga Şenkaya, **Dünyada ve Türkiye'de Değişen Çocukluk, 3. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi**, Haz. Bekir Onur, Ankara, 2001, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi, ss. 107-124.

GISH, Clay: "Street Arabs and Urchins", **Encyclopedia of Children and Childhood: In History and Society**, Vol. 3, Ed. Paula S. Fass, New York, Gale&Thomsan, 2004, ss. 789-790.

GLAUSER, Benno: "Street Children; Deconstructing a Construct", **Constructing and Reconstructing Childhood**, Ed. Alan Prout, Allison James, London, Taylor and Francis Pub., 2005, ss.141-157.

GOODY, Jack: **Avrupa'da Aile**, Çev. Serpil Arısoy, İstanbul, Literatür, Mart 2004.

GÖKÇE, Birsen: **Memleketimizde Cumhuriyet Devrinde Kimsesiz Çocuklar Sorunu İle İlgili Sosyolojik Mukayiseli Tahlil ve İzahı**, İstanbul, Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü, 1971.

GÖKMEN, Hikmet Sivri: "Çocuk Dostu Kentler Oluşturmak", **Mimar.ist**, Yıl 8, Sayı 28, Haziran 2008, ss.49-54.

GURBETOĞLU, Ali: "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Ahlak Eğitimi ve Ahlaki Değerler (1908–1918)", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, Haziran 2007, ss.81-101.

GÜL, Murat: **Modern İstanbul'un Doğuşu Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu**, Çev. Büşra Helvacıoğlu, İstanbul, Sel, 2013.

GÜN, Servet: **Yoksulluktan Sefalete Bir Göç Hikayesi, Sokakta Çalışan Çocuklar Sorununun Ekonomi-Politiği**, Ankara, Özgür Üniversite, 2010.

GÜVEN, İsmail: "Anadolu Uygarlıkları", **Uygarlık Tarihi**, Ed. İsmail Güven, H. Ömer Adıgüzel, Mehmet Akalın v.d., Ankara, Pagem, Şubat 2009,

HALAÇOĞLU, Yusuf: **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991.

HALDON, John: "Towards a Social History of Byzantium", **The Social History of Byzantium**, Ed. John Haldon, West Sussex, Blackwell, 2009, ss.1-31.

HAZAR, Mehmet: "Türk Dilinde Çocuk ve Genç", **II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu**, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, 2007, ss.249-277.

HEATER, Derek: **A History of Education for Citizenship**, New York, Taylor & Francis, 2004.

HENDRICK, Herry: "Periods of History: Childhood and Child Work, c. 1800–Present" **The World of Child Labor: An Historical and Regional Survey**, Ed. Hugh D. Hindman, New York, M.E. Sharpe, 2009, ss.33-37.

HENDRICK, Herry: "Constructions and Reconstructions of British Childhood: An Interpretative Survey, 1800 to the Present", **Constructing and Reconstructing Childhood**, Ed. Alan Prout, Allison James, London, Taylor and Francis, 2005, ss.33-60.

HEYWOOD, Colin: **Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi**, Çev. Esin Hoşsucu, İstanbul, Kitap, 2003.

HILL, Diane E.: "UNICEF", **Encyclopedia Of Children and Childhood: In History And Society**, Vol. 3, Edited by Paula S. Fass, New York, Gale&Thomsan, 2004, ss. 848-849.

HIZLI, Mefail: "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 17, Sayı 1, 2008, ss.25-46.

HODGKIN, Rachel, NEWELL Peter: **Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama Elkitabı**, Ankara, Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu, 1998.

HONEYMAN, Katrina: **Child Workers In England, 1780–1820**, Hampshire Ashgate, 2007.

IRIYE, Akira: **Global Community: The Role of International Organizations In The Making of The Contemporary World**, London, University of California, 2002.

IŞIN, Ekrem: "Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat", **Tarih ve Toplum**, Cilt 9, Sayı 51, Mart 1988, ss.22-27.

IŞIK, Oğuz, PINARCIOĞLU M. Melih: **Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli Örneği**, İstanbul, İletişim, 2008,

İHSANOĞLU, Ekmeleddin: "Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim", **Osmanlı Uygarlığı** Cilt I, Yay. Haz. Halil İnalcık, Günsel Renda, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2009, ss. 345-385.

İNAL, Kemal: "Paternalist Politikanın İdeal Türk Çocuğu" **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 32, Sayı 1, 1999, ss.195–212.

İNALCIK, Halil: "Osmanlı Tarihinde Dönemler Devlet-Toplum-Ekonomi", **Osmanlı Uygarlığı** Cilt I, Yay. Haz. Halil İnalcık, Günsel Renda, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2009, ss.31–239.

İNALCIK, Halil: **Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim**, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 2010.

İNANÇ, Veli: "Osmanlı Devletinde Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması", **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Merkezi, 2003, ss.20-31.

JACOBSEN, Anette Faye: "Child Labor in Developing Countries", **Encyclopedia Of Children and Childhood: In History And Society**, Vol. I, Edited by Paula S. Fass, New York, Gale&Thomsan, 2004, ss.157-159.

JAMES, Allison: " 'Yeni' Çocukluk Sosyolojisinde Sorunlar, Yaklaşımlar ve Pratikler", Çev. E. Gül KAPÇI, **Dünyada ve Türkiye'de Değişen Çocukluk, III. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi**, Haz. Bekir ONUR, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2011, ss.27-36.

JAMES, Simon: **Ancient Rome**, New York, Dorling Kindersley, 2008.

JAMES, Liz: "Men, Women, Eunuchs: Gender, Sex and Power", **The Social History of Byzantium**, Ed. John Haldon, West Sussex, Blackwell, 2009, ss.31-50.

KAPLAN, İsmail: **Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

KARA, Mehmet: "Türkmencede Çocuklarla İlgili Dolaylı Kelimeler", **Turkish Studies**, Sayı3/7, 2008, ss.413-419.

KARABEKİR, Kazım: **Çocuk Davamız 1–2**, Yay. Haz. Faruk Özerengin, İstanbul, Emre, 1995.

KARABULUT, Özcan: "Ekonomik İstismar: Çocukların Çalıştırılması, Çalışan Çocukların Sorunları ve Çözüm Yolları", **1. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı**, Haz. M. Ruhi Şirin, Sevgi Usta Sayıta, İstanbul, İstanbul Çocuk Vakfı, 2000, ss.503-523.

KARADOĞAN, Ümit C.: "Osmanlı Hanedanının Aile Yapısı ve Güncel Yaşamı", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2012, ss.213-225.

KARAKIŞLAR, Yavuz Selim: "II. Meşrutiyette Bir Çocuk Dergisi Çocuk Dünyası", **Tarih ve Toplum**, Sayı 52,cilt 9, Nisan 1988, ss.24-28.

KARAKUŞ, Bülent: "Sokakta Çalıştırılan/Yaşayan Çocuklar Kavramının Genel ve Yerel Açıdan Tanımlanması-Gruplandırma–1", (Çevrimiçi), http://www.sosyalhizmetuzmani.org/sokaktacalisan_sokaktayasayan.htm, 20.12.2011.

KARATAY, Abdullah: "Sokakta Çalışan Çocuklar: Çocuk İşçiliği Ve Sokak Çocukluğu Arasında Bir Çocuk Kategori", **1. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı,** Haz. M. Ruhi Şirin, Sevgi Usta Sayıta, İstanbul, İstanbul Çocuk Vakfı, 2000, ss.538-550.

KARATAY, Abdullah: **Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

KAUFMAN, Natalie Hevener, v. d.: "The Impact of Global Transformations on Lives of Children A Framework for Analysis", **Globalization and Children Exploring Potentials for Enhancing Opportunities in the Lives of Children and Youth**, Ed. Natalıe Hevener KAUFMAN, Irene RIZZINI, New York Kluwer Academic/Plenum, 2002, ss.3-18.

KAYA, M. Ali: "Akdeniz Uygarlıkları", **Uygarlık Tarihi**, Ed. İsmail Güven, H. Ömer Adıgüzel, Mehmet Akalın vd., Ankara, Pagem, Şubat 2009, ss.149-222.

KAYADİBİ, Fahri: "Anadolu Selçuklular Döneminde Ahi Teşkilatında Eğitim", **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı 26, 2000, ss.152-167.

KEELING, Frederic: **Child Labour In The United Kingdom**, London, P. S. King & Song Orchard House, 1914.

KELLETT, Mary: "Children as active researchers: a new research paradigm for the 21st century?", **NCRM Methods Review Papers,** ESRC National Centre, 2005, ss.7-32.

KEYDER, Çağlar: "Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına", **İstanbul Küresel ile Yerel Arasında**, İstanbul, Metis, 2009, ss.171-191.

KILBRIDE, Philip v. d.: **Street Children In Kenya: Voices Of Children In Search Of a Childhood**, London, Greenwood, 2000.

KILIÇ, Füsun: "Eyüp Oyuncakçılığı ve İstanbul Belediyesi'nin Eyüp Oyuncakları Koleksiyonu", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, **23-24 Nisan 1993**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006, ss.129-135.

KODAMAN, Bayram: **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991.

KONNER, Melvin: "Hunter-Gatherer Infancy and Childhood- The !Kung and Others", **Evolutionary, Developmental and Cultural Perspectives**, Ed. Barry S. Hewlett, Michael E. Lamb, New Jersey, Transaction, 2009, ss.19-64.

KÖKSAL, Duygu: "Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu, İnkılap ve Terbiye: Ulusun Çocukluğu", **Toplumsal Tarih**, Sayı 40, Cilt 7, Nisan 1997, ss.7-12.

KÖSE, Saffet: "İslam Hukukuna Göre Bulunmuş Çocuğun (Lakît) Temel Hakları" **1. Türkiye Çocuk Hakları Kongresi, Yetişkin Bildirileri Kitabı-1**, İstanbul, Çocuk Vakfı, Şubat, 2011, ss.562-571.

KUBAN, Doğan: **İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul**, Çev. Zeynep Rona, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt, 2000.

KÜR, İsmet: Süreli "Çocuk Yayınlarına Genel Bir Bakış", **Toplumsal Tarihte Çocuk, 23-24 Nisan 1993**, Haz. Bekir Onur, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ekim 2006, İstanbul, ss.105-110.

KÜNTAY, Esin: "İstanbul'da Sokak Çocukları Sorunu: Genel Değerlendirme" **21. Yüzyıl Karşısında Çocuk ve Genç**, Yay. Haz. Esin Küntay, Güliz Erginsoy, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi, 1999, ss.12-136.

KÜNTAY, Esin: "Yaşanmamış Çocukluk: İstanbul Sokaklarının Çocuk İşçileri", **Toplumbilim Kent ve Suç Özel Sayısı**, Sayı 23, Aralık 2008, ss.43-50.

KÜNTAY, Esin, ERGİNSOY Güliz: **İstanbul'da On Sekiz Yaşından Küçük 'Ticari Seks İşçisi' Kız Çocuklar**, İstanbul, Bağlam, 2005.

LAIOU, Angelika E.: "Family Structure and the Transmission of Property", **The Social History of Byzantium**, Ed. John Haldon, West Sussex, Blackwell, 2009, ss. 51-76.

LASCARATOS, John, Effie POULAKOU-REBELAKOU: "Child Sexual Abuse: Historical Cases In The Byzantine Empire (324–1453 A.D.)", **Child Abuse and Neglect**, Vol. 24, No. 8, 2000, ss.1085-1090.

LENNAN, Emma Mac: "Çalışma Hayatında Çocuk Hakları", **Çocuk Hakları**, Der. Bob Franklin, Çev. Alev Türker, İstanbul, Ayrıntı, Şubat, 1993, ss.142-186.

LIBAL, Katheryn: "The Child Question The Politics of Child Welfare in Early Republican Turkey", **Poverty and Charity in Middle Eastern Contexts**, Ed. Michael Bonner, Mine Ener, Amy Singer, New York, State University of New York, 2003, ss.255-272.

LIEBEL, Manfred: **A Will Of Their Own Cross-Cultural Perspectives on Working Children**, New York, Zed Books, 2004.

MACIONIS, John J.: **Sosyoloji**, Çev. Hüsamettin İnanç, Yusuf Şahin, Ankara, Nobel, Eylül 2012.

MARSHAL, Gordon: **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınbay, Derya Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat, 1999.

MAYALL, Berry: "The Sociology of Childhood in Relation to Children's Rights", **The International Journal of Children's Rights**, Vol. 8, 2000, ss. 243-259.

McGILL, Nettie P.: **Children in Street Work**, Washington, Bureau Pub., No: 183, 1928.

MOWER, Alfred Glenn: **The Convention on the Rights of the Child: International Law Support for Children**, London, Greenwood, 1997.

NAUCK, Bernhard: "Modernliğe Giden Tek Bir Yol mu Var? Kağıtçıbaşı'nın Aile Değişim Modeli İle İkinci Demografik Geçiş Modelinin Sistematik Bir Karşılaştırması", **İnsan Gelişimi, Aile Ve Kültür: Farklı Bakış Açıları**, Der. Sevda Bekman, Ayhan Aksu-Koç, Çev. Aylin Onacak, İstanbul, Koç Üniversitesi, 2013, ss.255–273.

NAZIR, Bayram: **Dersaadet'te Ticaret**, İstanbul, İTO, 2011.

NIEMANN, Helmut: "Oyuncağın Gelişim Tarihi", Çev. Bekir Onur, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1, 1991, ss.55-61.

NUTKU, Özdemir: "Osmanlı Şenliklerinde Çocuk", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, **23-24 Nisan 1993**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ekim 2006, ss.49-57.

OCAK, Serkan: "Sokakta Bedrettinler Neden Bitmez", (Çevrimiçi) http://www.radikal.com.tr/turkiye/sokakta_bedrettinler_neden_bitmez–974688 , 15.06.214.

OFFIT, Thomas A.: **Conquistadores De La Calle: Child Street Labor in Guatemala City,** Austin, University of Texas, 2008.

OKAY, Cüneyd: **Eski Harfli Çocuk Dergileri**, İstanbul, Kitabevi, Şubat, 1999.

OKAY, Cüneyd: "İlk Çocuk Tiyatrosu Üzerine Notlar", **Toplumsal Tarih**, Sayı 40, Cilt 7, Nisan 1997, ss.13-14.

ONUR, Bekir: **Türkiye'de Çocukluğun Tarihi**, İstanbul, İmge, Haziran, 2005.

OZANSOY, Cüneyt: "Öznesini Arayan Nesneler: Çocuk ve Çocuk Hakları", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı:1, 1999,ss.39-63.

ÖKTEM, Binnur: "Neoliberal Küreselleşmenin Kentlerdeki İnşası: AKP'nin Küresel Kent Söylemi ve İstanbul'un Kentsel Dönüşüm Projeleri", **Planlama**, Sayı 2, 2006, ss.53-63.

ÖNCÜ, Ayşe: ""İdealinizdeki Ev" Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı", **Mekan, Kültür, İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler**, İstanbul, İletişim, 2007, ss.85-103.

ÖNCÜ, Ayşe, Petra WEYLAND: "Giriş: Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanları ve Kimlik Mücadeleleri", **Mekan, Kültür, İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler**, İstanbul, İletişim, 2007, ss.9-39.

ÖNTAŞ, Cankurtaran Özlem: "Tehlikeli Çocuklar ve İktidar", **Birikim**, Sayı 192, Nisan 2005, ss.49–54.

ÖZBEK, Süleyman: "Türkiye Selçuklularında Kültürel Hayat", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi,** , Cilt 3, Sayı 1, 2001, ss.41-58.

ÖZBEK, Nadir: "II. Abdülhamit ve Kimsesiz Çocuklar Darulhayr-ı Ali", **Tarih ve Toplum**, Sayı 182, Cilt 31, Şubat 1999, ss.11–20.

ÖZBEK, Nadir: **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2006.

ÖZKAN, Salih: "Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 19, Bahar 2006, ss.211-229.

ÖZTAN, G. Gürkan: **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi, 2011.

ÖZYURT, Cevat: "Çocuk Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi", **Aile Sosyolojisi**, Ed. Kadir Cangızbay, Ergün Yıldırım, İstanbul, Açılım, Şubat 2011, ss.155-181.

PAKKAN, Şükran: "Türkiye'de Çocuk Pornosu Utancı", (Çevrimiçi), http://www.milliyet.com.tr/2006/12/15/guncel/agun.html, 13.07.2014.

PALMER, Sue: **Zehirlenen Çocukluk Modern Dünyanın Çocuklar Üzerindeki Zararlı Etkileri**, Çev. Özge Çağlar Aksoy, İstanbul, İletişim, 2011

PARDEO, Julia: **The City of The Sultan and The Domestic Manners Of The Turks, in 1836**, London, Henry Colburn, 1837.

PENCE, Alan: "UNICEF", **Early Childhood Education: An International Encyclopedia**, Vol. 1–4, Edt. Rebecca S. New, Moncrieff Cochran, London, Praeger, 2007, ss.818-819.

PENN, Helen: "The World Bank's View Of Early Childhood", **Childhood**, Vol. 9 (1), 2002, ss.118-132.

PEKMAN, Yavuz: "Tanzimat Dönemi Oyun Yazarlığında Batılılaşma Olgusu", (Çevrimiçi),http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/13/179/1382.pdf, 12.05.2014.

PERROT, Michelle: "Aile Dramları ve Çatışmaları", **Özel Hayatın Tarihi Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a**, Cilt VI, Haz. Philippe Aries, Georges Duby, Çev. Ali Berktay, İstanbul, YKY, 2008, ss.279-304.

PERROT, Michelle: "Ailenin İşlevleri", **Özel Hayatin Tarihi Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a**, Cilt VI, Haz. Philippe Aries, Georges Duby, Çev. Ali Berktay, İstanbul, YKY, 2008, ss.109-198.

PEROUSE, Jean-François, A. Didem DANIŞ: "Zenginliğin Mekanda Yeni Yansımaları: İstanbul'da Güvenlikli Siteler", **Toplum ve Bilim**, Sayı 104, 2005, ss.92-123.

PEROUSE, Jean-François: "Kentsel Dönüşümün Yaygınlaştırılması Ya Da Suskun Çoğunluğun Acımasız Zaferi…", **Milyonluk Manzara Kentsel Dönüşümün Resimleri**, Haz, Semih Akşeker, v.d., İstanbul, İletişim, 2013, ss.49-55.

PRENTZAS, G. S.: **The World Health Organization (Global Organizations)**, New York, Infobase, 2009.

PROUT, Alan, Allison JAMES: " A New Paradigm for The Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems", **Constructing and Reconstructing Childhood**, Ed. Alan Prout, Allison James, London, Taylor and Francis, 2005, ss.7-32.

POLAT (Der.), Oğuz: **İstanbul Sokak Çocukları Rehabilitasyon Modeli Sempozyumu**, İstanbul, İBB Sağlık ve Sosyal Hizmetler Başkanlığı İstanbul Darülaceze Müdürlüğü Yayınları, 2007, ss. 64–65.

POSTMAN, Neil: **Çocukluğun Yokoluşu**, Çev. Kemal İnal, İmge Yay., 1995

PUPAVAC, Vanessa: "Punishing Childhoods: Contradictions in Children's Rights and Global Governance, **Journal of Intervention and Statebuilding**, Vol. 5 No: 3, September 2011, ss.285-317.

PUPAVAC, Vanessa: "Misanthropy Without Borders: The International Children's Rights Regime", Disasters, 2001, Vol.25(2), Blackwell Pub. 2001,ss. 95–112.

RADNER, Karen: "Child; The Middle East", **Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World**, Ed. Peter Bogucki, New York, Infobase Publishing, 2008, ss.187-201.

RAMSAY, W. M.: **Everyday Life in Turkey**, London, Hodder and Stoughton, 1897.

RAY, Patricia v.d.: **Still On The Street – Still Short Of Rights: Analysis Of Policy and Programmes Related To Street Involved Children**, London, Plan, 2011.

REED, Kelly-Anne Diamond: "Children; Egypt", **Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World**, Ed. Peter Bogucki, New York, Infobase Publishing, 2008, ss.187–201.

RONCIERE, Charlesde La: "Rönesans'ın Eşiğinde Toscana İleri Gelenlerinin Özel Hayatı", **Özel Hayatin Tarihi Feodal Avrupa'dan Rönesans'a**, Cilt II, Haz. Philippe Aries, Georges Duby, Çev. Roza Hakmen, İstanbul, YKY, 2006, ss.171-327.

ROSE, Lionel: **The Erosion of Childhood, Child Oppression in Britain 1860–1918**, New York, Taylor & Francis, 2003.

ROUSSEAU, J. Jack: **Emil**, Çev. H. Ziya Ülken, A. Rıza Ülgener, Salahattin Güzey, İstanbul, Türkiye, 1956.

RYAN, Patrick J.: "How New Is The "New" Social Study of Childhood? The Myth of a Paradigm Shift", **Journal of Interdisciplinary History**, 38:4, Spring 2008, ss.553-576.

SAMURÇAY, Neriman: "Çocuk Psikolojisi Açısından Tiyatro", **Tiyatro Araştırmaları Dergisi**, Sayı 26, Yıl 2008, ss.7-38.

SARIKAYA, Makbule: "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Kimsesiz Çocuklara Yönelik Kapsamlı Bir Proje", (Çevrimiçi), http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniad/article/viewFile/1025001103/1025001097 , 18.06.2014.

SARIYÜCE, Hasan Latif: "Boş Zamanları Değerlendirme ve Kültürel Etkinlikler", **1. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı**, İstanbul, İstanbul Çocukları Vakfı, Haziran,2000, ss.409-417.

SEZER, Baykan: **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, İstanbul, Kızılelma, 2006.

SEZER, Baykan: **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, İstanbul, Kitabevi, 2011.

SEZER, Baykan: **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, İstanbul, Kitabevi, 2011.

SEZER, Baykan: "Tarihte Toplumlar", **Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme, Sosyoloji Yıllığı 21**, Ed. Ertan Eğribel Ufuk Özcan, İstanbul, Kitabevi, 2011, ss.123–130

SCHRUMPF, Ellen: "Child Labor in the West", **Encyclopedia Of Children and Childhood: In History And Society**, Vol. 1, Ed.by., Paula S. Fass, New York, Gale&Thomson, 2004.

SCHMITZ, Cathryne L. v. d: "Introductıon", **Child Labor: A Global View**, Ed. by., Cathryne L. Schmitz, Elizabeth Kim Jin Traver, and Desi Larson, London ,Greenwood, 2004, ss.1-12.

SCOGNAMILLO, Giovanni: "Beyoğlu Oyuncakçıları", **Toplumsal Tarihte Çocuk, Sempozyum 23-24 Nisan 1993**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ekim 2006, ss.136-140.

SINAR, Alev: "Türkiye'de Çocuk Edebiyatı Çalışmaları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Sayı 7, 2006, ss.175-225.

SİPAHİ, Ali v. d.: **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, İstanbul, Tarih Vakfı/Emeklilik Gözetim Merkezi Yayınları, 2006.

SMART, Carol: "Childhood/Children", **The Cambridge Dictionary of Sociology**, Ed. Bryan S. Turner, New York, Cambridge University, 2006, ss.63-64.

SOMERVILL, Barbara A.: **Empires of Ancient Mesopotamia**, New York, Chelsea House, 2010.

SOYDAN, Aynur: "Darüşşafaka Tarihinden Kesitler", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2, Sayı 3, 2003, ss.249-268.

SÖNMEZ, Mustafa: **İstanbul'un İki Yüzü 1980'den 2000'e Değişim**, Ankara, Arkadaş Yayınları, 1996.

SPRING, Joel: **How Educational Ideologies are Shaping Global Society: Intergovernmental Organizations, NGOs and the Decline of The Nation-State**, London, Lawrence Erlbaum, 2004.

STACHOWSKI Marek: "Yeniden Türkçe Çocuk Sözcüğünün Kökeni Üzerine", **Türkbilig**, Çev. Faruk Gökçe, Ankara, Sayı 17, 2009, ss.124–132.

STEARNS, Peter N.: "Childhood", **Berkshire Encyclopedia of World History**, Vol. 1, Ed. William H. Mc Neill et. al.., Massachusetts, Berkshire, 2005, ss.327-332.

STEARNS, Peter N.: **Childhood in World History**, New York, Taylor & Francis, 2011.

STEPHENS, Sharon: 'Children and the Politics of Culture in "Late Capitalism"', **Children and the Politics of Culture**, ed., Sharon Stephens, New Jersey, Princeton University, 1995, ss. 3-48.

STREHL, Talinay: **Street-Working and Street-Living Children in Peru Conditions and Current Interventions**, Leiden, Foundation for International Research on Working Children (IREWOC), 2010.

STONE, Lawrence: **The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800**, New York, Harper & Row, Publishers, 1977.

ŞAFAK, Nurdan: "Kimsesiz Çocukların Terbiyesi", **Dem**, Yıl 1, Sayı 4, 2008, ss.774-77.

TALBOT, Alice-Mary: "A Monastic World", **The Social History of Byzantium**, Ed. John Haldon, West Sussex, Blackwell, 2009, ss.257-278.

TAN, Mine: "Çağlar Boyunca Çocukluk", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 22, Sayı 1, 1989, ss.71-88.

TAN, Mine: "Çocukluk: Dün ve Bugün", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, Yay. Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006, ss.1–22.

TATAR, Taner, Mehmet DÖNMEZ: "Zihniyet ve İktisat İlişkisi Çerçevesinde Ahilik Kurumu", **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, Ekim, 2008, ss.194-202.

TEKELİ, İlhan: **Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.

THOMPSON, E. P.: **The Making of The English Working Class**, New York, Vintage, 1966.

TOPSES, Gürsen: **Eğitim Felsefesi Temel Sorunları**, Ankara, Dayanışma, Aralık 1982.

TOREN, Chiristina: "Childhood", **Encyclopedia Of Social And Cultural Anthropology**, Ed. Alan Barnard, Jonathan Spencer, London, Routledge, 2002, ss.139-142.

TRASK, Bahira Sherif: **Globalization and Families Accelerated Systemic Social Change**, London, Springer, 2010.

TREBILCOCK Anne, Guido RAIMONDI: "The ILO's Legal Activities Towards the Eradication of Child Labour: An Overview", **Child Labour in a Globalized World: A Legal Analysis of ILO Action**, Ed. by., Giuseppe Nesi, Luca Nogler, Marco Pertile, England, Ashgate, 2008, ss.17-37.

TUĞCU, Kemalettin: **Serseri Çocuklar**, İstanbul, İtimat Kitabevi, 1968.

TUNA, Korkut: "İstanbul'un Sosyolojik Dönüşümü", **Şehir ve Kültür: İstanbul**, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, 2010, ss.360-381.

TURMEL, Andre: **A Historical Sociology of Childhood Developmental Thinking, Categorization and Graphic Visualization**, New York, Cambridge University, 2008.

TÜFEKÇİOĞLU, Hayati: **İletişim Sosyolojisine Başlangıç**, İstanbul, Der, 1997.

TÜRKOĞLU, Sebahattin: "Osmanlı Sarayında Çocuk", **Çocuk Kültürü, I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi**, Haz. Bekir Onur, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1997, ss.105-123.

ULUĞTEKİN, Sevda: **Sokak Çocukları Eğiticilerin Eğitimi Programı, İstanbul, 14-20 Nisan 1996**, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 1997.

USTA, Mustafa: "Özel Eğitim Gerektiren Birey, Aile ve Din Eğitimi", **Aile ve Eğitim**, İstanbul, Ensar, 2010, ss.271-306.

ÜNAL, Halime: "Neden Çocuklar ve Gençler Suç İşler? Ayırıcı Birleşimler ve Sosyal Kontrol Teorileri", **Toplumbilim**, Sayı 23, Aralık, 2008, ss.51-63.

ÜSTEL, Fusun: **"Makbul Vatandaş" ın Peşinde II. Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İstanbul, İletişim, 2011.

ÜZEN, Edip: "Kadir Topbaş: Şehri Biz Yönetmeseydik Kimse Sokağa Çıkamazdı"**,**(Çevrimiçi), http://www.memurlar.net/haber/461880/, 13.06.2014.

VATANDAŞ, Celalaettin: "İhmal ve İstismarın Çocukları (Sokağın Çocukları ve Aileleri)," **5. Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sempozyumu**, **Gaziantep, 4-6 Kasım 2006**, ed. Özkan Yıldız, Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi, 2007, ss.131-151.

YETİM, Nalan, ÇAĞLAYAN DERELİ Mustafa: "Toplumsal Algı Boyutuyla Sokakta Çalışan Çocuklar Mersin Örneği", **5. Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sempozyumu**, **Gaziantep, 4-6 Kasım 2006**, ed. Özkan Yıldız, Gaziantep Üniversitesi, 2007, ss.179-198.

YARDIMCI, Sibel: **Kentsel Değişim ve Festivalizm: Küreselleşen İstanbul'da Bienal**, İstanbul, İletişim, 2005.

YERASIMOS, Marianna: "16–19. Yüzyıl Gravür ve Suluboyalarında Osmanlı Çocuk Figürleri", **Toplumsal Tarihte Çocuk**, **Sempozyum 23-24 Nisan 1993**, Haz. Bekir Onur, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim 2006, ss.58-68.

YILDIRIM, Ergün: "Aile ve Evlilik Türleri", **Aile Sosyolojisi**, ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım, İstanbul, Açılım Kitap, 2011, ss.65-81.

YILDIRIM, Nuran: **İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi**, İstanbul Darülaceze Vakfı, 1996.

YILDIZ, Nuray: Eskiçağda-Yunan-Roma Döneminde- Hukuk Eğitim ve Öğretim", **Anadolu Araştırmaları Dergisi**, Sayı 12, 1990, ss.119-144.

YILMAZ, Bediz: "Göç ve Kentsel Yoksulluğun İstanbul Tarlabaşı Mahallesi Örneğinde İncelenmesinde İlk Adımlar, İlk Sorular", **Toplumbilim**, **Göç Sosyolojisi Özel Sayısı**, Sayı 17, Ekim 2003, ss.95-105.

WEISNER, Thomas S.: "Childhood: Anthropological Aspects", **International Encyclopedia Of The Social and Behavioral Sciences**, Ed. by., Neil J. Smelser, Paul B. Baltes, New York, Elsevier,2001, ss.1697-1701.

WHITE, Ben: "Children, Work and "Child Labour": Changing Responses to the Employment of Children,"**Development and Change**, Vol. 25(4), 1994, ss.849-878.

WHITE, Charles: **Three Years in Constantınople or Domestic Manners of The Turks in 1844**, Volume III, London, Henry Colburn, 1845.

WILCOCK, Keith: **Hunting and Gathering in the Corporate Tribe- Archetypes of the Corporate Culture**, New York, Algora, 2004.

WILLIAMS, Jean Kinney: **Great Empires of the Past: Empire of Ancient Greece**, New York, Infobase, 2009.

WRIGHT, Cream: "UNICEF Education Strategy 2006–2015", (Çevrimiçi), http://www.fmreview.org/FMRpdfs/EducationSupplement/02.pdf, 29.03.2014.

ZABCI, Çulha Filiz: "Sosyal Riski Azaltma Projesi: Yoksulluğu Azaltmak mı, Zengini Yoksuldan Korumak mı?", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 58–1, ss.215–239.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

TUİK: (Çevrimiçi), http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16054, 06.06.2014.

Çocuk Hizmetleri: (Çevrimiçi), http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/upload/Node/10531/files/Cocuk_Haklari_Izleme_Ve_Degerlendirme_Kurulu_28254_Sayili_Genelge.pdf, 06.06.2014.

World Bank: (Çevrimiçi), http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTCY/EXTECD/0,,contentMDK:22731958~menuPK:344945~pagePK:64020865~piPK:149114~theSitePK:344939,00.html, 10.07.2014.

Bizans: (Çevrimiçi), http://www.bizansbizans.com/2010/01/bizans-imparatorlugunda-egitim/, 22.08.2013.

UNODC: (Çevrimiçi), https://www.unodc.org/pdf/youthnet/who_street_children_module3.PDF, 20.02.2014.

Save The Children: (Çevrimiçi), http://www.savethechildren.org.uk/sites/default/files/docs/History_of_Save_the_Children_Talk_Outline.pdf, 18.03.2014.

UN: (Çevrimiçi), http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm,03.02.2014.

UNICANKARA: (Çevrimiçi), http://www.unicankara.org.tr/today/1.html, 03.02.2014.

UNICEF: (Çevrimiçi), http://www.unicef.org/publications/files/SOWC_Spec._Ed._CRC_Main_Report_EN_090409.pdf , 04.02.2014.

UN: (Çevrimiçi), http://www.un.org/en/ecosoc/about/index.shtml, 20.03.2013.

UNICEF: (Çevrimiçi), http://www.unicef.org.tr/sayfa.aspx?id=3&mnid=3, 29.03.2014.

ILO: (Çevrimiçi), http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/ilo_tarih.htm, 29.03.2014.

World Bank: (Çevrimiçi), http://www.web.worldbank.org/WBSITE/EXTERAL/COUNTRIES/ECAEXT/TURKEY , 30.04.2012.

Çocuk Hizmetleri: (Çevrimiçi), http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/tr/10545/Hedeflerimiz, 10.06.2014

TUİK: (Çevrimiçi), http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15974 , 08.06.2014.

GİB: (Çevrimiçi), http://www.gib.gov.tr/fileadmin/userupload/VI/GBG/Tablo_55.xls.htm, 08.06.2014.

NTVMSNBC: (Çevrimiçi), http://www.ntvmsnbc.com/id/25490878/ , 13.06.2014.

Geçmiş Gazete: (Çevrimiçi),http://www.gecmisgazete.com/haber/serseri-cocuklar,(Çevrimiçi), 15.06.2014.

Radikal: (Çevrimiçi), http://www.radikal.com.tr/turkiye/istanbulda_4_bin_bedrettin_var-974306 , 15.06.2014.

SHÇEK: (Çevrimiçi), http://www.shcek.gov.tr/sokakta-yasayan-cocuklar-sorunu-ve-hizmet-esasları.aspx, 29.12.2011.

Radikal: (Çevrimiçi), http://www.radikal.com.tr/turkiye/koydeki_uc_kardesi_devlet_korumasina_vermediler-974282, 24.06.2014.

Çocuk Polisi: (Çevrimiçi), http://cocukpolisi.iem.gov.tr/cocuk-polisi, 01.06.2014.

Aile: (Çevrimiçi), http://www.aile.gov.tr/tr/3097//sehir/34-%C4%B0stanbul/page/2, 01.06.2014.

Resmi Gazete: (Çevrimiçi), http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110608M1-1..pdf, 10.07.2014.

Çocuk Hizmetleri: (Çevrimiçi), http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/tr/10585/Sokakta-Yasayan-Calistirilan-Cocuklar,10.07.2014.

Aile: (Çevrimiçi), http://www.aile.gov.tr/tr/2163/Turkiyede-Uygulanan-Sartli-Nakit-Transferi-Programi-nin-Fayda-Sahipleri-Uzerindeki-Etkisinin-Nitel-Ve-Nicel-Olarak-Olculmesi,10.07.2014.

BİLKA: (Çevrimiçi), http://www.bilka.org.tr/sokakta-calisan-cocuklarimiz_6897.html?Pagenum1=7&Pagenum=7&id=6897&yid=,13.07.2014.

Radikal: (Çevrimiçi), http://www.radikal.com.tr/turkiye/turkiyede_181_bin_cocuk_gelin_var-1108338,13.07.2013.

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında Çanakkale'nin Çan ilçesinde doğdum. İlk, orta ve lise eğitimimi Çan ilçesinde tamamladım. 2000 senesinde Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde başladığım lisans eğitimimi 2004 yılında bitirdim. Aynı sene Dumlupınar Üniversitesi'nde yüksek lisans eğitimime başladım. 2007 yılında yüksek lisansımı tamamlayıp doktora eğitimi için İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ne başladım. 2005 yılından bu yana Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktayım.

Esra IŞIK